

ISSN 1896-8333
e-ISSN 2449-9013

ZESZYTY NAUKOWE
Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej
im. Witelona w Legnicy

SCIENTIFIC PAPERS
of The Witelon State University
of Applied Sciences in Legnica

28 (3)/2018

Wydawnictwo Państwowej Wyższej
Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

ZESZYTY NAUKOWE

Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Nr 28(3)/2018

SCIENTIFIC PAPERS

of The Witelon State University of Applied Sciences in Legnica

No. 28(3)/2018

Rada Naukowa:

dr Metin Aksoy – Selcuk University (Konya, Turcja),
prof. Antonea Hristova – European Univeristy Politechnical (Pernik, Bułgaria),
prof. dr Gabi Meissner – Hochschule für Verwaltung und Finanzen (Ludwigsburg, Niemcy),
prof. dr hab. inż. Jerzy J. Pietkiewicz – PWSZ im. Witelona w Legnicy (Polska),
prof. dr hab. inż. Ryszard K. Pisarski – PWSZ im. Witelona w Legnicy (Polska),
dr Silvia Rucinska – Uniwersytet w Koszycach (Słowacja),
prof. dr hab. Nadiya Skotna – Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franko
w Drohobyczu (Ukraina),
dr hab. Anna Winiarska-Mieczan – Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie (Polska),
prof. US, dr hab. Jolanta Witek – Uniwersytet Szczeciński (Polska),
prof. Kaisong Wu – South-Central University for Nationalities (Wuhan, Chiny),
prof. dr Stefan Zahradnik – Hochschule Nordhausen (Niemcy)

Komitet Redakcyjny:

dr Jan Wojtaś (przewodniczący), dr Wioletta Drzystek, dr inż. Renata Gnitecka,
dr Paweł Kobes, mgr Przemysław Kulon, dr Monika Wierzbicka

Redaktorzy tematyczni:

dr Małgorzata Szudrowicz-Garstka, dr hab. inż. Bogumiła Wnukowska

Redaktor statystyczny:

dr Karol Selwat

Rada Wydawnicza:

prof. dr hab. inż. Jerzy Jan Pietkiewicz (przewodniczący), dr Wioletta Drzystek (redaktor
naczelný Wydawnictwa), dr Izabela Bernatek-Zagula, dr Jan Budka, dr Zbigniew Cesarz,
dr Anna Kowal-Orczykowska, mgr Przemysław Kulon,
dr Renata Myrna-Bekas, mgr Mirosław Szczypiorski, dr Małgorzata Szudrowicz-Garstka,
dr Monika Wierzbicka, dr Jan Wojtaś, dr hab. inż. Bogumiła Wnukowska,
prof. dr hab. inż. Wojciech Zamojski

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa

www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl/zeszyty_naukowe

ISSN 1896-8333

e-ISSN 2449-9013

ZESZYTY NAUKOWE

**Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy
Nr 28(3)/2018**

SCIENTIFIC PAPERS

**of The Witelon State University of Applied Sciences in Legnica
No. 28(3)/2018**

Wydawnictwo
Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Legnica 2018

Redaktorzy językowi:
mgr Krystyna Gajaszek, mgr Waldemar Gajaszek (j. polski),
mgr Sylwia Zajchowska (j. niemiecki),
mgr Izabela Selera (j. angielski), dr hab. Łucja Skotnicka (j. rosyjski)

Projekt okładki:
Adam Chamera

Wydawca:
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica, tel. 76 723 22 80 do 83
pwsz@pwsz.legnica.edu.pl, www.pwsz.legnica.edu.pl
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl

Czasopismo recenzowane według standardów
Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

W wykazie czasopism naukowych MNiSW z 2016 r.
Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy
zostały umieszczone w części B w poz. 2121 i za publikację w tych Zeszytach
uzyskuje się 7 punktów.

Czasopismo jest indeksowane w bazach:
CEJSH (The Central European Journal of Social Science and Humanities), BazEkon,
Index Copernicus (ICV w 2013 r. = 4,51 pkt; ICV w 2014 r. = 49,86 (5,48 pkt);
ICV w 2015 r. = 59,72; ICV w 2016 r. = 71,81; ICV w 2017 r. = 76,42).

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

Publikacje są dostępne na stronach internetowych:
Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej: www.dbc.wroc.pl
oraz Wydawnictwa PWSZ im. Witelona w Legnicy:
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl/zeszyty_naukowe

Redakcja techniczna, skład i diapozytywy:
Krystyna Gajaszek, Waldemar Gajaszek
Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej
im. Witelona w Legnicy „Wspólnota Akademicka”
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica, tel. 76 723 21 20, tel./fax 76 723 29 04,
www.wa.legnica.edu.pl

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

© Copyright by Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy

Wszystkie prawa zastrzeżone. Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani rozpowszechniana za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych bez uprzedniego wyrażenia zgody przez wydawcę.

Spis treści

Contents	7
Ewa Gondek, Katarzyna Świniarska, Dorota Nowak, Małgorzata Janczar-Smuga, Anna Kamińska-Dwórznicza, Artur Wiktor Ocena sposobu żywienia mężczyzn uprawiających amatorsko sporty siłowe	9
Łukasz Wojcieszak Import gazu z USA do Polski – przesłanki i perspektywy współpracy	21
Anna Małgorzata Deptuła Zastosowanie analizy skupień w grupowaniu ekspertów dokonujących oceny ryzyka innowacji technicznych	33
Natalia Jagodzińska Safety and hygiene of work of the transport industry based on OSH management standards	45
Oleh Klyus Poprawa ekologicznych i ekonomicznych parametrów pracy silników z zapłonem samoczynnym	53
Barbara Kaczmarczyk, Bernard Wiśniewski, Robert Gwardyński Security of an individual	67
Bernard Wiśniewski, Barbara Kaczmarczyk Extraordinary threats to people and the environment – interpretation and educational aspects	79
Karolina Lis Determinanty zarządzania informacją w centrum powiadamiania ratunkowego	89
Mariusz Wiatr Obronność państwa w okresie pokoju	99
Marlena Dąbrowska Teoretyczne aspekty edukacji dla bezpieczeństwa	113
Stanisław Olefirov Public control as a mechanism of interaction between the state and civil society	125

Luis Ochoa Siguenca, Patrycja Kaczmarczyk, Edyta Sadowska Rola mediów społecznościowych w innowacyjnym kształceniu – nowa przestrzeń edukacji (komunikat z badań)	131
Grzegorz Olczyk Uelastycznianie „gorsetu komunikacyjnego” w kulturach organizacji	143
Marcin Łukasiewicz Vaporwave, czyli artystyczna manifestacja cyberkultury	157
Marta Trusewicz-Pasikowska, Konrad Pasikowski Fandom internetowy jako przestrzeń przyjazna twórcom na przykładzie grupy <i>Sherlock Polska</i> . Raport z badań	171
Monika Łozińska Zjawisko plagiatyzmu w środowisku akademickim	189
Rafał Sowiński Rola systemu tagów w serwisie Wykop.pl. Folksonomia czy memy?	201
Lilianna Kurek Matka i dziecko w warunkach penitencjarnych: asocjacja czy prizonizacja	213
Magdalena Krajewska Rzymski, polski i niemiecki małżeński ustrój majątkowy	221
Adam Konieczny Potrzeby badań podstawowych problemów współpracy krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego z samorządem terytorialnym	235
Zasady zamieszczania artykułów w Zeszytach Naukowych PWSZ im. Witelona w Legnicy	243

Contents

Ewa Gondek, Katarzyna Świniarska, Dorota Nowak, Małgorzata Janczar-Smuga, Anna Kamińska-Dwórznicza, Artur Wiktor Evaluation of nutrition habits of male amateurs practicing strength sports	9
Łukasz Wojcieszak Gas imports from the USA to Poland – prerequisites and prospects for cooperation	21
Anna Małgorzata Deptuła Application of cluster analysis in grouping of experts who carry out risk assessment of technical innovations	33
Natalia Jagodzińska Safety and hygiene of work of the transport industry based on OSH management standards (Bezpieczeństwo i higiena pracy branży transportowej w oparciu o standardy zarządzania BHP).....	45
Oleh Klyus Improvement of ecological and economic engineering parameters with self-dry motor	53
Barbara Kaczmarczyk, Bernard Wiśniewski, Robert Gwardyński Security of an individual (Bezpieczeństwo jednostki)	67
Bernard Wiśniewski, Barbara Kaczmarczyk Extraordinary threats to people and the environment – interpretation and educational aspects (Nadzwyczajne zagrożenia dla ludzi i środowiska – aspekty interpretacyjne i edukacyjne)	79
Karolina Lis Determinants of information management in the emergency call center	89
Mariusz Wiatr The national defence in the period of peace	99
Marlena Dąbrowska Theoretical aspects of education for security.....	113

Stanisław Olefirow

- Public control as a mechanism of interaction between the state and civil society
(Kontrola publiczna jako mechanizm interakcji pomiędzy państwem
a społeczeństwem obywatelskim) 125

Luis Ochoa Siguencia, Patrycja Kaczmarczyk, Edyta Sadowska

- The role of social media in innovative education – a new space of education
(research results) 131

Grzegorz Olczyk

- Making the 'communication corset' more flexible in the cultures
of the organization 143

Marcin Łukasiewicz

- Vaporwave as an artistic manifestation of cyberculture 157

Marta Trusewicz-Pasikowska, Konrad Pasikowski

- The Internet fandom as a friendly space for creators, on the example
of the 'Sherlock Polska' group. The research report..... 171

Monika Łozińska

- The phenomenon of plagiarism in the academic environment 189

Rafał Sowiński

- The role of the tag system on Wykop.pl.Folksonomia or memes? 201

Lilianna Kurek

- The mother and child in the penitentiary environment: association
or prisonization..... 213

Magdalena Krajewska

- Roman, Polish and German matrimonial property regime 221

Adam Konieczny

- The necessity of scientific research into the key problems of cooperation
between the national firefighting rescue system and local governments 235

- Article submission guidelines in the Scientific Papers of The Witelon State University
of Applied Sciences in Legnica 243

Ewa Gondek

Szkoła Główna Turystyki i Rekreacji
e-mail: e.gondek@vistula.edu.pl

Katarzyna Świniarska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk o Żywności
e-mail: Kasia.swiniarska@interia.eu

Dorota Nowak

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk o Żywności
e-mail: dorota_nowak@sggw.pl

Małgorzata Janczar-Smuga

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wydział Inżynierijno-Ekonomiczny
e-mail: Małgorzata.Janczar-Smuga@ue.wroc.pl

Anna Kamińska-Dwórznička

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk o Żywności
e-mail: anna_kaminska1@sggw.pl

Artur Wiktor

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk o Żywności
e-mail: Artur_wiktor@sggw.pl

Ocena sposobu żywienia mężczyzn uprawiających amatorsko sporty siłowe

STRESZCZENIE

Wykorzystując metodę wywiadu żywieniowego, analizie poddano sposób żywienia mężczyzn uprawiających amatorsko sporty siłowe. Posługując się programem komputerowym DietetykPro, oceniono stopień, w jakim stosowana przez ankietowanych dieta pokrywa ich faktyczne zapotrzebowanie. Wyniki przeprowadzonych badań wykazały istotne błędy żywieniowe popełniane przez ankietowanych. Dieta badanych mężczyzn wymagała zbilansowania zarówno pod względem całkowitej podaży energii, jak i pod względem jej udziału z poszczególnych grup makroskładników. Stwierdzono zbyt niski poziom dostarczonej z pożywieniem energii, a jednocześnie zbyt niski udział energii pochodzącej z węglowodanów i zdecydowanie zbyt wysokie spożycie białka. Oceniając podaż mikroelementów, na uwagę zasługuje blisko 3-krotne przekroczenie zapotrzebowania na fosfor oraz zbyt niskie spożycie jodu, potasu i wapnia. Osoby suplementujące swoją dietę dostarczały do organizmu więcej energii i węglowodanów, ale również błonnika i wapnia. Różnice w podaży innych składników mineralnych oraz witamin nie były istotne statystycznie. W konkluzji stwierdzono konieczność edukacji żywieniowej badanych osób i zalecono konsultacje z dietetykiem w celu opracowania zbilansowanej diety, dostosowanej do potrzeb wynikających z treningu siłowego.

Słowa kluczowe: sposób żywienia, dieta, sporty siłowe.

Wstęp

Sporty siłowe należą do jednych z najprężniej rozwijających się dyscyplin sportowych. Popularność fitness klubów i lansowana w mediach moda na zdrowy, aktywny styl życia powodują, że coraz więcej mężczyzn uprawia amatorsko sporty siłowe. Zaliczamy do nich kulturystykę, cross fit, trójbój siłowy, kalistenikę, trening funkcjonalny oraz armwrestling. Najbardziej popularna z nich jest kulturystyka, która ma na celu rozbudowę sylwetki poprzez stopniowe zwiększanie masy mięśniowej, dzięki wykonywaniu ćwiczeń fizycznych z zastosowaniem obciążenia. Jednak niezależnie od uprawianej dyscypliny zamierzony planem treningowym efekt może być uzyskany tylko z jednoczesnym zastosowaniem prawidłowo zbilansowanej i dostosowanej do indywidualnych potrzeb diety. Osoby trenujące sporty siłowe często czerpią wiedzę na temat zasad żywienia z nieprofesjonalnych źródeł, przez co popełniają wiele błędów żywieniowych. Prawidłowe żywienie osób aktywnych fizycznie powinno uwzględniać nie tylko zwiększone zapotrzebowanie na płyny i elektrolity oraz energię i składniki odżywcze, ale także charakter uprawianej dyscypliny oraz cykl treningowy¹. Wpływa ono zarówno na możliwości wysiłkowe zawodnika, jego regenerację po treningu, jak i efekt treningu. W przypadku żywienia osób uprawiających intensywnie sport duże znaczenie mają posiłki okołotreningowe, przy czym ważny jest nie tylko ich skład, ale również przyswajalność oraz czas, w jakim zostały spożyte. Wiele osób zastępuje je gotowymi mieszankami zawierającymi białka (ew. peptydy), węglowodany oraz wybrane składniki mineralne i witaminy².

Prawidłowo skomponowana dieta powinna dostarczać 10–15% energii z białka, 25–30% z tłuszczów oraz 50–65% energii z węglowodanów, a w przypadku posiłków spożywanych przed intensywnym treningiem, w jego trakcie, a także po zakończeniu podaż energii z węglowodanów powinna zostać zwiększona do 60–70%³. Zalecana podaż płynów wynosi 1,5–2 litry, przy czym na każdą godzinę treningu należy wypijać dodatkowe 400–800 ml płynów, najlepiej przeznaczenia sportowego⁴. Dla osób uprawiających sporty siłowe duże znaczenie mają witaminy uczestniczące w reakcjach dostarczania energii do mięśni. Niektóre z nich, jak witaminy C, E czy karotenoidy, pełnią również funkcje przeciwutleniaczy, które neutralizują reaktywne formy tlenu⁵. Jak wykazują badania, jest to szczególnie istotne dla osób aktywnych fizycznie, ponieważ wskutek zwiększonego metabolizmu tlenowego (przy wzmożonej aktywności fizycznej) wzrasta także produkcja

¹ J. Charzewska, E. Rychlik, K. Wolnicka, *Żywienie osób o zwiększonej aktywności fizycznej* [w:] *Praktyczny podręcznik dietetyki*, red. M. Jarosz, Instytut Żywności i Żywienia, Warszawa 2010.

² F. Delavier, M. Gundill, *Guide des compléments alimentaires pour sportifs*, Editions Vigot, Paris 2010; Kurylas A., Kwiatkowska-Pamuła A., Gniza D., *Dietary supplement intake by recreationally trained men and motives behind these procedures*, „Journal of Education, Health and Sport” 2017, nr 7(1), s. 84–97.

³ J. Charzewska, E. Rychlik, K. Wolnicka, op. cit.

⁴ I. Celejowa, *Żywienie w sporcie*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2008; D. Niedźwiecka-Kącik, *Piramida żywieniowa dla sportowców jako strategia upowszechniania zasad racjonalnego żywienia osób uprawiających sport* [w:] *Praktyczny podręcznik dietetyki*, red. M. Jarosz, Instytut Żywności i Żywienia, Warszawa 2010.

⁵ A. Jaskólski, A. Jaskólska, *Podstawy fizjologii wysiłku fizycznego z zarysem fizjologii człowieka*, Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław 2006.

reaktywnych form tlenu⁶. Składniki mineralne stanowią ważny element pożywienia i są niezbędne dla prawidłowego przebiegu wielu procesów fizjologiczno-biochemicznych. Od nich zależna jest między innymi intensywność przemiany materii, budowa kośćca i masy mięśniowej czy utrzymanie równowagi kwasowo-zasadowej. Są niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania mięśni i układu nerwowego czy utrzymania prawidłowego ciśnienia płynów ustrojowych. Wzmógłony wysiłek fizyczny pociąga za sobą zwiększoną podaż niektórych składników mineralnych. Na przykład proces resyntezy glikogenu wymaga wzmoczonej podaży potasu, a zwiększona ilość magnezu jest niezbędna dla zachowania pobudliwości mięśniowej na odpowiednim poziomie. Elektrolity zostają tracone wraz z potem, zaleca się zatem systematycznie je uzupełniać poprzez specjalistyczne napoje lub odżywki⁷. Aby ocenić poprawność postępowania dietetycznego w przypadku osób amatorsko uprawiających sporty siłowe, przeprowadzono badania ankietowe mające ocenić stopień, w jakim stosowana przez nie dieta pokrywa ich faktyczne zapotrzebowanie na składniki odżywcze.

Material i metodyka

Badanie zostało przeprowadzone wśród 63 mężczyzn uprawiających sporty siłowe, uczęszczających do trzech mazowieckich fitness clubów w okresie od sierpnia do października 2017 r. Wyniki zostały zebrane metodą ankietową, pięciodniowego wywiadu żywieniowego. Pytania wstępne obejmowały informacje na temat wieku, wykształcenia, miejsca zamieszkania, częstotliwości i formy uprawiania sportu, celu podejmowania aktywności fizycznej oraz stosowania suplementacji. Analiza jadłospisów została przeprowadzona w programie komputerowym DietetykPro. Obliczono wartość wskaźnika BMI (*Body Mass Index*) oraz należną masę ciała według wzoru Broca. Na podstawie analizowanych jadłospisów obliczono podaż energii oraz makroskładników, jak również wybranych składników mineralnych (potasu, wapnia, fosforu, magnezu, żelaza, cynku, miedzi, manganu, jodu) i witamin (A, D, E, B1, B2, B6, B12, C). Uczestnicy badania podzieleni zostali na dwie grupy: jedną stanowiły osoby stosujące specjalistyczne odżywki dla sportowców, drugą te, które pokrywały zapotrzebowanie na składniki pokarmowe wyłącznie za pomocą tradycyjnych posiłków. Obliczono średnią dobową podaż składników pokarmowych w obu grupach, wartości średnie porównano za pomocą jednoczynnikowej analizy wariancji (Statistica v. 13), stosując test Tukeya. Wnioskowanie statystyczne prowadzono przy $p > 0,05$.

⁶ J. Faff, *Czy wysiłek fizyczny wymaga zwiększonej podaży antyoksydantów*, „Żywność Człowieka i Metabolizm” 2003, nr 30(1–2), s. 290–296; A. Kurylas, A. Kwiatkowska-Pamuła, D. Gniza, *Dietary supplement intake by recreationally trained men and motives behind these procedures*, „Journal of Education, Health and Sport” 2017, nr 7(1), s. 84–97.

⁷ A. Bean, *The complete guide to sport nutrition*, A&C Black, London 2005; M. Kruszewski, *Metody treningu i podstawy żywienia w sportach siłowych*, Wydawnictwo Centralnego Ośrodka Sportu, Warszawa 2007.

Wyniki i omówienie

Najbardziej liczną grupę spośród ankietowanych stanowiły osoby między 24 a 26 rokiem życia (33%) oraz mające 21–23 lata (25%). Zaledwie 4% badanych stanowiły osoby, które przekroczyły 32 lata. Większość z nich pochodziła z dużego miasta i posiadała wykształcenie średnie lub wyższe.

Jako rodzaj uprawianego sportu ankietowani najczęściej wskazywali kulturystykę (32% badanych), a częstotliwość wykonywanych treningów wynosiła 3–5 razy w tygodniu. Ankietowani przeznaczali każdorazowo na trening siłowy średnio 1–2 godziny. Jako cel podejmowanej aktywności fizycznej najczęściej wskazywano: poprawę ogólnej sprawności fizycznej i samopoczucia (32% badanych) oraz budowę masy mięśniowej (26% ankietowanych). Większość badanych (75%) deklarowało, że nie korzysta z porad dietetyka, a swój plan żywieniowy układa samodzielnie. Spośród 63 badanych osób 33 deklarowały stosowanie suplementów białkowo-węglowodanowo-witaminowych, pozostali uczestnicy nie stosowali tego typu środków spożywczych.

Osoby stosujące suplementację najczęściej sięgały po odżywki białkowe (32% badanych), aminokwasowe (30% badanych) oraz odżywki węglowodanowo-białkowe (16%). Analizując należną masę ciała ankietowanych mężczyzn oraz ich BMI (biorąc za podstawę interpretację WHO), stwierdzono, że aż u 65% ankietowanych wskaźnik ten przekracza rekomendowane zakresy, wskazując na nadwagę oraz otyłość I stopnia u 4% ankietowanych. Wynika to jednak z siłowego charakteru uprawianego sportu i nie zobowiązuje sportowców do wdrożenia diety redukcyjnej⁸.

Tabela 1. Średnie dobowe spożycie energii i podstawowych składników pokarmowych

Składnik pokarmowy	Średnia dobową podaż energii i składników pokarmowych przez mężczyzn stosujących suplementację	Średnia dobową podaż energii i składników pokarmowych przez mężczyzn niestosujących suplementacji	Norma według Instytutu Żywności i Żywienia
Energia [kcal]	3644,74 ± 305,14 ^a	2908,17 ± 512,58 ^b	4050–4450
Białko [g]	187,52 ± 36,17 ^a	113,14 ± 218,89 ^b	61,8
Węglowodany [g]	552,46 ± 101,51 ^a	347,73 ± 88,18 ^b	550–660
Tłuszcze [g]	110,01 ± 25,34 ^a	70,64 ± 20,49 ^b	147,4
Błonnik [g]	45,33 ± 9,25 ^a	27,48 ± 5,26 ^b	min. 25

Wartości oznaczone tą samą literą w wierszu nie różnią się istotnie przy $p < 0,05$.

W tabeli 1 przedstawiono średnie dobowe spożycie podstawowych składników pokarmowych (makroskładników) oraz średnią dobową podaż energii przez ankietowanych

⁸ B. Szczepańska, J. Malczewska-Lenczowska, J. Gajewski, *Zasadność stosowania odżywek przez reprezentantów kadry narodowej seniorów podnoszenia ciężarów na zgrupowaniu treningowym*, „Żywność. Nauka. Technologia. Jakość” 2009, nr 16(4), s. 327–336.

mężczyzn. Według Charzewskiej i współpracowników⁹ zapotrzebowanie na energię u człowieka uprawiającego intensywny wysiłek fizyczny wynosi ok. 3500–4000 kcal/dobę. Taką podaż energii stwierdzono w grupie ankietowanych, którzy stosowali suplementację (3644,74±305,14 kcal). Osoby nie przyjmujące suplementów diety dostarczały do organizmu istotnie mniej energii (2908,17±512,58 kcal). Deficyty energii na podobnym poziomie stwierdzili Stefańska i współpracownicy, badając sposób żywienia studentów Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego i Turystyki w Supraślu¹⁰.

Spożycie węglowodanów ogółem w diecie mężczyzn stosujących suplementy diety wyniosło średnio 552,46±101,51 g/dobę, natomiast wśród mężczyzn niestosujących odżywek tylko 347,73±88,18 g/dobę. Podobne wyniki uzyskali Szczepańska i współpracownicy w badaniach nad dietą kadry narodowej seniorów w podnoszeniu ciężarów¹¹. Węglowodany są najbardziej pożądanym składnikiem energetycznym w diecie sportowców, zwłaszcza w przypadku ćwiczeń statycznych (jak podnoszenie ciężarów), podczas których wysiłek ma charakter beztlenowy, a węglowodany są głównym źródłem energii dla mięśni. Przyjmuje się, że w dni treningowe podaż węglowodanów powinna wynosić ok. 6–7 g/kg m.c., a w dni bez treningów 4 g/kg m.c. W przypadku niewystarczającej podaży tych składników z dietą następuje wyczerpanie zapasów glikogenu mięśniowego oraz spadek siły i wytrzymałości mięśniowej. Organizm przechodzi w stan, w którym dominują przemiany kataboliczne, następuje utrata tkanki mięśniowej oraz spada ogólna motywacja do treningów. Odpowiednia, dostosowana do aktywności podaż węglowodanów zapewnia wsparcie w czasie treningu i powoduje przyspieszenie regeneracji organizmu po wysiłku, a także zwiększa zdolność do budowy masy mięśniowej¹². W kulturystyce szczególnie duże znaczenie ma uzupełnienie zapasu węglowodanów w jak najkrótszym czasie po zakończeniu ćwiczeń. Uważa się, że w pierwszej godzinie po zakończeniu wyczerpującego treningu ze 100 g wchłoniętej glukozy około 40% jest zatrzymane w wątrobie, natomiast aż 60% w mięśniach¹³.

Spożycie dobowe tłuszczów przez ankietowanych mężczyzn kształtowało się na poziomie 70,64 g w grupie nie stosującej suplementów i 110,01 g w grupie osób stosujących odżywkę, przy zalecanych przez normy 147,4 g (tab. 1). Niskie dobowe spożycie tłuszczów w grupie mężczyzn uprawiających fitness, wynoszące 85,4 g, zaobserwowali w swoich badaniach Seidler i współpracownicy¹⁴. Nie jest to korzystne zjawisko, bo zbyt niska podaż tłuszczu w diecie może sprzyjać obniżeniu wchłaniania witamin rozpuszczalnych w tłuszczach (A, D, E i K) oraz niewystarczającej podaży niezbędnych wielonienasyconych kwasów tłuszczowych, bardzo ważnego składnika naszej diety.

Według norm żywienia opracowanych przez Instytut Żywności i Żywienia minimalne dobowe spożycie błonnika powinno wynosić 25 g. Uczestnicy badania, którzy nie sięgali po suplementy diety, spełniali zalecenia normy tylko na poziomie minimum, natomiast mężczyźni stosujący suplementy diety przyjmowali go prawie dwa razy więcej w stosunku

⁹ J. Charzewska, E. Rychlik, K. Wolnicka, op. cit.

¹⁰ E. Stefańska, L. Ostrowska, D. Czapska, J. Karczewski, *Jakościowa i ilościowa ocena żywienia studentów uczelni sportowych*, „Bromatologia i Chemia Toksykologiczna” 2007, nr 40(2), s. 131–135.

¹¹ B. Szczepańska, J. Malczewska-Lenczowska, J. Gajewski, op. cit.

¹² M. Kruszewski, *Metody treningu i podstawy żywienia w sportach siłowych*, Wydawnictwo Centralnego Ośrodka Sportu, Warszawa 2007.

¹³ K. Mizera, W. Pilis, op. cit.

¹⁴ T. Seidler, M. Mierzwa, M. Szczuko, *Ocena sposobu żywienia osób uprawiających fitness – krótkie doniesienie*, „Medycyna Sportowa” 2010, nr 4(26), s. 211–218.

do zalecenia, co z punktu widzenia profilaktyki wielu chorób jest korzystnym nawykiem. Pokrycie zapotrzebowania na błonnik stwierdzono również, analizując dietę osób o dużej aktywności fizycznej w badaniach Stefańskiej i współpracowników¹⁵ oraz Kasprzaka¹⁶.

Średnie spożycie składników mineralnych przez grupę badanych mężczyzn zostało przedstawione w tabeli 2.

Tabela 2. Średnie dobowe spożycie składników mineralnych

Składniki mineralne	Średnie dobowe spożycie składników mineralnych przez mężczyzn stosujących suplementację	Średnie dobowe spożycie składników mineralnych przez mężczyzn niestosujących suplementacji	Normy według Instytutu Żywności i Żywienia
Potas [mg]	4051,18 ± 225,01 ^a	3989,20 ± 171,01 ^a	4700
Wapń [mg]	919,48 ± 71,50 ^a	792,23 ± 59,85 ^b	1000
Fosfor [mg]	2085,02 ± 127,34 ^a	1679,01 ± 74,75 ^b	700
Magnez [mg]	489,13 ± 32,11 ^a	463,37 ± 33,04 ^a	400
Żelazo [mg]	16,05 ± 2,74 ^a	15,83 ± 2,49 ^a	10
Cynk [mg]	14,68 ± 1,75 ^a	13,93 ± 1,31 ^a	11
Miedź [mg]	1,54 ± 0,05 ^a	1,52 ± 0,07 ^a	0,9
Mangan [mg]	6,75 ± 0,79 ^a	6,13 ± 0,73 ^a	2,3
Jod [µg]	49,26 ± 7,33 ^a	47,02 ± 7,99 ^a	150

Wartości oznaczone tą samą literą w wierszu nie różnią się istotnie przy $p < 0,05$.

Stwierdzono, że zarówno mężczyźni stosujący suplementację, jak i ci, którzy nie stosowali odżywek, przyjmowali istotnie niższe niż zalecane dawki potasu (odpowiednio 86,13% i 84,94% normy). Potas to jeden z kluczowych elektrolitów, zbyt niska jego podaż jest szkodliwa dla zdrowia i powoduje szereg zaburzeń, takich jak drażliwość, permanentne zmęczenie, skurcze mięśni czy problemy z zasypianiem. Niedostateczna podaż potasu jest szczególnie niebezpieczna dla osób aktywnych, gdyż istotnie upośledza pracę mięśni i zaburza regenerację powysiłkową. Spożycie potasu u seniorów kadry podnoszenia ciężarów, stwierdzone w badaniach Szczepańskiej i współpracowników, było wyższe i wynosiło u osób stosujących suplementy 5549,8 ± 1008,5 mg/dobę, natomiast u niestosujących suplementów na poziomie 4020,5 ± 1151,3 mg/dobę¹⁷. Średnie spożycie wapnia w obu grupach również okazało się niewystarczające i zaspokajało dzienne zapotrzebowanie w 91,5% (grupa stosująca suplementację) i 79,7% (grupa niestosująca suplementacji). Jeszcze większe niedobory wapnia w diecie mężczyzn stwierdzili Waśkiewicz i współpracownicy¹⁸. Badania prowadzone przez tych

¹⁵ E. Stefańska, L. Ostrowska, D. Czapska, J. Karczewski, op. cit.

¹⁶ Z. Kasprzak, *Ocena wartości energetycznej i odżywczej diety oraz wydatku energetycznego grupy młodzieży uprawiającej piłkę nożną*, „Żywność Człowieka i Metabolizm” 2009, nr 36(2), s. 272–277.

¹⁷ B. Szczepańska, J. Malczewska-Lenczowska, J. Gajewski, op. cit.

¹⁸ A. Waśkiewicz, E. Sygnowska, B. Jasiński, K. Kozakiewicz, U. Biela, M. Kwaśniewska, J. Głuszek, T. Zdrojewski, *Wartość odżywcza i energetyczna diet dorosłych mieszkańców Polski. Wyniki programu WOBASZ*, „Kardiologia Polska” 2005, vol. 63, nr 6(4), s. 664–669.

autorów wykazały spożycie wapnia na poziomie 532–572 mg/dobę. Dużo niższe od zalecanego przez normy było również spożycie jodu i wyniosło odpowiednio 33% i 31% zalecanej dziennej dawki. Długotrwałe niedobory jodu mogą prowadzić do niedoczynności tarczycy skutkującej powstaniem wola z powodu powiększenia gruczołu tarczycowego. Jod magazynowany jest w tarczycy i stanowi składnik ważnych hormonów – tyroksyny i trójiodotyroniny, które odgrywają ważną rolę w metabolizmie białek.

Podaż fosforu w grupie badanych mężczyzn stosujących suplementy diety została przekroczona niemal o 300%, natomiast druga grupa badanych przekroczyła dzienne zapotrzebowanie o 236%. Zbliżone wyniki (spożycie 1571 mg/dobę) w swoich badaniach stwierdził Szponar i współpracownicy, analizując jadłospisy w grupie mężczyzn w wieku 25–60 lat¹⁹. Przewlekła nadpodaż fosforu może prowadzić do zaburzeń wchłaniania innych składników mineralnych, a w skrajnych przypadkach do kalcyfikacji (zwapnienia) tkanek miękkich i wzrostu porowatości kości. Najpowszechniej występującymi objawami wynikającym z nadpodaży fosforu, głównie na skutek niewłaściwej suplementacji, są dolegliwości żołądkowo-jelitowe. w analizowanych jadłospisach przekroczony został także zalecany poziom spożycia magnezu oraz żelaza. Niewielka nadpodaż tych składników jest korzystna w diecie sportowców, których celem treningowym jest budowa masy mięśniowej. Uważa się, że do przyrostu każdego kilograma mięśni potrzebne jest ok 200 mg magnezu. W diecie uczestników badania stwierdzono nadmiar cynku oraz miedzi, podobnie jak w badaniach Gila i współpracowników²⁰ oraz Charkiewicz i współpracowników²¹. Nadmiar miedzi zaburza funkcje wątroby, jest wiązany z wieloma powszechnie występującymi chorobami, takimi jak anemia, chroniczne infekcje, zespół jelita drażliwego, alergii, ale również takimi jak autyzm, ADHD/ADD, depresja czy zaburzenia pracy tarczycy.

Duże przekroczenie zaleceń norm żywienia przez ankietowanych (spożycie na poziomie 284% i 268% zalecanej normy) stwierdzono w przypadku spożycia manganu. Nieco niższe (6 mg), lecz również przekraczające normy spożycie tego pierwiastka zaobserwował Szponar i współpracownicy²².

W tabeli 3 zestawiono średnie dobowe spożycie witamin przez badanych mężczyzn. Jak wynika z danych zebranych w tabeli, zbyt niskie spożycie zanotowano w przypadku witaminy D i wyniosło ono jedynie 27,2% normy zalecanego spożycia u mężczyzn stosujących suplementację oraz 26% normy zalecanego spożycia u mężczyzn niestosujących suplementów. Zbyt niską podaż witaminy D zaobserwowali także w swoich badaniach Chalcarz i współpracownicy²³ (5,49 µg) oraz Seidler i współpracownicy²⁴ (3,2 µg). Niedobór witaminy

¹⁹ L. Szponar, W. Sekuła, E. Rychlik, M. Ołtarzewski, K. Figurska, *Badania indywidualnego spożycia żywności i stanu odżywienia w gospodarstwach domowych*, „Prace Instytutu Żywności i Żywienia”, Warszawa 2003.

²⁰ M. Gil, E. Głodek, M. Rudy, *Ocena spożycia witamin i składników mineralnych w całodziennej racjach pokarmowych studentów Uniwersytetu Rzeszowskiego*, „Roczniki Państwowego Zakładu Higieny” 2012, nr 63(4), s. 441–446.

²¹ A. Charkiewicz, A. Szpak, B. Poniowski, J. Korecki, Z. Sawicki, *Zawartość składników mineralnych w diecie mężczyzn zamieszkujących Białystok*, „Bromatologia i Chemia Toksykologiczna” 2009, nr 42(3), s. 625–628.

²² L. Szponar, W. Sekuła, E. Rychlik, M. Ołtarzewski, K. Figurska, op. cit.

²³ W. Chalcarz, S. Merkiel, M. Tyma, *Spożycie witamin i składników mineralnych przez kolarzy górskich*, „Bromatologia i Chemia Toksykologiczna 2008”, nr 41(3), s. 686–689.

²⁴ T. Seidler, M. Mierzwa, M. Szczuko, op. cit.

D może dotyczyć aż 50% populacji. Jego negatywnym efektem jest powstawanie wielu chorób będących konsekwencją upośledzonego wchłaniania wapnia przy braku cholekalcyferolu, ale również takich chorób jak cukrzyca, choroby układu krążenia czy nowotwory²⁵.

Tabela 3. Średnie dobowe spożycie witamin przez badanych mężczyzn.

Witaminy	Średnie dobowe spożycie witamin przez mężczyzn stosujących suplementację	Średnie dobowe spożycie witamin przez mężczyzn niestosujących suplementacji	Norma według Instytutu Żywności i Żywienia
A [μg EQ retinolu]	1289,42 \pm 221,07 ^a	1207,12 \pm 208,97 ^a	900
D [μg]	4,11 \pm 0,45 ^a	3,90 \pm 0,23 ^a	15
E [μg EQ α -tokoferolu]	8,54 \pm 1,12 ^a	7,99 \pm 1,12 ^a	10
B1 [mg]	1,56 \pm 0,13 ^a	1,54 \pm 0,12 ^a	1,3
B2 [mg]	2,14 \pm 0,31 ^a	2,01 \pm 0,23 ^a	1,3
B6 [mg]	2,31 \pm 0,35 ^a	2,24 \pm 0,35 ^a	1,3
B12 [μg]	4,73 \pm 0,92 ^a	4,45 \pm 0,93 ^a	2,4
C [mg]	173,64 \pm 45,31 ^a	170,10 \pm 42,09 ^a	90

Wartości oznaczone tą samą literą w wierszu nie różnią się istotnie przy $p < 0,005$.

W obu grupach badanych mężczyzn zaobserwowano niedobór witaminy E i stwierdzono realizację normy zaledwie w 80%. Zbliżone wartości uzyskali Chalcarz i współpracownicy, badając dietę kolarzy górskich (spożycie 8,29 mg wit. E/dobę przy zalecanym dziennym spożyciu wynoszącym 10 mg/dobę)²⁶, natomiast znacznie wyższe spożycie tej witaminy stwierdzili Wojtyczek i Frankiewicz-Józko u studentów warszawskiej Akademii Wychowania Fizycznego (14,5 mg)²⁷. Niedobór witaminy E w diecie osób o wysokiej aktywności fizycznej jest szczególnie niepożądany z uwagi na jej silnie antyoksydacyjny charakter oraz oddziaływanie na kondycję i siłę mięśni.

Stwierdzono nadpodaż witaminy A w obu badanych grupach ankietowanych, średnio na poziomie 137%, podobnie jak w pracy Kasprzak, badającej sposób żywienia chłopców uprawiających piłkę nożną²⁸. Odmienne od uzyskanych wyniki, wskazujące na deficyt tej witaminy (676,2 μg), stwierdzili Seidler i wsp.²⁹, badając dietę mężczyzn uprawiających fitness. Witamina A konkuruje w procesie wchłaniania z witaminami D i K₂ i badania pokazują, że przewyższające zalecenie norm spożycie witaminy A związane jest ze zmniejszoną gęstością kości.

Spożycie wszystkich badanych witamin z grupy B przewyższało zalecenia normy,

²⁵ Normy żywienia dla populacji polskiej – nowelizacja, red. M. Jarosz, Wydawnictwo Instytutu Żywności i Żywienia, Warszawa 2017.

²⁶ W. Chalcarz, S. Merkiel, M. Tyma, op. cit.

²⁷ B. Wojtyczek, A. Frankiewicz-Józko, *Spożycie witamin antyoksydacyjnych w diecie oraz wskaźniki TAS i TBARS u studentów AWF o różnym poziomie aktywności fizycznej*, „Medycyna Sportowa” 2006, nr 22, s. 169–172.

²⁸ Z. Kasprzak, op. cit.

²⁹ T. Seidler, M. Mierzwa, M. Szczuko, op. cit.

podobnie jak w pracach Kasprzak³⁰ oraz Gil i współpracowników³¹. Chalcarz i współpracownicy, którzy analizowali dietę kolarzy górskich, stwierdzili zbyt niskie spożycie przez zawodników witamin z grupy B³².

Spożycie witaminy C przez uczestników badania przewyższało zalecenia i wyniosło 190% zalecanego spożycia, podobnie jak w badaniach diety studentów AWF w Warszawie³³, co należy uznać za zjawisko korzystne z uwagi na fakt wysokiego zapotrzebowania u osób aktywnych na substancje o charakterze antyoksydantów. Znacznie niższą niż zalecana podaż witaminy C (wynoszącą 66,6 mg) w diecie zaobserwowali w swoich badaniach Chalcarz i współautorzy³⁴.

Spostrzeżenia i wnioski

Wyniki przeprowadzonych badań wykazały istotne błędy żywieniowe popełniane przez ankietowych mężczyzn uprawiających amatorsko sporty siłowe. Dieta badanych mężczyzn wymaga zbilansowania pod względem całkowitej podaży energii oraz jej udziału z poszczególnych grup makroskładników, ze szczególnym uwzględnieniem zwiększenia udziału energii z węglowodanów, kosztem energii z białka.

Osoby uprawiające sporty siłowe powinny zwiększyć podaż witamin oraz błonnika, co można zrealizować poprzez wprowadzenie do diety większej ilości warzyw i owoców. W przeprowadzonych badaniach stwierdzono niepokojąco niską podaż niektórych witamin, szczególnie witaminy D oraz E. Stwierdzono również niedostateczną podaż niektórych składników mineralnych, zwłaszcza tak ważnych w żywieniu osób aktywnych fizycznie jak potas, wapń czy jod, co jest niekorzystne i może skutkować poważnymi konsekwencjami, takimi jak osłabienie kości, zaburzenia kurczliwości mięśni czy gospodarki hormonalnej.

Porównując podaż makro- i mikroskładników w grupach stosujących i niestosujących suplementy diety, najbardziej istotne różnice stwierdzono w podaży makroskładników oraz energii. Do pozytywnych skutków sięgania po odżywkę zaliczyć można efekt lepszego dostosowania podaży energii do zapotrzebowania oraz zwiększenie podaży niezbędnych w diecie sportowców węglowodanów. Negatywny skutek stosowania suplementów to istotna nadpodaż białka w diecie. Osoby suplementujące swoją dietę dostarczały do organizmu więcej cennego błonnika oraz istotnie więcej wapnia. Różnice w podaży innych składników mineralnych oraz witamin nie były istotne statystycznie.

Biorąc pod uwagę znaczenie diety w żywieniu osób, które amatorsko, ale dość intensywnie uprawiają sporty siłowe, jak również ich niewłaściwe zachowania żywieniowe, stwierdzono, że konieczna jest ich edukacja żywieniowa w zakresie prawidłowego odżywiania się lub konsultacje z dietetykiem.

³⁰ Z. Kasprzak, op. cit.

³¹ M. Gil, E. Głodek, M. Rudy, op. cit.

³² W. Chalcarz, S. Merkiel, M. Tyma, op. cit.

³³ B. Wojtyczek, A. Frankiewicz-Józko, op. cit.

³⁴ W. Chalcarz, S. Merkiel, M. Tyma, op. cit.

Bibliografia

- Bean A., *The complete guide to sport nutrition*, A&C Black, London 2005.
- Celejowa I., *Kluczowe problemy w żywieniu sportowców*, „Żywność Człowieka i Metabolizm” 2003, nr 30(1–2), s. 302–308.
- Celejowa I., *Żywność w sporcie*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2008.
- Chalcarz W., Merkiel S., Tyma M., *Spożycie witamin i składników mineralnych przez kołarzy górskich*, „Bromatologia i Chemia Toksykologiczna 2008”, nr 41(3), s. 686–689.
- Charkiewicz A., Omeljanuk W., *Ocena wartości energetycznej i zawartości wybranych składników odżywczych w dietach mężczyzn uczęszczających regularnie na siłownię*, „Bromatologia i Chemia Toksykologiczna” 2016, nr 4, s. 770–779.
- Charkiewicz A., Szpak A., Poniatowski B., Korecki J., Sawicki Z., *Zawartość składników mineralnych w diecie mężczyzn zamieszkujących Białystok*, „Bromatologia i Chemia Toksykologiczna” 2009, nr 42(3), s. 625–628.
- Charzewska J., Rychlik E., Wolnicka K., *Żywność osób o zwiększonej aktywności fizycznej [w:] Praktyczny podręcznik dietetyki*, red. M. Jarosz, Instytut Żywności i Żywności, Warszawa 2010.
- Delavier F., Gundill M., *Guide des compléments alimentaires pour sportifs*, Editions Vigot, Paris 2010.
- Faff J., *Czy wysiłek fizyczny wymaga zwiększonej podaży antyoksydantów*, „Żywność Człowieka i Metabolizm” 2003, nr 30(1–2), s. 290–296.
- Gil M., Głodek E., Rudy M., *Ocena spożycia witamin i składników mineralnych w całodziennych racjach pokarmowych studentów Uniwersytetu Rzeszowskiego*, „Roczniki Państwowego Zakładu Higieny” 2012, nr 63(4), s. 441–446.
- Jaskólski A., Jaskólska A., *Podstawy fizjologii wysiłku fizycznego z zarysem fizjologii człowieka*, Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław 2006.
- Kasprzak Z., *Ocena wartości energetycznej i odżywczej diety oraz wydatku energetycznego grupy młodzieży uprawiającej piłkę nożną*, „Żywność Człowieka i Metabolizm” 2009, nr 36(2), s. 272–277.
- Kruszewski M., *Metody treningu i podstawy żywienia w sportach siłowych*, Wydawnictwo Centralnego Ośrodka Sportu, Warszawa 2007.
- Kurylas A., Kwiatkowska-Pamuła A., Gniza D., *Dietary supplement intake by recreationally trained men and motives behind these procedures*, „Journal of Education, Health and Sport” 2017, nr 7(1), s. 84–97.
- Mizera K., Pilis W., *Znaczenie żywienia w sportach siłowych w różnych fazach ontogenezy człowieka*, „Medicina Sportiva Practica” 2008, nr 4, s. 73–84.
- Niedźwiecka-Kąćik D., *Piramida żywieniowa dla sportowców, jako strategia upowszechniania zasad racjonalnego żywienia osób uprawiających sport [w:] Praktyczny podręcznik dietetyki*, red. M. Jarosz, Wydawnictwo Instytutu Żywności i Żywności, Warszawa 2010.
- Normy żywienia dla populacji polskiej – nowelizacja*, red. M. Jarosz, Wydawnictwo Instytutu Żywności i Żywności, Warszawa 2017.

- Seidler T., Mierzwa M., Szczuko M., *Ocena sposobu żywienia osób uprawiających fitness – krótkie doniesienie*, „Medycyna Sportowa” 2010, nr 4(26), s. 211–218.
- Stefańska E., Ostrowska L., Czapska D., Karczewski J., *Jakościowa i ilościowa ocena żywienia studentów uczelni sportowych*, „Bromatologia i Chemia Toksykologiczna” 2007, nr 40(2), s. 131–135.
- Szczeptańska B., Malczewska-Lenczowska J., Gajewski J., *Zasadność stosowania odżywek przez reprezentantów kadry narodowej seniorów podnoszenia ciężarów na zgrupowaniu treningowym*, „Żywność. Nauka. Technologia. Jakość” 2009, nr 16(4), s. 327–336.
- Szponar L., Sekuła W., Rychlik E., Ołtarzewski M., Figurska K., *Badania indywidualnego spożycia żywności i stanu odżywienia w gospodarstwach domowych*, „Prace Instytutu Żywności i Żywienia”, Warszawa 2003.
- Waśkiewicz A., Sygnowska E., Jasiński B., Kozakiewicz K., Biela U., Kwaśniewska M., Głuszek J., Zdrojewski T., *Wartość odżywcza i energetyczna diet dorosłych mieszkańców Polski. Wyniki programu WOBASZ*, „Kardiologia Polska” 2005, vol. 63, nr 6(4), s. 664–669.
- Wojtyczek B., Frankiewicz-Józko A., *Spożycie witamin antyoksydacyjnych w diecie oraz wskaźniki TAS i TBARS u studentów AWF o różnym poziomie aktywności fizycznej*, „Medycyna Sportowa” 2006, nr 22, s. 169–172.

SUMMARY

Ewa Gondek, Katarzyna Świniarska, Dorota Nowak, Małgorzata Janczar-Smuga, Anna Kamińska-Dwórznicza, Artur Wiktor

Evaluation of nutrition habits of male amateurs practicing strength sports

Nutrition habits of male amateurs practicing strength sports have been researched with the application of the nutritional interview method. The DietetykPro computer software has been used to assess the extent to which the diet of the respondents covers their actual demand. The results show that the respondents commit serious nutrition mistakes. Their diet needs to be balanced in terms of the total energy supply and its contribution from particular groups of macroelements. The obtained levels of supplied energy were too low. At the same time, too low a proportion of energy coming from the carbohydrates and definitely too high protein intake were observed. When assessing the intake of micronutrients, the 3-times higher demand for phosphorus consumption and the low intake of iodine, potassium and calcium deserve closer attention. The respondents supplementing their diets provided their organisms with more energy, carbohydrates, fiber and calcium. The differences in the supply of other minerals and vitamins were not statistically significant. In conclusion, nutritional education of the survey participants is essential and consultation with a dietician is recommended in order to develop a balanced diet adjusted to their strength sports-related needs.

Key words: nutrition, diet, strength sports.

Data wpływu artykułu: 4.04.2018 r.

Data akceptacji artykułu: 4.06.2018 r.

Lukasz Wojcieszak

Politechnika Świętokrzyska

e-mail: lwojcieczak@tu.kielce.pl

Import gazu z USA do Polski – przesłanki i perspektywy współpracy

STRESZCZENIE

Artykuł dotyczy ważnego i aktualnego zagadnienia, mającego poważny wpływ na dywersyfikację dostaw gazu ziemnego do Polski, a co za tym idzie – także na jej bezpieczeństwo gazowe. W artykule przedstawiono rozwój sektora gazowego w USA, znaczenie importu amerykańskiego surowca do Europy, a także rolę dywersyfikacji w kształtowaniu bezpieczeństwa gazowego Polski. Zdaniem autora surowiec importowany z USA pozwoli zmniejszyć zależność Polski od dostaw z obszaru Federacji Rosyjskiej. Chociaż ilości importowanego z Ameryki gazu nie są duże, to wraz z innymi alternatywnymi kierunkami dostaw pozwoli zwiększyć bezpieczeństwo gazowe Polski. Jest to możliwe dzięki funkcjonowaniu gazoportu LNG w Świnoujściu. Na uwagę zasługuje podpisanie pięcioletniego kontraktu na dostawy gazu z USA, będącego ważnym krokiem na drodze do powstania w Polsce hubu gazowego.

Słowa kluczowe: USA, Polska, gaz, import, współpraca.

Wstęp

Zawarcie przez Polskę pięcioletniej umowy na dostawy gazu ziemnego przesyłanego z USA można uważać za ważne wydarzenie. Skutki zawartego przez oba państwa porozumienia mogą znacząco wpłynąć na bezpieczeństwo gazowe zarówno Polski, jak i innych państw Europy Środkowej i Wschodniej. Już wpłynięcie do terminalu w Świnoujściu w czerwcu 2017 roku pierwszego statku z amerykańskim LNG można uznać za symboliczny początek współpracy, mającej stanowić kolejny etap na drodze do uniezależnienia się Polski od surowca sprowadzanego z Federacji Rosyjskiej. Współpracę Polski z USA można też traktować jako przeciwwagę dla rosyjsko-niemieckiej kooperacji, której rezultatem jest Gazociąg Północny.

Celem niniejszego opracowania jest ukazanie przesłanek i perspektyw polsko-amerykańskiej współpracy w zakresie dostaw skroplonego gazu ziemnego. Istotne będzie przy tym przedstawienie znaczenia dostaw amerykańskiego gazu w kontekście istniejących uwarunkowań geopolitycznych i pozycji Rosji jako kluczowego eksportera, a także wobec innych dostawców gazu skroplonego do gazoportu w Świnoujściu. Istotne jest przy tym udzielenie

odpowiedzi na pytanie o perspektywy dostaw gazu ziemnego z USA do Polski, co ma niebagatelne znaczenie w aspekcie zabiegów dywersyfikacji źródeł i kierunków dostaw „błękitnego paliwa” na terytorium RP.

Istotnym wydarzeniem w globalnych relacjach energetycznych ostatnich lat okazała się rewolucja łupkowa w USA, mająca niezwykle istotne znaczenie dla międzynarodowych stosunków gospodarczych. Pozyskany surowiec będzie mógł być następnie wysyłany do Europy. Dla wielu państw tego kontynentu regularne dostawy surowca z USA mogą stanowić alternatywę dla gazu importowanego z obszaru Federacji Rosyjskiej. Dzięki funkcjonowaniu terminalu LNG w Świnoujściu, a także za sprawą rurociągowego połączenia ze złożami gazu w Norwegii powstanie tzw. Brama Północna umożliwiającą realną dywersyfikację surowca, co się przyczyni do powstania hubu gazowego w Polsce. Niewątpliwie ważniejszą rolę odgrywa jednak terminal LNG.

Znaczenie i rozwój LNG. Przykład USA

Skroplony gaz ziemny (LNG – *Liquefied Natural Gas*) niewątpliwie zrewolucjonizował rynek gazu na świecie, gdyż możliwość sprowadzania surowca praktycznie ze wszystkich kierunków spowodowała uniezależnienie się od dotychczasowych kierunków dostaw¹. W 2011 roku już 95% gazu ziemnego było wydobywane ze złóż krajowych, uniezależniając USA od zagranicznych dostawców, a co za tym idzie – również uniezależniając to państwo od wahań międzynarodowych cen i zakłóceń w dostawach². Do podstawowych zalet wykorzystania LNG należą:

- elastyczność dostaw – LNG sprawdza się jako sposób na dywersyfikację dostaw gazu dla niektórych państw oraz pokrycie szczytowych zapotrzebowań na ten surowiec;
- wydajność – podczas skraplania gazu ziemnego w LNG jego objętość zmniejsza się ok. 600 razy, co oznacza, że po regazyfikacji ze 100 m³ LNG można otrzymać 60 tys. m³ paliwa;
- względy ekonomiczne – koszty transportu i magazynowania LNG są niższe niż gazu ziemnego, na co wpływa m.in. możliwość wyboru dostawców z różnych części świata;
- ekologia – gaz ziemny jest ekologicznym paliwem, które podczas spalania emituje do atmosfery znacznie mniej zanieczyszczeń niż węgiel, ropa czy inne paliwa kopalniane; LNG jest zatem bardzo czystym paliwem bez właściwości toksycznych i korozyjnych; skład skroplonego gazu ziemnego to 95% metanu przy niewielkim (ok. 5%) udziale innych składników;
- bezpieczeństwo – w przypadku kontaktu z powietrzem LNG odparowuje i rozrzedza się w powietrzu (jest znacznie mniej szkodliwym i niebezpiecznym paliwem niż np. ropa naftowa czy LPG). Wyjątkowo wysoki poziom bezpieczeństwa terminali regazyfikacyjnych zapewniają nowoczesne technologie konstrukcji zbiorników LNG (typu *full-containment*), specjalne procedury oraz systemy zabezpieczeń³.

¹ J. Świątkowska, *Rola terminalu LNG w Świnoujściu w budowaniu bezpieczeństwa energetycznego państw Grupy Wyszehradzkiej* [w:] *Terminal LNG w Świnoujściu a bezpieczeństwo energetyczne regionu i Polski*, red. J. J. Piątek, R. Podgórzanska, Toruń 2013, s. 155.

² J. Kania, *Wydobycie gazu łupkowego w USA i potencjał eksportowy do Polski i Europy*, Ministerstwo Skarbu Państwa, 3.04.2014, <https://msp.gov.pl/pl/przekształcenia/serwis-gospodarczy/wiadomosci-gospodarcze/27871>, *Wydobycie-gazu-łupkowego-w-USA-i-potencjał-eksportowy-do-Polski-i-Europy*.print, dostęp: 27.06.2017 r.

³ [Polskielng.pl](http://www.polskielng.pl), <http://www.polskielng.pl/lng/historia-lng>, dostęp: 07.12.2017 r.

Warto zaznaczyć, że technologia schładzania i skraplania gazu ziemnego została po raz pierwszy zastosowana w Stanach Zjednoczonych. Pierwsza instalacja do skraplania LNG rozpoczęła działanie w Zachodniej Wirginii w 1917 roku, natomiast pierwsza komercyjna instalacja skraplająca została zbudowana w Cleveland w stanie Ohio w 1941 roku⁴. Stany Zjednoczone Ameryki od 1953 roku były importerem netto gazu ziemnego, jednak XXI stulecie to czas zasadniczej zmiany w tym zakresie. W wyniku rewolucji łupkowej⁵ popyt wewnętrzny w USA niemal dwukrotnie przewyższał tempo wydobywania⁶. Gaz łupkowy znajduje się w wielu częściach państwa, w 2017 roku wydobywany był w szesnastu stanach⁷. Pod koniec 2016 roku zasoby gazu ziemnego w USA szacowano na 8,7 bln m³⁸. Wydobywanie tego surowca gwałtownie wzrosło w ciągu kilku lat. W okresie pięciu lat skokowy przyrost sięgnął aż 135 mld m³ gazu (np. w 2007 roku wydobywanie wynosiło 545,6 mld m³, natomiast w 2012 roku osiągnęło 681 mld m³)⁹.

Tabela 1. Produkcja gazu ziemnego w mld m³ (w latach 2006–2016)

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
524,0	545,6	570,8	584	603,6	648,5	680,5	685,4	733,1	766,2	749,2

Źródło: BP Statistical Review of World Energy June 2017, <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review-2017/bp-statistical-review-of-world-energy-2017-full-report.pdf>

Tabela 2. Konsumpcja gazu ziemnego w mld m³ (w latach 2006–2016)

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
614,4	654,2	659,1	648,7	682,1	693,1	723,2	740,6	753	773,2	778,6

Źródło: BP Statistical Review of World Energy June 2017..., op. cit.

⁴ Ibidem.

⁵ Początki badań nad pozyskaniem gazu z łupków datuje się na II połowę XX wieku. Przełom w tej materii nastąpił ok. 2005 roku, kiedy na terenie USA rozpoczęło się zjawisko zwane „łupkową rewolucją”. Dzięki postępowi technologicznemu (w szczególności zastosowaniu tzw. szczelinowania hydraulicznego) zaczęto wydobywać gaz ziemny (i ropę naftową) z formacji łupkowych, W. Jakóbk, *LNG z USA – cena to nie wszystko*, Ropa i gaz z formacji łupkowych, <http://infolupki.pgi.gov.pl/pl/ekonomia-i-spoleczenstwo/rewolucja-lupkowa-cena-nie-wszystko>, dostęp: 11.06.2017 r. Metoda szczelinowania pozwalająca na wydobywanie dużych zasobów surowca oraz budowę wielu nowych terminali na gaz skroplony sprawi, że w przyszłości Rosja będzie tylko jednym z wielu dostawców. Co za tym idzie, jej polityczny i ekonomiczny potencjał będzie miał niewielki wpływ w skali całego regionu, B Panek, *Polityka Federacji Rosyjskiej w regionie Europy, Azji i Pacyfiku*, Warszawa 2015, s. 156.

⁶ P. Kwiatkiewicz, *Bezpieczeństwo dostaw gazu ziemnego do Polski i innych państw członkowskich Unii Europejskiej z obszarów pozaeuropejskich – kontekst polityczny* [w:] *Bezpieczeństwo energetyczne. Rynki surowców i energii*, red. P. Kwiatkiewicz, R. Szczerbowski, Poznań 2015, s. 88–89.

⁷ U. S. Department of Energy, https://energy.gov/sites/prod/files/2013/04/f0/why_is_shale_gas_important.pdf, dostęp: 21.12.2017 r.

⁸ *BP Statistical Review of World Energy June 2017*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review-2017/bp-statistical-review-of-world-energy-2017-full-report.pdf>, dostęp: 21.12.2017 r.

⁹ P. Turowski, *Bezpieczeństwo dostaw gazu dla Grupy Wyszehradzkiej i pozostałych państw Unii Europejskiej*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2014, t. 30, nr II, s. 123.

Osiągnięcia rewolucji łupkowej w USA doprowadziły do stworzenia pojęcia „nowej ekonomii energetycznej”, związanej ze znacznym spadkiem cen surowców energetycznych oraz idącym w ślad za tym spadkiem cen wytwarzanej z nich energii elektrycznej¹⁰. W przewidywalnej przyszłości pozycja na rynku gazu Stanów Zjednoczonych, które rocznie są w stanie eksportować nawet 180 mln m³ gazu ziemnego¹¹ (taka może być istniejąca nadwyżka), może jeszcze wzrosnąć. Jak już na początku 2016 roku stwierdził sekretarz energii USA Ernest Moniz, „Ameryka może być na dobrej drodze do bycia wśród największych eksporterów gazu ziemnego na świecie”¹². Dotychczasowy importer stał się zatem ważnym eksporterem¹³ (choć USA nadal kupują gaz sprowadzany np. z Rosji). W lutym 2016 roku z amerykańskiego terminalu LNG Sabine Pass w Luizjanie wyruszył pierwszy tankowiec z gazem skroplonym. Surowiec z USA docierał do wielu państw świata (początkowo do odbiorców w obu Amerykach), następnie m.in. do Europy – pierwotnie głównie do państw południowej części kontynentu.

Gaz skroplony, sprowadzany za pomocą statków, stanowi coraz większą konkurencję dla surowca przesyłanego rurociągami. Posiadanie odpowiedniej infrastruktury umożliwia odbiór surowca z dowolnego kierunku, zwiększenie dywersyfikacji dostaw oraz zmniejszenie nacisku ze strony państw korzystających dotąd z pozycji dominującego eksportera. Unia Europejska ze swej strony docenia znaczenie gazu skroplonego w zapewnianiu bezpieczeństwa energetycznego państwom członkowskim. Wątpliwości budzi jednak to, czy USA będą mogły zaopatrzyć przez lata szereg państw w skroplony surowiec. Zdaniem eksperta Rustama Tankajewa, USA nie są w stanie zaopatrzyć w gaz nawet polskiego rynku, a Polska nie będzie mogła całkowicie zrezygnować z rosyjskiego gazu. Jednak według innego eksperta – Dmitrija Lutjagina – Polska „w zasadzie będzie w stanie zastąpić” gazem skroplonym surowiec rosyjski. Jak stwierdził: „Z czasem prawdopodobnie do jakiegoś stopnia właśnie do tego dojdzie”¹⁴. Faktem jest jednak, że USA starają się maksymalizować wydobycie, z sukcesami pozyskując węglowodory w wielu obszarach państwa oraz rozbudowując infrastrukturę eksportową.

¹⁰ M. Szulczyński, *Wpływ rewolucji łupkowej na przyszłe możliwości rozwoju sektora energetycznego* [w:] *Między ewolucją a rewolucją – w poszukiwaniu strategii energetycznej, cz. II Gospodarka*, red. J. Maj, P. Kwiatkiewicz, R. Szczerbowski, Poznań 2015, s. 395. Co ciekawe, eksperci amerykańscy jeszcze w 2005 roku zakładali, że w 2020 roku USA będą importować 15% ich całkowitej konsumpcji gazu ziemnego, ibidem, s. 395–396.

¹¹ J. Ceglarz, *Szczyt Trójmorza w Warszawie. Powstanie korytarz gazowy z Polski do Chorwacji*, Money.pl, 6.07.2017, <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artukul/szczyt-trojmorza-w-warszawie,144,0,2342032.html>, dostęp: 29.12.2017 r. Jednocześnie jednak realne jest to, że gazu może zabraknąć wcześniej, niż wskazują na to prognozy. Taki scenariusz także powinien być brany pod uwagę.

¹² D. Garcia, *A 'real' natural gas revolution in the US: Moniz*, CNBC.com, 24.02.2016, <https://www.cnbc.com/2016/02/24/a-real-natural-gas-revolution-in-the-us-moniz.html>, dostęp: 29.12.2017 r.

¹³ Walka z uzależnieniem energetycznym miała zatem miejsce i w USA, i w Polsce.

¹⁴ *Rosyjski portal: Gaz z USA obroni Polskę przed dominacją Rosji*, Dziennik.pl, 22.11.2017, <http://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/563092>, portal-gazeta-ru-gaz-z-usa-obroni-polske-przed-dominacja-rosji.html, dostęp: 15.12.2017 r. Polska również jest zainteresowana pozyskiwaniem gazu ze złóż łupkowych. Na obszarze RP miały, według informacji ekspertów (jak Mariusz Orion Jędrysek), znajdować się bardzo duże zasoby tego gazu. Jak dotąd jednak program poszukiwań gazu z formacji łupkowych nie został uwieńczony sukcesem, a zagraniczne przedsiębiorstwa, które podjęły się jego poszukiwania, wycofały się z Polski. Nie wiadomo ponadto, jak duże są zasoby gazu ze złóż łupkowych na terytorium Polski.

Problemy infrastrukturalne

Główną przeszkodą w eksporcie gazu łupkowego z USA do Europy był brak odpowiedniej infrastruktury. Inną przyczyną było nieprzyjazne ustawodawstwo, wymagające koniecznych zmian przed rozpoczęciem eksportu surowca (sprzedaż gazu z obszaru USA wymagała zgody władz na taką transakcję)¹⁵. Wyrazem słabości infrastruktury służącej do eksportu skroplonego gazu był fakt istnienia w USA zaledwie kilku terminali LNG. Dlatego też w celu zaspokojenia zagranicznego popytu na gaz z USA amerykańskie spółki LNG przystąpiły do budowy nowych terminali lub rozbudowy już istniejących o infrastrukturę eksportową. Już pod koniec 2013 roku rząd Baracka Obamy zaakceptował warunkowo budowę nowych terminali eksportowych LNG w zatoce Coos w Oregonie, a także rozbudowę istniejącego już terminalu Dominion Cove w stanie Maryland¹⁶. Obecnie trwają prace nad rozwojem infrastruktury, które mają uczynić z USA znaczącego eksportera skroplonego gazu.

Import skroplonego gazu do Polski jest możliwy dzięki funkcjonowaniu terminala LNG w Świnoujściu gazoport. Jego budowa była pierwszą tego typu inwestycją, nie tylko w Polsce, ale i w centralnej części Europy. Na świecie funkcjonuje obecnie ponad 100 terminali LNG, w tym około jedna czwarta spośród nich znajduje się w Europie. W 2008 roku Rada Ministrów RP podjęła uchwałę, w której budowa terminala LNG uznana została za inwestycję strategiczną dla interesu Polski¹⁷. Otwarty w 2015 roku terminal pozwalał na odbiór 5 mld m³ gazu ziemnego rocznie¹⁸, jednak możliwe jest zwiększenie ilości otrzymywanego surowca nawet do 10 mld m³. Surowiec sprowadzany do Polski może być przesyłany do innych państw. Poprzez efektywne wykorzystanie terminalu nastąpi niewątpliwy wzrost bezpieczeństwa energetycznego Polski i zarazem całego regionu Europy Środkowo-Wschodniej oraz niewątpliwy wzrost konkurencyjności generujący korzystniejsze warunki cenowe¹⁹.

Według ekspertów polskiego rządu terminal LNG w Świnoujściu jest „geopolitycznym przełomem”, ponieważ inwestycja ta otworzyła „gazowe okno na świat” dla całego regionu. Gazoport stał się północnym punktem wejścia Korytarza Północ–Południe, kluczowym elementem słynnej Bramy Północnej. Korytarz Północ–Południe to projekt zainicjowany przez państwa Grupy Wyszehradzkiej i Rumunię w lutym 2010 roku. Z uwagi na jego znaczenie regionalne Komisja Europejska wpisała poszczególne inwestycje na listę PCI – Projektów

¹⁵ Prezydent Donald Trump w kwietniu 2017 roku anulował dekret Baracka Obamy dotyczący ograniczenia wydobycia surowców na szelfie, zwiększając wydobycie ropy i gazu na obszarach Atlantyku, Pacyfiku i Oceanu Arktycznego, a także w Zatoce Meksykańskiej, *USA ogłosiły „gazową rewolucję”*, Sputniknews.com, 28.06.2017, <https://pl.sputniknews.com/gospodarka/201706285766059-sputnik-usa-gazowa-rewolucja>, dostęp: 28.06.2017 r.

¹⁶ J. Kania, op. cit.

¹⁷ Polskielng.pl..., op. cit.

¹⁸ Terminal LNG w Świnoujściu, w porównaniu z istniejącymi terminalami regazyfikacyjnymi, znajduje się w grupie mniejszych terminali europejskich. Największe z nich, znajdujące się w Wielkiej Brytanii, pozwalają na odbiór 20 mld m³ gazu ziemnego rocznie, T. Tański, *Funkcje Terminalu LNG w Świnoujściu* [w:] *Prawne uwarunkowania konkurencji na rynku gazu*, red. B. Popowska, E. Kosiński, P. Lissoń, Warszawa 2015, s. 214–215.

¹⁹ *Terminal LNG w Świnoujściu otwarty na import z USA*, GospodarkaMorska.pl, 13.10.2016, <http://www.gospodarkamorska.pl/Stocznie, Offshore/terminal-lng-w-swinoujściu-otwarty-na-import-z-usa.html>, dostęp: 7.04.2017 r.

Wspólnego Zainteresowania. Dzięki infrastrukturze powstałej w ramach Korytarza Północ–Południe gaz będzie trafiać do wszystkich państw Europy Środkowej i Wschodniej, pozwalając na realną dywersyfikację dostaw²⁰. Stąd też terminal jest bardzo ważną inwestycją dla całego regionu.

W przypadku USA kluczowym problemem okazała się niewystarczająca ilość terminali eksportowych LNG (braki w infrastrukturze są w szybkim czasie nadrabiane). W przypadku Polski i innych państw Europy Środkowej infrastruktura także jest sukcesywnie rozbudowywana. Poza gazoportem w Świnoujściu i terminalem na wyspie Krk duże znaczenie posiadają inwestycje rurociągowo łączące państwa sąsiedzkie. Należy też pamiętać o tym, że w Polsce wydobyte własne zaspokajają około jednej trzeciej zapotrzebowania. Stąd też import surowca z Ameryki należy traktować jako wykorzystanie jeszcze jednego z kierunków dostaw, którego roli jednak (mimo niewątpliwego znaczenia) z pewnością nie należy nadmiernie przeceniać.

Specyfika dostaw gazu z USA. Aspekty geopolityczne

W transporcie gazu skroplonego z USA do Europy kluczowe znaczenie odgrywa Morze Bałtyckie, będące obecnie i w przewidywalnej przyszłości akwenem o dużym tranzytowym znaczeniu. W jego obrębie koncentrują się główne trasy transportowe rosyjskiej ropy naftowej i gazu ziemnego na Zachód²¹. Pewien problem dla transportu towarów z Zachodu do portów Morza Bałtyckiego stanowi jednakże konieczność przepłynięcia Cieśnin Duńskich.

Import gazu ziemnego z USA do Polski wpisuje się w pogłębioną w wielu obszarach współpracę Polski z USA. Sojusz ten należy postrzegać jako alternatywę wobec strategicznego partnerstwa łączącego Niemcy i Rosję. Wyrazem pierwszego z tych sojuszy jest Korytarz Północ–Południe, łączący złoża norweskie z terminalem LNG w Chorwacji²². Emanacją niemiecko-rosyjskiej współpracy jest natomiast Gazociąg Nord Stream. Osobną kwestię stanowi geopolityczny i geoeconomiczny projekt Trójmorza, łączącego państwa Europy Środkowej i Wschodniej, któremu patronują Stany Zjednoczone Ameryki.

Polska zajmuje wśród państw położonych w trójkącie: Bałtyk–Adriatyk–Morze Czarne szczególną pozycję – jej strategiczne położenie umożliwia powstanie w granicach RP hubu gazowego²³. Państwa Grupy Wyszehradzkiej już w marcu 2014 roku wspólnie wystąpiły do Izby Reprezentantów, aby zabezpieczyć dostawy amerykańskiego gazu²⁴. Ich dojście do skutku oznacza wzmocnienie kształtującej się już od lat osi transatlantyckiej, łączącej USA, Wielką Brytanię i Polskę. Wymowny w tym kontekście jest sprzeciw amerykańskich

²⁰ W. Jakóbiak, *Terminal LNG w Świnoujściu. Opowieść o Terminalu LNG im. Prezydenta Lecha Kaczyńskiego*, Warszawa 2016, s. 138.

²¹ K. Wardin, *Transport rosyjskiej ropy naftowej i gazu na Morzu Bałtyckim (wybrane problemy)*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2006, s. 187.

²² Korytarz ten ma połączyć państwa UE z Europy Środkowej, przebiegając między gazoportami w Polsce i Chorwacji, szerzej: C. T. Szyjko, *Współczesne problemy bezpieczeństwa energetycznego Europy. Studium ekonomiczno-prawne*, Warszawa–Piotrków Trybunalski 2011, s. 266–268.

²³ Zob. Ł. Wojcieszak, *Możliwość powstania fizycznego hubu gazowego w Polsce [w:] Europejski wymiar bezpieczeństwa energetycznego Polski a ochrona środowiska*, red. P. Kwiatkiewicz, Poznań 2017, s. 297–309.

²⁴ M. Szulczyński, op. cit., s. 394–395. Długoterminowe kontrakty na dostawy LNG z USA zawarły zresztą wcześniej prywatne przedsiębiorstwa z Chin, Japonii, Tajwanu, Hiszpanii, Francji i Chile, ibidem.

władz wobec powstania Nord Stream 2, a więc inwestycji jeszcze silniej podkreślającej współpracę Niemiec i Rosji.

Dostawy amerykańskiego LNG nie są jednak traktowane przez wszystkie państwa z takim optymizmem, jaki charakteryzuje Polskę. Według ministra spraw zagranicznych Węgier Petera Szijjarto, istnieją warunki infrastrukturalne do importu amerykańskiego gazu skroplonego do Europy Środkowej²⁵. W kontekście importu surowca do Europy należy stwierdzić, że przepustowość istniejących terminali na gaz skroplony nie jest wykorzystywana w wystarczającym stopniu.

Import surowca z USA do Polski, podobnie jak do innych państw kontynentu, może w pewnej perspektywie oznaczać poważne zmiany w strukturze dostaw. W szczególności pojawia się konkurencja dla gazu sprowadzanego z Rosji – Gazprom dostarcza do Europy ponad 180 mld m³ surowca rocznie²⁶, a więc przy odpowiednio skalkulowanej cenie amerykańskiego paliwa staje się ono zagrożeniem dla silnej pozycji importera ze Wschodu (istotne znaczenie ma w tym względzie nadpodaż LNG). W przypadku Polski prawdopodobna jest realna dywersyfikacja źródeł importowanego surowca.

Koncepcja zastąpienia importu gazu pochodzącego z Federacji Rosyjskiej importem amerykańskiego surowca z formacji łupkowych jest promowana w UE przede wszystkim przez Polskę i Wielką Brytanię. W listopadzie 2013 roku ówczesny szef polskiego MSZ Radosław Sikorski, poruszył kwestię możliwych dostaw gazu łupkowego z USA do Polski z Sekretarzem Stanu USA Johnem Kerryem podczas jego wizyty w Warszawie. Ze względu na braki infrastrukturalne istniejące w obu państwach dalsze dyskusje na temat dostaw zostały jednak wtedy wstrzymane²⁷.

Podczas szczytu Trójmorza w Warszawie w lipcu 2017 roku prezydent Donald Trump powiedział, że Polska i jej sąsiedzi nigdy więcej nie staną się zakładnikiem jedyne go dostawcy energii²⁸. Polska rozpoczęła nabywać amerykański gaz na rynku spotowym, licząc na zawarcie w przyszłości kontraktu długoterminowego. Kontrakt spotowy został zawarty z amerykańskim przedsiębiorstwem Cheniere Energy²⁹. Należy stwierdzić, że zainicjowana dostawa była pierwszą skierowaną tak do Polski, jak i w ogóle do tej części kontynentu. Zawarte porozumienie stanowiło początek dalszej kooperacji.

Zasadnicze, a wręcz przełomowe znaczenie miało jednak podpisanie w listopadzie 2017 roku średnioterminowej (pięcioletniej) umowy na dostawy skroplonego gazu pomiędzy przedsiębiorstwami PGNiG i Centica LNG Company Limited. W ramach tego kontraktu przewidziano dostawę dziewięciu ładunków LNG do Polski (sumarycznie ma być to ok. 1 mld m³ surowca) z terminalu skraplającego Sabine Pass zlokalizowanego w Luizjanie³⁰.

²⁵ *Szef MSZ Węgier: amerykański gaz na razie nie dla nas*, 13.07.2017, <http://tvn24bis.pl/ze-swiata,75/wegy-szijjarto-obecnie-nie-ma-warunkow-do-importu-gazu-lng-z-usa,756603.html>, dostęp: 5.10.2017 r.

²⁶ A. Åslund, *Gazprom: Challenged Giant in Need of Reform* [w:] red. A. Åslund, S. Guriev, A. C. Kuchins, *Russia After the Global Economic Crisis*, Washington, DC, June 2010, s. 155.

²⁷ J. Kania, op. cit.

²⁸ *Donald Trump w Polsce. Relacja na żywo*, Rzeczpospolita.pl, 6.07.2017, <http://www.rp.pl/Prezydent--USA/170709499-Donald-Trump-w-Polsce-Relacja-na-zywo.html>, dostęp: 6.02.2018 r.

²⁹ Cheniere Energy to wiodące amerykańskie przedsiębiorstwo energetyczne z siedzibą w Houston, które prowadzi działalność w sferze LNG, Cheniere Energy, Inc., <http://www.cheniere.com/about-us/cheniere-energy>, dostęp: 8.12.2017 r.

³⁰ Z. Kuźmiuk, *Dywersyfikacja dostaw gazu do Polski krok po kroku staje się faktem*, Kuzmiuk.blog.onet.pl, 24.11.2017, <http://kuzmiuk.blog.onet.pl/2017/11/24/dywersyfikacja-dostaw-gazu-do-polski-krok-po-kroku-staje-sie-faktem>, dostęp: 6.02.2018 r.

W kontekście powyższych rozważań należy zauważyć, że Europa stanowi dla Amerykanów bardzo perspektywiczny rynek, tym bardziej że rynki azjatyckie³¹ stają się dla USA coraz trudniejsze. Ponadto na gazową potęgę stopniowo wyrasta Australia, która ma jedne z najbogatszych złóż łupkowych i może wyprzedzić kluczowego eksportera, jakim jest Katar. Należy też zauważyć, że amerykański gaz płynie do Europy około dwóch tygodni, a w tym samym czasie statek nie zdąży dopłynąć do Azji, gdzie tradycyjnie ceny są najkorzystniejsze³².

Znaczenie importu amerykańskiego gazu

Zapewnienie Polsce stałych dostaw gazu ziemnego z USA pociąga za sobą znaczące konsekwencje. Niewątpliwie zwiększa dywersyfikację surowca, tworząc – choć w części – alternatywę dla gazu importowanego z obszaru Federacji Rosyjskiej. Stąd też w Europie Środkowej mamy do czynienia z rywalizacją surowca pochodzącego z USA z paliwem rosyjskim. Strategia Polski opiera się na zmniejszeniu znaczenia gazu rosyjskiego, zakładając dywersyfikację dostaw surowca z różnych kierunków, w tym także – poprzez gazoport – z USA.

Przez lata Polska pozostawała państwem uzależnionym od dostaw gazu ziemnego z obszaru Federacji Rosyjskiej. Rozpoczęte działania na rzecz dywersyfikacji dostaw gazu, tak dzięki wykorzystaniu gazociągów, jak i gazoportu, oznaczają jednak w efekcie odejście od dominującej pozycji Rosji. Polska zawierała z Rosją kontrakty długoterminowe na dostawy gazu ziemnego, które wiązały się z wieloletnim uzależnieniem od surowca, który należało odbierać bez względu na istniejące zapotrzebowanie. Działania na rzecz dywersyfikacji dostaw od początku były motywowane zbyt silną pozycją Federacji Rosyjskiej jako kluczowego eksportera gazu do wielu państw Europy. Obawy budzi możliwość wykorzystywania gazu jako oręża w walce politycznej, w szczególności poprzez przerwanie lub zmniejszenie dostaw (gazowe spory ukraińsko-rosyjskie pociągnęły za sobą negatywne konsekwencje dla państw trzecich). Istotnym celem dywersyfikacji jest także ograniczenie możliwości dyktatu cenowego ze strony Rosji.

Warto także wspomnieć o problemie ceny za amerykański surowiec. Formuła cenowa z kontraktu z Cheniere została oszacowana po raz pierwszy przez Andrzeja Sikorę i Mateusza Sikorę, według których gaz z USA może kosztować 150 USD za 1000 m³ przed transportem i regazyfikacją. Według tych ekspertów LNG z USA dla Polski musiało kosztować ok. 151,29 USD za 1000 m³, jednak do tego Amerykanie doliczali opłatę za skroplenie gazu, która wynosi ok. 129,15 USD za 1000 m³ oraz formułę cenową Cheniere Energy, która zakłada dodatkowe 15% powyżej notowań Henry Hub, co razem daje ok. 275,64 USD za 1000 m³. Piotr Maciążek w swoich ustaleniach uzyskał podobny rezultat; jego zdaniem LNG z USA na podstawie kontraktu spotowego od Luizjańskiego przedsiębiorstwa kosztowało

³¹ LNG pozostaje podstawowym źródłem gazu na rynku Azji i Pacyfiku. Dynamicznie się rozwijające i wysoce energochłonne gospodarki azjatyckie sprawiły, że Azja już w latach 70. XX w. zajęła pierwsze miejsce jako największy konsument gazu skroplonego, zob. A. Moenke, *Wpływ rewolucji łupkowej w Stanach Zjednoczonych Ameryki na rosyjskie plany rozwoju sektora LNG* [w:] *Fenomen Rosji. Pamięć przeszłości i perspektywy rozwoju. Część 2: Kontekst polityczny i gospodarczy*, red. J. Diec, A. Jach, Kraków 2014, s. 297–298.

³² A. Sofuß, *Gaz z USA podpali europejski rynek*, Dziennik.pl, 9.03.2016, http://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/515115_gaz-usa-europa-rynek-pieniadze-lng-gazprom-wojna-cenowa-nord-stream-2.html, dostęp: 10.04.2017 r.

ok. 150 USD za 1000 m³, dodając do tego koszty transportu. Z kolei Andrzej Szczeniak zauważył, że przy wycenie pięcioletniego kontraktu z Centricą nie została wykorzystana typowa formuła Cheniere, a więc indeksacja do Henry Hub wraz z kosztami skroplenia³³.

Ze względu na konieczność zapewnienia dostaw surowca spoza Europy w Świnoujściu zbudowano gazoport. Wśród potencjalnych kontrahentów znaleźli się algierski Sonatrach czy katarski Qatargas. Ostatecznie rywalizację wygrali Katarczycy, czego wyrazem była umowa ramowa, podpisana 15 kwietnia 2009 roku między PGNiG a katarską spółką. 30 czerwca został natomiast zawarty dwudziestoletni kontrakt na dostawy gazu³⁴. Terminal stał się elementem odstraszenia, który zniechęca stronę rosyjską do przerywania dostaw ze względów pozaekonomicznych, a jednocześnie zasadniczym czynnikiem umożliwiającym urynkowanie cen gazu nabywanego z Rosji i zniwelowanie różnic w cenie surowca, jaką płać państwa Europy Zachodniej i Środkowej³⁵. Stwarza to podstawy do renegotjowania kontraktu z Gazpromem w 2022 roku.

Wzrost produkcji i eksport LNG przez USA zmniejszają zależność państw Europy Środkowo-Wschodniej od dostaw surowca z Rosji, stwarzając im alternatywę, co obniża cenę importową rosyjskiego gazu³⁶. Sprowadzanie gazu z USA i Norwegii, a także dostawy przez interkonektory oraz import LNG z innych państw umożliwią realną dywersyfikację. Na tle obecnych i potencjalnych importerów gazu tak do Polski, jak i do innych państw Europy Środkowej czy Zachodniej pozycja Federacji Rosyjskiej pozostaje silna. W 2017 roku eksport rosyjskiego gazu do Europy wzrósł o 8,1%, osiągając rekordowy poziom 193 mld m³, zaś Gazprom dostarcza niemal 40% gazu do Europy³⁷. Co ciekawe, rosyjski gazowy gigant złożył wniosek o renegotjację ceny surowca przesyłanego do Polski, co należy wiązać z kończącym się w 2022 kontraktem. Obecnie, za sprawą rozwoju infrastruktury, strona polska jest jednak już w dużo lepszej sytuacji, mogąc uruchomić alternatywne kierunki dostaw.

Zakończenie

W wyniku gazowej rewolucji USA stały się globalnym graczem, mogącym wykorzystywać posiadane zasoby do osiągania celów nie tylko ekonomicznych, lecz także politycznych. Wzrost produkcji gazu ziemnego umożliwia jego sprzedaż odbiorcom zagranicznym (choć surowiec wciąż jest importowany do USA). Przybycie pierwszego statku z USA do Polski należy uznać za istotne wydarzenie, podobnie jak zawarcie umowy na dostawy amerykańskiego gazu. Realizacja dostaw stanowi niewątpliwie ważny krok na drodze do niezależności gazowej Polski. Średnioterminowy kontrakt wzmacnia pewność dostaw i dodatkowo chroni przed ewentualnym kryzysem. Jednocześnie jednak nie należy przeceniać znaczenia dostaw z USA, stanowiących jedynie pewną część zapotrzebowania na surowiec (w niebagatelnej

³³ Jakóbiak: *Ile kosztuje LNG z USA dla PGNiG?*, Biznesalert.pl, 30.11.2017, <http://biznesalert.pl/lng-usa-polska-pgnig-cheniere-centrica-cena>, dostęp: 16.04.2018 r.

³⁴ W. Jakóbiak, *Terminal LNG w Świnoujściu. Opowieść o Terminalu LNG im. Prezydenta Lecha Kaczyńskiego*, Warszawa 2016, s. 33.

³⁵ W. Jędrzejewski, *Terminal LNG w Świnoujściu a integracja środkowoeuropejskiego rynku gazu* [w:] *Terminal LNG w Świnoujściu a bezpieczeństwo...*, s. 28.

³⁶ E. Langvad, *Hungary and the Czech Republic's Approach to Gas Security*, Budapest 2017, s. 20.

³⁷ *Rosja pobiła rekord w dostawach gazu do Europy*, Sputniknews.com, 5.01.2018, https://pl.sputniknews.com/swiatowa_prasa/201801057054156-sputnik-rosja-europa-gaz, dostęp: 5.01.2018 r.

części pokrywanej choćby przez wydobywanie zasobów własnych). Istotne jest pozyskanie kolejnego dostawcy i wykorzystanie efektów „łupkowej rewolucji” oraz nadpodaży LNG, co w pewnym zakresie wzmocni bezpieczeństwo gazowe Polski.

Zainicjowanie stałej współpracy z USA należy widzieć w kontekście charakterystycznych dla wielu państw Europy Środkowej i Wschodniej starań o uniezależnienie się od dostaw surowców z obszaru Federacji Rosyjskiej. W Polsce zabiegi te trwają od lat, przynosząc oczekiwane efekty. Realizowane są takie działania jak rozbudowa gazoportu w Świnoujściu czy tworzenie połączeń rurociągowych. W przyszłości możliwe jest zwiększenie importowanego z USA surowca (choć zbyt duży eksport może zmniejszyć podaż surowca w tym państwie, co z kolei wpłynie na wzrost cen). Dzięki realnej dywersyfikacji dostaw w Polsce może powstać hub gazowy, co niewątpliwie korzystnie wpłynie na ceny surowca dla polskich odbiorców, gdyż dostawcy będą mogli ze sobą realnie konkurować. Surowiec dostarczany z USA poddany zostanie grze rynkowej, konkurując z paliwem pochodzącym z Rosji, Norwegii czy Kataru. Dotychczasową dominującą pozycję zajmowaną przez surowiec pochodzący z obszaru Federacji Rosyjskiej ma zastąpić po 2022 roku (a więc po zakończeniu obowiązywania tzw. kontraktu jamalskiego) wielu dostawców, wykorzystujących do importu tak gazociągi, jak i terminal LNG.

Import z USA w pewnym – choć niewielkim – zakresie przyczynia się do osłabienia pozycji Rosji, jednocześnie poprawiając pozycję Polski w negocjacjach z tym kluczowym dostawcą i zmniejszając zarazem obawy przed szantażem gazowym. Polsko-amerykańską współpracę należy też widzieć w kontekście sprzeciwu władz w Waszyngtonie wobec gazociągu Nord Stream 2, a także niechęci administracji prezydenta Trumpa do hegemonii Niemiec w Europie (a więc strategicznego partnera Rosji). W kontrze do współpracy na linii Berlin–Moskwa USA wspierają projekt Trójmorza, zasadzającego się na ekonomicznej współpracy na obszarze Europy Środkowej. W aspekcie energetycznym zasadnicze znaczenie posiada gazociągowe połączenie Bałtyku z Adriatykiem, gdzie surowiec będzie docierał zarówno przez Bramę Północną (przede wszystkim za pośrednictwem gazoportu w Świnoujściu), jak i dzięki terminalowi na wyspie Krk. Wydaje się zatem, że w przewidywalnej przyszłości Stany Zjednoczone Ameryki staną się dla Polski jednym z kilku dostawców, sprawiających, że dywersyfikacja źródeł i kierunków dostaw oraz wzrost bezpieczeństwa gazowego staną się faktem.

Bibliografia

- Åslund A., *Gazprom: Challenged Giant in Need of Reform* [w:] *Russia After the Global Economic Crisis*, red. A. Åslund, S. Guriev, A. C. Kuchins, Washington, DC, June 2010.
- BP Statistical Review of World Energy June 2017, <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review-2017/bp-statistical-review-of-world-energy-2017-full-report.pdf>, dostęp: 21.12.2017 r.
- Ceglaz J., *Szczyt Trójmorza w Warszawie. Powstanie korytarz gazowy z Polski do Chorwacji*, Money.pl, 6.07.2017 r., <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artikul/szczyt-trojmorza-w-warszawie,144,0,2342032.html>, dostęp: 29.12.2017.
- Cheniere Energy, Inc., <http://www.cheniere.com/about-us/cheniere-energy>, dostęp: 8.12.2017 r.
- Donald Trump w Polsce. Relacja na żywo*, Rzeczpospolita.pl, 6.07.2017, <http://www.rp.pl/Prezydent--USA/170709499-Donald-Trump-w-Polsce-Relacja-na-zywo.html>: 6.02.2018 r.

- Garcia D., *A 'real' natural gas revolution in the US: Moniz*, CNBC.com, 24.02.2016 r, <https://www.cnbc.com/2016/02/24/a-real-natural-gas-revolution-in-the-us-moniz.html>, dostęp: 29.12.2017 r.
- Jakóbiak W., *LNG z USA – cena to nie wszystko, Ropa i gaz z formacji łupkowych*, <http://infolupki.pgi.gov.pl/pl/ekonomia-i-spoleczenstwo/rewolucja-lupkowa-cena-nie-wszystko>, dostęp: 11.06.2017 r.
- Jakóbiak W., *Terminal LNG w Świnoujściu. Opowieść o Terminalu LNG im. Prezydenta Lecha Kaczyńskiego*, Warszawa 2016.
- Jędrzejewski W., *Terminal LNG w Świnoujściu a integracja środkowoeuropejskiego rynku gazu [w:] Terminal LNG w Świnoujściu a bezpieczeństwo energetyczne regionu i Polski*, red. J.J. Piątek, R. Podgórzeńska, Toruń 2013.
- Kania J., *Wydobycie gazu łupkowego w USA i potencjał eksportowy do Polski i Europy*, Ministerstwo Skarbu Państwa, 3.04.2014 r, <https://msp.gov.pl/pl/przekształcenia/serwis-gospodarczy/wiadomosci-gospodarcze/27871>, *Wydobycie-gazu-lupkowego-w-USA-i-potencjal-eksportowy-do-Polski-i-Europy*.print, dostęp: 27.06.2017.
- Kubiak K., *Polska wobec importu skroplonego gazu ziemnego. Szanse – zagrożenia – wyzwania [w:] Bezpieczeństwo energetyczne Europy Środkowej*, red. P. Mickiewicz, P. Sokołowska, Toruń 2010.
- Kuźmiuk Z., *Dywersyfikacja dostaw gazu do Polski krok po kroku staje się faktem*, kuzmiuk.blog.onet.pl, 24.11.2017 r, <http://kuzmiuk.blog.onet.pl/2017/11/24/dywersyfikacja-dostaw-gazu-do-polski-krok-po-kroku-staje-sie-faktem>, dostęp: 6.02.2018 r.
- Kwiatkiewicz P., *Bezpieczeństwo dostaw gazu ziemnego do Polski i innych państw członkowskich Unii Europejskiej z obszarów pozaeuropejskich – kontekst polityczny [w:] Bezpieczeństwo energetyczne. Rynki surowców i energii*, red. P. Kwiatkiewicz, R. Szczerbowski, Poznań 2015.
- Langvad E., *Hungary and the Czech Republic's Approach to Gas Security*, Budapest 2017.
- Rosja pobili rekord w dostawach gazu do Europy*, Sputniknews.com, 5.01.2018 r, https://pl.sputniknews.com/swiatowa_prasa/201801057054156-sputnik-rosja-europa-gaz, dostęp: 5.01.2018 r.
- Moenke A., *Wpływ rewolucji łupkowej w Stanach Zjednoczonych Ameryki na rosyjskie plany rozwoju sektora LNG [w:] Fenomen Rosji. Pamięć przeszłości i perspektywy rozwoju. Część 2: Kontekst polityczny i gospodarczy*, red. J. Diec, A. Jach, Kraków 2014.
- Panek B., *Polityka Federacji Rosyjskiej w regionie Europy, Azji i Pacyfiku*, Warszawa 2015.
- Polskielng.pl*, <http://www.polskielng.pl/lng/historia-lng>, dostęp: 7.12.2017 r.
- Rosyjski portal: *Gaz z USA obroni Polskę przed dominacją Rosji*, *Dziennik.pl*, 22.11.2017, <http://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/563092>, *portal-gazeta-ru-gaz-z-usa-obroni-polske-przed-dominacja-rosji.html*, dostęp: 15.12.2017 r.
- Sofuł A., *Gaz z USA podpali europejski rynek*, *Dziennik.pl*, 9.03.2016, <http://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/515115>, *gaz-usa-europa-rynek-pieniadze-lng-gazprom-wojna-cenowa-nord-stream-2.html*, dostęp: 10.04.2017 r.
- Szef MSZ Węgier: amerykański gaz na razie nie dla nas*, 13.07.2017, <http://tvn24bis.pl/ze-swiate/75/wegry-szjijarto-obecnie-nie-ma-warunkow-do-importu-gazu-lng-z-usa,756603.html>, dostęp: 05.10.2017 r.

- Szulczyński M., *Wpływ rewolucji łupkowej na przyszłe możliwości rozwoju sektora energetycznego* [w:] *Między ewolucją a rewolucją – w poszukiwaniu strategii energetycznej, cz. II Gospodarka*, red. J. Maj, P. Kwiatkiewicz, R. Szczerbowski, Poznań 2015.
- Szyjko C.T., *Współczesne problemy bezpieczeństwa energetycznego Europy. Studium ekonomiczno-prawne*, Warszawa–Piotrków Trybunalski 2011.
- Świątkowska J., *Rola terminalu LNG w Świnoujściu w budowaniu bezpieczeństwa energetycznego państw Grupy Wyszehradzkiej* [w:] *Terminal LNG w Świnoujściu a bezpieczeństwo energetyczne regionu i Polski*, red. J.J. Piątek, R. Podgórzeńska, Toruń 2013.
- Tański T., *Funkcje Terminalu LNG w Świnoujściu* [w:] *Prawne uwarunkowania konkurencji na rynku gazu*, red. B. Popowska, E. Kosiński, P. Lissoń, Warszawa 2015.
- Terminal LNG w Świnoujściu otwarty na import z USA*, *GospodarkaMorska.pl*, 13.10.2016 r, <http://www.gospodarkamorska.pl/Stocznie, Offshore/terminal-lng-w-swinoujsciu-otwarty-na-import-z-usa.html>, dostęp: 07.04.2017 r.
- Turowski P., *Bezpieczeństwo dostaw gazu dla Grupy Wyszehradzkiej i pozostałych państw Unii Europejskiej*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2014, t. 30, nr II.
- U.S. Department of Energy, https://energy.gov/sites/prod/files/2013/04/f0/why_is_shale_gas_important.pdf, dostęp: 21.12.2017 r.
- USA ogłosiły „gazową rewolucję”*, *Sputniknews.com*, 28.06.2017 r, <https://pl.sputniknews.com/gospodarka/201706285766059-sputnik-usa-gazowa-rewolucja>, dostęp: 28.06.2017 r.
- Wardin K., *Transport rosyjskiej ropy naftowej i gazu na Morzu Bałtyckim (wybrane problemy)*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2006.

SUMMARY

Łukasz Wojcieszak

Gas imports from the USA to Poland - prerequisites and prospects for cooperation

The paper deals with an important and current issue, which has a serious impact on diversification of natural gas supplies to Poland and, consequently, on its gas security. The author discusses the development of the gas sector in the USA, the importance of American gas imports to Europe, as well as the impact of diversification on gas security in Poland. According to the author, natural gas imports from the USA will reduce Poland's dependence on supplies from the Russian Federation. The quantities of gas imported from America are not large, but along with other alternative supply routes they will help to increase Poland's gas security. The LNG terminal in Świnoujście enables gas imports from the USA to Poland. A five-year contract for gas supplies from the USA to Poland is an important step towards the creation of a gas hub in Poland

Key words: USA, Poland, gas, import, cooperation.

Data wpływu artykułu: 9.02.2018 r.

Data akceptacji artykułu: 28.03.2018 r.

Anna Małgorzata Deptuła

Politechnika Opolska,
Wydział Inżynierii Produkcji i Logistyki,
Katedra Zarządzania i Inżynierii Produkcji
e-mail: an.deptula@po.opole.pl

Zastosowanie analizy skupień w grupowaniu ekspertów dokonujących oceny ryzyka innowacji technicznych

STRESZCZENIE

W artykule zaprezentowano zagadnienie oceny ryzyka innowacji technicznych w kontekście ocen, jakie przydzielają eksperci poszczególnym kryteriom oceny. W przeprowadzonym badaniu uwzględniono wpływ takich elementów jak: sposób umiejscowienia kontroli decydenta, motywację w działaniu oraz potrzebę stymulacji. Ocena ryzyka innowacji technicznych ma charakter wielokryterialny. Związana jest z wyborem zespołu ekspertów, który powinien mieć charakter celowy.

Celem głównym pracy był podział ekspertów na grupy ze względu na oceny, jakie przypisują analizowanym kryteriom. Celem pośrednim było sprawdzenie, w jaki sposób indywidualne cechy charakteru eksperta wpływają na postrzeganie ważności kryteriów. W artykule wykorzystano analizę skupień jako metodę grupowania obiektów.

Przedstawione w artykule wyniki dotyczą analizy sześciu cech osobowości: zewnątrzsterowność (1) i wewnątrzsterowność (2), ukierunkowanie na sukces (3) i unikanie porażek (4), potrzeba silnych wrażeń (5) i unikanie silnych wrażeń (6). Uzyskane wyniki wskazują, iż niezależna analiza poszczególnych cech ekspertów nie pozwala na jednoznaczne wykrycie różnic pomiędzy grupami. Dalsze badania powinny być zatem prowadzone w kierunku analizy polegającej na zestawieniu cech w pary lub trójki i przeprowadzeniu analiz w zestawieniu łączonym tych cech.

Słowa kluczowe: innowacje techniczne, analiza skupień, eksperci, dobór ekspertów, ocena ryzyka.

Wstęp

Ocena ryzyka innowacji technicznych ma charakter wielokryterialny¹. Jej przeprowadzenie związane jest z doбором ekspertów, którzy – tworząc zespół ekspercki – dokonują identyfikacji i oceny poszczególnych zagrożeń związanych z innowacją. Dobór grupy ekspertów powinien mieć charakter celowy, stąd potrzeba grupowania ekspertów. Ich wybór powinien uwzględniać m.in. percepcję ryzyka poszczególnych decydentów².

Celem pośrednim artykułu jest sprawdzenie, w jaki sposób indywidualne cechy charakteru eksperta wpływają na postrzeganie ważności kryteriów wykorzystywanych w szacowaniu ryzyka innowacji technicznych³. Z kolei celem głównym pracy jest podział ekspertów na grupy ze względu na oceny, jakie przypisują analizowanym kryteriom. W artykule wykorzystano metodę analizy skupień jako procedurę grupowania ekspertów.

Analiza skupień – opis metody

Analiza skupień to metoda pozwalająca grupować obiekty według ich wzajemnego podobieństwa. Jej podstawowym celem jest podział zbioru obiektów na homogeniczne grupy. Wymogiem formalnym jej prawidłowego zastosowania jest zatem, aby dwa dowolne obiekty należące do wskazanej grupy były do siebie bardziej podobne niż dowolne dwa obiekty wybrane z dwóch różnych grup. Istnieje pewne podobieństwo analizy skupień do analizy dyskryminacyjnej. Istotną różnicą jest jednak brak apriorycznej informacji na temat podziału zbiorowości danych na konkretne klasy. Analiza skupień określa możliwe podobieństwo pomiędzy obiektami bez wskazania (przez badacza) pewnych założeń, co jest właściwe dla analizy dyskryminacyjnej⁴. Analiza skupień może mieć charakter⁵:

- opisowy (eksploracyjny),
- confirmacyjny.

¹ A. M. Deptuła, *Analysis of criteria used in the risk assessment of technical innovations*, *Procedia Engineering* 2017, Volume 182, s. 135–142; A. M. Deptuła, R. Knosala, *Modelowanie oceny ryzyka innowacji technicznych*, „Zarządzanie Przedsiębiorstwem” 2015, nr 2, PTZP, Opole 2015; A. M. Deptuła, K. Rudnik, *Risk assessment of innovative project using fuzzy inference system with expert’s psychological conditions*, *Proceedings of the 29th International Business Information Management Association (IBIMA)*, 3–4 May 2017, Vienna, Austria 2017, s. 3093–3105.

² Ibidem; A. M. Deptuła, *Analysis of risk perception in the process of implementing technical innovation*, *International Conference Business Risk in Changing Dynamics of Global Village*, April 26–27, Nysa 2017 (w druku).

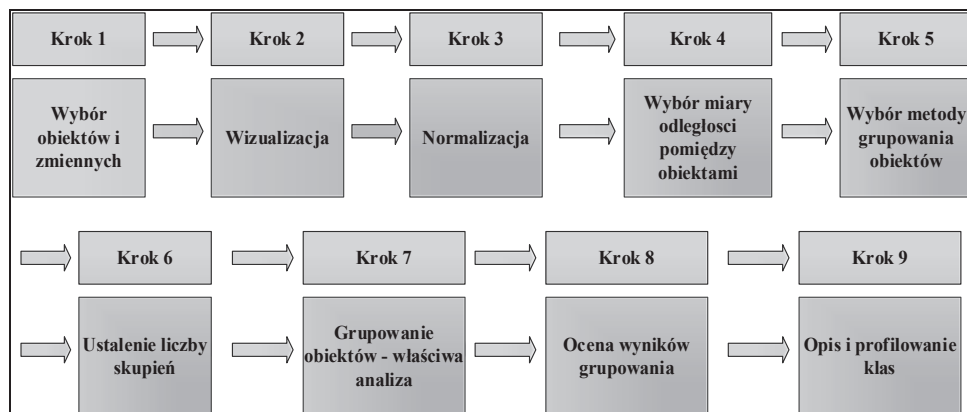
³ A. M. Deptuła, *Analysis of criteria used in the risk...*

⁴ B. Everitt, *Cluster Analysis*, HEB, London 2001; J. Koronacki, J. Ćwik, *Statystyczne systemy uczące się*, wydanie drugie, Exit, Warszawa 2008, rozdz. 9; J. Pocięcha, *Kryteria oceny procedur taksonomicznych*, „Przegląd Statystyczny” 1982, nr 1/2, s. 183–190; R. R. Sokal, F. J. Rohlf, *The comparison of dendrograms by objective methods*, *Taxon* 1962, nr 11(2), s. 33–40; A. Stanisław, *Przystępny kurs statystyki: z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny. Tom 3. Analizy wielowymiarowe*, Kraków 2007, s. 113–161; S. Wierzchoń, M. Kłopotek, *Algorytmy analizy skupień*, Wydawnictwo WNT, Warszawa 2015, s. 13–18.

⁵ S. Wierzchoń, M. Kłopotek, op. cit.

Pierwsze podejście wykorzystywane jest, gdy nie dysponujemy żadnymi modelami czy hipotezami, drugie w sytuacji, gdy staramy się dowieść poprawności modelu lub roboczych hipotez⁶.

Pełna analiza skupień obejmuje etapy zaprezentowane na rysunku 1.

Rysunek 1. Etapy analizy skupień

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Korzeniewski, *Metody selekcji zmiennych w analizie skupień: nowe procedury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 5–34.

W kroku pierwszym dokonywana jest selekcja zmiennych, która stanowi najważniejszy etap analizy. Decyzja o usunięciu bądź pozostawieniu wybranych danych zaważyć może znacząco na ostatecznych wynikach. Etap drugi określić można jako wstępną procedurę określenia ewentualnej struktury skupień w zbiorze danych. Normalizacja zmiennych (krok trzeci) jest zadaniem traktowanym jako procedura ważenia zmiennych. Ma charakter obligatoryjny, gdyż wpływa na rozmieszczenie obiektów, co może obniżać skuteczność przeprowadzenia analizy skupień. Cel standaryzacji, czyli wyeliminowanie różnic, jest niespójny z zasadniczym celem analizy skupień. Z reguły stosuje się klasyczną normalizację zmiennych. Można także zastosować jedną z ośmiu przebadanych metod, która wydaje się być najlepsza pod względem stopnia zgodności klasyfikacji z założeniami analizy skupień, czyli normalizacji opartej na rozstępie zmiennych (unitaryzacja przez rozstęp zmiennej i zerowa)⁷. Wybór miary odległości (krok czwarty) zależy od skali pomiarowej. Najczęściej stosowaną miarą jest odległość euklidesowa oraz jej kwadrat. W przypadku skali porządkowej najczęściej wybierana jest uogólniona miara odległości GDM, a skali nominalnej odległość Sokala-Michenera. W kroku piątym następuje wybór metody grupowania obiektów. Stosowane są tu trzy podejścia⁸:

1. Wybór na podstawie analizy własności poszczególnych metod.
2. Wykorzystanie macierzy danych.
3. Syntetyzacja wyników uzyskanych na podstawie zastosowania różnych metod.

⁶ A. Stanisz, op. cit.; S. Wierzchoń, M. Kłopotek, op. cit.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem; S. Wierzchoń, M. Kłopotek, op. cit.

Wśród najczęściej wykorzystywanych metod wymienia się metodę: pojedynczego połączenia, pełnego połączenia, średniej klasowej, Warda i środka ciężkości. Następnie (krok szósty) przeprowadza się ustalenie liczby skupień, które jednak mogą być ustalone na podstawie grupowania obiektów (krok siódmy). W praktyce etapy te są przeprowadzane równolegle. Ustalanie liczby skupień ma charakter optymalizacyjny, a więc wybiera się najlepsze rozwiązanie dla zastosowanej metody. Na etapie ósmym oceny wyników (walidacji) wykorzystywane są podejścia⁹:

- Testowanie losowości obiektów.
- Testowanie kompletności struktury grup.
- Ocena poszczególnych skupień.
- Ocena całego wyniku grupowania.
- Ocena struktury klasyfikacji hierarchicznej.

Ostatnim etapem analizy (krok dziewiąty) jest interpretacja uzyskanych wyników. Przeprowadzana jest najczęściej z wykorzystaniem statystyk opisowych oraz metod wizualnej prezentacji danych (np. dendrogramy)¹⁰.

Analiza skupień ma swoje szerokie zastosowania, np. w tworzeniu typologii osób, badaniach rynkowych czy takich dziedzinach jak: medycyna, chemia, biologia, geologia, kryptologia, ochrona środowiska, zarządzanie produkcją¹¹.

Procedura badawcza – założenia

Podstawy teorii ryzyka (związane z teorią prospektu¹²) wskazują, iż w ocenie ryzyka istotne znaczenie mają uwarunkowania psychologiczne decydenta. Dlatego też w badaniach nad oceną ryzyka innowacji technicznych¹³ uwzględnia się wpływ takich elementów jak¹⁴:

- sposób umiejscowienia kontroli decydenta,

⁹ J. Korzeniewski, op. cit.; S. Wierchoń, M. Kłopotek, op. cit.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ S. Wierchoń, M. Kłopotek, op. cit.

¹² A. M. Deptuła, *Analysis of criteria used in the risk...*; D. Kahneman, A. Tversky, *On the psychology of prediction*, „Psychological Review” 1973, nr 80 s. 237–251; D. Kahneman, A. Tversky, *Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk*, „Econometrica” 1979, vol. 47, nr 2, s. 263–292; D. Kahneman, A. Tversky, *Choices, values and frame*, „American Psychologist” 1984, nr 39 s. 341–350; T. Zaleśkiewicz, *Psychologia ekonomiczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

¹³ A. M. Deptuła, *Analysis of criteria used in the risk...*; A. M. Deptuła, *Ocena ryzyka innowacji technicznych w przedsiębiorstwach produkcyjnych*, rozprawa doktorska, AGH im. Stanisława Staszica w Krakowie, 2015; A. M. Deptuła, R. Knosala, *Modelowanie oceny ryzyka...*; A. M. Deptuła, R. Knosala, *Rola eksperta w ocenie ryzyka innowacji technicznych* [w:] *Innowacje w zarządzaniu i inżynierii produkcji*, red. R. Knosala, Oficyna Wydawnicza Polskiego Towarzystwa Zarządzania Produkcją, Opole 2015, s. 38–46; A. M. Deptuła, K. Rudnik, *Risk assessment of innovative project...*; A. M. Deptuła, *Analysis of risk perception...*; A. M. Deptuła, K. Rudnik, *The Period of Project Completion as a Key Element of Risk Assessment in Technical Innovations*, Proceedings of the 30th International Business Information Management Association Conference (IBIMA), 8–9 November 2017, Madrid Spain, s. 5612–5622; A. M. Deptuła, *Analiza ważności kryteriów oceny ryzyka innowacji technicznych z uwzględnieniem uwarunkowań psychologicznych decydentów*, XLV Konferencja Zastosowań Matematyki, Zakopane 2016, materiały konferencyjne, s. 20–21.

¹⁴ A. M. Deptuła, K. Rudnik, *Risk assessment of innovative project...*; A. M. Deptuła, *Analysis of criteria used in the risk...*; A. M. Deptuła, *Analiza ważności kryteriów oceny ryzyka innowacji...*;

- motywację w działaniu,
- potrzebę stymulacji.

Wykorzystując wcześniejsze badania odnośnie podziału ekspertów (z zakresu wdrażania i rozwoju innowacji) na sześć niezależnych grup¹⁵ dokonano podziału 203 ekspertów na następujące grupy osób:

- Zewnętrzsterowanych (A) i wewnętrzsterowanych (B).
- Ukierunkowanych na sukces (A) i unikających porażek (B).
- Potrzebujących silnych wrażeń (A) i unikających silnych wrażeń (B).

Następnie wybrano losowo po dwadzieścia pięć osób z każdej grupy, które opisywane są dalej jako 1A, 1B, 2A, 2B, 3A i 3B. Wybór miary odległości i metody grupowania przeprowadzono poprzez syntetyzację wyników uzyskanych na podstawie zastosowania różnych metod, co szerzej opisano w kolejnym rozdziale.

W przeprowadzonym badaniu wykorzystano dwie techniki grupowania: według zmiennej (7) i według przypadków (150), które odpowiadają następnie analizie pierwszej i drugiej. Celem pierwszej analizy było określenie, czy przydzielane oceny (traktowane w badaniu jako zmienne) poszczególnym kryteriom tworzą pewne skupiska, które mogą sugerować podobieństwo przydzielania ocen dla wskazanych grup ekspertów. Kryteria oceniane były zgodnie z zaprezentowanym zapisem: najbardziej ważne kryterium otrzymuje ocenę 7, bardzo ważne kryterium ocenę 6, nieco bardziej ważne ocenę 5, ważne ocenę 4, nieco mniej ważne 3, mało ważne ocenę 2 oraz najmniej ważne ocenę 1. W przydzielaniu ważności kryteriów najpierw wykorzystywane były opisy lingwistyczne, następnie zamieniano je na oceny liczbowe. Taka procedura jest wygodniejsza dla ekspertów i daje znacznie lepsze wyniki w kontekście odniesienia danego kryterium do realiów firmy lub innowacji.

Druga analiza miała wykazać, czy istnieje związek pomiędzy cechą osobowości eksperta, a wartością oceny jaką przydziela. Wykazanie takiego związku mogłoby okazać się pomocne w procedurze grupowania ekspertów odnośnie przydzielania jego ważności w zespole eksperckim.

Analizy zaprezentowane w artykule zostały przeprowadzone z wykorzystaniem pakietu STATISTICA.

Analiza skupień

Przyjmując podział na siedem możliwych ocen (czyli siedem zmiennych), którymi posługiwali się eksperci, przeprowadzono procedurę wyboru najlepszej metody analizy skupień dla przyjętych danych. Przeanalizowano diagramy drzewa (dendrogramy) dla hierarchicznych metod: pojedynczego wiązania, pełnego wiązania, średnich połączeń ważonych oraz Warda. W przyjętym grupowaniu, według zmiennych, do dalszej analizy wybrano metodę pojedynczych wiązań (odległość pomiędzy skupieniami jest określana przez odległości między dwoma najbliższymi obiektami) i średnich połączeń ważonych (stosowana, gdy istnieje

Cz. S. Nosal, *Umysł menedżera: problemy, decyzje, strategie*, Wrocławskie Wydawnictwo „Przecinek”, Wrocław 1993; T. Zaleśkiewicz, op. cit.

¹⁵ A. M. Deptuła, *Ocena ryzyka innowacji...*; A. M. Deptuła, R. Knosala, *Modelowanie oceny ryzyka...*; A. M. Deptuła, R. Knosala, *Rola eksperta w ocenie ryzyka...*; A. M. Deptuła, *Analiza ważności kryteriów oceny ryzyka...*

podejrzenie o nierówną liczebność skupień). Rysunek 2 przedstawia sporządzone diagramy drzewa dla poszczególnych analiz z uwzględnieniem odległości euklidesowej i miejskiej. Odległość euklidesowa to odległość geometryczna w przestrzeni wielowymiarowej, która wyraża się wzorem:

$$d(x, y) = \sqrt{\sum_i^p (x_i - y_i)^2}, \quad (1)$$

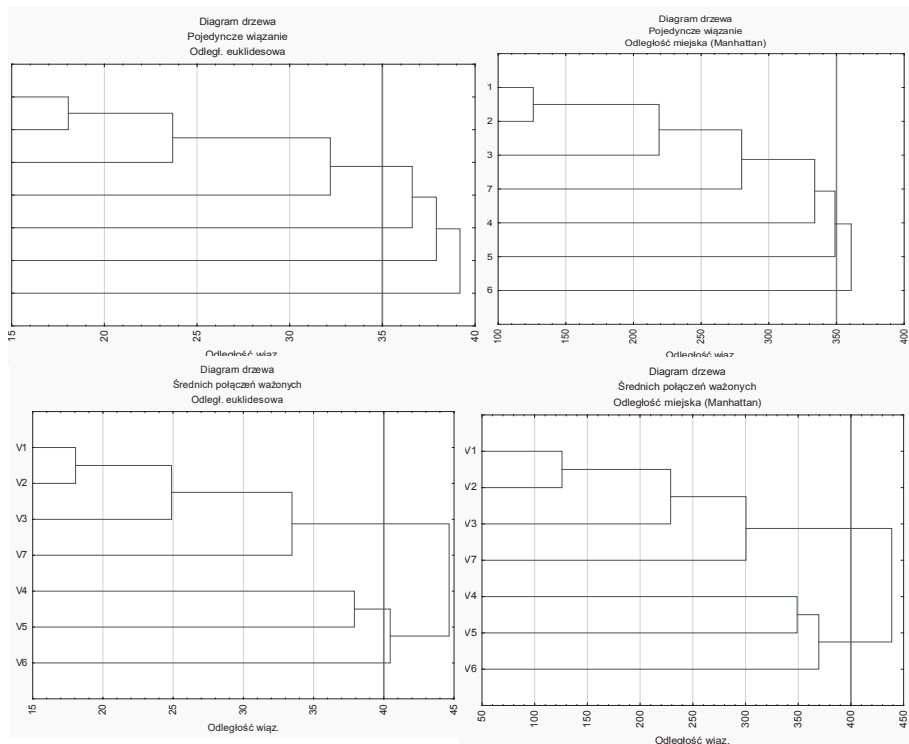
gdzie:

$$x = (x_1, \dots, x_p) \text{ i } y = (y_1, \dots, y_p).$$

Z kolei, odległość miejska (Manhattan) to suma różnic mierzonych wzdłuż wymiarów wyrażana worem:

$$d(x, y) = \sum_i^p |x_i - y_i|. \quad (2)$$

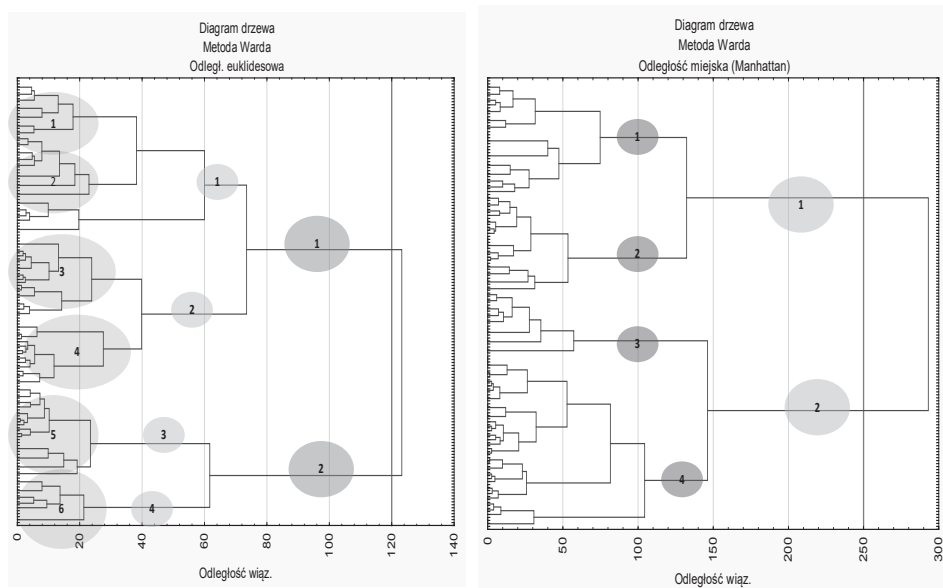
Czerwona linia to miejsce „odcięcia” (tzw. linia odcięcia), czyli proponowane miejsca powstania grup, na jakie dzielą się rozpatrywane zbiory obiektów. Wybrane miary podobieństwa i odległości dają podobne wyniki, dlatego ich zastosowanie wydawało się zasadne w celu potwierdzenia uzyskanych zależności i wniosków.

Rysunek 2. Dendrogramy analizy pojedynczego wiązania i średnich połączeń ważonych dla miar odległości euklidesowej i miejskiej (analiza zmiennych)

Źródło: opracowanie własne w programie STATISTICA.

Z kolei dla drugiej analizy (według przypadków) przebadano metody: pojedynczego wiązania, pełnego wiązania, średnich połączeń, średnich połączeń ważonych oraz Warda i ostatecznie wykorzystano do analizy metodę Warda dla tych samych miar, co w pierwszej analizie zmiennych. Rysunek 3 przedstawia uzyskane drzewa skupień. Dodatkowo w owalach zaznaczono skupienia wyodrębnione na podstawie linii odcięcia oraz potencjalne skupiska danych, które mogłyby stanowić niezależne skupienia, czego jednak przeprowadzona analiza na chwilę obecną nie potwierdza jednoznacznie. Na osi y odnotowywane są poszczególne oceny ekspertów, czyli przypadki. Z uwagi na małą czytelność (mamy 150 przypadków) etykiety osi y zostały pominięte.

Rysunek 3. Dendrogramy analizy metodą Warda dla miar odległości euklidesowej i miejskiej (analiza przypadków)

Źródło: opracowanie własne w programie STATISTICA.

Wyniki dla analizy przypadków sporządzonej według pozostałych metod nie pozwoliły na wyciągnięcie znaczących wniosków. W dużej mierze wybór efektywnej metody analizy w tym przypadku był podyktowany celem badania, czyli pogrupowaniem ekspertów względem podobnych ocen. W tym zakresie wybrano metodę Warda, która jako jedyna z wymienionych wykorzystuje w szacowaniu odległości (pomiędzy obiektami) analizę wariancji. Metoda Warda jest efektywna, jednak zmierza do tworzenia skupień o małej wielkości. Dlatego też zastosowano ją jedynie w drugiej analizie.

Wyniki

Wyniki przeprowadzonej analizy, dla grupowania według zmiennych i przypadków, pozwoliły na wydzielenie skupisk zapisanych w tabelach 1 i 2 (szczegółowo oznaczenia użyte w tabelach podano w rozdziale procedura badawcza-założenia). W analizie metodą

pojedynczego wiązania oceny wykorzystywane przez ekspertów układają się w cztery skupienia dla odległości euklidesowej i dwa dla odległości miejskiej.

Z kolei dla grupowania przypadków metodą Warda sporządzono zestawienie liczebności poszczególnych skupień. Analiza osobowości ekspertów (podział na sześć niezależnych grup) wskazała na istnienie dla każdej z wybranych metod odległości dwóch skupień. Dla odległości euklidesowej osoby z cechami określonymi skrótem 1 A znalazły się w większości w skupieniu 2, 1B w skupieniu 2, 2A w skupieniu bez wyraźnego wskazania 1 i 2, 2B w skupieniu 2, 3A w skupieniu 2 oraz 3B w skupieniu 2.

Tabela 1. Zestawienie wyników dla grupowania według zmiennej

Grupowanie zmiennymi			
Analiza – pojedyncze wiązanie		średnich połączeń ważonych	
Odległ. euklidesowa		Odległ. euklidesowa	
Ocena	Przynależność do skupień – grupy	Ocena	Przynależność do skupień – grupy
V1	4	V1	2
V2	4	V2	2
V3	4	V3	2
V4	1	V4	3
V5	2	V5	3
V6	3	V6	1
V7	4	V7	2
Odległość miejska (Manhattan) – grupy		Odległość miejska (Manhattan) – grupy	
V1	2	V1	1
V2	2	V2	1
V3	2	V3	1
V4	2	V4	2
V5	2	V5	2
V6	1	V6	2
V7	2	V7	1

Źródło: opracowanie własne.

Dla odległości miejskiej osoby z cechami określonymi skrótem 1A i 1B oraz 3A i 3B znalazły się w skupieniach bez wyraźnego wskazania. Jedyne wyraźnie można przypisać 2A do skupienia 1 i 2B do skupienia 2.

Tabela 2. Zestawienie wyników dla grupowania według przypadków

Analiza – Metoda Warda			
Liczebności skupień			
Odległ. euklidesowa		Odległość miejska (Manhattan)	
Skupienie	1A	Skupienie	1A
1	8	1	13
2	17	2	12
Skupienie	1B	Skupienie	1B
1	9	1	13
2	16	2	12
Skupienie	2A	Skupienie	2A
1	12	1	15
2	13	2	10
Skupienie	2B	Skupienie	2B
1	3	1	5
2	22	2	20
Skupienie	3A	Skupienie	3A
1	6	1	12
2	19	2	13
Skupienie	3B	Skupienie	3B
1	9	1	13
2	15	2	12

Źródło: opracowanie własne.

Wnioski

Odległość euklidesowa w metodzie pojedynczego wiązania grupuje oceny kryteriów w układzie wskazującym, iż indywidualne podejście do przydzielania ocen związane jest z grupą 1, 2 i 3, które odpowiadają ocenom 4, 5, 6. Taki rezultat wydaje się zasadny w kontekście faktu, iż oceny te stanowią środkowe wartości z przedziału i jednocześnie są mocno uzależnione od przekazu merytorycznego ocenianego kryterium. Skrajne oceny 1 i 7 oraz 2 i 3 znalazły się we wspólnym skupieniu nr 4. Należy zaznaczyć, iż oceny tego typu budzą zawsze największą wątpliwość, przez co są najrzadziej wybierane. W metodzie średnich połączeń ważonych uzyskano podobne wyniki. Analiza wskazuje na trzy skupiska. Pierwsze dla oceny 6, drugie dla oceny 7, 1, 2 i 3, trzecie dla ocen 4 i 5. W tym miejscu należy więc stwierdzić, iż główny cel pracy został osiągnięty.

Odległość miejska dzieli wskazane oceny na dwie grupy, co nie pozwala na wyciągnięcie konkretnych wniosków w analizowanym problemie. Podobnie jest w przypadku metody średnich połączeń ważonych. Z uwagi na brak pokrywających się wniosków z przeprowadzonych analiz nie podjęto próby interpretacji uzyskanych wyników.

Analiza skupień w układzie grupowania przypadków wskazała, iż w zasadzie nie istnieje obszar wspólnego oceniania poszczególnych kryteriów dla niezależnych cech osobowości eksperta. Wniosek ten wskazuje, iż pośredni cel pracy nie został w pełni zrealizowany. Interpretacja wartości uzyskanych w analizie przeprowadzonej z wykorzystaniem odległości euklidesowej wskazuje, iż niezależna analiza poszczególnych cech nie pozwala na jednoznaczne wykrzywie różnic pomiędzy poszczególnymi grupami. Należy je zatem zestawić w odpowiednie grupy, np. po dwie lub trzy cechy i wówczas dokonać badania ich wpływu na wartość postrzegania poszczególnych kryteriów. Brak jednoznaczności w podziale poszczególnych skupień w metodzie określania odległości miejskiej sprawił, iż nie dokonano dalszego wnioskowania z uzyskanych wyników. Jednocześnie należy stwierdzić, iż analiza wzrokowa dendrogramów z rysunku 3 wskazuje na istnienie pewnych skupisk o mniejszym znaczeniu, których umiejscowienie następuje dopiero po podziale na dwa duże skupiska, a następnie na cztery kolejne, co może oczywiście odpowiadać badanym cechom osobowości. Patrząc na wyniki sporządzone dla odległości euklidesowej na trzecim etapie podziału można byłoby wskazać nawet sześć skupisk opisujących badane cechy. Należy jednak pamiętać, iż wyznacznikiem do analiz jest linia odcięcia, która pozwala dokonywać wnioskowań na podstawie przeprowadzonych analiz. Pozostałe wnioski stanowią jedynie uzupełnienie mogące mieć pokrycie w dalszych badaniach nad zagadnieniem.

Bibliografia

- Deptuła A.M., *Analysis of criteria used in the risk assessment of technical innovations*, „Procedia Engineering”, 2017, Volume 182, s. 135–142.
- Deptuła A.M., *Ocena ryzyka innowacji technicznych w przedsiębiorstwach produkcyjnych*, rozprawa doktorska, AGH im. Stanisława Staszica w Krakowie, 2015.
- Deptuła A.M., Knosala R., *Modelowanie oceny ryzyka innowacji technicznych*, „Zarządzanie Przedsiębiorstwem” 2015, nr 2, PTZP, Opole 2015.
- Deptuła A.M., Knosala, R., *Rola eksperta w ocenie ryzyka innowacji technicznych* [w:] *Innowacje w zarządzaniu i inżynierii produkcji*, red. R. Knosala, Oficyna Wydawnicza Polskiego Towarzystwa Zarządzania Produkcją, Opole 2015, s. 38–46, .
- Deptuła A.M., Rudnik K., *Risk assessment of innovative project using fuzzy inference system with expert's psychological conditions*, Proceedings of the 29th International Business Information Management Association (IBIMA), 3–4 May 2017, Vienna, Austria 2017, s. 3093–3105.
- Deptuła A.M., *Analysis of risk perception in the process of implementing technical innovation*, International Conference Business Risk in Changing Dynamics of Global Village, April 26–27, Nysa 2017, (w druku).
- Deptuła A.M., Rudnik K., *The Period of Project Completion as a Key Element of Risk Assessment in Technical Innovations*, Proceedings of the 30th International Business

- Information Management Association Conference (IBIMA), 8–9 November 2017, Madrid Spain, s. 5612–5622.
- Deptuła, A.M., *Analiza ważności kryteriów oceny ryzyka innowacji technicznych z uwzględnieniem uwarunkowań psychologicznych decydentów*, XLV Konferencja Zastosowań Matematyki, Zakopane 2016, materiały konferencyjne, s. 20–21.
- Everitt B., *Cluster Analysis*, HEB, London 2001.
- Kahneman D., Tversky A., *On the psychology of prediction*, „Psychological Review” 1973, nr 80, s. 237–251.
- Kahneman D., Tversky A., *Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk*, „Econometrica” Vol. 47, 1979, No. 2, s. 263–292.
- Kahneman D., Tversky A., *Choices, values and frame*, „American Psychologist” 1984, nr 39, s. 341–350.
- Koronacki J., Ćwik J., *Statystyczne systemy uczące się*, wydanie drugie, Exit, Warszawa 2008.
- Korzeniewski J., *Metody selekcji zmiennych w analizie skupień: nowe procedury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 5–34.
- Nosal Cz.S., *Umysł menedżera: problemy, decyzje, strategie*, Wrocławskie Wydawnictwo „Przecinek”, Wrocław 1993.
- Pociecha J., *Kryteria oceny procedur taksonomicznych*, „Przegląd Statystyczny” 1982, nr 1/2, s. 183–190.
- Sokal R.R., Rohlf F.J., *The comparison of dendrograms by objective methods*, Taxon 1962, nr 11(2), s. 33–40.
- Stanisz A., *Przystępny kurs statystyki: z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny. Tom 3. Analizy wielowymiarowe*, Kraków 2007.
- Wierchoń S., Kłopotek M., *Algorytmy analizy skupień*, Wydawnictwo WNT, Warszawa 2015.
- Zaleśkiewicz T., *Psychologia ekonomiczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

SUMMARY

Anna Małgorzata Deptuła

Application of cluster analysis in grouping of experts who carry out risk assessment of technical innovations

This paper presents the issue of risk assessment of technical innovations in the context of assessments that experts assign to particular criteria of evaluation. The study takes into account the influence of such elements as: the location of the decision-maker, motivation to act and the need for stimulation. Risk assessment of technical innovations is based on multiple criteria. Its implementation is related to the selection of experts. The selection of experts should be purposeful, hence the need to group them.

The main goal of this paper was to group the experts according to their assessments. The intermediate goal was to check how individual personality traits of experts influence their perception of the validity of criteria. The article used cluster analysis as a method of grouping objects.

The results presented in this paper relate to the analysis of six personality types: other-direction (1) and inner-direction (2), focus on success (3) and avoiding failures (4), need for strong sensations (5) and avoiding strong sensations (6). The obtained results indicate that an independent analysis of individual experts' characteristics does not allow for the unequivocal detection of differences between particular groups. An analysis consisting in combining individual features into pairs or triples is recommended as the next step.

Key words: technical innovations, cluster analysis, experts.

Data wpływu artykułu: 26.02.2018 r.

Data akceptacji artykułu: 16.04.2018 r.

Natalia Jagodzińska

BTCH Systemy Zarządzania Gdańsk

e-mail: nj.jagodzinska@wp.pl

Safety and hygiene of work of the transport industry based on OSH management standards

SUMMARY

In Poland, most enterprises in the transport industry are beginning to pay attention to safety issues. Safety is understood as both safety of transportation of goods and safety of working conditions within this sector. In recent years, an increasing interest in the issue of occupational health and safety has been observed, especially in the systemic approach. Therefore, more and more entrepreneurs are implementing health and safety management systems and their certification, which is believed to be an expense at the beginning, but generates a large profit over time.

Key words: work safety, OHSAS system, transportation industry.

Research problem and research method

The purposefulness of applying occupational safety and health management systems in the transport industry (road transport of goods by road) has been demonstrated. An analysis of the impact of the effectiveness of the health and safety system implementation on its functioning was conducted.

Surveys were conducted based on internal and external audits (supervision and certification). The research sample is 120 people working in various positions in transport companies (road transport). The aim of the research is to assess the impact of the effectiveness of SZBHP implementation on its subsequent functioning.

1. Legal and normative regulations in the area of health and safety

In Poland, legal requirements in the field of occupational health and safety are defined, among others, in the Labor Code, which defines the rights and obligations of both employers and employees. The Ordinance of the Minister of Labor and Social Policy on general health and safety regulations regulates health and safety issues, where employers are obliged to conduct occupational risk assessment, use of preventive measures and conduct training and documentation in the area of health and safety. There are also a number of other industry requirements in which specific health and safety requirements are defined, for example construction, medical services,

railways, aviation, etc. These are legal requirements that set up health and safety and health and safety specialists in the organization. However, more and more often entrepreneurs want to take more action for work safety than legal requirements. The transport sector is increasingly reaching health and safety standards that are guidelines for building a good occupational safety and health management system. Currently, the most commonly used standards are:

- polish standard 18001¹ Occupational health and safety management systems – Requirements, which is supported by the standard 18002² Occupational health and safety management systems – General guidelines for risk assessment;
- British standard *OHSAS 18001*³ occupational safety and health management systems.

Both standards concern the systematization of activities aimed at improving the health and safety of the organization. The standards are similar to each other, that is currently working on the ISO 45001⁴ standard, which will shortly replace both standards and will be a uniform ISO standard for health and safety.

OSH management system requirements

Both the requirements of the Polish and British standards are consistent in the area of health and safety. The health and safety management standard indicates the use of a series of internal procedures, instructions and tools for monitoring health and safety status. The basic elements of building a health and safety management system are, among others:

- definition of health and safety policy;
- planning the health and safety management system, by defining criteria for risk assessment, defining legal requirements in the scope of health and safety, and formulating goals and procedures to achieve objectives in the area of health and safety;
- implementation and functioning of the occupational safety and health management system, by defining the structures and responsibilities of persons, training employees, developing and supervising specific documentation, and response plans in the event of accidents or accidents at work;
- supervision of the system and the possibility of introducing corrective and preventive actions, as well as activities enabling the assessment of the effectiveness of a functioning system through monitoring, auditing and management reviews.

In the provisions of general norms, it can be read that it is recommended that the introduction of a health and safety management system is a strategic decision of the organization. During the implementation process, the goals and needs of the constantly changing characteristics of the organization should be taken into account. The attention is paid here to the fact that the management system should be adapted to the size and capabilities of the organization and the industry in which it is introduced.

An important element of the standard is to draw attention to the process approach to managing

¹ PN-N 18001: 2004 Occupational health and safety management systems – Requirements.

² PN-N-18002:2011 Occupational health and safety management systems – General guidelines for risk assessment.

³ BS OHSAS 18001:2007 – Occupational health and safety management systems.

⁴ <https://wiedza.pkn.pl/web/wiedza-normalizacyjna/zarzadzanie-bezpieczenstwem-i-higiena-pracy>, data dostępu: 22.01.2018 r.

occupational safety and health. The process of process management can not only be understood as a transport process, but in practice we should approach process health and safety at work. The model of occupational safety and health management system is based on the concept of continuous improvement. The model used in this standard is shown in the figure.

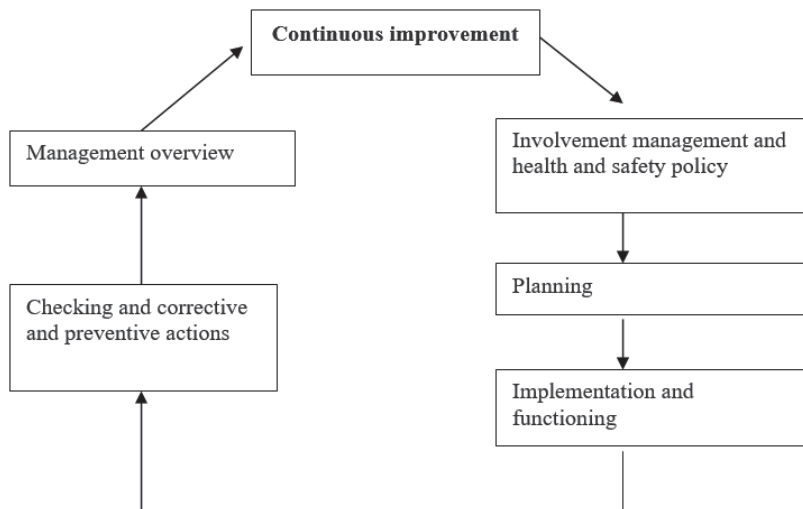

Figure 1. Model of management system according (development according to PN-N 18001)⁵.

Stages of effective implementation of the occupational safety and health management system in the transport industry

Audit observations show that in order to correctly and effectively implement the occupational safety and health management system, the implementation activities should be divided into stages and implemented in succession as follows:

Stage I – Implementation Team – appointment of the SZBHP implementation team (System Specialist, Department Managers, Health and Safety Specialist) together with the determination of responsibility for the implementation of the SZBHP and related rights.

Stage II – Training – organizing and conducting training for the managerial staff to ensure an understanding of the requirements of the occupational health and safety management system and the involvement of staff in the implementation of the system (the basics are provided by this presentation) and training of the rest of the employees.

Stage III – Identification of legal requirements – it is necessary to prepare a list of applicable legal acts, responsibilities in this respect and the manner of providing information and to assess whether the enterprise meets the updated requirements (if it is not required to initiate actions needed to meet them).

Stage IV – Initial review – development of questionnaires (anonymous) on the health and safety status for production workers, collecting data from surveys to look at the problems

⁵ PN-N 18001: 2004 Occupational health and safety management systems – Requirements.

exchanged during filling out checklists, appointing people for the initial screening, conducting a preliminary review and summarizing the results of the initial review.

Stage V – Health and safety policy – developing a health and safety policy project – consulting policy with employees, establishing health and safety policy and publishing health and safety policy to all interested parties. Health and safety policy is the focus of actions on the prevention of accidents and occupational diseases, which is the most effective action to reduce the effects of health and safety.

Stage VI – Definition of general and specific objectives for health and safety – presentation of proposals for general health and safety objectives, setting and validation of general goals and preparation of plans for their implementation. Development of a form for documenting the detailed objectives planned and their settlement.

Stage VII – Occupational risk assessment – developing a risk assessment procedure and conducting analyzes as to whether occupational risk assessment is carried out in accordance with the developed procedure.

Stage VIII – Communication on health and safety matters – development of a communication procedure in health and safety matters, including the involvement of employees in the communication process and consulting with them on health and safety measures, the implementation of the procedure to the culture of the enterprise.

Stage IX – Health and safety monitoring procedure – development and implementation of health and safety monitoring procedures, health and safety monitoring procedures taking into account OSH aspects, forms and frequency of monitoring them.

Stage X – Internal audits procedure – development of an audit procedure defining the competences of internal auditors, scope and frequency of audits, audit methodologies and the method of documenting results.

Stage XI – Procedure for corrective and preventive actions – development and implementation of the procedure

Stage XII – Overview of the Occupational Health and Safety Management System – a review to assess the system. The results of the review should be documented, inform employees or their representatives and the health and safety committee about them

Stage XIII – Certification Audit – conducting an external audit on compliance with the requirements of the standard to confirm that the health and safety system has been implemented and is effectively maintained.

4. Difficulties in implementation and benefits from the implementation of the occupational health and safety system in the transport industry

Before examining the implementation of the above stages, it is important to consider what are the difficulties and the benefits of implementing the health and safety system. Barriers related to the implementation of the Occupational Safety and Health Management System are inevitable. The haste and time pressure is also not conducive to the effective implementation of the health and safety system. The surveyed employees of road transport companies as the biggest barriers to implementation indicated:

- low awareness and lack of involvement of employees at all levels of the organization in matters of health and safety
- operational difficulties in meeting normative requirements
- pressure of time and customers

- costs of implementation, maintenance and improvement of safety.

Indeed, the system implementation costs are felt by entrepreneurs. They include the costs of conducting the initial screening, training, external consultancy, preparation and implementation of documentation (staff working time), purchase of necessary infrastructure and certification and maintenance of the certificate. The costs defined by entrepreneurs are in principle consistent with what the literature indicates (figure 2)

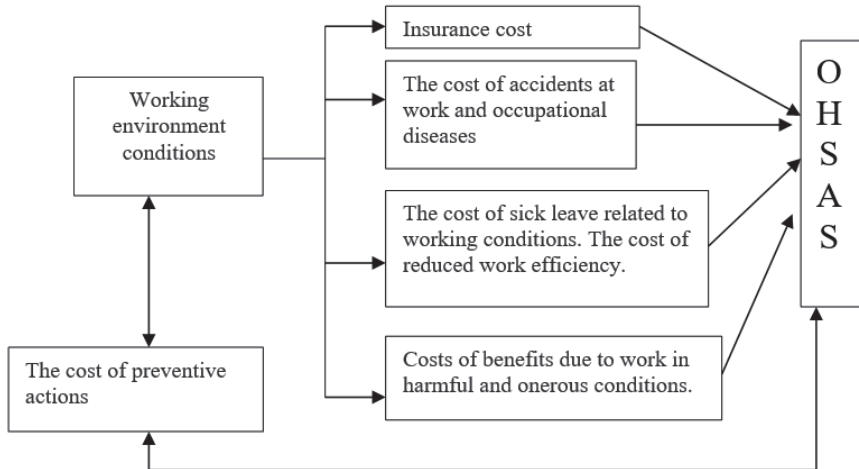

Figure 2. Costs components of health and safety⁶.

It is worth noting, however, that despite the costs related to the implementation and maintenance of the health and safety system, entrepreneurs believe that such action positively affects the employees' awareness of safety, reduces the number of accidents and has a very positive effect on the company's image. The owners of companies as the most important benefits for the enterprise from the implementation of the occupational health and safety management system directly:

- compliance with legal requirements in the field of health and safety,
- real improvement of working conditions,
- improving the company's image and increasing its competitiveness,
- increasing the amount of time spent on production in connection with the improvement of health and safety,
- active involvement of employees in the self-control program,
- increased awareness and motivation of the crew- interest in work in connection with the improvement of quality, productivity and work safety,
- better organization of work and improvement of information system in the course of production and problems of daily work of employees,
- a professional risk assessment carried out in a useful and legible manner,
- prevention of potentially accidental events (so-called "sleeping accidents"),

⁶ J. Żuchowski , *TQM philosophy in sustainable development*, Radom University of Technology, Radom 2008, p. 311.

- reduction of costs related to employee accident insurance,
- reduction of employee turnover,
- identification of health and safety processes and procedures in the organization,
- development and implementation of the documentation of the Occupational Safety and Health Management System,
- internal audits of the Health Management System,
- training for employees and internal auditors,
- Health Management System certification increases the company's reputation and can serve as a marketing element.

After carrying out analyzes of the implementation and functioning of occupational health and safety management systems, survey companies have been carried out for transport companies. The questions were asked 120 people working in various positions. One of the questions is: what were the real reasons for implementing the health and safety system. The results of the research indicated the following answers:

- compliance with the law – 34%
- obtaining a competitive advantage of – 16%
- downtime – 12%
- avoiding fines – 11%
- protection of the company's image – 11%
- reduction of premiums in branch insurance companies – 8%
- conditions imposed by industry insurance companies / insurers – 6%
- ethical reasons – 2%

Results

The collected results from the audits of occupational safety and health systems in the area of the transport industry indicate that it is justified to introduce a systematic approach to the management of the health and safety area. Awareness and motivation for accident prevention decreases the accident rate, and the costs incurred pay back already in the first years of system operation, which the entrepreneurs show in the summary of the management system in the Management Review reports.

Conclusions and summary

Analyzing the costs of consultants, the involvement of health and safety services, training time costs, implementation time of occupational health and safety management systems, they are relatively acceptable, not great in terms of direct benefits such as health and safety of employees, benefits resulting from the lack of downtimes caused by accidents and economic benefits compliant with theory, it is cheaper to prevent than repair the effects (especially if we talk about health). It should be concluded that it is appropriate to implement a systemic approach to OSH also in the transport industry. Well-implemented systems raise the awareness of the staff in the area of occupational health and safety, which significantly affects the reduction of accidents. The introduction of preventive measures and the activities of more frequent periodic inspections has a significant impact on increasing the safety of work in supervised areas – and this is the goal of systemic management of occupational health and safety.

Bibliography

- Dz.U. 1974 Nr 24 poz. 141, THE ACT dated June 26, 1974r. – Labor code (along with changes Dz. U. z 2018 r. poz. 108, 4, 138, 305, 357).
- Dz.U. 1997 nr 129 poz. 844, Regulation of the Minister of Labor and Social Policy of September 26, 1997 on general health and safety at work regulations.
- PN-N 18001: 2004 Occupational health and safety management systems – Requirements.
- PN-N-18002:2011 Occupational health and safety management systems – General guidelines for risk assessment.
- BS *OHSAS 18001:2007* – Occupational health and safety management systems.
- <https://wiedza.pkn.pl/web/wiedza-normalizacyjna/zarzadzanie-bezpieczenstwem-i-higiena-pracy>, data dostępu: 22. 01. 2018 r.
- Żuchowski J. *TQM philosophy in sustainable development*, Radom University of Technology, Radom 2008, p. 311.

STRESZCZENIE

Natalia Jagodzińska

Bezpieczeństwo i higiena pracy branży transportowej w oparciu o standardy zarządzania BHP

W Polsce większość przedsiębiorstw branży transportowej zaczęła zwracać uwagę na bezpieczeństwo. Bezpieczeństwo jest rozumiane zarówno jako bezpieczeństwo przewozu towarów, jak i bezpieczeństwo warunków pracy z tym sektorem związane. W ciągu ostatnich lat odnotować można, między innymi w branży transportowej, wzrost zainteresowania tematem bezpieczeństwa i higieny pracy, zwłaszcza w ujęciu systemowym. Stąd też coraz częściej przedsiębiorcy decydują się na wdrażanie systemów zarządzania BHP oraz ich certyfikację, co potwierdzają jest kosztem na początku, ale i dużym zyskiem wraz z biegiem czasu.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo pracy, BHP, system OHSAS, branża transportowa.

Data wpływu artykułu: 12.03.2018 r.

Data akceptacji artykułu: 4.04.2018 r.

Oleh Klyus

Akademia Morska w Szczecinie

e-mail: olegklus@o2.pl

Poprawa ekologicznych i ekonomicznych parametrów pracy silników z zapłonem samoczynnym

STRESZCZENIE

Wymagania stawiane tłokowym silnikom spalinowym dotyczą przede wszystkim ograniczenia poziomu emisji związków toksycznych w gazach wylotowych. Obecne normy emisji spalin EURO6 obowiązują dla nowo produkowanych samochodów, jednak nie dotyczą pojazdów starszej generacji. Zastosowanie w nich rozwiązań konstrukcyjnych w postaci elektronicznego sterowania przebiegu wtryskiwania paliwa czy dodatkowych elementów w układzie wydechowym nie jest możliwe. W Akademii Morskiej w Szczecinie prowadzone są badania nad zastosowaniem wstępnej obróbki paliwa w aparaturze wtryskowej, polegającej na wykorzystaniu materiałów katalitycznych bezpośrednio w korpusie rozpylacza silnika z zapłonem samoczynnym (ZS). Opracowana technologia naniesienia warstwy katalizatora wraz z układem turbulizacyjnym przepływu paliwa we wtryskiwaczu nie stwarza problemów natury technicznej i może być zastosowana zarówno dla nowo produkowanych elementów aparatury wtryskowej, jak i tych, które znajdują się w eksploatacji. Przeprowadzone badania nad zastosowaniem wstępnej obróbki paliwa w silnikach z zapłonem samoczynnym typu 359 wykazały jednocześnie obniżenie koncentracji tlenków azotu (do 12%) w gazach spalinowych jak i zmniejszenie jednostkowego zużycia paliwa (do 8%).

Słowa kluczowe: silnik z zapłonem samoczynnym, wstępna obróbka paliwa.

Wstęp

Podstawowe wymagania stawiane tłokowym silnikom spalinowym związane są ze zmniejszeniem poziomu emisji związków toksycznych w gazach wylotowych oraz zwiększeniem efektywności ich pracy. Stosowano w tym celu elektroniczne sterowanie przebiegiem wtryskiwania paliwa oraz nowoczesne konstrukcje komór spalania o wtrysku bezpośrednim, a także różnego rodzaju urządzenia redukujące i utleniające związki toksyczne w układzie wydechowym. Niezależnie od tego podstawowym problemem pozostaje nadal optymalna organizacja procesu roboczego, a przede wszystkim procesu spalania paliw węglowodorowych.

Proces spalania i wywiązywania się ciepła w silnikach z zapłonem samoczynnym (ZS) wywołuje skutki o charakterze fizycznym i chemicznym, które określają w bardzo dużym

stopniu właściwości ruchowe silnika¹. Istotne dla silnika fizyczne skutki przebiegu spalania, to przede wszystkim jakość (wywiązywania się energii zawartej w paliwie) oraz ekonomiczność jej wykorzystania, wielkość dynamicznych obciążeń mechanizmu korbowego oraz głośność pracy. Stanowią one problem towarzyszący całemu dotychczasowemu rozwojowi silników wysokoprężnych. Chemiczne skutki odnoszą się głównie do składu spalin, szczególnie ich zadymienia i zawartości toksycznych substancji. Znaczenie ich jest obecnie duże ze względu na wymogi ochrony środowiska naturalnego. Warunki, w jakich przebiega spalanie, powinny przede wszystkim zapewnić możliwie pełne wyzwolenie się energii paliwa (poprzez całkowite utlenienie) przy jak największym wykorzystaniu powietrza i zachowaniu czystości spalin.

Proces spalania

Z termodynamicznej analizy obiegu cieplnego silnika wynika, że o sprawności wykorzystania ciepła wywiązywanego podczas spalania w danym silniku decyduje jego lokalizacja w czasie i przestrzeni². Optymalne z tego punktu widzenia byłoby spalanie całej dawki paliwa przy stałej objętości komory spalania, gdy tłok znajduje się w górnym martwym punkcie (GMP). Wówczas jednak prędkość wywiązywania się ciepła stałaby się nadmiernie duża, powodując uderowy charakter obciążeń mechanizmu korbowego oraz objawy akustyczne w postaci nadmiernej głośności pracy³. Te niekorzystne zjawiska powodują konieczność rozłożenia procesu wywiązywania się ciepła na pewien okres obrotu wału korbowego w pobliżu GMP tłoka. Warunki pełnego wywiązywania się ciepła, a następnie jego wykorzystanie oraz uzyskanie niskich obciążeń dynamicznych mechanizmu korbowego, przy możliwie dużej cichobieżności, są więc przeciwstawne i każde techniczne rozwiązanie tego problemu wymaga kompromisu⁴. Dodatkowym czynnikiem utrudniającym ten kompromis jest skład spalin, który musi obecnie odpowiadać określonym wymaganiom. Doświadczenie wykazuje, że uzyskanie w danym silniku zadowalających rezultatów jednocześnie pod względem obciążeń mechanizmu korbowego, głośności pracy silnika, składu spalin i ekonomiczności jego ruchu jest nadzwyczaj trudne, a optymalne kompromisowe rozwiązanie okazuje się zwykle możliwe jedynie przy dość ściśle określonym przebiegu wywiązywania się ciepła. Nie może to więc być proces spontaniczny, niekontrolowany. Dlatego jednym z ważniejszych problemów występujących w silnikach z zapłonem samoczynnym jest taka organizacja spalania i sterowanie jego przebiegiem, aby fizyczne i chemiczne skutki tego procesu odpowiadały różnym wymogom stawianym podczas użytkowania silnika.

Proces spalania w silniku ZS jest bardzo skomplikowany, gdyż jego inicjacja zależy od stworzenia warunków pewnego samozapłonu paliwa. Sam przebieg spalania zależy także od wielu czynników konstrukcyjnych oraz od własności paliwa. W procesie spalania w silniku z zapłonem samoczynnym można wyszczególnić następujące okresy (fazy)⁵:

¹ J. A. Wajand, J. T. Wajand, *Tłokowe silniki spalinowe*, WNT, Warszawa 2005, s. 695.

² Б. Н. Файнлейб, *Топливная аппаратура автотракторных дизелей. Машиностроение*, Ленинград 1989, с. 263.

³ А. Н. Воинов, *Процессы сгорания в быстроходных поршневых двигателях. Машигиз*, Москва 1980, с. 288.

⁴ А. С. Орлин, Г. Г. Калиш, *Двигатели внутреннего сгорания, Машигиз*, Москва 1974, с. 328.

⁵ J. B. Hejwood, *Internal combustion engines fundamentals*, McCraw-Hill Book Co, NY 1988, s. 930.

- okres zwłoki (opóźnienia) samozapłonu – trwający od początku wtrysku (zazwyczaj określa się go na podstawie rejestracji chwili uniesienia iglicy wtryskiwacza) do chwili rozpoczęcia procesu spalania, czemu towarzyszy załamanie krzywej ciśnienia (punkt odejścia krzywej spalania od krzywej sprężania);
- okres spalania przy stałej objętości – charakteryzuje się dynamicznym wzrostem szybkości wywiązywania się ciepła, trwa do osiągnięcia maksimum tego parametru, również przyrost ciśnienia jest w tym okresie bardzo dynamiczny;
- okres spalania odpowiadający spalaniu przy stałym ciśnieniu – występuje w okolicach GMP;
- okres dopalania trwający od chwili wyraźnego spadku ciśnienia wywołanego małą już szybkością wydzielania ciepła oraz wyraźnym zwiększeniem objętości komory spalania.

W literaturze przedmiotu badań można znaleźć nieco inne traktowanie tych okresów, jak na przykład: w pracach prof. A. I. Tołstowa⁶, w czterookresowym schemacie procesu nie wydzielono drugiej fazy, tak jak to przedstawia się w pracy *Топливная аппаратура автотракторных дизелей. Машиностроение*⁷. W pracach prof. U. W. Josta brak jest określenia podstawowej fazy spalania, której moment zakończenia określa charakterystykę różniczkową wydzielania ciepła⁸. U prof. G. Ricardo przy scharakteryzowaniu procesu spalania wyznacza tylko trzy pierwsze fazy, chociaż w silnikach z zapłonem samoczynnym, zwłaszcza z turbodoładowaniem, znaczna ilość ciepła wydziela się po osiągnięciu maksymalnego ciśnienia⁹. Natomiast prof. D. Broze przedstawia trzeci okres kończący się końcem dopalania, co nie pozwala na przeprowadzenie analizy fazy spalania podstawowego¹⁰.

Niezależnie od podziału procesu spalania na ilość i definicje okresów we wszystkich tych opracowaniach główną uwagę poświęca się pierwszemu okresowi opóźnienia samozapłonu, od którego w największym stopniu zależą szybkość wywiązywania się ciepła, prędkość wzrostu ciśnienia i temperatury: podstawowe parametry określające sprawność obiegu i parametry ekologiczne silnika. Dla uzyskania najlepszych pod względem technicznym operacyjnych i toksycznych parametrów pracy silników należy dążyć do skrócenia tego okresu¹¹.

Okres opóźnienia samozapłonu

Jak już wspomniano, główną cechą charakterystyczną spalania w silnikach z ZS jest samoczynny zapłon paliwa. Strumień rozpylonego paliwa podlega w pierwszym okresie (opóźnienia samozapłonu) reakcjom przygotowawczym, w wyniku których w różnych miejscach na otocze strumienia pojawiają się ogniska samozapłonu. Utlenianie w tym okresie można

⁶ А. И. Толстов, *Индикаторный период запаздывания воспламенения и динамики цикла быстрого двигателя с воспламенением от сжатия*, Труды НИИЛДа 1975, №1, 67–82.

⁷ Б. Н. Файнлейб, *op. cit.*

⁸ V. Jost, *Implosions and combustions in gas*, McCraw-Hill Book Co, NY 1959, s. 688.

⁹ G. G. Ricardo, *Internal combustion engines*, McPasons, London 1960, s. 411.

¹⁰ Д. Д. Брозе, *Сгорание в поршневых двигателях, Машиностроение*, Москва 1969, с. 312.

¹¹ А. Ambrozik, *Wybrane zagadnienia procesów cieplnych w tłokowych silnikach spalinowych*, Wyd. Politechniki Świętokrzyskiej, Kielce 2003, s. 207; А. Н. Воинов, *op. cit.*; О. Клыус, *Внутрцилиндровая каталитическая реакция в двигателях с турбонаддувом*, Wyd. KGTU, Kaliningrad 2007, s. 132; А. С. Орлин, Г. Г. Калиш, *op. cit.*; G. G. Ricardo, *op. cit.*; Ю. Б. Свиридов, *Топливо и топливоподача автотракторных дизелей. Машиностроение*, Ленинград 1979, с. 384.

przedstawić jako proces powolnego spalania bez widocznego wykazania płomienia lub zwiększenia ciśnienia. Jest to proces egzotermiczny, w którym wydziela się ciepło, którego jedna część nagrzewa mieszankę paliwowo-powietrzną, druga zaś część jest odprowadzana przez ścianki komory spalania. Nagrzewanie mieszanki przyspiesza reakcje, co w efekcie doprowadza do dalszego wydzielania ciepła w procesie utleniania. W określonych warunkach ilość wydzielonego ciepła staje się równa ilości ciepła odprowadzanego, następuje równowaga cieplna, która występuje w temperaturze samozapłonu mieszanki T_m . Taka równowaga utrzymuje się bardzo krótko, na skutek dalszego nagrzewania mieszanki w wyniku zwiększenia ciśnienia i temperatury, co w końcu doprowadza do samozapłonu i spalania paliwa¹². Opracowana przez akademika N. N. Siemionowa łańcuchowa teoria zapłonu¹³ przedstawia ten proces w sposób następujący: zwiększenie temperatury początkowej mieszanki paliwowo-powietrznej zwiększa ilość centrów aktywnych reakcji łańcuchowej przy określonej temperaturze T_m , ilość łańcuchów rozgałęzionych przekracza ilość zerwań, to znaczy, że reakcja staje się autokatalityczną i w wyniku przemiany egzotermicznej osiąga prędkości, przy której następuje wyładowanie cieplne i spalanie mieszanki paliwowo-powietrznej. Ograniczając się do rozpatrywania tylko wejściowych (początkowych łańcuchowych) etapów reakcji, N. N. Siemionow (na podstawie równania Arrheniusa) otrzymał dla okresu opóźnienia samozapłonu t następującą zależność:

$$\tau \cdot p^n \cdot e^{\frac{E_a}{RT}} = const \quad (1)$$

gdzie: R – uniwersalna stała gazowa J/kmolK, T – temperatura mieszaniny [K], p – ciśnienie mieszaniny [Pa], które wyznacza się za pomocą zależności $p = \sum_i p_i$ (p_i – ciśnienie cząstkowe składnika i , które panowałyby w objętości V , gdyby i -ty składnik wypełniał tę objętość), n – rząd reakcji globalnej dla węglowodorów ($n = 1 - 2$), E_a – energia aktywacji [J/mol].

Dla silników wolno obrotowych t można określić z zależności Wolfera¹⁴:

$$\tau = A \cdot p^{-n} \exp\left(\frac{E_a}{RT}\right) \quad (2)$$

gdzie: A – wartość stała zależna od paliwa, jego właściwości i przebiegu wtrysku.

Na podstawie analizy prac naukowych¹⁵ t można wyliczyć za pomocą zależności:

$$\tau = B \cdot 10^{-2} \sqrt{C} \sqrt{\frac{T_k}{P_k}} \cdot e^{\frac{E_a C^{0,34}}{RT_k}} \quad (3)$$

gdzie:

¹² В. А. Ваншейдт, *Дизели, Машиностроение*, Ленинград 1977, с. 480; А. Kowalewicz, *Podstawy procesów spalania*, WNT, Warszawa 2000, s. 328.

¹³ J. В. Hejwood, op. cit.

¹⁴ J. Merkisz, *Ekologiczne aspekty stosowania silników spalinowych*, Wyd. PP, Poznań 1994, s. 282

¹⁵ А. И. Толстов, op. cit.; Б. Н. Файнлейб, op. cit.

$$B = 2 \cdot 10^{-4} (1 - 1,6 \cdot 10^{-4} n_s) \quad (4)$$

$$C = \frac{1}{\varepsilon} \left[1 + 0,5\delta \frac{V_h}{V_{h_1}} (\varepsilon - 1) \right] \quad (5)$$

$$\delta = \left[\left(1 + \frac{\lambda}{4} \right) - \left(\cos \theta + \frac{\lambda}{4} \cos 2\theta \right) \right] \quad (6)$$

gdzie: T_k – temperatura w komorze spalania na początku wtrysku paliwa [K], p_k – ciśnienie w komorze spalania na początku wtrysku [Pa], V_h – rzeczywista objętość cylindra odpowiadająca skokowi tłoka po zamknięciu zaworów dolotowych [m³], V_{h_1} – robocza objętość cylindra [m³], ε – stopień sprężania, Q – kąt pochylenia korbowodu, λ – stosunek skoku tłoka do długości korbowodu.

Według Heywooda okres opóźnienia samozapłonu możemy wyznaczyć z zależności¹⁶:

$$\tau = (0,36 + 0,22 \cdot c_m) \cdot \exp \left[E_a \left(\frac{1}{R T_2} - \frac{1}{17,19} \right) \cdot \left(\frac{21,2}{P_2 - 12,4} \right)^{0,63} \right] \quad (7)$$

gdzie: c_m – średnia prędkość tłoka [m/s], P_2 i T_2 – ciśnienie i temperatura w komorze spalania.

Profesor J.B. Swiridow wprowadza dodatkowy współczynnik stały dla przyściennego i objętościowego procesu powstania mieszanki paliwowo-powietrznej¹⁷:

dla przyściennego – $\tau \approx (1,5 \div 3,0) + G$, objętościowego – $\tau \approx 0,5 + G$, gdzie: $G = const / p_0^n e^{\overline{RT}}$.

Analizując zależności (1–10) określające czas opóźnienia samozapłonu, można stwierdzić, że uzależniony jest on od takich czynników jak: ciśnienie i temperatura panujące w komorze spalania, częstotliwość obrotowa wału i kinematyka układu korbowego silnika oraz wielkość energii aktywacji. Należy zauważyć, iż przy rozważaniu możliwości uzyskania poprawy ekonomicznych i ekologicznych wskaźników pracy już istniejących silników parametry ciśnienia, temperatury i podstawowe charakterystyki konstrukcyjne nie są praktycznie możliwe do zmiany. Jednym z możliwych kierunków oddziaływania na te parametry silników z zapłonem samoczynnym jest zmniejszenie wartości energii aktywacji.

Energia aktywacji

Zgodnie z teorią stanu przejściowego (kompleksu aktywnego) substraty przed przejściem w produkty tworzą kompleks aktywny, nie będący jeszcze produktem, ale jednocześnie będący czymś więcej niż wzbudzonym substratem. Jest to twór, w którym nastąpiły już częściowe przegrupowania, zmiana energii poszczególnych wiązań oraz powstanie nowych załączków¹⁸. Kompleks aktywny charakteryzuje się wyższą energią wewnętrzną niż energia sumy substratów czy sumy produktów. Zatem substraty zanim osiągną stan produktów,

¹⁶ J.B. Heywood, op. cit.

¹⁷ Ю.Б. Свиридов, op. cit.

¹⁸ A. Ambrozik, op. cit.

muszą uzyskać energię wewnętrzną odpowiadającą kompleksowi aktywnemu bez względu na to, czy po zakończeniu reakcji energia produktów będzie wyższa (reakcja endotermiczna), czy niższa (reakcja egzotermiczna) od energii substratów. Ta „energetyczna przeszkoda” na drodze od substratu do produktu jest najczęściej głównym wyznacznikiem szybkości reakcji, całkowicie ją niekiedy uniemożliwiając. Fizyczny sens energii aktywacji wyjaśnić można w następujący sposób. Aby reakcja mogła się rozpocząć, konieczne jest zderzenie reagujących cząstek. W rzeczywistości nie wszystkie zderzenia powodują zajście reakcji pomiędzy zderzającymi się cząsteczkami. Jeśli każde zderzenie powodowałoby zajście reakcji, to wówczas wszystkie reakcje zachodziłyby prawie natychmiastowo. Natomiast reakcje te mają prędkości skończone, co świadczy o tym, że tylko pewna ilość wszystkich zderzeń powoduje zajście reakcji. Zderzeniami efektywnymi określano tylko te zderzenia, których energia w chwili zderzenia jest nieco większa od energii średniej, określonej dla danej temperatury. Właśnie energia aktywacji jest tą nadwyżką energii, którą powinny posiadać cząsteczki w chwili zderzenia, aby mogły one wejść w reakcję chemiczną¹⁹ i jest podstawowym czynnikiem określającym przebieg reakcji chemicznej. Im mniejsza energia aktywacji, tym stała prędkość reakcji jest większa i tym szybciej zachodzi reakcja.

Dla wieloatomowych układów (do których w pierwszej kolejności zaliczamy paliwa węglowodorowe) energia aktywacji określana jest jako minimalna energia kinetyczna, o którą powinna być większa energia potencjalna układu, aby mogła zajść w nim reakcja chemiczna²⁰.

Ponieważ energia aktywacji zależy od struktury cząstek i ich związków wytrzymałości, w pracy A. Ambrozika²¹ w bardzo przejrzysty sposób przedstawiono przykład zachowania się węglowodorów parafinowych C_nH_{2n+2} . W węglowodorach tych energia rozerwania wiązań CH jest większa niż energia rozerwania wiązań CC, dlatego ze wzrostem liczby atomów węgla potrzebna jest mniejsza energia aktywacji do rozerwania cząsteczki. Właśnie tym można wytłumaczyć dużą stabilność izooktanu C_8H_{18} , wykorzystywanego jako paliwo wzorcowe do wyznaczania liczby oktanowej paliwa. Aby ułatwić pokonanie bariery energetycznej związanej z energią aktywacji, możemy albo dostarczyć do środowiska reakcji więcej energii (np. poprzez ogrzewanie), albo zastosować substancję, która łatwo reaguje z substratem (mała energia aktywacji), a powstały związek łatwo przechodzi w produkt końcowy (także niska energia aktywacji). Substancją, która w ten sposób ułatwia przejście od substratów do produktów, jest katalizator. Katalizator po przejściu substratów w produkty całkowicie się odtwarza, stąd niekiedy można spotkać się ze sformułowaniem, że katalizator jest to substancja nie biorąca udziału w reakcji, a jedynie ułatwiająca jej przebieg²².

Katalizatory

Działanie katalizatora polega na „zamianie” jednej dużej energii aktywacji (bez katalizatora) na dwie lub więcej mniejszych energii aktywacji. Innymi słowy, droga od substratów do produktów zostaje zamieniona na ciąg reakcji elementarnych z udziałem katalizatora o niskich

¹⁹ A. Ambrozik, op. cit.; A. Burchardt, G. Bartelmus, *Inżynieria reaktorów chemicznych*, t. 1, PWN, Warszawa 2001, s. 356.

²⁰ J.B. Hejwood, op. cit.

²¹ A. Ambrozik, op. cit.

²² A. Burchardt, G. Bartelmus, op. cit.

energiach aktywacji poszczególnych etapów. Cały proces przebiegający przez produkty pośrednie, angażujące katalizator, kończy się produktem pożądanym i odtworzeniem katalizatora, tak że w efekcie całego procesu katalizator nie zużywa się.

Katalizator może stanowić jeden ze składników jednorodnej fazy (gazowej lub ciekłej), w której zachodzi reakcja – mówimy wówczas o katalizie homogenicznej, jednorodnej i jednofazowej. Jeśli katalizator stanowi odrębną fazę w układzie reagującym, to katalizowana reakcja przebiega na granicy faz i wówczas mamy do czynienia z katalizą niejednorodną (heterogeniczną, wielofazową). Najczęściej katalizator jest wtedy ciałem stałym, reakcja zaś przebiega pomiędzy substancjami gazowymi²³.

Reakcje przyspieszane przez katalizatory heterogeniczne przebiegają poprzez kilka etapów, wśród których można wyróżnić:

- transport substratów z wnętrza fazy ciekłej lub gazowej do powierzchni katalizatora – jest to etap najwolniejszy, kontrolowany jest przez szybkość dyfuzji, można go kontrolować przez zmianę szybkości mieszania (turbulencje);
- absorpcję substratów na powierzchni katalizatora – kontrolowaną przez szybkość absorpcji;
- reakcję międzycząsteczkową substratów zaabsorbowanych na powierzchni katalizatora – etap ten jest kontrolowany przez szybkość reakcji powierzchniowych;
- desorpcję produktów reakcji z powierzchni katalizatora do wnętrza fazy – etap ten kontrolowany jest przez szybkość desorpcji;
- transport produktów reakcji od powierzchni katalizatora do wnętrza fazy – etap, podobnie jak etap pierwszy, kontrolowany jest przez szybkość dyfuzji.

O sumarycznej szybkości reakcji decyduje szybkość etapu najwolniejszego.

Należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt możliwości zastosowania katalizatorów w organizacji procesu roboczego tłokowych silników spalinowych. Właściwości chemiczne paliw stosowanych w silnikach z zapłonem samoczynnym, w których najliczniejszą grupę stanowią węglowodory parafinowe, można zmienić dzięki odwodornieniu parafin, ponieważ w obecności katalizatora mogą zachodzić reakcje, w wyniku których parafiny przekształcają się w węglowodory grupy olefinowej C_nH_{2n} z wydzieleniem cząsteczki wodoru. Z kolei wodór, dzięki dużemu współczynnikowi dyfuzji, dużej zdolności do zapłonu i szybkości spalania oraz szerokim granicom palności mieszanek, sprzyja zmniejszeniu okresu samozapłonu w warunkach panujących w komorze spalania. Biorąc pod uwagę te fakty, można stwierdzić, że odpowiednie przygotowanie paliwa w postaci zmiany jego parametrów fizykochemicznych może poprawić zarówno ekonomiczne, jak i ekologiczne wskaźniki pracy silników z zapłonem samoczynnym²⁴.

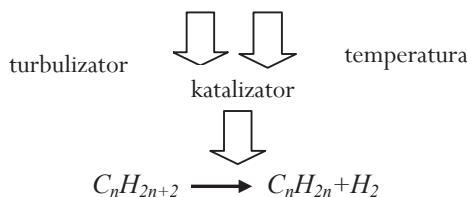
Korzystna zmiana parametrów fizykochemicznych paliwa możliwa jest przez wstępną obróbkę paliwa przeprowadzoną bezpośrednio przed jego wtrysnięciem do komory spalania, przy jednoczesnym podgrzewaniu i kontakcie paliwa z materiałem o działaniu katalitycznym w korpusie wtryskiwacza. Należy podkreślić, iż obróbka paliwa przed jego sprężeniem w pompie wtryskowej czy przed wtryskiwaczem może w istotny sposób zmienić przebieg charakterystyki wtryskiwania paliwa. Wiąże się to z faktem zmian parametrów fizycznych, co może przyczynić się do zwiększenia przecieków w parach precyzyjnych aparatury wtryskowej oraz zmian falowych w przewodach wysokiego ciśnienia.

²³ Ibidem.

²⁴ O. Klyus, op. cit.

Analiza literatury przedmiotu badań pokazuje, że w wielu prowadzonych badaniach pozytywny efekt zastosowania wstępnej termicznej obróbki paliwa nie zawsze był uzyskany²⁵. W opublikowanych wynikach badań (Politechnika Poznańska, Centralny Instytut Badawczy Silników Wysokoprężnych w St-Petersburgu²⁶) stwierdzono poprawę operacyjnych i ekologicznych parametrów pracy silników z zapłonem samoczynnym tylko w pewnym zakresie obciążeń, natomiast według badań Uniwersytetu Technicznego w Kaliningradzie poprawa następuje do obciążeń rzędu 50% mocy nominalnych, po czym następuje zwiększenie zużycia paliwa i poziomu emisji związków toksycznych do otoczenia. Uzyskane wyniki dotyczą zastosowania podgrzewaczy paliwa przed pompą wtryskową i wtryskiwaczem, co – jak już wspomniano – zmienia charakterystykę wtrysku paliwa. Z tego powodu zastosowanie wstępnej termicznej obróbki paliwa w połączeniu z obróbką katalityczną bezpośrednio w korpusie wtryskiwacza, przy pominięciu elementów precyzyjnych, eliminuje wady przedstawionych wyżej rozwiązań.

W takim przypadku ogólny schemat wstępnej obróbki paliwa można zobrazować w sposób przedstawiony na rys. 1.

Rys. 1. Schemat wstępnej obróbki paliwa.

Obecność wodoru we wtryskiwanym paliwie może, oprócz zmian chemicznych, wpłynąć na właściwości fizyczne. Na przykład okres opóźnienia samozapłonu zależy od czynników fizycznych wiąże się z dyfuzją i jej prędkością wzajemną: paliwa, utleniacza i aktywnych zarodków reakcji. Natomiast procesowi dyfuzji towarzyszy odparowanie paliwa ciekłego, matematyczny opis którego przedstawia się w postaci masowej prędkości odparowania kropli²⁷:

$$\frac{dm}{d\tau} = \pi Nu_D D_p d_k (p_s - p_0) = \int_0^{\tau} \frac{2 Nu_D D_p}{\rho_{pal}} (p_s - p_0) d\tau, \quad (8)$$

gdzie: Nu_D – kryterium Nusselta dla procesów dyfuzji, D_p – współczynnik dyfuzji par odniesiony do gradientu ciśnień cząstkowych p_s, p_0 – cząstkowe ciśnienie [Pa] par paliwa w pobliżu kropli o średnicy d_k [m] i w otaczającym krople ośrodku, ρ_{pal} – gęstość paliwa [kg/m³].

Obecność wodoru w strudze rozpylonego paliwa może przyspieszyć proces odparowania paliwa ze względu na jego wysoką lotność, co implikuje większe wartości współczynnika dyfuzji w porównaniu z paliwami węglowodorowymi.

²⁵ M. Kowalczyk, *Wpływ temperatury wtryskiwanego paliwa na wybrane wskaźniki procesu ciepłego silnika wysokoprężnego*, „Silniki Spalinowe” 1975, nr 2, 37–43; В. А. Циулин, Л. А. Марченко, *Влияние подогрева топлива на показатели дизеля*. Труды КГТУ, Калининград 1995, №5, 17–34.

²⁶ M. Kowalczyk, op. cit.; Б. Н. Файнлейб, op. cit.; В. А. Циулин, Л. А. Марченко, op. cit.

²⁷ O. Klyus, op. cit.; Ю. Б. Свиридов, op. cit.

Reasumując, można stwierdzić, że obniżenie poziomu emisji związków toksycznych w gazach wylotowych silników z zapłonem samoczynnym wiąże się z obniżeniem maksymalnych temperatur obiegu, co z kolei można uzyskać również przez skrócenie czasu opóźnienia samozapłonu. Dla silników znajdujących się w eksploatacji skrócenie tego okresu możliwe jest przez zmniejszenie energii aktywacji z pomocą katalizatorów w układzie wtryskowym. Dodatkowym efektem zastosowania katalizatorów są reakcje odwodornienia, w wyniku których uzyskuje się wolny wodór. Dzięki jego właściwościom fizycznym spalanie mieszaniny paliwowo-powietrznej jest pełniejsze, co umożliwi poprawę ekonomicznych parametrów pracy silników z zapłonem samoczynnym. Przedstawione zagadnienie, zaproponowane przez zespół badawczy Akademii Morskiej w Szczecinie, uzyskało nazwę wstępnej obróbki paliwa²⁸.

Badania eksperymentalne

Wstępną obróbkę polegającą na kontakcie przepływającego paliwa z materiałem o działaniu katalitycznym najlepiej realizować bezpośrednio w korpusie rozpylacza ze względu na jego wysoką temperaturę roboczą, co zwiększa efekt katalityczny. Z tego powodu w korpusie wtryskiwaczy czopikowych można zastosować układ kanałów doprowadzenia paliwa do przestrzeni iglicowej, a także rozmieścić w nich elementy z powłoką katalityczną²⁹.

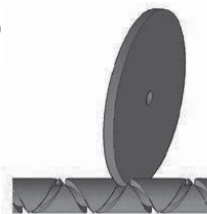
Dla wtryskiwaczy wielootworowych silników z zapłonem samoczynnym z bezpośrednim wtryskiem paliwa oprócz kanałów doprowadzających paliwo w rozpylaczach istnieje możliwość wykorzystania części iglicy łączącej powierzchnie przewodnicy i stożka zapierającego. Usytuowanie na tej części katalizatora wydaje się bardziej celowe ze względu na wysokie temperatury iglicy, co zwiększa efektywność materiału katalitycznego. Rozpatrując możliwość zwiększenia oddziaływania katalizatora na przepływające paliwo i opierając się na zależności (8), można zastosować dodatkową wstępną obróbkę przez turbulizację przepływu paliwa w kanałach rozpylacza. W tym celu kanały turbulizacyjne należy usytuować na niepracującej części iglicy, a na wszystkie powierzchnie mające bezpośredni kontakt z paliwem nanieść materiał o działaniu katalitycznym. Na rys. 2. przedstawiono zdjęcie oraz sposób wykonania kanałów turbulizacyjnych dla iglicy rozpylacza silnika typu 359.

a)

(a) sposób wykonania
(b) z kanałami turbulizacyjnymi

b)

Rys. 2. Iglica wtryskiwacza silnika typu 359

Źródło: opracowanie własne.

²⁸ O. Klyus, op. cit.

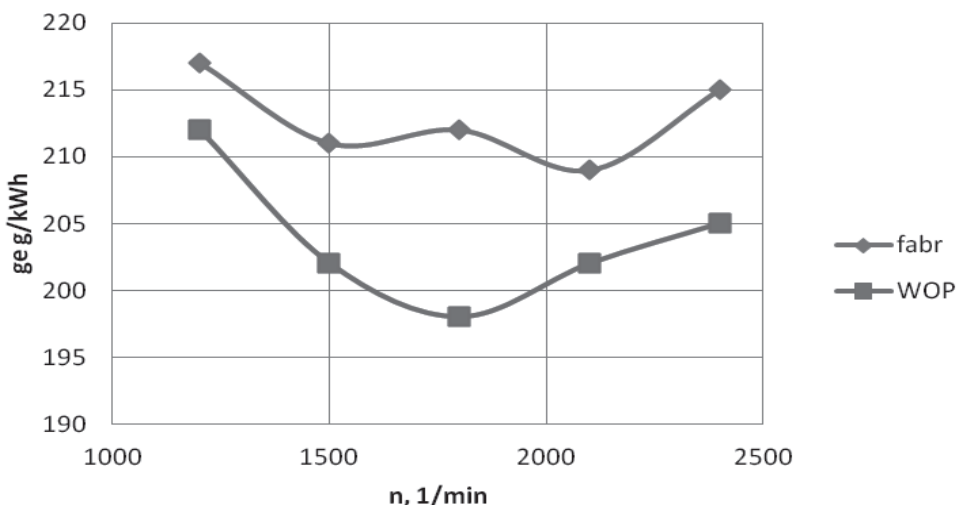
²⁹ Ibidem.

Do naniesienia katalizatora opracowana została technologia z wykorzystaniem metody stopowania elektroiskrowego³⁰, przy czym w strefę wyładowania iskry wprowadzano drut stalowy o średnicy 0,08 mm z naniesioną warstwą platyny (metoda implantacji jonowej). Stopowanie elektroiskrowe nie przyczynia się do znacznego wzrostu temperatury iglicy (zwiększenie temperatury nie przekraczało 15°C), nie powodując tym samym jej odkształceń termicznych, co jest istotnym dla takich elementów jak pary precyzyjne.

W badaniach eksperymentalnych wykorzystano stanowisko badawcze wyposażone w sześciocylindrowy silnik ZS oraz komplet niezbędnej aparatury do pomiaru operacyjnych i ekologicznych parametrów pracy (między innymi – hamulec hydrauliczny typu HH-3, analizator spalin typu ZMR1500, masową miernicę zużycia paliwa). Wybór tego typu silnika nie był przypadkowy: rozpylacz tego silnika (rys. 2) posiada długą część iglicy, na której można umieścić katalizator wraz z kanałami turbulizacyjnymi (stosunek długości iglicy do jej średnicy wynosi 5:1). Metoda eksperymentu polegała na porównaniu charakterystyk prędkościowych silnika z dwoma kompletami aparatury wtryskowej – wtryskiwaczy fabrycznych oraz wtryskiwaczy z zaproponowanymi zmianami dotyczącymi wstępnej obróbki paliwa, zwanej dalej WOP.

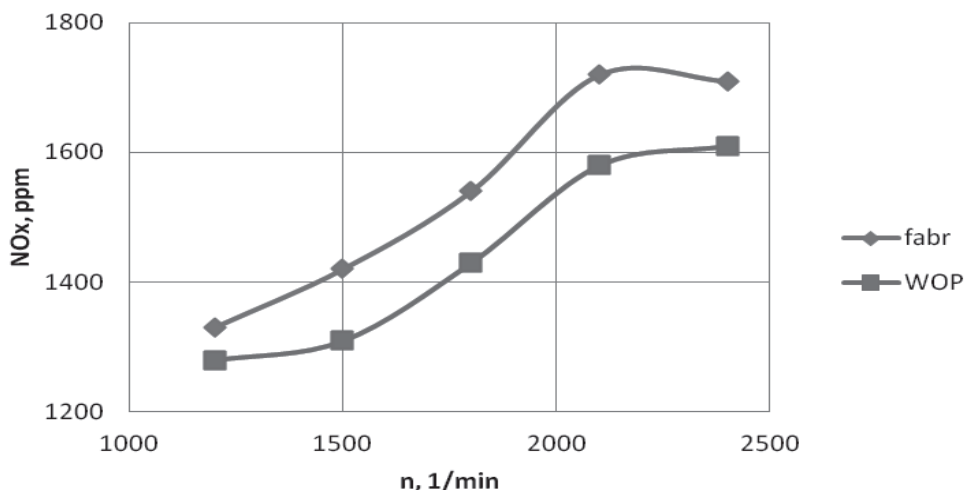
Na rys. 3 przedstawiono prędkościową charakterystykę jednostkowego zużycia paliwa, zaś na rys. 4 – emisję tlenków azotu przy zastosowaniu fabrycznego kompletu wtryskiwaczy (fabr.) oraz ze wstępną obróbką paliwa (WOP).

Należy podkreślić, że operacyjne parametry pracy silnika typu 359 dotyczące jego mocy i momentu obrotowego przy zastosowaniu fabrycznego kompletu aparatury wtryskowej oraz WOP były porównywalne, natomiast praktycznie w całym zakresie częstotliwości obrotowej silnika jednostkowe zużycie paliwa oraz poziom emisji tlenków azotu obniżyły się przy zastosowaniu wtryskiwaczy ze wstępną obróbką paliwa. Jak widać na rys. 3 i 4, obniżka jednostkowego zużycia paliwa wynosi 8%, a emisja tlenków azotu 12% w stosunku do rozwiązań fabrycznych.

Rys. 3. Jednostkowe zużycie paliwa silnika typu 359 przy zastosowaniu fabrycznego kompletu wtryskiwaczy (fabr.) oraz wtryskiwaczy ze wstępną obróbką paliwa (WOP)

³⁰ Ibidem.

Rys. 4. Emisja tlenków azotu silnika typu 359 przy zastosowaniu fabrycznego kompletu wtryskiwaczy (fabr) oraz wtryskiwaczy ze wstępnią obróbką paliwa (WOP)

Źródło: opracowanie własne.

Wnioski

Na podstawie przeprowadzonych badań można sformułować następujące wnioski:

1. Kierunki rozwoju tłokowych silników spalinowych nastawione są przede wszystkim na spełnienie norm emisji spalin, które stają się coraz bardziej rygorystyczne. Obowiązujące normy EURO6 są możliwe do spełnienia w nowo produkowanych pojazdach, jednak dla tych, które znajdują się w eksploatacji, obniżenie poziomu emisji związków toksycznych w gazach wylotowych jest praktycznie niemożliwe do realizacji.

2. Analiza procesu roboczego silnika z zapłonem samoczynnym wskazuje na możliwość wpływu na niektóre etapy procesu spalania poprzez obniżenie energii aktywacji, która może skrócić okres opóźnienia samozapłonu, a to z kolei sprzyja obniżeniu maksymalnych temperatur spalania, przyczyniając się do zmniejszenia emisji tlenków azotu w gazach wylotowych.

3. Zastosowanie materiałów katalitycznych bezpośrednio w korpusie rozpylacza silnika z zapłonem samoczynnym służy zarówno obniżeniu energii aktywacji, jak i reakcji odwodornienia, które umożliwiają uwolnienie wodoru, który dzięki swoim właściwościom fizykochemicznym sprzyja pełniejszemu spalaniu paliwa.

4. Usytuowanie katalizatora w rozpylaczu jest korzystne ze względu na fakt, że efektywność zastosowanych materiałów katalitycznych jest lepsza w wysokich temperaturach, a właśnie rozpylacz silnika z zapłonem samoczynnym jest jednym z najbardziej obciążonych termicznie elementów silnika z zapłonem samoczynnym.

5. W celu wzmocnienia oddziaływania katalizatora poprzez zwiększenie częstości jego kontaktu z paliwem zaproponowano układ turbulacyjny w postaci krzyżujących się kanałów prawo i lewoskrętnych na powierzchni iglicy.

6. Opracowana technologia naniesienia katalizatora, z wykorzystaniem stopowania elektroiskrowego oraz wykonania kanałów turbulacyjnych, nie stwarza problemów technicz-

nych i może być zastosowana zarówno podczas produkcji nowych rozpylaczy, jak w tych, które znajdują się w eksploatacji.

7. Wyniki badań stanowiskowych przeprowadzonych na silniku z zapłonem samoczynnym typu 359 wykazały poprawę zarówno ekologicznych, jak i ekonomicznych parametrów pracy przy zastosowaniu kompletu aparatury wtryskowej ze wstępną obróbką paliwa dzięki obniżeniu emisji tlenków azotu o 12% oraz zmniejszeniu jednostkowego zużycia paliwa o 8%.

Wyniki badań powstałe w ramach realizacji pracy badawczej pt. „Ekologiczne i efektywne aspekty eksploatacji urządzeń energetycznych siłowni okrętowych” nr 1/s/IESO/2014 finansowanej z dotacji Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego na finansowanie działalności statutowej.

Bibliografia

- Ambrozik A., *Wybrane zagadnienia procesów cieplnych w tłokowych silnikach spalinowych*, Wyd. Politechniki Świętokrzyskiej, Kielce 2003, s. 207.
- Воинов А.Н., *Процессы сгорания в быстроходных поршневых двигателях*. Машигиз, Москва 1980, с. 288.
- Брозе Д.Д., *Сгорание в поршневых двигателях*, Машиностроение, Москва 1969, с. 312.
- Burchardt A., Bartelmus G., *Inżynieria reaktorów chemicznych*, t. 1, PWN, Warszawa 2001, s. 356.
- Ваншейдт В.А., *Дизели*, Машиностроение, Ленинград 1977, с. 480.
- Hejwood J.B., *Internal combustion engines fundamentals*, McGraw-Hill Book Co, NY 1988, s. 930.
- Jost V., *Implosions and combustions in gas*, McGraw-Hill Book Co, NY 1959, s. 688.
- Klyus O., *Wewnętrzny cylindrowa kataliza w silnikach wysokoprężnych*, Wyd. KGTU, Kaliningrad 2007, s. 132.
- Kowalczyk M., *Wpływ temperatury wtryskiwanego paliwa na wybrane wskaźniki procesu cieplnego silnika wysokoprężnego*, „Silniki Spalinowe” 1975, nr 2, 37–43.
- Kowalewicz A., *Podstawy procesów spalania*, WNT, Warszawa 2000, s. 328.
- Merkisz J., *Ekologiczne aspekty stosowania silników spalinowych*, Wyd. PP, Poznań 1994, s. 282.
- Орлин А.С., Калиш Г.Г., *Двигатели внутреннего сгорания*, Машигиз, Москва 1974, с. 328.
- Ricardo G.G., *Internal combustion engines*, McParsons, London 1960, s. 411.
- Свиридов Ю.Б., *Топливо и топливоподача автотракторных дизелей*. Машиностроение, Ленинград 1979, с. 384.
- Толстов А.И., *Индикаторный период запаздывания воспламенения и динамики цикла быстроходного двигателя с воспламенением от сжатия*, Труды НИЛДа 1975, №1, 67–82.
- Файнлейб Б.Н., *Топливная аппаратура автотракторных дизелей*. Машиностроение, Ленинград 1989, с. 263.

Циулин В. А., Марченко Л. А., *Влияние подогрева топлива на показатели дизеля.*
Труды КГТУ, Калининград 1995, №5, 17–34.

Wajand J. A., Wajand J. T., *Flukowe silniki spalinowe*, WNT, Warszawa 2005, s. 695.

SUMMARY

Oleh Klyus

Improvement of ecological and economic engineering parameters with self-dry motor

The requirements placed on reciprocating internal combustion engines mainly concern the reduction of toxic compounds emission in exhaust gases. The current EURO6 emission standards apply to newly produced cars, however, they do not apply to older generation vehicles. The use of constructional solutions in the form of electronic control of the fuel injection process or additional elements in the exhaust system is not possible. At the Maritime University of Szczecin, research is conducted on the use of pre-treatment of fuel in injection equipment, involving the use of catalytic materials directly in the body of the self-ignition engine springs. The developed technology of applying the catalyst layer along with the turbulence system of the fuel flow in the injector does not create technical problems and can be applied both to the newly manufactured parts of the injection equipment and those that are in operation. The tests carried out on the application of fuel pre-treatment in 359 type self-ignition engines showed a simultaneous reduction in the concentration of nitrogen oxides (up to 12%) in the exhaust gases as well as a reduction in specific fuel consumption (up to 8%).

Key words: self-ignition engine, pre-treatment of fuel.

РЕЗЮМЕ

Олег Ключ

Улучшение экологических и экономических рабочих параметров двигателей с воспламенением от сжатия

Требования, предъявляемые к поршневым двигателям, касаются прежде всего ограничения уровня концентрации токсических компонентов в выхлопных газах. Существующие нормы эмиссии ЕВРО6 являются обязательными для новых автомобилей, однако не касаются автомобилей старшей генерации. Использование в них конструктивных решений в виде электронного управления характеристики топливopодачи или дополнительных элементов в выхлопной системе являются невозможными. В Щецинской морской академии проводятся исследования по использованию предварительной обработки топлива, связанной с использованием каталитических материалов непосредственно в корпусе распылителя дизеля. Разработанная технология нанесения катализатора вместе с системой турбулизации топлива может быть рекомендована к использованию как в процессе про-

дукции новых распылителей, так и для тех, которые находятся в эксплуатации. Проведенные исследования на дизеле типа 359 показали, что использование предварительной обработки топлива позволяет одновременно снизить концентрацию оксидов азота (до 12%) и уменьшить удельный расход топлива (до 8%).

Ключевые слова: двигатель с воспламенением от сжатия, предварительная обработка топлива.

Data wpływu artykułu: 26.02.2018 r.

Data akceptacji artykułu: 6.04.2018 r.

Barbara Kaczmarczyk

Akademia Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki
Wydział Nauk o Bezpieczeństwie
e-mail: barbara.kaczmarczykwo@gmail.com

Bernard Wiśniewski

Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie
e-mail: bfwisniewski@o2.pl

Robert Gwardyński

Akademia Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki
Wydział Nauk o Bezpieczeństwie
e-mail: gwardynski@onet.pl

Security of an individual

SUMMARY

From time immemorial, man has been striving to ensure his safety. He did it alone and together with others. The perception of a situation as a state of non-danger, peace, certainty is referred to as sense of security. Both the situation in which a person functions and the conviction of the individual that he can meet the requirements of the moment have an impact. The latter is partly the result of social influences of other people from the individual's environment, who cooperate with them in a positive or negative way. The desire to ensure individual security, in the subjective dimension, motivates the individual to seek support in the social environment. This environment modifies individual behavior to the extent to which individuals themselves would be unable to.

Key words: man, security, individual security, threat,

Truly it is so in the world that every being, whether aware of it or not, and often instinctively, tends to ensure their own security. The word „on one's own” takes on a broader meaning than just related to one's own or an individual's existence. The spread of genotype ¹ is the strength of the evolution. Exertions of the genotype's donor are not just for their survival but also expansion. In nature, an individual's security is only relevant as long as it is useful for future generations. All of the insect community sacrifices their life to ensure the fertile female's survival – the queen and her offspring. A male of mantis and spider joins instinctively in mating,

¹ W. Pisula, *Psychologia ewolucyjna* [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, Tom 1, *Podstawy psychologii*, red. J. Strelau, Gdańsk 2000, s. 193–194.

although in a moment his body will be eaten and used as protein for the next generation². In human life, there are also situations in which an individual sacrifices their life for others, when parents protect their children striving for their best functioning as well as their physical, mental, and social development. An example of devotion to offspring is the maternal love, which is unconditional and complete. A child experiences its mother's love not – as Erich Fromm wrote – because it is obedient, good or useful, but because it is her child³.

In the struggle for survival of the fittest and most adaptable, an individual's welfare and security is as important as it ensures the expansion of their genes.

Security is essential for the life and development of all living beings. Therefore, it is worth considering what it actually means. At this point, there arises difficulty as the term can be defined differently. As a subject of scientific research, its definition creates a significant problem both by its interdisciplinary nature (security viewed from different perspectives as the concept of different scientific disciplines which overlap each other) and trans-disciplinary (security reaching beyond the rigid boundaries of scientific domains)⁴. Difficulty in the objective understanding of security also stems from every researcher's subjective perception.

Security can be perceived as a state in which a human being exists, as well as the process of striving for and maintaining it. Security is a special value for humans and their need, the lack of which motivates them to act.

Security is a value and welfare which everyone seeks⁵. It is so as it allows one to exist, grow and meet one's needs.

Security is also part of human needs. Its absence compels people to action by inducing drives – internal sources of motivation⁶. According to Abraham Maslow, security needs (including confidence, stability, predictability, support, care, order, freedom from fear, anxiety and chaos) fall within the framework of hierarchical basic needs⁷. The dual nature of needs places them among biological, original (accompanied by physiological needs), as well as psychological, secondary (related to the needs of love and belonging, respect and self-realization). Security needs, which are placed on the border between biological and psychological needs, are on the one hand met by avoiding pain and physical suffering, and on the other by reaching the sense of security⁸ on the psychological level.

Security needs, in the dimension of primary and secondary needs, can or cannot be satisfied. When we talk about the biological needs (original), they disappear once the drive pushing the body to satisfy them expires. The satisfied organism does not crave food, the warmed one does not look for cover, once the pain disappears the mind cannot be bothered. On the contrary, when it comes to psychological needs (secondary), they cannot be fully satisfied, because the drive pushing toward their satisfaction, in some cases weakens, but still

² V.J. Staněk, *Wielki atlas owadów*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1984, s. 79–80.

³ E. Fromm, *Miłość, pleć i matriarchat*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2011, s. 22.

⁴ M. Cieślarczyk, *Metody badań w naukach o bezpieczeństwie* [w:] *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, red. B. Wiśniewski, WSPol, Szczytno 2011, s. 133.

⁵ B. Wiśniewski, W. Chojnacki, *Pojęcie oraz typologie bezpieczeństwa i zagrożeń* [w:] *ibidem*, s. 20.

⁶ A.M. Colman, *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 538.

⁷ A. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 62.

⁸ M. Przetacznik-Gierowska, G. Makielo-Jarża, *Podstawy psychologii ogólnej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1989, s. 380.

lives on⁹. Psychological needs, including security needs which are convergent with them, force to proactive behavior, setting goals, striving towards ideals. That is why people are looking for better solutions to guarantee their security. They join groups – seeking the support of others¹⁰, even at the cost of voluntary restriction of their personal „I”¹¹. The existence of security needs is not only understandable, but also necessary. Especially in the face of constantly lurking hazards which must be continually counteracted. These threats are a reason why „every minute we get closer to death”¹². Exo and endogenous dangers, diseases, aging, external, destructive factors are ubiquitous, and the development of urban civilization instead of limiting security needs, increases them on the previously unknown scale¹³. Today humanity is confronted with a paradox. Humans, while increasing the production of wealth and improving the comfort of their life as well as extending its duration, are also on the verge of self-destruction due to the use of technology which interferes into the balance of nature, and the threat of weapons of great firepower¹⁴. The paradox consists also in the fact that humans, while reaching the other planets, become full of fears in the dimension of their feelings. This results from their detachment from nature, as well as putting themselves above it. Humans have gained new strengths, but instead of empowering them, they have become subservient to them. Humans have become cogs in the society dependent on the products of their own actions. „Humans experience themselves not as active managers in control of their own strengths and intentions, but as sterile objects, dependent on other external objects, to which they have given over their active life substance”¹⁵.

Security does not only involve needs demanding satisfaction, and motivating Man to carry out tasks which require specific energy input or which are even initially uncomfortable for the performer¹⁶. It is not only the value which is appreciated on the social level but also welfare for obtaining happiness. Moreover, security is the state in which Man is found, and the situation which is the human perception of this state. The difference between the state and the situation consists in the fact that the former can be defined as „location or conditions in which someone or something is found”¹⁷, while the latter is augmented by relations between the environment and an individual, and it „comprises elements of the human environment, including him/herself, and what those elements constitute objectively, in what objective mutual relations they are, as well as how they are perceived by people involved in this situation”¹⁸.

⁹ M. Kosewski, *Ludzie w sytuacji pokusy i upokorzenia*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1985, s. 22.

¹⁰ W. Wosińska, *Psychologia życia społecznego*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, s. 254.

¹¹ E. Fromm, *Ucieczka od wolności*, Czytelnik, Warszawa 2005, s. 142.

¹² Marek Aureliusz, *Rozmyślania*, Wydawnictwo ANTYK, Kęty 2003, s. 24.

¹³ U. Beck, *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa 2002, s. 27.

¹⁴ J. Arnoldii, *Ryzyko*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2011, s. 19.

¹⁵ E. Fromm, *O byciu człowiekiem*, Wyd. Vis-a-vis Etiuda, Kraków 2013, s. 34.

¹⁶ M. Świeżaczyńska, P. Ostaszewski, *Filozoficzne podłoże założeń radykalnego behawioryzmu B. F. Skinnera* [w:] *Współczesna psychologia behawioralna*, red. P. Bąbel, P. Ostaszewski, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 29–30.

¹⁷ *Słownik języka polskiego*, tom III, red. M. Szymczak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983, s. 317.

¹⁸ B. Karolczak-Biernacka, *Studia nad zachowaniem się sportowca w sytuacji trudnej*, Sport i Turystyka, Warszawa 1986, s. 14.

The Polish Language Dictionary defines security as „the state of no-threat, peace and confidence”¹⁹. Thus, it is the state devoid of threats, an undisturbed course of events and their predictability. Threat is often considered to be the antonym for security, but it is rather a factor caused by the loss of security, loss of the state of no-threat. The idea, which seems to be more righteous, is that security is the opposite to threat²⁰. Especially when threat is defined as „any factor, phenomenon, the process of nature and (or) having destructive civilizational potential, which in particular and broadly perceived situations can harm essential material values and (or) nonmaterial ones”²¹, or „all phenomena, which in the opinion of the cognitive entity can deprive him/her of their existence, the real content of their existence or constitute a barrier to their development”²². If we assume that the opposite of a thing, as well as its extremity is another thing of the same nature²³, then the opposite of the state of no-threat is a state of threat, not a factor which transforms this state.

Possibly, some call threat a state and then the above argument seems to be less accurate. However, what to call this something like, or this causative agent, which transforms security into threat? Is it also threat? It seems that the perception, as far as the concept of threat goes, of the nature of the state rather than the factor causing it gives rise to unnecessary complexities, which do not lead to any solution in simple matters. It is obvious that there are numerous examples, that a state may cause a new course of an event, give it an unusual direction, but then it becomes a factor, because only as such can be one of the causes of the result²⁴. After all, this result is the effect of transformation of the state of no-threat into the state of threat.

Security being the state has its both objective and subjective dimension. According to some researchers “security occurs only when at the same time there is no real threat (objective factor) and the sense of it (subjective factor)”²⁵.

In the modern sense security is perceived not only as needs, values, state, but also as a process. Stanisław Koziej wrote, „if we talk about a dynamic phenomenon (process) security of a given individual, we refer to this area of his/her activity, which aims to ensure survival, development and freedom to pursue their own interests in specific conditions, through the use of favorable circumstances (opportunities), meeting challenges, reducing risk and prevention (prevention and opposition to) any threat to the individual and their interests”²⁶.

¹⁹ *Słownik języka polskiego*, tom I, red. M. Szymczak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982, s. 147.

²⁰ J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne, analiza socjologiczna*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012, s. 187.

²¹ J. Borkowski, *Człowiek zagrożony i niebezpieczny*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2011, s. 15.

²² B. Wiśniewski, *Zagrożenie [w:] Wyzwania, szanse, zagrożenia i ryzyko dla bezpieczeństwa narodowego RP o charakterze wewnętrznym*, red. R. Jakubczak, B. Wiśniewski, Wyd. WSPoL, Szczytno 2016, s. 63.

²³ B. Spinoza, *Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 7.

²⁴ *Słownik języka polskiego*, tom I, op. cit., s. 350.

²⁵ B. Wiśniewski, *System bezpieczeństwa państwa. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, WSPoL, Szczytno 2013, s. 40.

²⁶ B. Wiśniewski, M. Cieślarczyk, *Współczesne rozumienie bezpieczeństwa [w:] Bezpieczeństwo w teorii...*, s. 13.

Security is a prerequisite for survival and development, for meeting needs and freedom to pursue one's own interests. What does threat causing a state of threat involve? How does the sense of threat influence the human behavior?

The threat affecting the hitherto occurring state, causing a situation of threat, leads to a chain of surprising consequences which require a change of the hitherto effective conduct. Tadeusz Tomaszewski wrote that „situations in which it is possible to achieve a result with a change of the normal structure of activities is called difficult situation”²⁷. Difficulties which cause difficult situations can be divided into objective and subjective. The former consist in the fact that „Man capable of performing normal tasks under normal conditions, is faced with tasks and conditions that exceed the norm”²⁸. The latter are related to the fact that „Man cannot meet requirements, when he/she cannot perform normal tasks under normal conditions”²⁹.

Difficult situations can be divided, with regard to the set of conditions and causes, into:

- deprivation, if they arise when in the surrounding there are missing elements necessary for the proper functioning of a human being (deprivation of the biological nature: e.g. too high or too low temperature, pressure, humidity, too little oxygen; deprivation of the psychological nature e.g. lack of contact with humans);
- difficulties are situations in which there occur changes in details (e.g. changes in legal regulations, the pressure of social environment, impaired communication, insufficient information, lack of adequate strengths and resources);
- overload occurs when the fulfillment of a task runs at the limit of the physical and mental health of a human being;
- threat when a human being fears violation of their relevant material and (or) nonmaterial values³⁰.

A difficult situation creates problems which need to be resolved by the selection and execution of respective tasks. If as a result of a difficult situation, the balance between the Man's executive powers and requirements they are confronted with is lost, there arises stress³¹. It is an obvious result of conviction of an individual about the lack of sufficient skills necessary in a given situation to solve the problem³².

Stress is a state of motivation for the organism, a response to negative physical and mental stimuli, which might lead to functional disorders, and even illness³³. According to Hans Selyego, stress is a form of a generalized (non-specific), organism's response to the stressors that affect the human behavior³⁴. It is worth noting that the behavior is understood not only as a form of externally observable physical activity, but also physiological processes which are in favor of these organism's activities (changes in the functioning of all relevant systems and organs)³⁵.

²⁷ T. Tomaszewski, *Wstęp do psychologii*, PWN, Warszawa 1961, s. 124.

²⁸ B. Karolczak-Biernacka, op. cit., s. 15.

²⁹ Ibidem, s. 16.

³⁰ Ibidem, s. 16.

³¹ J. Strelau, *Temperament jako regulator zachowania z perspektywy półwiecza badań*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 154.

³² C.I. Karageorgis, P.C. Terry, *Psychologia dla sportowców*, Inne spacerzy, Zielonka 2014, s. 168.

³³ *Słownik języka polskiego*, tom III, op. cit., s. 349.

³⁴ A. Wons, *Stres i radzenie...*, s. 361.

³⁵ A. M. Colman, op. cit., s. 883.

Stanisław Kozłowski and Krystyna Nazar suggested that stress should be perceived as organism's excessive response to any overload, including neurohormonal changes³⁶. Unlike it was argued by H. Selye, they believed that stress is of a generalized, non-specific character. They argued „The authors are not familiar with situations described by Salyego as stressful, in which response would in fact be non-specific in respect of the triggering stimulus. Challenging, by the authors, the non-specificity of stress reactions was supported by Ganoga”³⁷. It can therefore be assumed that although the stress response is excessive, it always leads to implementation of such physiological processes which allow survival, especially in the initial phase of the reaction. The desirability of the body's response to stress was described by Tadeusz Dobrzański. He pointed out that situations associated with the expected adversities, pain, fear, etc. lead mostly to secretion of adrenaline and, later on a lot less noradrenaline. In contrast to this process, situations requiring mental and physical concentration, adaptation, physical stamina are generally accompanied by an increased secretion of noradrenaline. T. Dobrzański wrote: „Adrenaline is considered as the hormone of fear, and norepinephrine as the hormone of homeostasis”³⁸.

H. Selve is generally regarded as the creator of the concept of stress. According to him, the physiological processes in the body under stress can be defined by the in scheme of Generalized Adaptation Syndrome (General Adaptation Syndrome – GAS), consisting of three consecutive stages:

- the alarm reaction,
- the stage of resistance,
- the stage of exhaustion (some researchers distinguish the fourth stage in the stage of exhaustion- the stage of disease³⁹)⁴⁰.

The sense of threat evokes the alarm reaction, which leads to stimulation of the organism, which is the result of an increased activity of the endocrine glands (adrenal steroid secretion, leading to an increase in their concentration in the blood, exerting „all sorts of metabolic effects useful in emergency states”⁴¹) and stimulation of the nervous system (the response of the sympathetic part of the autonomic nervous system which stimulates, among other things, the smooth vascular, pupil and cardiac muscles⁴²) It is in this, the first stage of GAS, that a man manifests the behavior of a „fight or flight” (a model of behavior typical of mainly men) or „take care of and make friends” (model of the female behavior)⁴³. It is worth mentioning that there are scientific arguments demonstrating that the differences in behavior between men and women are not only the result of social impact. Although the social impact

³⁶ S. Kozłowski, K. Nazar, *Wprowadzenie do fizjologii klinicznej*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1984, s. 567.

³⁷ S. Kozłowski, K. Nazar, op. cit. s. 565.

³⁸ T. Dobrzański, *Medycyna wychowania fizycznego i sportu. Wybrane zagadnienia*, Sport i Turystyka, Warszawa 1984, s. 141.

³⁹ T. Dobrzański, op. cit. s. 141.

⁴⁰ P.G. Zimbardo, R.L. Johnson, V. McCann, *Psychologia: kluczowe koncepcje. Człowiek i jego środowisko*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 154.

⁴¹ C.H. Best, N.B. Taylor, *Fizjologiczne podstawy postępowania lekarskiego*, tom II, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1971, s. 1875.

⁴² P. Duus, *Diagnostyka topograficzna w neurologii*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1989, s. 285.

⁴³ P.G. Zimbardo, R.L. Johnson, V. McCann, op. cit., s. 158.

for sure modifies and strengthens them significantly⁴⁴. The underlying factor of the different behaviors of men and women is the body structure, its performance capabilities, but also the diversity of the structure of the central management organ – the brain. Richard Restak, the neurologist, wrote, „ the continued denial of the existence of differences between the brains of women and men seems to be detached from reality. Just as there are physical differences between men and women [...] so there are also significant differences in the functioning of the brain”⁴⁵. And this is the specific structure of this organ which determines a way of thinking, learning, perception⁴⁶.

In the event of a prolonged impact of the stressor, physiological responses progress from the stage of the alarm reaction to the stage of resistance, during which action of the immune system intensifies, secretion of adrenal steroids is reduced and the parasympathetic part of the autonomic nervous system is stimulated. The stage of resistance is the last stage in which the body tries to resist on their own the prolonged influence of a destructive factor. When defense powers weaken, the physiological processes enter the stage of exhaustion, in which intense body functions are reduced, at first equaling the basic level, to later fall below this level, which can cause serious illness⁴⁷.

In times of stress, physiological changes are accompanied by psychological changes. Psychological stress is associated with emotional reactions lived through internally in the form of experiences.

The source of psychological stress are stressors. They can be divided into:

- dramatic events of large communities (threats are destructive to elementary values, if they are surprising they pose serious problems which, even if the situation is resolved, leave traumatic memories);
- threats which destructively affect individuals or small communities (individual situations which place new requirements in front of an individual related to e.g. a serious illness, death of the loved one, loss of means of sustenance);
- frequent but minor inconveniences (e. g. forgetting something, being late, police traffic control, sudden need to refuel the vehicle)⁴⁸.

Psychological stress reactions take place in the areas: physiological changes (resulting in trembling, feeling of weakness, fainting etc.), cognitive (distraction, hesitation, persistent memories etc.), emotional (induction of fear, anxiety, helplessness, agitation etc.), behavioral (intoxication, sleep disorder, anorexia, etc.)⁴⁹

The course of psychological stress differs significantly from the course of physiological stress by the presence of different phases resulting from the body's response to prolonged destructive factors.

⁴⁴ M. Mead, *Mężczyźni i kobiety, Vis-a-vis*, Kraków 2013, s. 192–193.

⁴⁵ R. Restak, *The brain. The last frontier*, Double and Company, New York 1979, s. 204.

⁴⁶ A. Moir, D. Jessel, *Pleć mózgu. O prawdziwej różnicy między mężczyzną a kobietą*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza SA, Warszawa 2015, s. 32.

⁴⁷ Ibidem, s. 154.

⁴⁸ I. Heszer-Niejodek, *Teoria stresu psychologicznego i radzenie sobie [w:] Psychologia. Podręcznik akademicki, tom 3, Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, red. J. Strelau, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 467, 474.

⁴⁹ T. Gluszczyk, *Rola stresu w sytuacjach kryzysowych [w:] Sytuacje krytyczne a stres*, red. B. Wiśniewski, B. Kaczmarczyk, Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 2012, s. 65.

Initially, psychological stress manifests itself with the phase of activation (which leads to the boosting of mental work, agitation, loss of feelings of fatigue). Then, when stress does not cease there occurs the phase of distraction, which results in the complete collapse of defense powers in the phase of destruction⁵⁰.

The prolonged stress response, in the phase of distraction is not conducive to the autonomous solution of the problem situation. It is this phase, as Dorota Molek-Wine wrote: “which is characterized by disorganization of behavior. There are gaps in speech and blurred speaking, disturbances in perception, difficulty in the organizing and controlling of activities. Acts of behavior are becoming more and more chaotic, random and unjustified. There occurs deterioration of interpersonal relations, conflicts, acts of verbal and physical aggression”⁵¹. Such reactions are not conducive to solving an emergency situation, as in order to do that it requires: perception of the problem, analysis of the problem situation, production of ideas and solutions and their verification. Negative psychological reactions disrupt not only understanding of the situation, but they often limit – what is so important in the new, unpredictable and rapidly changing circumstances – the productive thinking (necessary in the phase of production of new ideas and solutions), which for an individual is a mental activity aimed at the creation of new information⁵².

In the situation of stress, an individual needs the help of others, their loved community, which will give them support both in terms of counseling as well as psychological and material support. Laif H. Smith wrote: „The ability to cope with stress is often conditioned by the existence of a strong support group. When you have family and friends who support you in your life, it is easier for you to deal with different challenges and you live under less pressure”⁵³. This pattern has also been emphasized by Krzysztof Kaniasty who states that the foundation of the family and loved ones is the pyramid of help⁵⁴.

By nature, human beings tend to undertake activities aimed at self-defense, protection of their loved ones and those who seem to like them as they are (members of the group within which they voluntarily function). As humans fear death, the fear of threat is an important source of their action⁵⁵. The development of civilization will not relieve the sense of threat, as according to E. Fromm: „Human evolution is based on the fact that Man has lost their original home, nature – and can never return to it, as never again will become an animal. [...]. The necessity of finding ever new solutions to contradictions in human existence, higher and higher forms of unity with nature, other people and themselves is for Man the source of all mental powers which motivate them to action, and induce all their passions, feelings and fears”⁵⁶. Through

⁵⁰ D. Molek-Winiarska, *Stres w sytuacjach kryzysowych* [w:] *Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych podczas EURO 2012*, red. T. Listwan, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2010, s. 107.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² J. Kozielecki, *Myślenie i rozwiązywanie problemów* [w:] *Psychologia ogólna*, red. T. Tomaszewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 123, 154.

⁵³ L. H. Smith, T. M. Kays, *Psychologia dla bystrzaków*, Wyd. Helion, Gliwice 2014, s. 287.

⁵⁴ K. Kaniasty, *Kłęska żywiołowa czy katastrofa społeczna. Psychologiczne konsekwencje polskiej powodzi 1997 roku*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 53.

⁵⁵ P. Mazurkiewicz, *Przemoc w polityce*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, Wrocław 2006, s. 9.

⁵⁶ E. Fromm, *Zdrowe społeczeństwo*, Wyd. vis-a-vis, Kraków 2012, s. 33.

their ability to ask questions and seek answers Humans confirm their belief about their own existence as a state of permanent threat⁵⁷.

Stevan Hobfoll in what he created, the Conservation of Resources Theory (Conservation of Resources Theory – COR), pointed out that the purpose of human activity is the obtaining, keeping and protecting of valued objects (resources: objects, conditions, personal resources, energy resources) necessary for survival and development⁵⁸. To increase the chances of their survival Man joins groups and creates the state. Jean Jacques Rousseau wrote, „Because people cannot create new forces, but only unite and manage those which exist, so they do not know a different way of preservation instinct, other than to create the sum of forces through uniting”⁵⁹.

The State which is to protect an individual, is not just a collection of organized, interrelated and coherent institutions operating on a territory inhabited by a large population taking on the form of society⁶⁰. It is also the community of human beings. It is what centuries ago Aristotle wrote about: If we notice that each state is a community and every community is created to achieve welfare [...], it is clear that, while all other communities strive for their common welfare, it is the state above all, which as a community is the best of all, which has the most important task to fulfil and surpasses all others. It is the so-called State and the State community”⁶¹.

Today, in the face of specific threats posed by human civilization, Human needs the support of others, groups, but also, and perhaps above all, the state of which he/she is a citizen. It is the state with its specialized, well-qualified and well-equipped institutions, its uniformed formations operating within the security system which not only protects the citizen, giving them a sense of security, but is also responsible for the realization of this extremely important social task.

Bibliografia

- Arnoldii J., *Ryzyko*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2011.
- Arystoteles, *Polityka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Beck U., *Spoleczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2002.
- Borkowski J., *Człowiek zagrożony i niebezpieczny*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2011.
- Best C.H., Taylor N.B., *Fizjologiczne podstawy postępowania lekarskiego*, tom II, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1971.
- Colman A.M., *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Cieślarczyk M., *Metody badań w naukach o bezpieczeństwie* [w:] *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, red. B. Wiśniewski, WSPoL, Szczytno 2011.

⁵⁷ R. Dunbar, *Nowa historia ewolucji człowieka*, Copernicus Center Press, Kraków 2015, s. 207.

⁵⁸ I. Heszer-Niejodek, op. cit., s. 471.

⁵⁹ J.J. Rousseau, *Umowa społeczna*, Wyd. Marek Derewecki, Kęty 2009, Kęty 2009, s. 22.

⁶⁰ P. Dunleavy., *Państwo* [w:] *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*, red. R.E. Goodin, F. Pettit, Książka i Wiedza, Warszawa 2002.

⁶¹ Arystoteles, *Polityka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 25.

- Dobrzański T., *Medycyna wychowania fizycznego i sportu. Wybrane zagadnienia*, Sport i Turystyka, Warszawa 1984.
- R. Dunbar R., *Nowa historia ewolucji człowieka*, Copernicus Center Press, Kraków 2015.
- Dunleavy P., *Państwo [w:] Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*, red. R. E. Goodin, F. Pettit, Książka i Wiedza, Warszawa 2002.
- Duus P., *Diagnostyka topograficzna w neurologii*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1989.
- Fromm E., *O byciu człowiekiem*, Wyd. Vis-a-vis Etiuda, Kraków 2013.
- Fromm E., *Miłość, płęć i matriarchat*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2011.
- Fromm E., *Zdrowe społeczeństwo*, Wyd. Vis-a-vis Etiuda, Kraków 2012.
- Fromm E., *Ucieczka od wolności*, Czytelnik, Warszawa 2005.
- Głuszcak T., *Rola stresu w sytuacjach kryzysowych [w:] Sytuacje krytyczne a stres*, red. B. Wiśniewskiego, B. Kaczmarczyk, Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 2012.
- Gwardyński R., *Człowiek działający w sytuacji trudnej*, „Zeszyty Studenckie” 2013, nr 7, red. B. Kaczmarczyk, WSA w Bielsku Białej, Bielsko-Biała.
- Gwardyński R., *Determinanty zachowań ludzi w sytuacjach kryzysowych [w:] Racjonalizacja systemu zarządzania kryzysowego*, tom II, *Aspekty krajowe i międzynarodowe*, red. P. Bogdalski, B. Kaczmarczyk, B. Kogut, Szkoła Aspirantów PSP, Kraków 2015.
- Gwardyński R., Kaczmarczyk B., *Zachowania służb porządkowych zgromadzeń religijnych w sytuacjach kryzysowych [w:] Bezpieczeństwo uczestników zgromadzeń religijnych*, red. B. Wiśniewski, A. Prędecka, J. Bryk, A. Szela, SGSP, Warszawa 2016.
- Gwardyński R., Szela A., *Kształtowanie zachowań funkcjonariuszy państwowych realizujących zagadnienia administracji publicznej w warunkach zagrożeń [w:] Administracja bezpieczeństwa. Wybrane problemy*, tom II, red. B. Wiśniewski, A. Osierda, A. Babiński, WSA w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 2016.
- Kaniasty K., *Kłęsa żywiołowa czy katastrofa społeczna. Psychologiczne konsekwencje polskiej powodzi 1997 roku*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- Karageorgis C.I., Terry P.C., *Psychologia dla sportowców*, Inne spacery, Zielonka 2014.
- Karolczak-Biernacka B., *Studia nad zachowaniem się sportowca w sytuacji trudnej*, Sport i Turystyka, Warszawa 1986.
- Kosewski M., *Ludzie w sytuacji pokusy i upokorzenia*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1985.
- Kozłowski S., Nazar K., *Wprowadzenie do fizjologii klinicznej*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1984.
- Kozielecki J., *Myślenie i rozwiązywanie problemów [w:] Psychologia ogólna*, red. T. Tomaszewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995
- Maciejewski J., *Grupy dyspozycyjne, analiza socjologiczna*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012, s. 187.
- Marek Aureliusz, *Rozmyślenia*, Wydawnictwo ANTYK, Kęty 2003.
- Maslow A., *Motywacja i osobowość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Mazurkiewicz P., *Przemoc w polityce*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, Wrocław 2006.

- Mead M., *Mężczyźni i kobiety*, Vis-a-vis, Kraków 2013.
- Moir A., Jessel D., *Pleć mózgu. O prawdziwej różnicy między mężczyzną a kobietą*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza SA, Warszawa 2015.
- Molek-Winiarska D., *Stres w sytuacjach kryzysowych [w:] Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych podczas EURO 2012*, red. T. Listwan, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2010.
- Pisula W., *Psychologia ewolucyjna [w:] Psychologia. Podręcznik akademicki*, Tom 1, *Podstawy psychologii*, pod red. J. Strelaua, Gdańsk 2000.
- Przetacznik-Gierowska M., Makięło-Jarża G., *Podstawy psychologii ogólnej*, Wydawnictwa Szkolne i pedagogiczne, Warszawa 1989
- Restak R., *The brain. The last frontier*, Double and Company, New York 1979.
- Rousseau J.J., *Umowa społeczna*, Wyd. Marek Derewecki, Kęty 2009.
- Słownik języka polskiego*, tom I, red. M. Szymczak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982.
- Słownik języka polskiego*, tom III, red. M. Szymczak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983.
- Spinoza B., *Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Staněk V.J., *Wielki atlas owadów*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1984.
- Strelau J., *Temperament jako regulator zachowania z perspektywy półwiecza badań*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- Świeżaczyńska M., Ostaszewski P., *Filozoficzne podłoże założeń radykalnego behawioryzmu B. F. Skinnera [w:] Współczesna psychologia behawioralna*, red. P. Bąbel, P. Ostaszewski, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- Tomaszewski T., *Wstęp do psychologii*, PWN, Warszawa 1961.
- Wiśniewski B., Chojnacki W., *Pojęcie oraz typologie bezpieczeństwa i zagrożeń [w:] Bezpieczeństwo w teoriach i badaniach naukowych*, red. B. Wiśniewski, WSPoL, Szczytno 2011.
- Wiśniewski B., Cieślarczyk M., *Współczesne rozumienie bezpieczeństwa [w:] Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, red. B. Wiśniewski, WSPoL, Szczytno 2011.
- Wiśniewski B., *System bezpieczeństwa państwa. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, WSPoL, Szczytno 2013.
- Wiśniewski B., *Zagrożenie [w:] Wyzwania, szanse, zagrożenia i ryzyko dla bezpieczeństwa narodowego RP o charakterze wewnętrznym*, red. R. Jakubczak, B. Wiśniewski, Wyd. WSPoL, Szczytno 2016.
- Wons A., *Stres i radzenie sobie ze stresem [w:] A. Trzcieniecka-Green Psychologia, podręcznik dla studentów medycyny*, UNIWERSITAS, Kraków 2012.
- Wosińska W., *Psychologia życia społecznego*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.
- Zimbardo P.G. Johnson R.L., McCann V., *Psychologia: kluczowe koncepcje, Człowiek i jego środowisko*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

STRESZCZENIE

Barbara Kaczmarczyk, Bernard Wiśniewski, Robert Gwardyński

Bezpieczeństwo jednostki

Człowiek od niepamiętnych czasów dążył do zapewnienia sobie bezpieczeństwa. Czynił to sam i wspólnie z innymi. Odczuwanie sytuacji jako stanu niezagrożenia, spokoju, pewności nosi miano poczucia bezpieczeństwa. Wpływ na nie ma zarówno sytuacja, w której człowiek funkcjonuje, jak również przekonanie tej jednostki, że potrafi sprostać wymaganiom chwili. To drugie jest po części skutkiem wpływu społecznego, którego źródłem są inne osoby z otoczenia człowieka, które z nim współpracują pozytywnie lub negatywnie. Chęć zapewnienia sobie bezpieczeństwa indywidualnego w wymiarze subiektywnym motywuje jednostkę do poszukiwania wsparcia w otoczeniu społecznym. To otoczenie modyfikuje zachowanie indywidualne w takim stopniu, do jakiego jednostka w samodzielnym istnieniu nie byłaby zdolna.

Słowa kluczowe: człowiek, bezpieczeństwo, bezpieczeństwo indywidualne, zagrożenie.

Data wpływu artykułu: 29.03.2018 r.

Data akceptacji artykułu: 20.04.2018 r.

Bernard Wiśniewski

Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie
e-mail: bfwisniewski@o2.pl

Barbara Kaczmarczyk

Akademia Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki
Wydział Nauk o Bezpieczeństwie
e-mail: barbara.kaczmarczyk@awl.edu.pl

Extraordinary threats to people and the environment – interpretation and educational aspects

SUMMARY

The article presents the basic knowledge of extraordinary threats to people and the environment. Generally speaking, it is a group of threats most often appearing in the macro and micro human environment and affecting an individual's security. They are classified in catalogues of risks that infringe ecological and general safety. Effective counteraction to these threats is possible by identifying their sources, determining the probability of their occurrence, estimating the risk and consequences for people and the environment involved. Basic knowledge in this area is necessary to be able to cope with it, as it allows for counteracting threats effectively, also through social education. This education is a pillar and a manifestation of care for the safety of both man and the environment in which he lives.

Key words: education, security, threats, failure, catastrophe, accident, incident

Introduction

Not only today, threats are subject to rapid and dynamic transformations. Concern for security and the ubiquitous sense of threat forces the search for methods guaranteeing the liquidation or even limitation of negative phenomena. However, despite the widespread interest in security problems, a uniform, orderly conceptual system has not been developed, since frequently, depending on the authors' intentions, a broad or narrow understanding of the issue is presented without giving the possibility to define its scope¹.

¹ Cf. *Bezpieczeństwo to wspólna sprawa. Ochrona bezpieczeństwa publicznego – rozwiązania systemowe w skali kraju i regionu. Materiały poseminaryjne*, ed. by J. Fiebig, M. Róg, A. Tyburska, Szczytno 2002, p. 3.

Recent years have been full of dramatic events threatening the security of many entities. They are accompanied by the ever-growing need of the increasing number of people to acquire knowledge in the field of security, . There is nothing strange about this. Everyone, after all, has the right to a safe life, everyone cares about it according to their abilities².

The term “threat” is defined in many ways. In the Glossary of Terms in National Security, it is “a situation in which an increased probability of a dangerous state for the environment occurs”³. Analyzing the above definition, it should be noted that while security determines a certain state, a threat in the basic meaning of this word is more associated with a phenomenon that violates this state⁴.

A threat as a concept that is closely related to security is subject to the same scientific exploration in the context of its types and categorization. The activities associated with this have unquestionable values, since they constitute the guiding principle for all those who deal with the problems of threats in scientific and practical terms. Therefore, this part of the article presents the issues of perceiving threats and their categorization. Changes occurring in the natural environment require taking up discussions aimed at identifying sources of risks, determining the probability of their occurrence and, what seems to be the most important – predicting their effects. Multifaceted and multidimensional threats poses huge difficulties in developing their typology. In the literature on the subject one can find attempts to divide threats. In fact, it would be impossible to mention their all definitions, however there is a common denominator for most of them, i.e. the breakdown by the sources of causative reasons that lead to the emergence of a threat.

The spectrum of threats considered in this work covers only those that violate the peace and security of people – in purely physical terms. That means that they can cause loss of life, health or property, which are the basis of being and enable the further development of an individual as well as the community in which it functions and on which it depends. “There are numerous phenomena which, according to the above description, can be classified as threats to people and the environment. Therefore, the word “extraordinary” used in the title limits their spectrum to phenomena that are rare, uncommon, caused by unusual circumstances, unpredictable⁵. The “extraordinary” quantifier refers not only to the individuality and unpredictability of threats, but also to their scale, which is expressed by the range of impact of a dangerous phenomenon measured by the number of people at risk”⁶.

These threats belong to those to whom “we cannot resist individually. Joint actions must be taken in order to bear the least possible losses as a result of their occurrence and, with all speed, to restore the normal functioning of a given community. Counteracting these

² R. Kulczycki, *Bezpieczeństwo a nauka i dydaktyka* [in:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, ed. by K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, Bielsko-Biała 2007, p. 272.

³ *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2009, p. 162.

⁴ Cf. J. Prońko, *System kierowania reagowaniem kryzysowym w sytuacjach nadzwyczajnych zagrożeń dla ludzi i środowiska*, doctoral thesis, Warszawa 2001, pp. 23–32.

⁵ *Słownik języka polskiego*, Tom II, PWN, Warszawa 1981, p. 225.

⁶ J. Prońko, B. Wiśniewski, *Nadzwyczajne zagrożenia dla ludzi i środowiska* [in:] *Administracja publiczna w systemie przeciwdziałania nadzwyczajnym zagrożeniom dla ludzi i środowiska*, sci. ed. K. Liedel, J. Prońko, B. Wiśniewski, Wyższa Szkoła Administracji – Centrum Badań nad Terroryzmem Collegium Civitas, Bielsko-Biała–Warszawa 2007, p. 8.

types of risks seems to be one of the fundamental premises for the formation of societies and states”⁷.

The essence and classification of extraordinary threats to people and the environment

Among the specialists in the field reflected in the title of this work, a threat is defined as “a situation in which there is a possibility of human injury and material damage to the environment or their combination caused by material factors or their assemblies: burdens, disturbances, damage, pollution and contamination. This phenomenon, manifesting in the material sphere, leads to a reduction in the level of society’s existence, limitation of economic activity, depletion of prosperity as a result of losses that must be compensated”⁸.

Extraordinary risks to people and the environment are situations that are dangerous for the life, health and/or property of people who form a given local community and are created as a result of the operation of forces of nature or human activity⁹.

The development of the Institute of Public Affairs¹⁰ is of great importance for such understanding of hazards, where extraordinary threats include, among others, natural phenomena such as: floods, flooding, hurricanes, hailstorms, droughts.

In the context of previous considerations, it should be noted that nature and technical infrastructure being the work of human civilization and people might be the source of threats to people and the environment. Criteria for the breakdown of extraordinary threats to people and the environment can be set due to the destructive impact of a specific component of the research subject’s environment (human, local community). By adopting such a division criterion, the factors that cause threats to members of the local community will include forces of nature, technical failures and social conflicts.

With such a division of threats, natural disasters, epidemics of infectious diseases of humans and animals and technical failures will be the immediate effect of the forces of nature. In the event of technical failures, technical disasters and epidemics of infectious diseases may occur. Whereas in the event of social conflicts – e.g. crime, etc.

Today, there is a wide range of extraordinary threats to people and the environment. It is worrying that the scale of risks is constantly increasing. There are many reasons for this. However, in the broadest sense, it can be assumed that in most cases it is human activity or the forces of nature. Man does not affect such phenomena as floods, atmospheric discharges, hurricanes, heavy atmospheric precipitation, fires, typhoons, earthquakes, volcanoes, storms and hurricane blizzards. Procedures are being developed for early detection and warning, e.g. about the strength and place of flood, earthquake, fire, etc. Procedures are aimed at minimizing the effects of hazards. Human activity is another cause of dangers.

⁷ J. Prońko, B. Wiśniewski, *Wprowadzenie* [in:] *Administracja publiczna w systemie przeciwdziałania nadzwyczajnym zagrożeniom dla ludzi i środowiska*, sci. ed. K. Lidel, J. Prońko, B. Wiśniewski, Wyższa Szkoła Administracji – Centrum Badań nad Terroryzmem Collegium Civitas, Bielsko-Biała–Warszawa 2007, p. 5.

⁸ S. Śladkowski, *Bezpieczeństwo ekologiczne Rzeczypospolitej Polskiej*, AON, Warszawa 2003, p. 27.

⁹ J. Prońko, B. Wiśniewski, *Nadzwyczajne zagrożenia dla ludzi i środowiska* [in:] *Administracja publiczna w systemie przeciwdziałania nadzwyczajnym...*, op. cit., p. 9.

¹⁰ M. Stec, J. Płoskonka, St. Prutis, *System zarządzania państwem w sytuacjach kryzysowych*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 1999.

Repeatedly, people are aware of the impact of their actions, but for economic reasons they neglect the threats arising as a result of their activities¹¹.

“In modern times, civilization threats are the most dangerous [...] due to the type and properties of substances released to the environment and the number of objects either permanent [...] or mobile [...] used by technical civilization”¹². Considering their type, quality and effects (ecological damage), the sources of threats are¹³: radioactive (radiological) and chemical contamination, spatial fires, mass human and animal diseases, catastrophic flooding, as well as transport and construction disasters.

It was emphasized above that the destructive activities of man may also be a source of extraordinary threats to people and the environment. As to the technical sciences, three categories of such events are distinguished¹⁴:

- a catastrophe – an emergency being a result of uncontrolled events occurring during production activities, as well as natural conditions leading to a serious danger to man and the occurrence of losses that cannot be controlled by local means;
- an accident – a limited event resulting from uncontrolled events that can be controlled by local means;
- an incident – an accident that does not cause losses.

Definitely “all consequences of the above-mentioned hazards are revealed either in the short-term perspective as a dangerous situation for the health and life of the population or in the long-term one – taking on an existential character. There are various types of events that cause extraordinary environmental hazards (ecological safety). So many that it is difficult to even quote a specific number. It is worth to realize, however, that they can take place both during peacetime and during a war, only that the area, quantity and numerical dimensions can be and will be very different, depending on different factors that affect them”¹⁵. S. Śladkowski, taking into account the specific nature of the effects of events causing extraordinary threats to people and the environment, distinguishes the following failures¹⁶:

- in the production processes, use, storage and transport of hazardous materials occurring on the premises of an industrial plant or other organization, leading to the release of substances harmful to the environment;
- nuclear or emergency situations related to radiological emergency;
- on the areas of military facilities;
- as a result of activities in the marine environment.

The catalog of the above-mentioned is supplemented by: accidents or disasters in road transport involving dangerous substances, destruction of dams and others, for example, modification of the environment as a result of military operations, deliberate introduction of harmful substances into the environment as a result of criminal activities.

¹¹ More: *Zarządzanie zasobami osobowymi w Straży Granicznej na szczeblu terenowym w warunkach zagrożenia państwa*, doctoral thesis, AON, Warszawa 2007, p. 54.

¹² S. Śladkowski, op. cit., pp. 30–31 and based on: *Raport o stanie środowiska w Polsce*, PIOŚ, and *Raport o nadzwyczajnych zagrożeniach ludzi i środowiska na terenie kraju*, OCK, Warszawa 1989.

¹³ S. Śladkowski, op. cit., p. 31.

¹⁴ A. Markowski, *Bezpieczeństwo i zapobieganie stratom* [in:] *Bezpieczeństwo procesów przemysłowych*, Łódź 1993, p. 21 and *Administracja publiczna...*, op. cit., p. 39.

¹⁵ S. Śladkowski, op. cit., p. 31.

¹⁶ Ibidem.

Description of selected typical threats

The following are typical extraordinary hazards for people and the environment that have a destructive effect on people and the environment, and which originate from nature¹⁷.

Flood is a freshet, as a result of which the river's water, after crossing the shore or breaking the embankments, floods the valley, threatening people, causing social, economic and environmental losses¹⁸. Floods are a natural natural phenomenon characterized by a strong destructive action in the environment. "Floods can be divided according to the following criteria: range, size and genesis. Due to the range, there are local, regional and national floods. When considering the criterion of size, floods can be ordinary, great and catastrophic. Due to the genesis of floods, they are broken down by four main groups: rainfall, snowmelt, ice jam and storm"¹⁹. In Poland, floods occur cyclically, as most hydrological and meteorological phenomena, in various seasons as a result of: rainwater (summer), snowmelt, (winter) and storms²⁰.

An earthquake is a phenomenon faced with a greater or lesser magnitude every few seconds in the world. It is defined as "the release of a large amount of energy accumulated inside the Earth. Part of this energy is given out in the form of seismic waves, which cause irreversible changes in the rock mass. The reason for the phenomenon is rock stresses located within fault fractures"²¹.

A landslide is as dangerous as a flood, an earthquake or an eruption of a volcano whose consequences directly threaten the life and health of people²². A landslide is "a sudden movement of the Earth and rocks along a steep slope caused by a large water infiltration or a load on the top of the slope. As a rule, a landslide is a secondary effect of another primary hazard, such as earthquakes, heavy rainfall, floods or volcanic eruptions"²³. Landslides can be caused by changes in the natural environment or harmful human activities and the result of heavy rainfall, earthquakes or floods.

Drought is a water deficit in a specific area. Three types of drought are distinguished: meteorological, hydrological and agricultural. The first two types are physical cases, the third one is the effect of the two previously mentioned and can be included in the area of human activity (agricultural production)²⁴. This phenomenon takes on a continuous, seasonal and unpredictable nature. The continuous drought occurs in desert areas and occu-

¹⁷ The study was used to develop this part of the article: B. Kaczmarczyk, *Emergency* [in:] *Analysis of The Crisis Management Systems in Poland and Czech Republic*, sci. ed. B. Wiśniewski, M. Koziański, J. Mika, Bielsko-Biała–Karvina 2013, p. 27–34.

¹⁸ R. Grocki, *Vademecum zagrożeń*, Dom wydawniczy Bellona, Warszawa 2003, p. 17.

¹⁹ *Ibidem*, p. 15.

²⁰ *Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy*, Komenda Główna PSP, Warszawa 1994, p. 40.

²¹ *Ibidem*, p. 21.

²² M. Miśta, *Charakterystyka współczesnych i przyszłych niemilitarnych zagrożeń bezpieczeństwa powszechnego państwa* [in:] *Organizacyjno-prawne aspekty ochrony ludności i obrony cywilnej w RP w XXI wieku w świetle doświadczeń krajowych i zagranicznych*, collective work under the supervision of B. Wiśniewski, WSA, Bielsko-Biała 2010, p. 31.

²³ R. Grocki, op. cit., p. 31.

²⁴ *Ibidem*, p. 69.

pies about 5% of the Earth's surface. In areas with clear dry and wet seasons, one can talk about seasonal drought²⁵.

Snowstorms of very high intensity lead to paralysis of the area in which this phenomenon occurs. Roads, power lines, transformer stations are damaged and all crops destroyed. The rapid attack of winter generates a problem with the provision of food and other products that are necessary for the normal functioning of society. As a result of severe frost, fatalities are recorded both among people and animals every year²⁶. This phenomenon is particularly dangerous when it comes suddenly and unexpectedly. It results in the total paralysis of human life.

A strong wind, a hurricane is a large tropical cyclone or, colloquially, long-lasting wind with a large, catastrophic force. Hurricanes reach speeds of up to 350 km/h. They are formed in the oceans and carry hundreds of thousands of tons of water vapor forming dense clouds and causing heavy rains. 80 to 100 large hurricanes are recorded within one year²⁷. They cause injury and property damage. Their effects can be catastrophic.

Black ice is formed on trees, bushes, cars and various other objects close to the ground. It is especially acute when it occurs on communication routes. Then, as in many other situations, extraordinary threats to people and the environment result in many other areas of security, such as public safety.

A fire is an uncontrolled smoking process in a place not intended for it, causing losses and hazards. There are numerous reasons for the occurrence of fires. It is estimated that about 80% of fires explode due to non-compliance by the public with fire regulations when handling fire in workplaces and resting-places, as well as the use of defective equipment, arson or sabotage²⁸. Other sources of hazardous fires include flammable materials²⁹ as well as landfills for municipal or chemical waste. Burning of chemical materials is particularly dangerous, as hazardous substances to human life and health appear in the smoke during the combustion, namely: hydrogen sulphide, hydrogen chloride, sulfur dioxide, nitric oxide, carbon monoxide.

Intense rainfall is an atmospheric precipitation in the form of drops of water that reaches the Earth. The duration of rainfall and their severity is characteristic of this phenomenon. It may last from several minutes to several days. Heavy rainfall may cause local flooding or floods. The duration of the described phenomenon determines the above. The diameter of a drop of water is characteristic, which is estimated at above 0.5 mm. The literature on the subject one can find the division into three types of precipitation: light, moderate and strong. In the case of a rainfall of up to 0.25 cm water per hour, it is said to be a light rainfall. It is assumed that if the precipitation per hour is 0.25–0.75 cm, it is a moderate precipitation, and in case of more than 0.75 cm per hour, it is a strong rainfall³⁰.

Local flooding is the accumulation of rainwater as a result of intense rainfall, the amount of which definitely exceeds the possibility of outflow through natural and / or artificial drainage systems.

²⁵ A. Dawidowicz, M. Janusz, S. Sawczak et al., *Źródła zagrożeń i ich charakterystyka*, WN Wersus-Nauka, Wrocław 2007, p. 33.

²⁶ More: B. Kaczmarczyk, *Zarządzanie zasobami osobowymi w Straży Granicznej na szczeblu terytorialnym w warunkach zagrożenia państwa*, doctoral thesis, AON, Warszawa 2007, p. 59.

²⁷ R. Grocki, op. cit., p. 69.

²⁸ R. Grocki, op. cit., p. 76.

²⁹ Flammable materials include: fuels, paper, cotton, synthetic fabrics, rubber, plastic masses, wood, paints, varnishes, solvents and similar substances.

³⁰ R. Grocki, op. cit., p. 76.

Hail, or hailstorm, is atmospheric precipitation in the form of ice crystals. The diameter of ice cubes is estimated between 5 and 50 mm. The season is characteristic of this phenomenon. Hailstorms usually take place during the summer season and arise from cumulonimbus³¹ clouds³². A strong wind appears before the precipitation. This phenomenon can cause huge damage to the environment. Duration is estimated from several minutes up to several hours.

An atmospheric discharge should be understood as an electric discharge that occurs in three planes. The first one is between a cloud and the surface of the Earth, the second one between clouds and the third – inside a storm cloud. Atmospheric discharges are observed in three forms: linear lightning, ball lightning and chain lightning. Atmospheric discharges often occur in parallel with violent rain, snow or hail.

Characteristics of synergistic disasters

Synergistic catastrophes are among the most serious threats occurring in the 21st century. The ongoing process of destroying the natural environment is the main source of existence of the above-mentioned phenomenon. Synergistic disasters include such phenomena as: acid rain, ozone layer disappearance, greenhouse effect, forest destruction and waste.

Acid rain is a threat to forest ecosystems and causes gradual acidification of the soil. It accelerates the corrosion process, which poses a threat to industrial installations and buildings.

The disappearance of the ozone layer is a problem that was discovered by British scientists already in 1985. The ozone layer is located about 20–30 km above the surface of the Earth and is responsible for protecting organisms against ultraviolet radiation harmful to life. At present, it is known that freon is classified as a pollutant that destroys the ozone layer. Freon is used in aerosols, refrigerators, air-conditioning devices and in the production of polystyrene foams. A significant reduction in the ozone layer or its complete disappearance means deadly effects both for humans and for biological life.

The greenhouse effect has been caused by carbon dioxide produced in increasing quantities. Carbon dioxide is produced during the combustion processes of energy raw materials and accumulated in the atmosphere, which makes it difficult to radiate thermal energy from the Earth's surface. The phenomenon results in global warming, which in turn leads to the melting of glaciers on Antarctica and the Arctic. Furthermore, as a result of melting glaciers, the sea level will rise and many areas and islands located below will be flooded. Probably as a result of the greenhouse effect there will be a change of climate zones and, consequently, a change in the structure of crops, an increase in the salinity of groundwater, a decrease in the desired soil moisture in the summer as well as destruction of forests.

Degradation of forests. Forests cover about 27% of the Earth's surface and are unevenly distributed due to climatic conditions. Forests fulfill a very important role in the ecosystem.

³¹ Cumulonimbus is a cloud of vertical development from the billowy rain type.

³² Clouds are clusters of tiny droplets of water and ice crystals (or their mixture) suspended in the atmosphere and resulting from the condensation of water vapor. Clouds are broken down by types and each type is divided into species and varieties. Using the word „alto” in the name means clouds from the average height range, and the word „cirro” from the high altitude range, while the word „nimbo” used as a prefix means clouds that bring rain, analogously to the word „nimbus” when it appears as a prefix.

First of all, they enrich the atmosphere with oxygen during the photosynthesis process and purify the air we breathe. Pollution produced during industrial processes is stopped by forests, thereby a forest is a natural treatment plant. It is also worth remembering that forests regulate water management and are a place of rest and recreation. Unfortunately, more and more often people forget about the extremely important functions that the forest meets, economy, commerce and profit-making win. In the first phase, areas “disturbing” in the construction of roads, railway lines of new settlements or areas rich in mineral resources are cut out. Forests die by cutting and smoking, as well as by atmospheric pollution and radioactive contamination. Along with the reduction of the number of forests, the natural air purifier is liquidated, and many useful plant and animal species become extinct. In addition, cutting out forests makes the area dehydrate and the soil erodes. Waste, or rather their storage, is a real problem for the whole globe. The source of waste is industry, mining, agriculture and the place of residence and life of a human being. A large part of waste, especially this produced in the chemical, pharmaceutical and power industries, is toxic and constitutes a direct and long-lasting threat to human health and life³³. At the end of the twentieth century, there was a particularly dangerous phenomenon concerning the bringing of waste, impurities and toxic substances into the territory of some countries. Rich countries look for rubbish importers, since in their countries there are sharp ecological disciplines, high costs of storage, warehousing and disposal of waste. The searches are mainly focused on poor countries, which for economic reasons agree to illegal transactions. The transaction is advantageous for both parties, which is why the above-discussed procedure was and still has a *raison d’être*. Therefore, highly toxic substances are transported to the region of one of the countries against the applicable laws, are hidden in the ground or stored in a way that violates all safety rules. Certainly there are many such “ecological bombs” and their number is practically impossible or very difficult to determine³⁴.

Conclusion

In conclusion, it should be stated that the extraordinary threats to people and the environment presented in this work appear both in the short and long term. It is noticeable that short-term nature is important for the life and health of society and long-term is of existential significance. The above-mentioned threats can occur both during the time of war and the time of peace, with the difference that the size of the effects depends on many factors, which in most cases have no effect. Undoubtedly, it is important, and it cannot be overlooked, to take care of the ecosystem properly, so as not to disturb it, and at least maintain its state and strive for its systematic increase. This will certainly have a positive impact on ecological safety.

In this context, it should be emphasized that “state organisms in the process of evolution have taken over more and more duties related to the responsibility for the development of their citizens. This trend forced the creation of the state and self-government administration apparatus. Its main purpose is to ensure the development conditions of individual citizens in line with social expectations. It is also worth mentioning the rather important

³³ R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warsaw 2001, p. 111.

³⁴ M. Janusz, S. Sawczak, op. cit., p. 18.

task of the administration, which is the management and continuous development of shared resources, which all citizens have the right to use. Therefore, it should be stated that the main task of public administration is to ensure safe development of citizens of a given country, including counteracting extraordinary threats, also wars, natural and ecological disasters, epidemics, technical catastrophes, and social pathologies³⁵. The words referred to reflect the service character of public administration. A subordinate role to the state sovereign. Servicing, manifesting in the interest of providing security in situations of, as would seem, prosaic threats, the ones that we have come and we will come in contact with.

Bibliography

- Administracja publiczna w systemie przeciwdziałania nadzwyczajnym zagrożeniom dla ludzi i środowiska*, red. nauk. K. Liedel, J. Prońko, B. Wiśniewski, Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku-Białej – Centrum Badań nad Terroryzmem Collegium Civitas w Warszawie, Bielsko-Biała–Warszawa 2007.
- Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, red. nauk. B. Wiśniewski, Szczytno 2011.
- Dawidowicz A., Janusz M., Sawczak S. et al., *Źródła zagrożeń i ich charakterystyka*, WN Wersus-Nauka, Wrocław 2007.
- Grocki R., *Vademecum zagrożeń*, Dom wydawniczy Bellona, Warszawa 2003.
- Janusz M., Sawczak S., *Zagrożenia XXI wieku*, Wrocław 2007.
- Kaczmarczyk B., *Emergency [w:] Analysis of The Crisis Management Systems in Poland and Czech Republic*, red. nauk. B. Wiśniewski, M. Koziński, J. Mika, Bielsko-Biała–Karvina 2013.
- Kaczmarczyk B., *Zarządzanie zasobami osobowymi w Straży Granicznej na szczeblu terenowym w warunkach zagrożenia państwa*, rozprawa doktorska, AON, Warszawa 2007.
- Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy*, Komenda Główna PSP, Warszawa 1994.
- Markowski A., *Bezpieczeństwo i zapobieganie stratom [w:] Bezpieczeństwo procesów przemysłowych*, Łódź 1993.
- Miśta M., *Charakterystyka współczesnych i przyszłych niemilitarnych zagrożeń bezpieczeństwa powszechnego państwa [w:] Organizacyjno-prawne aspekty ochrony ludności i obrony cywilnej w RP w XXI wieku w świetle doświadczeń krajowych i zagranicznych*, oprac. zbiorowe pod kier. B. Wiśniewskiego, Bielsko-Biała 2010.
- Prońko J., *System kierowania reagowaniem kryzysowym w sytuacjach nadzwyczajnych zagrożeń dla ludzi i środowiska*, rozprawa doktorska, Warszawa 2001.
- Raport o nadzwyczajnych zagrożeniach ludzi i środowiska na terenie kraju*, OCK, Warszawa 1989.
- Słownik języka polskiego*, tom II, PWN, Warszawa 1981.
- Stec M., Płoskonka J., Prutis S., *System zarządzania państwem w sytuacjach kryzysowych*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 1999.

³⁵ *Administracja publiczna...*, op. cit., p. 8.

Ścibiorek Z., Wiśniewski B., Kuc R. B., Dawidczyk A., *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Podręcznik akademicki*, Wyd. A, Marszałek, Toruń 2015.

Śladkowski S., *Bezpieczeństwo ekologiczne Rzeczypospolitej Polskiej*, AON, Warszawa 2003.

Zięba R., *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 2001.

Tłumaczenie: Agata Koplińska

STRESZCZENIE

Barbara Kaczmarczyk, Bernard Wiśniewski

Nadzwyczajne zagrożenia dla ludzi i środowiska – aspekty interpretacyjne i edukacyjne

W artykule przedstawiono podstawową wiedzę na temat nadzwyczajnych zagrożeń dla ludzi i środowiska. Ogólnie rzecz biorąc, jest to grupa zagrożeń najczęściej pojawiających się w środowisku makro- i mikroludzi oraz wpływających na bezpieczeństwo. Są sklasyfikowane w katalogach zagrożeń, które naruszają bezpieczeństwo ekologiczne i ogólne. Skuteczne przeciwdziałanie tym zagrożeniom jest możliwe poprzez określenie ich źródeł, określenie prawdopodobieństwa ich wystąpienia, oszacowanie ryzyka i konsekwencji dla ludzi i środowiska. Podstawowa wiedza w tym zakresie jest konieczna, aby móc sobie z tym poradzić, ponieważ pozwala skutecznie przeciwdziałać zagrożeniom, w tym poprzez edukację społeczną. Ta edukacja jest filarem i przejawem dbałości o bezpieczeństwo zarówno człowieka, jak i środowiska, w którym żyje.

Słowa kluczowe: edukacja, bezpieczeństwo, zagrożenia, porażka, katastrofa, wypadek, incydent.

Data wpływu artykułu: 23.02.2018 r.

Data akceptacji artykułu: 20.04.2018 r.

Karolina Lis

Akademia Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki

Wydział Nauk o Bezpieczeństwie

e-mail: lis.karolina@op.pl

Determinanty zarządzania informacją w centrum powiadamiania ratunkowego

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule autor przybliży ideę systemu powiadamiania ratunkowego w Polsce. Wskaże istotę zarządzania informacją przekazaną do centrum powiadamiania ratunkowego. Przedstawi organizację i sposób działania systemu, a także za pomocą danych statystycznych przedstawi skalę i sposób wykorzystania systemu przez społeczeństwo.

Słowa kluczowe: centrum powiadamiania ratunkowego, zgłoszenia alarmowe, zarządzanie informacją.

Wstęp

„Bezpieczeństwo jest naczelną potrzebą człowieka oraz grup społecznych”¹. Bezpieczeństwo od początku stanowi podstawę funkcjonowania społeczeństw, jednak w XXI wieku postrzegane jest w zupełnie innym wymiarze. „Można rozpatrywać bezpieczeństwo w kategoriach jednostkowych, grupowych, narodowych i międzynarodowych”². Współcześnie to człowiek jest najważniejszym podmiotem bezpieczeństwa. Jest on odpowiedzialny za kreowanie swojego otoczenia i musi współtworzyć swoje bezpieczeństwo najbliższej siebie³.

„Współczesne myślenie o bezpieczeństwie rozpatrywane jest w dwóch kategoriach: instytucjonalnej i społecznej. Dzieje się tak, ponieważ odpowiedzialność za bezpieczeństwo spoczywa nie tylko na podmiotach państwowych, lecz również na każdym obywatelu”⁴.

¹ B. Kaczmarczyk, *Racjonalizacja procesów zarządzania kryzysowego Straży Granicznej*, WSP, Szczytno 2012, s. 5.

² M. Tryboń, I. Grabowska-Lepczak, M. Kwiatkowski, *Bezpieczeństwo człowieka w obliczu zagrożeń XXI wieku*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2011, nr 41, s. 193.

³ E. Szweđa, *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych najbliższej człowieka* [w:] *Zarządzanie wybranymi problemami bezpieczeństwa w Rzeczypospolitej Polskiej*, red. A. Stępień-Trela, „Przedsiębiorczość i zarządzanie”, t. XVI, zeszyt 6, cz. I, Społeczna Akademia Nauk, Łódź–Warszawa 2015, s. 7–8.

⁴ B. Kaczmarczyk, *Możliwość doskonalenia systemu zarządzania kryzysowego w Rzeczypospolitej Polskiej*, WSOWL, Wrocław 2015, s. 15.

Obywatel, jako część społeczności lokalnej, powinien reagować na wszelkie zagrożenia, których jest świadkiem, a które mogą negatywnie wpływać na poziom bezpieczeństwa ludzi, ich zdrowie, mienie, jakość życia, a także ład i porządek publiczny⁵. „Zapewnienie bezpieczeństwa jest ściśle powiązane ze skutecznym przeciwdziałaniem zagrożeniom współczesnego świata, które wymaga ich dokładnego rozpoznania oraz wskazania instytucji, które z racji swej właściwości są przeznaczone do troski o bezpieczeństwo państwa, w określonym przez źródła prawa zakresie”⁶. Naprzeciw potrzebom jednostki wychodzi państwo, które jako gwarant bezpieczeństwa tworzy instrumenty powołane do ochrony życia i zdrowia ludzi.

System powiadamiania ratunkowego, w ramach którego funkcjonuje numer alarmowy 112, odgrywa znaczącą rolę w zapewnieniu społecznego bezpieczeństwa. Dzwoniąc pod jeden numer, osoba potrzebująca otrzyma pomoc od służb, które ustawowo powołane są do ochrony życia, zdrowia, bezpieczeństwa i porządku publicznego, a także mienia i środowiska⁷. Centra powiadamiania ratunkowego są swoistym spoiwem pomiędzy uczestnikami określonego zdarzenia kryzysowego a służbami, które swoimi kompetencjami wpisują się w zwalczanie tegoż zagrożenia. Numer alarmowy działa na terenie całej Unii Europejskiej, w Polsce wykorzystuje się go na szeroką skalę. Artykuł został oparty na założeniu, że istnieją dwa podstawowe czynniki wpływające na jakość informacji przekazywanej z centrum powiadamiania ratunkowego do odpowiednich służb. Pierwszym czynnikiem jest wiedza, jaką posiada osoba dzwoniąca na temat, jak i kiedy zgłaszać informację o wystąpieniu określonego zagrożenia. Po przeanalizowaniu danych statystycznych dotyczących wykorzystania numeru alarmowego 112 należy wskazać, że społeczeństwo nie posiada wystarczającej wiedzy na temat, jak, kiedy i co zgłaszać do centrum powiadamiania ratunkowego. Drugim czynnikiem jest poziom wykształcenia operatora, który przyjmuje dane zgłoszenie. Jest to bardzo istotna kwestia, ponieważ operator jest jedyną osobą, która ma kontakt ze zgłaszającym do momentu dotarcia służb ratowniczych.

Niniejszy artykuł stanowi próbę analizy czynników wpływających na zarządzanie informacją w centrum powiadamiania ratunkowego, możliwości doskonalenia jej rzetelności, a także zwiększenia profesjonalności w przesłaniu uzyskanej informacji do odpowiednich służb i instytucji.

Zasady funkcjonowania centrum powiadamiania ratunkowego

„System Powiadamiania Ratunkowego (SPR) umożliwia obsługę zgłoszeń alarmowych kierowanych do numerów alarmowych 112, 999, 998 i 997. Podstawą prawną tworzącą ramy systemu jest ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. o systemie powiadamiania ratunkowego. Określa ona zadania i sposób funkcjonowania systemu, kwestie jego finansowania, a także wskazuje organy, które są właściwe w sprawach powiadamiania ratunkowego. W Rzeczypospolitej Polskiej utworzonych zostało siedemnaście centrów powiadamiania ratunkowego (CPR) – które odbierają połączenia kierowane na numer alarmowy 112 z obszaru całego

⁵ Z. Zamiar, L. Welyczko, *Zarządzanie kryzysowe*, WSOWL, Wrocław 2012, s. 5.

⁶ B. Kaczmarczyk, *Bezpieczeństwo i zagrożenia w teorii oraz praktyce*, SA PSP, Kraków 2014, s. 5.

⁷ K. Lis, *Rola Centrum Powiadamiania Ratunkowego w sytuacjach kryzysowych* [w:] *Bezpieczeństwo w obszarach przygranicznych*, red. nauk. B. Kaczmarczyk, t. II, Wyd. A. Marszałek, Toruń 2017, s. 191.

kraju (rys. 1). W każdym województwie funkcjonuje jedno CPR z dodatkowym centrum w województwie mazowieckim dla miasta stołecznego Warszawy”⁸.

Rys. 1. Centra powiadamiania ratunkowego w Polsce w 2017 r.

Źródło: Raport z funkcjonowania systemu powiadamiania ratunkowego w 2017 r., Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2018 r.

„System współpracuje z Policją, Państwową Strażą Pożarną i dysponentami zespołów ratownictwa medycznego w celu podjęcia działań ratowniczych w związku z otrzymanym zgłoszeniem alarmowym, przy wykorzystaniu systemu teleinformatycznego i sieci teleinformatycznej na potrzeby obsługi numerów alarmowych”⁹.

W ramach systemu mogą być obsługiwane także numery:

- 991 – pogotowie energetyczne,
- 992 – pogotowie gazowe,
- 993 – pogotowie ciepłownicze,
- 994 – pogotowie wodno-kanalizacyjne,
- 986 – straż miejska¹⁰.

System powiadamiania ratunkowego został utworzony w celu realizacji podstawowego zadania, jakim jest ochrona życia i zdrowia. Idea utworzenia jednolitego systemu umożliwiającego kompleksowy odbiór i obsługę zgłoszeń alarmowych narodziła się już w latach 90. XX wieku. W Europie numer alarmowy funkcjonuje od 1991 roku. W 2002 roku wprowadzenie dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2002/22/WE o usłudze powszechnej¹¹ pozwoliło na prawne uregulowanie ram działania systemu. Tak zwana dyrektywa o usłudze

⁸ K. Lis, op. cit., s. 191–192, 195.

⁹ Ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. o Systemie Powiadamiania Ratunkowego (t.j. Dz. U z 2017 r., poz. 60), art. 5.

¹⁰ Ibidem, art. 3.

¹¹ Dyrektywa 2002/22/WE Parlamentu Europejskiego i Rady Europy z dnia 7 marca 2002 r. w sprawie usługi powszechnej i związanych z sieciami i usługami łączności elektronicznej praw użytkowników (dyrektywa o usłudze powszechnej).

powszechnej zleciła krajom Unii Europejskiej obowiązek uruchomienia numeru alarmowego 112 oraz wskazała, że „niewystarczająca informacja o istnieniu numeru 112 pozbawia obywateli dodatkowego bezpieczeństwa zapewnionego przez istnienie tego numeru na poziomie europejskim, szczególnie w czasie, gdy podróżują przez inne Państwa Członkowskie”¹².

W Polsce podstawą funkcjonowania systemu powiadamiania ratunkowego są przede wszystkim ustawa z dnia 23 listopada 2013 r. o systemie powiadamiania ratunkowego oraz rozporządzenie w sprawie organizacji i funkcjonowania centrów powiadamiania ratunkowego z 28 kwietnia 2014 r. Rok 2014 był pierwszym, w którym „obsługą zgłoszeń alarmowych skierowanych na ogólnopolski numer alarmowy 112 zajmowały się wyłącznie [...] centra powiadamiania ratunkowego. Proces uruchamiania wszystkich siedemnastu centrów powiadamiania ratunkowego zakończony został pod koniec 2013 roku. Przed uruchomieniem centrów [...] zgłoszenia alarmowe kierowane na numer alarmowy 112 obsługiwane były przez dyspozytorów Policji lub Państwowej Straży Pożarnej”¹³.

CPR zostały utworzone w celu obsługi zgłoszeń alarmowych. Opierając się na definicji z ustawy o systemie powiadamiania ratunkowego, przez zgłoszenie alarmowe należy rozumieć „informację o wystąpieniu lub podejrzeniu wystąpienia nagłego zagrożenia życia lub zdrowia, w tym aktu przemocy, a także nagłego zagrożenia środowiska lub mienia oraz zagrożeń bezpieczeństwa i porządku publicznego, kierowaną do numerów obsługiwanych w ramach systemu powiadamiania ratunkowego, przez dostawcę publicznie dostępnych usług telefonicznych, z zewnętrznych systemów monitoringu albo z wykorzystaniem środków komunikacji, które umożliwiają niezwłoczne przekazanie tej informacji do centrum powiadamiania ratunkowego”¹⁴.

Aby mówić o zgłoszeniu alarmowym, musi zostać spełnionych kilka przesłanek. Podstawową cechą jest miejsce i czas zdarzenia. Centrum powiadamiania ratunkowego obsługuje zgłoszenia alarmowe – czyli takie, które dzieją się „tu i teraz”. Pełna informacja o zdarzeniu kryzysowym musi zawierać dokładną lokalizację, opis sytuacji oraz imię i nazwisko osoby zgłaszającej. Operator, według ściśle określonej procedury, prowadzi rozmowę w taki sposób, aby pozyskać wszystkie istotne informacje, klasyfikuje je według schematu, a następnie uporządkowane przesyła za pomocą systemu teleinformatycznego do dyżurnego Policji, Państwowej Straży Pożarnej lub dyspozytora zespołów ratownictwa medycznego. Sytuacja musi zostać opisana w taki sposób, aby dyspozytor bez rozmowy z osobą zgłaszającą zrozumiał okoliczności zdarzenia.

Istota zarządzania informacją

Współcześnie nie istnieje jednoznaczna definicja określająca, czym jest informacja. „Etymologicznie słowo informacja pochodzi od łacińskiego *informatio*, oznaczającego wyobrażenie, pojęcie”¹⁵. Słownik języka polskiego określa informację jako „to, co powiedziano lub napisano

¹² Ibidem, punkt 12.

¹³ Raport z funkcjonowania systemu powiadamiania ratunkowego w 2014 r., Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2015, s. 3.

¹⁴ Ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. o Systemie..., art. 2.

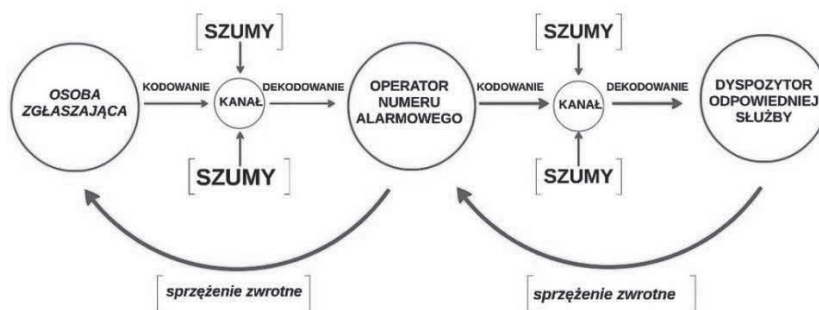
¹⁵ P. Guła, J. Kozioł, B. Wiśniewski, *Zarządzanie informacją w sytuacjach kryzysowych*, wyd. II uzupełnione, WSA, Bielsko-Biała 2015, s. 35.

o kimś lub o czymś, także zakomunikowanie czegoś¹⁶. Najprościej możemy więc przyjąć, że informacja jest wiadomością zarejestrowaną przez dany organizm żywy lub urządzenie automatyczne, którą można wykorzystać do pewnego ukierunkowanego działania¹⁷.

W centrum powiadamiania ratunkowego najważniejszą rolę odgrywa właśnie informacja. Pozyskuje się ją poprzez komunikowanie się osoby zgłaszającej z operatorem numeru alarmowego, a następnie odpowiednio przetworzoną przesyła za pomocą systemu teleinformatycznego do właściwych służb. *Clou* sprawy stanowi poprawna komunikacja, postrzegana jako „element procesu wymiany wiedzy oraz informacji. Istotą procesu komunikowania się jest przepływ informacji pomiędzy różnymi podmiotami. Służy on uzgodnieniu przez wszystkich uczestników tego procesu wspólnego i tożsamego rozumienia sytuacji lub stanu. Tylko wtedy komunikowanie się jest skuteczne, jeśli definicja danej sytuacji jest rozumiana w taki sam sposób przez wszystkich uczestników procesu wymiany informacji”¹⁸.

Głównym celem operatora numeru alarmowego jest jak najszybsze pozyskanie informacji o zdarzeniu od osoby dzwoniącej, a następnie ujęcie w informacji przesyłanej odpowiednich szczegółów, które mają wpływ na ilość zadysponowanych sił i środków.

Proces zarządzania informacją w centrum powiadamiania ratunkowego rozpoczyna się w momencie, gdy zgłaszający jest uczestnikiem lub świadkiem danego zagrożenia i w celu jego zlikwidowania wybiera numer alarmowy 112. Nadawca – czyli osoba zgłaszająca – „dobiera odpowiedni kod i formułuje, z pomocą określonych znaków, swój komunikat, nadając mu znaczenie. Formą fizyczną informacji zakodowanej jest przekaz (wiadomość, komunikat). Odbiorca – dany operator obsługujący zgłoszenie – musi wiadomość rozkodować, czyli przełożyć na język najbardziej dla siebie zrozumiały”¹⁹. Następnie operator ponownie koduje informację i przesyła ją za pomocą systemu teleinformatycznego do dyspozytora odpowiedniej służby. Proces komunikowania przedstawia rysunek 2.

Rys. 2. Schemat przekazywania komunikatu

Źródło: opracowanie własne na podstawie B. Gwiazda-Rzepecka, M. Marian, *Komunikacja w sytuacjach kryzysowych* [w:] *Zarządzanie kryzysowe w Polsce i państwach sąsiednich*, red. nauk. B. Kaczmarczyk, WSOWL, Wrocław 2017, s. 41.

¹⁶ <https://sjp.pwn.pl/slowniki/Informacja.html>, dostęp: 5.03.2018 r.

¹⁷ P. Guła, J. Koziół, B. Wiśniewski, op. cit., s. 35, 36.

¹⁸ *Komunikacja i partycypacja społeczna. Poradnik*, red. J. Hausner, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Kraków 1999, s. 12.

¹⁹ B. Gwiazda-Rzepecka, M. Marian, *Komunikacja w sytuacjach kryzysowych* [w:] *Zarządzanie kryzysowe w Polsce i w państwach sąsiednich*, red. nauk. B. Kaczmarczyk, WSOWL, Wrocław 2017, s. 41.

„Do stałych części tego procesu zaliczamy takie elementy, jak:

- konteksty, czyli warunki, w jakich przebiega komunikacja,
- uczestnicy, czyli nadawca i odbiorca,
- komunikat, czyli zakodowane myśli, uczucia, emocje,
- kanał, czyli droga, którą pokonuje komunikat od nadawcy do odbiorcy,
- sprzężenie zwrotne, czyli reakcja odbiorcy na komunikat”²⁰.

W tak złożonym modelu na każdym etapie komunikacji może wystąpić szereg barier i zakłóceń. Zbyt duża liczba uczestników procesu, o różnym nacechowaniu emocjonalnym, znacząco wpływa na jakość informacji oraz jej interpretację.

Należy pamiętać, że informacja, która trafia do centrum powiadamiania ratunkowego, jest nacechowana nagłością, szybkim rozwojem wydarzeń, zachowaniem irracjonalnym ze strony osoby dzwoniącej oraz jej negatywnym nastawieniem do operatora.

Operator numeru alarmowego posługuje się informacją za pomocą komunikacji werbalnej – w formie ustnej, podczas rozmowy z osobą zgłaszającą oraz pisemnej – przesłanie gotowej wiadomości za pomocą systemu teleinformatycznego. Treść pisemną informacji przesyłanej do dyspozytora odpowiedniej służby powinno cechować precyzyjne operowanie słowem oraz większa poprawność merytoryczna.

Czynniki wpływające na jakość informacji w centrum powiadamiania ratunkowego

Informacja, którą przekazuje osoba zgłaszająca operatorowi numeru alarmowego, nie jest rzeczywistym odzwierciedleniem sytuacji, lecz jej zniekształconym obrazem, który został zdeformowany przez nadawcę – przez jego subiektywne odczucia. Przekazanie informacji o zdarzeniu zagrażającym bezpieczeństwu wpływa znacząco na jasność przekazu. Wśród najczęściej występujących zakłóceń należy wskazać bariery takie jak:

- „niepełna lub niejasna wiadomość;
- dobór nieodpowiednich słów [...];
- zakłócenia w przekazie wiadomości;
- niepoprawna interpretacja wiadomości...”²¹.

Osoba zgłaszająca, która jest uczestnikiem sytuacji kryzysowej – pośrednio lub bezpośrednio – narażona jest na silne odczucia emocjonalne, które powodują powstawanie barier w skutecznym komunikowaniu się. Ponadto już samo wybranie numeru alarmowego jest stresogenne dla osoby dzwoniącej z powodu braku umiejętności wykonania prawidłowego zgłoszenia. Złożoność przekazywanych informacji, nieodpowiedni dobór słów, brak koncentracji oraz nieumiejętność odpowiadania na pytania przez zgłaszającego znacząco wpływa na pracę operatora numeru alarmowego. Operator musi selekcjonować i porządkować docierające informacje w myśl określonej procedury²².

Analiza raportu z funkcjonowania systemu powiadamiania ratunkowego wskazuje, że w 2017 roku, „podobnie jak w latach ubiegłych, miała miejsce duża rotacja pracowników

²⁰ B. Gwiazda-Rzepecka, M. Marian, op. cit., s. 42.

²¹ Ibidem.

²² Rozporządzenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 28 kwietnia 2014 r. w sprawie organizacji i funkcjonowania centrów powiadamiania ratunkowego (poz. 574), par. 9.

centrów powiadamiania ratunkowego. Główną przyczyną takiego stanu było przede wszystkim niskie wynagrodzenie oferowane za trudną i stresującą pracę [...]”²³. „W 2017 roku w centrach powiadamiania ratunkowego zarejestrowano łącznie 18.997.544 zgłoszeń przychodzących, z czego aż 8.463.820 (44.55% wszystkich) stanowiły zgłoszenia fałszywe, złośliwe lub niezasadne, a w 6.621.363 przypadkach (34.85% wszystkich) dzwoniący anulował połączenie przed wpływieniem połączenia na stanowisko operatora numerów alarmowych, tj. w ciągu kilku pierwszych sekund”²⁴. Kolejny raport dotyczący danych statystycznych wskazuje, że w 2016 roku do centrów powiadamiania ratunkowego na obszarze całego kraju wpłynęło 19.482.287²⁵ zgłoszeń przychodzących. Największa część – 46,63% połączeń zostało zakwalifikowanych jako zgłoszenia niezasadne, a 34,1% połączeń zostało anulowanych przed wpływieniem na stanowisko operatorskie. Niespełna 20% wszystkich połączeń związanych było z zagrożeniem życia, zdrowia, mienia lub bezpieczeństwa publicznego²⁶. Kolejno w 2015 roku zostało zarejestrowanych 21.004.785 zgłoszeń²⁷, z czego zakwalifikowanych jako zdarzenia alarmowe zostało 18%. Pozostałe 37% stanowiły połączenia przerwane przed ich odebraniem, a 45% zgłoszenia fałszywe, niezasadne lub złośliwe²⁸.

Z analizy raportów z poprzednich lat wynika, że prawie połowa zgłoszeń kierowanych na numer alarmowy jest niezasadnych. Tak duża liczba zgłoszeń fałszywych lub złośliwych ukazuje, że społeczeństwo nie potrafi korzystać z numeru alarmowego w sposób prawidłowy. Działania w zakresie promocji numeru alarmowego są niewystarczające. Społeczeństwo w dużej mierze traktuje numer alarmowy jako infolinię do konsultacji prawniczych, zapytań o dyżury aptek lub biuro numerów, zapominając, że jest to linia alarmowa ratująca życie i zdrowie.

Jak wskazuje raport, skala zgłoszeń kierowanych na numer alarmowy jest ogromna, średnie obciążenie na jednego operatora wynosi 1000 zgłoszeń w ciągu miesiąca. W 2017 roku podczas zmiany dziennej operator pracujący w CPR obsługiwał średnio 112 zgłoszeń oraz 59 zgłoszeń na zmianie nocnej²⁹.

Przy takim obciążeniu operator numeru alarmowego jest narażony na brak koncentracji, zmęczenie, monotoność wypowiedzi, zbyt małe lub duże zaangażowanie emocjonalne, negatywne nastawienie, brak zainteresowania problemem osoby zgłaszającej, a także takie zakłócenia środowiskowe jak: hałas, pora dnia, presja czasu czy awarie sieci komputerowych³⁰. Wszystkie te elementy znacząco wpływają na powstawanie kolejnych barier komunikacyjnych.

W rozmowie ze zgłaszającym, co wiąże się z pozyskiwaniem rzetelnych informacji, operator powinien kształtować umiejętność rozumienia wiadomości. Uzyskuje się to za pomocą określonych technik:

²³ Raport z funkcjonowania systemu powiadamiania ratunkowego w 2017 r., Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2018 r., s. 6.

²⁴ Ibidem, s. 3.

²⁵ Raport z funkcjonowania systemu powiadamiania ratunkowego w 2016 r., Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2017 r., s. 3.

²⁶ Ibidem, s. 18.

²⁷ Raport z funkcjonowania systemu powiadamiania ratunkowego w 2015 r., Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2016 r., str. 5.

²⁸ Ibidem, s. 22.

²⁹ Raport z funkcjonowania systemu powiadamiania ratunkowego w 2017..., s. 13.

³⁰ B. Gwiazda-Rzepecka, M. Marian, op. cit., s. 42.

- „parafrazowania,
- zadawania pytań,
- notowania,
- unikania przedwczesnego osądzania,
- poszukiwania głównych i pomocniczych tez,
- powtarzania tego, co zostało usłyszane”³¹.

Takie praktyki powodują spokój u osoby zgłaszającej oraz poczucie, że zostały wysłuchane, a operator jest w stanie uwiarygodnić pozyskaną informację. Ważną cechą operatora jest cierpliwość, aby nie reagować na bitwy słowne, zapalczywy język czy różnice kulturowe mówcy.

Aby mówić o wiarygodnym obiegu informacji w centrum powiadamiania ratunkowego, musi ona cechować się aktualnością, kompletnością, rzetelnością oraz jednoznacznością.

Wnioski

„System Powiadamiania Ratunkowego został stworzony w celu ratowania najważniejszych wartości, jakimi są życie i zdrowie ludzkie. Ideą powstania systemu było wprowadzenie numeru alarmowego 112, który służy do ratowania życia na obszarze całej Unii Europejskiej”³².

Przedstawione w artykule dane statystyczne wskazują, że skala wykorzystania numeru alarmowego jest ogromna. Społeczeństwo nagminnie blokuje numer alarmowy fałszywymi, złośliwymi lub niezasadnymi zgłoszeniami. Ma to znaczący wpływ na pracę operatora, który zamiast obsługiwać i rozwiązywać tylko kryzysowe sytuacje, jest ograniczony przez bezzasadne zgłoszenia.

Problem blokowania numeru alarmowego dostrzegły instytucje państwowe. W 2017 roku nowelizacja kodeksu wykroczeń wprowadziła art. 66 par. 1, który stanowi, że „Kto:

- chcąc wywołać niepotrzebną czynność, fałszywą informacją lub w inny sposób wprowadza w błąd instytucję użyteczności publicznej albo organ ochrony bezpieczeństwa, porządku publicznego lub zdrowia,
- umyślnie, bez uzasadnionej przyczyny, blokuje telefoniczny numer alarmowy, utrudniając prawidłowe funkcjonowanie centrum powiadamiania ratunkowego – podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny do 1.500 zł”³³.

Skuteczność wprowadzenia wymienionej nowelizacji wskażą dane statystyczne ujęte w raporcie z funkcjonowania centrów powiadamiania ratunkowego za rok 2018.

Artykuł miał na celu przedstawienie istoty zarządzania informacją w centrum powiadamiania ratunkowego. Zaprezentowane przykłady potwierdzają złożoność procesu przepływu informacji pomiędzy osobą zgłaszającą, operatorem numeru alarmowego, a dyspozytorem służby odpowiedzialnej za ochronę życia i zdrowia. Wielopoziomowość tego procesu jest podatna na czynniki, które wpływają na jakość komunikatu, tworząc bariery i zakłócenia w komunikowaniu się i pozyskiwaniu sprawdzonych i rzetelnych źródeł informacji.

³¹ Ibidem, s. 43.

³² K. Lis, op. cit., s. 209.

³³ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 79 z późn. zm.) art. 66.

Bibliografia

- Dyrektywa 2002/22/WE Parlamentu Europejskiego i Rady Europy z dnia 7 marca 2002 r. w sprawie usługi powszechnej i związanych z sieciami i usługami łączności elektronicznej praw użytkowników (dyrektywa o usłudze powszechnej).
- Guła P., Koziół J., Wiśniewski B., *Zarządzanie informacją w sytuacjach kryzysowych*, wyd. II uzupełnione, WSA, Bielsko-Biała 2015.
- Gwiazda-Rzepecka B., Marian M., *Komunikacja w sytuacjach kryzysowych* [w:] *Zarządzanie kryzysowe w Polsce i państwach sąsiednich*, red. nauk. B. Kaczmarczyk, WSOWL, Wrocław 2017.
- <https://sjp.pwn.pl/>
- Kaczmarczyk B., *Bezpieczeństwo i zagrożenia w teorii oraz praktyce*, SA PSP, Kraków 2014.
- Kaczmarczyk B., *Możliwość doskonalenia systemu zarządzania kryzysowego w Rzeczpospolitej Polskiej*, WSOWL, Wrocław 2015.
- Kaczmarczyk B., *Racjonalizacja procesów zarządzania kryzysowego Straży Granicznej*, WSP, Szczytno 2012.
- Komunikacja i partycypacja społeczna. Poradnik*, red. J. Hausner, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Kraków 1999.
- Lis K., *Rola Centrum Powiadamiania Ratunkowego w sytuacjach kryzysowych* [w:] *Bezpieczeństwo w obszarach przygranicznych*, red. nauk. B. Kaczmarczyk, t. II, Wyd. A. Marszałek, Toruń 2017.
- Raport z funkcjonowania systemu powiadamiania ratunkowego w 2014 r., Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2015 r.
- Raport z funkcjonowania systemu powiadamiania ratunkowego w 2015 r., Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2016 r.
- Raport z funkcjonowania systemu powiadamiania ratunkowego w 2016 r., Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2017 r.
- Raport z funkcjonowania systemu powiadamiania ratunkowego w 2017 r., Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2018 r.
- Rozporządzenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 28 kwietnia 2014 r. w sprawie organizacji i funkcjonowania centrów powiadamiania ratunkowego (poz. 574).
- Szweda E., *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych najbliższej człowieka* [w:] *Zarządzanie wybranymi problemami bezpieczeństwa w Rzeczpospolitej Polskiej*, red. A. Stępień-Trela, „Przedsiębiorczość i zarządzanie” t. XVI, zeszyt 6, cz. I, Społeczna Akademia Nauk, Łódź–Warszawa 2015.
- Tryboń M., Grabowska-Lepczak I., Kwiatkowski M., *Bezpieczeństwo człowieka w obliczu zagrożeń XXI wieku*, „Zeszyty Naukowe SGSP”, 2011, nr 41.
- Ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. o Systemie Powiadamiania Ratunkowego (t.j. Dz. U z 2017 r., poz. 60).
- Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 79 z późn. zm.).
- Zamiar Z., Węlyczko L., *Zarządzanie kryzysowe*, WSOWL, Wrocław 2012.

SUMMARY

Karolina Lis

Determinants of information management in the emergency call center

In this paper, the author explains the concept of Emergency Call Centers in Poland. He discusses the essence of the management of information transferred to Emergency Call Centers and presents the organization and mode of operation of the system, as well as using statistical data to present the scope and applications of the system for the society.

Key words: Emergency Call Center, emergency call, information management.

Data wpływu artykułu: 19.02.2018 r.

Data akceptacji artykułu: 26.03.2018 r.

Mariusz Wiatr

Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte w Gdyni
Wydział Dowodzenia i Operacji Morskich, Instytut Bezpieczeństwa Narodowego
e-mail: m.wiatr@wp.pl

Obronność państwa w okresie pokoju

STRESZCZENIE

W niniejszym opracowaniu przedstawiono ogólne założenia systemu obronności państwa w czasie pokoju. Omówiono wybrane globalne zagrożenia i wyzwania. Dokonano charakterystyki wybranych elementów terroryzmu i prognoz zagrożeń terrorystycznych. W dalszej kolejności odniesiono się do działań asymetrycznych oraz przestępczości zorganizowanej. Przedstawiono także wpływ tych zagrożeń na obronność i system bezpieczeństwa państwa.

Słowa kluczowe: obronność państwa, system bezpieczeństwa, wyzwania, terroryzm, zagrożenia asymetryczne, przestępczość zorganizowana.

Obronność państwa stanowi jeden z zasadniczych kierunków jego działalności związanej z rozwojem zarówno w czasie pokoju, jak i funkcjonowaniem w czasie wojny. Stanowi ona zdolność państwa do prowadzenia skutecznych działań obronnych, ochrony jego obywateli i całego mienia. Dziedzina obronności państwa ma obecnie charakter kompleksowy i stanowi przedmiot zainteresowania całego aparatu władzy państwowej wraz z jego najważniejszymi elementami, tj. administracją publiczną i gospodarką państwa¹.

W niniejszym opracowaniu jako główną hipotezę badawczą przyjmuje się określenie możliwości reagowania struktur obronnych państw na zagrożenia asymetryczne, które wynikają nie tylko z możliwości fizycznej (konwencjonalnej) agresji, ale związane są z zagrożeniami terrorystycznymi i wykorzystaniem w tych atakach nowoczesnych technologii. Jaka jest kompatybilność zasad zarządzania bezpieczeństwem w RP, a jak następuje proces współpracy międzynarodowej, a w szczególności proces zapobiegania i reagowania na incydenty.

Aktywny udział Polski w koalicji antyterrorystycznej oraz udział polskich wojsk w misjach stabilizacyjnych i operacjach (wojskowych, Straży Granicznej) poza granicami kraju generuje dla nas zagrożenia militarne i niemilitarne. Powstał więc realny problem dotyczący skutecznego przeciwstawiania się eskalacji zagrożeń i wzrostowi dynamiki przestępczości. Dlatego zarządzanie bezpieczeństwem publicznym w UE może okazać się nieefektywne i nieadekwatne do nowych wyzwań i determinantów zagrożeń.

¹ J. Wojnarowski, *System obronności państwa*, Warszawa 2005, s. 6.

W dzisiejszym świecie mamy do czynienia z przeciwnikiem asymetrycznym, posługującym się niekonwencjonalnymi środkami i metodami w realizacji przedsięwzięć natury politycznej, militarnej, ekonomicznej oraz ideologicznej². Natomiast formy walk prowadzonych przez współczesnego przeciwnika określają rozmiar zagrożeń XXI wieku. Za największe można uznać: terroryzm, zorganizowaną przestępczość, nielegalną imigrację, proliferację broni masowego rażenia, piractwo (dotyczy obszarów morskich)³.

Uwzględniając powyższe, niezbędnym jest posiadanie mechanizmów międzynarodowych, które pozwolą na uzyskanie określonej spójności, wzajemnego korespondowania ze sobą posiadanych sił i środków w transdyscyplinarnej działalności w zapobieganiu i reagowaniu na zagrożenia, dla osiągnięcia odpowiednich efektów bezpieczeństwa.

System obronności państwa oparty jest przede wszystkim na narodowym potencjale obronnym. Na posiadaniu odpowiednich sił i środków do wykonania niezbędnych zadań w zakresie obronności oraz odpowiedniego przygotowania infrastruktury społecznej, gospodarczej i logistycznej do wsparcia poczynań obronnych państwa⁴.

Stosując się do Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 27 września 2004 roku w sprawie gotowości obronnej państwa za obowiązujące stany gotowości obronnej państwa, należy uznać:

- stan stałej gotowości obronnej państwa,
- stan gotowości obronnej państwa czasu kryzysu,
- stan gotowości obronnej państwa czasu wojny.

W celu przeciwdziałania zagrożeniom polityczno-militarnym, a także realizacji zewnętrznych i wewnętrznych zadań obronnych utrzymuje się w czasie pokoju i rozwija na czas zagrożenia system obronności Rzeczypospolitej Polskiej, na który składają się następujące podsystemy⁵:

- kierowania obronnością państwa,
- dwa podsystemy wykonawcze:
 - podsystem militarny,
 - podsystem niemilitarny.

Istotą obronności państwa, jako ważnego elementu bezpieczeństwa państwa, jest wykorzystanie całego potencjału militarnego i niemilitarnego państwa do przeciwdziałania zewnętrznym zagrożeniom polityczno-militarnym, kryzysowym i wojennym. Oznacza to w szczególności:

- obronę terytorialną Rzeczypospolitej przed agresją zbrojną, w tym zapewnienie nienaruszalności polskiej przestrzeni powietrznej i morskiej oraz granic lądowych;
- obronę i ochronę wszystkich obywateli Rzeczypospolitej Polskiej;
- udział we wspólnej obronie terytoriów państw członkowskich NATO, zgodnie z art. 5 traktatu waszyngtońskiego;
- wspieranie akcji instytucji i organizacji międzynarodowych w reagowaniu kryzysowym oraz polityczno-militarnych działań stabilizacyjnych;

² Na przykład organizacje ponadpaństwowe: nielegalnie działające – terrorystyczne, przestępcze oraz legalnie działające – podmioty gospodarcze – koncerny, kartele jak i korporacje.

³ Zob. np. R. Olszewski, *Bezpieczeństwo współczesnego świata*, Toruń 2005.

⁴ J. Wojnarowski, op. cit, s. 6.

⁵ Ibidem, s. 6.

- kształtowanie bezpiecznego otoczenia Polski przez rozwijanie partnerskiej współpracy wojskowej z innymi państwami, zwłaszcza sąsiadami.

Aby sprostać powyższym zadaniom, Polska realizuje wiele przedsięwzięć obronnych polegających na wypracowaniu oraz nakładaniu zadań obronnych i gospodarczo-obronnych na poszczególne ogniwa systemu obronności państwa, a przede wszystkim na siły zbrojne zdolne do prowadzenia działań: prewencyjnych i stabilizacyjnych, reagowania kryzysowego i wojennych.

Obecnie uwarunkowania światowej polityki bezpieczeństwa nie zakładają reagowania na kryzysy militarne tylko potencjałem dysponowanym przez siły zbrojne. Wynika to z faktu przesunięcia części zadań obronnych na pozostałe elementy systemu obronności państwa. W tym celu siły zbrojne utrzymują w gotowości niezbędny potencjał środków wojskowych do przeciwdziałania lub usuwania przyczyn i skutków zewnętrznych oraz wewnętrznych zagrożeń bezpieczeństwa państwa. W koncepcji obronności (w polityczno-strategicznej dyrektywie obronności) określa się źródła i charakter zagrożeń militarnych dla bezpieczeństwa państwa, formułuje się sposoby przeciwstawiania się tym zagrożeniom w czasie pokoju, kryzysu i wojny oraz ustala się siły i środki, jakie państwo może wydzielić na realizację zadań obronnych⁶. Uwarunkowanie te zawarte zostały w dokumentach regulujących bezpieczeństwo narodowe.

W dniu 7 września 2002 roku została przyjęta Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. W rozdziale pierwszym – „Nowe wyzwania” – zawarto pojawiające się obecnie wyzwania, dotyczące zapewnienia bezpieczeństwa państwa, zakładając, że:

1. Podstawowe cele polityki bezpieczeństwa naszego kraju są niezmiennie związane z ochroną suwerenności i niezawisłości Rzeczypospolitej, utrzymaniem nienaruszalności granic i integralności terytorialnej państwa.

2. Polityka kraju służy zapewnieniu bezpieczeństwa obywateli Polski, praw jednostki i głównych wolności, a także demokratycznego porządku w państwie, stworzeniu niezakłóconych warunków do cywilizacyjnego i gospodarczego rozwoju Polski, jak również wzrostu dobrobytu jej obywateli, ochronie dziedzictwa naturalnego i tożsamości narodowej, wypełnieniu zobowiązań sojuszniczych, jak też obronie i promowaniu interesów państwa polskiego.

W wymienionych wyzwaniach dla polskiej polityki bezpieczeństwa pojawiło się nowe wyzwanie globalne – czyli terroryzm międzynarodowy⁷.

Kontynuacja opisywanych wyzwań znalazła się także w kolejnym dokumencie, jakim jest Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej przyjęta w 2014 roku. W rozdziale II – „Środowisko bezpieczeństwa Polski” – definiuje się zagrożenia globalne, w tym terroryzm z jego rodzajami oraz przestępczość zorganizowaną:⁸

1. Zagrożeniami dla globalnego bezpieczeństwa pozostaną międzynarodowy terroryzm i zorganizowana przestępczość jako składniki niestabilności i konfliktów wewnętrznych oraz źródła takich patologii, jak: przemysł broni, materiałów jądrowych i podwójnego zastosowania, handel narkotykami i ludźmi, porwania dla okupu oraz nielegalne operacje finan-

⁶ Ibidem, s. 7.

⁷ L. Konopka, *Strategia bezpieczeństwa państwa. Różnice i podobieństwa. Polska i Stany Zjednoczone*, Warszawa 2003, nr 6, s. 13.

⁸ Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, 2014.

sowe. Wyzwanie stanowią też niekontrolowane migracje ludności, wywołane zarówno przez konflikty, jak i mające swe źródło w problemach natury gospodarczej i społecznej.

2. Wraz z pojawieniem się nowych technologii teleinformatycznych oraz rozwojem sieci Internet pojawiły się nowe zagrożenia, takie jak cyberprzestępczość, cyberterroryzm, cyberszpiegostwo, cyberkonflikty z udziałem podmiotów niepaństwowych i cyberwojna, rozumiana jako konfrontacja w cyberprzestrzeni między państwami. Obecne trendy rozwoju zagrożenia w cyberprzestrzeni wyraźnie wskazują na rosnący wpływ poziomu bezpieczeństwa obszaru domeny cyfrowej na bezpieczeństwo ogólne kraju. Przy rosnącym uzależnieniu od technologii teleinformatycznych konflikty w cyberprzestrzeni mogą poważnie zakłócić funkcjonowanie społeczeństw i państw.

W zakresie opisywanych wyzwań dokonuje się asymetryzacja bezpieczeństwa. Postępuje rozpowszechnianie zaawansowanych technologii wojskowych oraz zagrożenie proliferacją broni masowego rażenia. Zagrożenie aktami terroryzmu nabrało charakteru powszechnego. Dynamiczny rozwój technologii informacyjnych przynosi problem bezpieczeństwa cyberprzestrzeni. Pojawił się nowy rodzaj zagrożeń w nieznaną dotąd skali. Niewątpliwie system obronności państwa powinien sprostać współczesnym wyzwaniom. Każde wyzwanie posiada dwa oblicza, jedno dotyczy rzucania wyzwań komuś, a drugie ich podejmowania. Dlatego należy przyjmować, że wyzwanie jest zjawiskiem, które podsuwa nam codzienność życia społecznego, wynika z zaistniałej sytuacji lub z sił przyrody. Wyzwanie może stać się problemem, który należy niezwłocznie podjąć, rozwiązując go w ramach procesu zmierzającego do osiągnięcia zamierzonych celów. Wyzwanie zatem oznacza to wszystko, co może się zdarzyć i co podmiot (człowiek) musi uwzględnić, planując swoje działania. Wyzwania z natury swojej ani nie są dobre, ani złe. Dobrze spożytkowane stanowią szansę do dalszego rozwoju, a źle wykorzystane lub niepodjęte mogą spowodować zagrożenia i doprowadzić do kryzysu w rozwoju czy działaniu człowieka, systemu⁹.

Pojawiają się wyzwania związane z bezpieczeństwem militarnym, które dotyczą przesunięcia się punktu ciężkości z zagrożeń klasycznych, czyli militarnych, na zagrożenia stwarzane przez trudne do zidentyfikowania podmioty pozapaństwowe. Głównym zagrożeniem jest zorganizowany terroryzm międzynarodowy, który odznacza się bezwzględnym charakterem w działaniach. Aktywność w koalicji antyterrorystycznej może wystawiać nas na ryzyko ataków wrogich akcji ze strony ugrupowań, którym społeczność międzynarodowa wydała walkę. Równie groźne jest niekontrolowane przemieszczanie broni masowego rażenia oraz zorganizowana przestępczość, głównie dotycząca przemytu broni i materiałów niebezpiecznych. Dogodne do tych działań położenie Polski staje się przedmiotem rosnącego zainteresowania zorganizowanych międzynarodowych grup przestępczych. Włączenie Polski w unijne procedury pozwoli nam skutecznie kontrolować obrót z zagranicą w zakresie zezwoleń na eksport, import oraz tranzyt towarów strategicznych lub innych technologii objętych kontrolą.

Gwałtowny rozwój teleinformatyki stwarza zagrożenia dotyczące penetracji baz danych w kluczowych dziedzinach wpływających na kształtowanie się bezpieczeństwa militarnego Polski¹⁰. Ponadto na bezpieczeństwo mają bardzo duży wpływ strategiczne surowce, takie jak: ropa naftowa, gaz ziemny czy też energetyka. Wytwarzanie ich oraz dystrybucja stają się wyzwaniami dla systemu obronności państwa.

⁹ J. Wojnarowski, op. cit., s. 11.

¹⁰ Ibidem, s. 12.

Zagrożenie terroryzmem stanowi współcześnie jedno z najpoważniejszych zagrożeń nie tylko w wymiarze narodowym, ale również międzynarodowym. Terroryzm stanowi zjawisko szczególnie skomplikowane, wokół którego – mimo długoletnich badań – pojawiło się wiele nieporozumień, błędów czy stereotypów. Zjawisko to jest jednym z najmniej zrozumiałych działań politycznych. Jego niejasny charakter oraz zmienność czynią go mało konkretnym, wymykającym się istotnym analizom naukowym, a przede wszystkim wszelkim próbom znalezienia jakichś prawidłowości, zaobserwowania ogólnych zasad rządzących tym zjawiskiem. O wielkości problemu świadczą mogą choćby trudności ze stworzeniem definicji, uciążliwe nie tylko z punktu widzenia naukowego (nauka potrafi sobie z takimi problemami poradzić), ale głównie w praktycznych działaniach antyterrorystycznych¹¹.

Jeśli więc stworzenie zadowalającej definicji nie jest możliwe, to trzeba chociaż spróbować przynajmniej wskazać na najbardziej konstytutywne cechy terroryzmu. Próbą ich wyodrębnienia stało się podjęte przez Alexa P. Schmida oraz Alberta Jongmana porównanie 109 definicji terroryzmu: akademickich, oficjalnych, sformułowanych przez różne agendy państwowe, jak również zestawienie cech pojawiających się w nich najczęściej. Na pierwszych miejscach w tym rankingu pojawiły się¹²:

- przemoc i siła (83,5%)
- charakter polityczny (65%)
- strach, podkreślenie terroru (51%).

Ewolucja, jakiej podlega terroryzm, związana jest także z rozwojem technologicznym – dostępem terrorystów do nowoczesnej broni i coraz doskonalszych środków masowej komunikacji. Przemianom podlegają też motywacje polityczne kierujące zamachowcami. Mają one wpływ na charakter tego zjawiska, sprawiają, iż poszczególne jego nurty różnią się od siebie założeniami taktycznymi. Niezmiennie pozostają jednak podstawowe problemy polityczne, moralne i prawne dotyczące terroryzmu¹³.

Można przyjąć kilka elementów prognozy zagrożeń terrorystycznych¹⁴:

1. Wbrew marzeniom zwolenników globalizacji różnice pomiędzy krajami rozwiniętymi, beneficjentami globalizacji, a państwami rozwijającymi się bądź wręcz uznawanymi za kraje upadłe (np. Sudan), będą się zwiększać. Formą kanalizowania frustracji emocjonalnej stanie się sięganie po pomoc – w tym również działania o charakterze terrorystycznym.

2. W nadchodzących latach główną formą konfliktu okaże się konflikt asymetryczny. O ile prawdopodobieństwo wybuchu wojny „klasycznej”, czyli starcia zbrojnego, w którym przeciwko sobie staną duże, nowoczesne i dobrze zorganizowane armie, jest relatywnie niewielkie, to prawdopodobieństwo wybuchu konfliktów asymetrycznych, przejawiających się również w formie działań terrorystycznych podejmowanych przez organizacje sieciowe – wzrasta.

3. Organizacje terrorystyczne, które należy postrzegać w kategoriach samodzielnego bądź quasi-samodzielnego aktora w stosunkach międzynarodowych, będą obierać formę sieciową, używając najbardziej rozwiniętych środków łączności. Dla hierarchicznych organizacji, jakimi są kraje i ich agendy, stanowić to będzie konieczność stworzenia nowych strategii zwalczania terroryzmu, a szerzej – nowych doktryn obronnych.

¹¹ T. Tomczak, *Ewolucja terroryzmu. Sprawy – metody – finanse*, Poznań 2010, s. 7.

¹² *Ibidem*, s. 9.

¹³ *Ibidem*, s. 16.

¹⁴ T. Aleksandrowicz, *Terroryzm międzynarodowy*, Warszawa 2008, s. 152.

4. Coraz większa będzie spektakularność zamachów terrorystycznych, wywołujących zagrożenie i poczucie strachu. Terroryzm coraz trudniej będzie oswoić, co przyczyni się do nerwowych reakcji społeczeństw krajów rozwiniętych i nacisków na zdecydowane działania rządów, zaś z drugiej strony – wzbudzi protesty przeciwko brutalności owych działań. Spowoduje to pewien dualizm w reakcjach społecznych: z jednej strony, można przypuszczać, nastąpią reakcje ksenofobiczne oraz np. radykalnego zaostrzenia polityki imigracyjnej, z kolei z drugiej – podejmowania prób nawiązania porozumienia dla liberalnych tradycji Zachodu.

5. Przełomem okaże się pozyskanie i użycie broni masowego rażenia (głównie – broni jądrowej) czy to przez poszczególne kraje (np. Iran przeciwko Izraelowi), czy również przez organizacje terrorystyczne (Al Kaida). Taką możliwość należy postrzegać jako zagrożenie, gdyż – niezależnie od strat – odpowiedzią może być zastosowanie przez Stany Zjednoczone polityki „nagiej siły”, nawet w postaci użycia broni jądrowej przeciwko określonym celom.

6. Zagrożeniem będzie również reakcja krajów i sposoby walki z terroryzmem, jakie podejmą. Realizowane dotychczas działania nasuwają sugestię, że główne metody zwalczania terroryzmu na płaszczyźnie krajowej związane są z ograniczeniami swobód obywatelskich (przede wszystkim prawa do prywatności – np. debata nad ustawodawstwem antyterrorystycznym w Stanach Zjednoczonych), jak również na płaszczyźnie międzynarodowej – z wykorzystaniem siły w sposób jednoznacznie wykraczający poza ramy ustalone w art. 51 Karty Narodów Zjednoczonych (konceptje uderzenia prewencyjnego bądź odpowiedzialności za ochronę). Nasuwa się pytanie, czy demokracja liberalna jest w stanie skutecznie walczyć przeciwko terroryzmowi, nie tracąc swoich atrybutów, czyli nie przestając być demokracją liberalną. Skuteczność walki z terroryzmem wymagać będzie niedługo daleko idących kompromisów z określonymi zasadami ochrony praw człowieka, co wywoła następne napięcia polityczne tak w sferze wewnętrznej, jak też międzynarodowej.

7. Można się również spodziewać zastosowania przez terrorystów kolejnych form działania, np. w formie cyberterroryzmu na wielką skalę. Wywoła to wielkie straty ze względu na widoczne już dziś uzależnienie krajów rozwiniętych od infrastruktury technologicznej (np. paraliż systemu zasilania w energię elektryczną). Związane jest to z koncepcją konfliktu asymetrycznego, w którym atakowane są cele miękkie.

Terroryzm odwołuje się też do jednego z najbardziej charakterystycznych dla XXI wieku zjawisk, a dokładnie do rzeczywistości wirtualnej. We współczesnym świecie, którego funkcjonowanie ze względu na postępującą automatyzację i komputeryzację uzależnione jest od sieci komputerowych, także cyberatak może stać się bronią masowego rażenia. W związku z tym wyrastającą z postępującej szybkości procesów globalizacyjnych cechą terroryzmu stanowi możliwość uderzenia w państwo właśnie na styku rzeczywistości wirtualnej oraz kontrolowanych za jej pośrednictwem elektrowni, oczyszczalni ścieków i pozostałych koniecznych do funkcjonowania społeczeństw elementów infrastruktury państwa¹⁵.

Globalizacja środków komunikacji i telekomunikacji w ciągle rozwijającym się świecie pociągnęła za sobą globalizację celów. Cele te są widoczne – jeśli nie w bezpośrednim doświadczeniu, to poprzez rzeczywistość wirtualną, telewizję jak również możliwość bezpośredniego przekazu audio oraz wideo na skalę globalną¹⁶.

¹⁵ K. Liedel, *Zwalczanie terroryzmu międzynarodowego w polskiej polityce bezpieczeństwa*, Warszawa 2010, s. 29.

¹⁶ *Ibidem*, s. 30.

W odniesieniu do terroryzmu przekonujące wydaje się raczej wskazanie na zagrożenia asymetryczne. Termin ten zyskał szerokie zastosowanie po 11 września 2001 roku. Oznacza on zastosowanie przez podmiot bądź podmioty, słabsze od przeciwników oraz niezdolne do prowadzenia otwartego konfliktu metod i środków niekonwencjonalnych, wykorzystując główne słabości atakowanego, uniemożliwiająca bądź utrudniająca użycie posiadanego potencjału obronnego¹⁷.

Zagrożenie asymetryczne jest różnie definiowane (podobnie jak terroryzm czy działania specjalne). Jedną z definicji brzmi następująco: zagrożenia asymetryczne dotyczą sfery militarnej i pozamilitarnej. Obejmują myślenie, organizowanie i działanie odmienne od przeciwnika, w tym wykorzystywanie wszelkiego rodzaju różnic w szeroko pojmowanych potencjałach stron. Celem jest maksymalizowanie własnej przewagi, wykorzystywanie słabości przeciwnika dla uzyskania dominacji nad nim oraz większej swobody operacyjnej¹⁸.

Najwięcej wątpliwości budzi jednak fakt, iż kategoria wojen asymetrycznych obejmuje dość różnorodne zjawiska. Należą do nich nie tylko działania różnego rodzaju grup wywrotowych, jak też rozmaite wojny oraz konflikty realizowane przez państwa, w tym również działania określane mianem terroryzmu państwowego. Pojęcie to oznacza działalność państw prowadzącą do zastraszania obywateli własnych lub też innych państw. Jest to zjawisko istotne, aczkolwiek kierujące się trochę innymi mechanizmami niż przemoc stosowana przez grupy pozapaństwowe. Nazwanie jednej i drugiej działalności terroryzmem bądź konfliktem asymetrycznym nie sprzyja wyjaśnieniu czegokolwiek. Wręcz przeciwnie, zupełnie niepotrzebnie komplikuje to całą sprawę¹⁹.

Wydaje się, iż najlepszym rozwiązaniem byłoby w takiej sytuacji przyjęcie, że oba pojęcia, zarówno terroryzm, jak też konflikt asymetryczny, związane są z aktywnością podmiotów pozapaństwowych, grup desperatów walczących o zdobycie różnych celów i posiadających potencjał, przede wszystkim w wymiarze militarnym, zdecydowanie mniejszy niż ich przeciwnik – państwo²⁰.

Wojny w wymiarze wirtualnym redefiniują parametry konfliktu, a nawet eliminują niektóre determinanty, takie jak terytorium, zasoby naturalne, organizacja wojskowa, porządek publiczny. Na płaszczyźnie wirtualnej powstają – według określenia D.J. Kilcullena – „pseudopaństwa” pozbawione tradycyjnych elementów władzy państwowej, podmiotowości prawnomiędzynarodowej i hierarchicznej organizacji, a jednak dysponujące skutecznymi instrumentami i metodami oddziaływania na środowisko międzynarodowe, wpływem na populację, pomnażaniem zasobów finansowych i możliwością prowadzenia kampanii informacyjnej.

W najbardziej ogólnym ujęciu termin „asymetria” w odniesieniu do strategii wojskowych oznacza „wykorzystanie pewnego rodzaju odmienności do uzyskania przewagi nad przeciwnikiem” lub też bardziej precyzyjnie: „działanie, organizowanie się, myślenie odmienne od przeciwnika w celu maksymalizacji własnych atutów i wykorzystywania jego słabości dla przejścia inicjatywy”. Konflikt asymetryczny cechuje się zatem odmiennością celów oraz

¹⁷ M. Madej, *Globalizacja zagrożeń asymetrycznych* [w:] *Globalizacja a stosunki międzynarodowe*, red. E. Halizak, R. Kuźniar, I. Simonides, Bydgoszcz–Warszawa 2004, s. 222.

¹⁸ J. Gawliczek, J. Pawłowski, *Zagrożenia asymetryczne*, Warszawa 2003, s. 18.

¹⁹ M. Tomczak, op. cit., s. 12–13.

²⁰ J. Pawłowski, *Zagrożenia bezpieczeństwa międzynarodowego po zimnej wojnie* [w:] *Zimna wojna (1946–1989) i jej konsekwencje dla ładu międzynarodowego*, red. B. Koszel, S. Wojciechowski, Poznań 2007, s. 242.

metod działania, wykorzystywanych środków i zasobów, a także rozbieżnością wartości, norm i zasad, którymi kierują się walczące strony.

Asymetria odnosi się także do wykorzystywania rakiet balistycznych, przenoszących broń masowego rażenia. Podmioty posiadające relatywnie słaby szeroko pojmowany potencjał wojskowy mogą wykorzystywać tego typu arsenał do osiągnięcia pewnego stopnia neutralizacji zdolności wojskowych przeciwnika. Paul Bracken, ekspert w dziedzinie studiów strategicznych, określił rakiety balistyczne jako jeden z rodzajów tzw. technologii zakłócających, które – przy względnie niskim koszcie nabycia – są skutecznym narzędziem przeciwdziałania klasycznym potencjom militarnym²¹.

Otóż należy zauważyć, że dzisiaj ryzyko użycia broni nuklearnej jest bardzo wysokie. Jego prawdopodobieństwo jest o wiele bardziej realne niż w okresie zimnej wojny. Amerykańscy eksperci szacują, że w nadchodzącej dekadzie wynosi ono 30–40%. Potencjał nuklearny świata jest wciąż olbrzymi i ciągle doskonalony. Pojawiają się ponadto na coraz większą skalę różnorodni nowi, w tym niepaństwowi, dysponenci tej broni, rozwija się czarny rynek nuklearny, stary, poradziecki arsenał nuklearny wciąż budzi niepokój z punktu widzenia jego awaryjności, a także istnieją obawy o skuteczną kontrolę nad arsenałem Pakistanu. Coraz bardziej prawdopodobna staje się również przyspieszona nuklearyzacja Bliskiego Wschodu w następstwie uzyskania broni jądrowej przez Iran. Ryzyko celowych cyberataków na systemy sterowania lub zabezpieczenia broni jądrowej musi być dzisiaj brane poważnie pod uwagę. Możliwością dywersji informacyjnej, w tym dywersji cybernetycznej, dysponują nie tylko wyspecjalizowane siły państwowych służb specjalnych. Nie można wykluczyć użycia takich zdolności przez organizacje niepaństwowe, w tym organizacje terrorystyczne.

Prawdopodobne jest dalsze poszerzanie się liczby państw nuklearnych. Oficjalnie jest ich dziewięć. Tysiącami ładunków mierzy się zasoby nuklearne dwóch głównych mocarstw – USA i Rosji, setkami – zasoby „drugiej ligi nuklearnej”, tj. Chin, Francji, Wielkiej Brytanii i Izraela; dziesiątkami – nowicjuszy, jakimi są Indie, Pakistan i Korea Północna. Jednocześnie warto zauważyć, że prawie 60 państw posiada albo buduje siłownie nuklearne lub reaktory dla celów badawczych. Spośród nich 40 dysponuje infrastrukturą naukową i przemysłową pozwalającą im – gdyby tylko na to się zdecydowały – na wyprodukowanie broni nuklearnej w krótkim czasie. Bez wątpienia w nadchodzących latach wiele państw będzie kontynuowało swoje prace nad bronią nuklearną, chemiczną i biologiczną, zwiększając swoje możliwości w tym względzie. Państwa nuklearne będą doskonalić odporność i żywotność swoich sił odstraszania oraz niezawodność, precyzję i siłę rażenia środków przenoszenia, a także możliwości pokonania obrony przeciwrakietowej. Takie tendencje mogą prowadzić do naruszenia równowagi sił oraz zwiększać ryzyko konfliktów mogących przekształcać się w konflikt nuklearny²².

Czy zatem, podsumowując konflikty i zagrożenia asymetryczne, prowadzą one do zakwestionowania całej teorii równowagi siły? Na tak daleko idący wniosek raczej nie można sobie pozwolić, choć w zdecydowany sposób ograniczają one zakres jej stosowania. Teoria ta nie może mieć już wartości wyjaśniającej w całym obszarze stosunków międzynarodowych. Zachowa zapewne swą użyteczność przy analizowaniu relacji między największymi potęgami w systemie międzynarodowym i będzie wskazywała na możliwe kierunki ich zacho-

²¹ <http://www.bbn.gov.pl/pl/prace-biura/publikacje/inne-wydawnictwa/3545,Biblioteka-BN-Asymetria-i-hybrydowosc-stare-armie-wobec-nowych-konfliktow.html>, dostęp 4.01.2018 r.

²² <https://www.bbn.gov.pl/download/1/8600/21-49StanislawKoziej.pdf>, dostęp: 4.01.2018 r.

wań. Na pewno jednak nie będzie tworzyła już złudzenia równowagi, które towarzyszyło jej w czasie zimnej wojny, kiedy to groźba wzajemnego i całkowitego zniszczenia nuklearnego skłaniała mocarstwa do balansowania swojej potęgi, a tym samym i utrwalania stanu bezpieczeństwa międzynarodowego. Zagrożenia asymetryczne – przynajmniej do czasu znalezienia „przeciw strategii” – skutecznie eliminują to względne poczucie bezpieczeństwa nawet u najsilniejszych²³.

Asymetria szeroko rozumiana zwiększa się – asymetria potencjałów (potęgi), asymetria położenia, asymetria zagrożeń, a też asymetria strategii. Asymetrię potęgi należy – co jest niezwykle ważne – postrzegać w kontekście asymetrii kultur, mentalności, systemów wartości. Należy przy tym podkreślić, że w konfliktach (też zbrojnych) nawet znaczna przewaga wyłącznie ekonomiczna czy technologiczna nie gwarantuje w sposób automatyczny zwycięstwa. W świecie nierównowagi biedni pewnie nie podporządkują się z pokorą bogatym. Przekonanie zaś, że w walce pozbawieni są oni szans, jest złudą²⁴.

Kolejnym wyzwaniem w działaniach asymetrycznych jest zjawisko przestępczości zorganizowanej. Zorganizowana przestępczość jest znana od bardzo dawna, bowiem występowała w wielu krajach, poprzez różnorodną formę, a przedmiotem zainteresowań były różne obszary życia społeczno-ekonomicznego. Najwyższy stopień osiągnęła we Włoszech, USA, krajach złotego trójkąta (Birmie, Tajlandii, Japonii), złotego półksiężyca (Pakistanie, Indiach, Afganistanie), Turcji, Niemczech, krajach bałkańskich, na Tajwanie, Filipinach, Półwyspie Koreańskim, krajach Ameryki Środkowej i Południowej i krajach byłego Związku Radzieckiego. W Polsce również występowały powiązania przestępcze. Najwyższą zorganizowaną formą jest mafia. Jej podstawową cechą działania jest pozyskiwanie przedstawicieli administracji samorządowej i państwowej, sądownictwa i polityków – szantaż, terror i korupcja. Mafia bowiem popiera stojące za nią siły, głównie polityczne, wymuszając przez to korzystne dla siebie decyzje²⁵.

Jednak próbując określić istotę pojęcia przestępczości zorganizowanej, napotkamy na istotną trudność, jaką jest brak w polskim prawie definicji przestępczości zorganizowanej jako zjawiska kryminalno-społecznego oraz grupy i związku przestępczego jako znamion przestępstw związanych z przestępczością zorganizowaną²⁶.

Z danych statystycznych Policji wynika, że zagrożenie, którym jest występowanie tego zjawiska, utrzymuje się przeważnie na stałym poziomie. Główny zysk dla przestępczości zorganizowanej przynoszą głównie: przestępstwa rozbójnicze, produkcja i obrót narkotykami, haracze, nielegalna produkcja alkoholu i wyrobów tytoniowych, przestępstwa bankomatowe, wyłudzenie podatków i towarów ze szkodą dla Skarbu Państwa i prywatnych przedsiębiorstw. Do najczęstszych przestępstw w obrocie ekonomicznym, w jakie angażują się zorganizowane grupy przestępcze, należą przede wszystkim:

- przemysł papierosów,
- oszustwa przy obrocie paliw,
- wyłudzenie podatku VAT przy eksporcie nielegalnych towarów,

²³ <http://www.bbn.gov.pl/pl/prace-biura/publikacje/inne-wydawnictwa/3545,Biblioteka-BN-Asymetria-i-hybrydowosc-stare-armie-wobec-nowych-konfliktow.html>, dostęp: 4.01.2018 r.

²⁴ B. Balcerowicz, *Bezpieczeństwo polityczne Rzeczypospolitej Polski*, Warszawa 2004, s. 38.

²⁵ A. Mikusińska, *Katastrofy i zagrożenia we współczesnym świecie*, Warszawa 2008, s. 205–207.

²⁶ W. Mądrzejewski, *Pojęcie przestępczości zorganizowanej i działalności zorganizowanych struktur przestępczych na świecie* [w:] *Przestępczość zorganizowana, fenomen, współczesne zagrożenia zwalczanie ujęcie praktyczne*, red. W. Jasiński, W. Mądrzejewski, K. Wiciak, Szczepitno 2013, s. 12.

- pranie pieniędzy,
- zgłaszanie fikcyjnych szkód na szkodę działań towarzystw ubezpieczeniowych.

Grupy zorganizowane angażują się także w wyłudzenie pieniędzy pochodzących z subwencji i dotacji, a także strukturalnych i pomocowych Unii Europejskiej, których celem jest: podwyższenie i przekształcenie, jakości pracy w rolnictwie, inwestycje związane z powstawaniem nowych miejsc pracy i ochrona środowiska. Utrzymuje się także wysoki poziom przestępczości zorganizowanej ekonomicznej. Wpływ na rozwój tej przestępczości wywiera głównie likwidacja podmiotów gospodarczych, które dają możliwość zatrudnienia wielu osobom, wysokie bezrobocie, rozwarstwianie społeczeństwa, bankructwa i zatory płatnicze i społeczne frustracje²⁷.

Każda przestępczość – zarówno indywidualna, zbiorowa, jak też zorganizowana, urzeczywistniana na różne sposoby – jest obecnie jednym z najpoważniejszych problemów współczesnych państw. Najbardziej niebezpiecznym jej rodzajem jest transgraniczna przestępczość zorganizowana (określana jako „nowi aktorzy polityczni areny międzynarodowej”), zagrażająca nie tylko działalności państwa, ale normalnemu funkcjonowaniu społeczeństwa. Transgraniczna przestępczość zorganizowana przyjmuje bardzo zróżnicowane formy, różne są jej przejawy i rozmiary w poszczególnych państwach czy regionach. Ta forma przestępczości jest zjawiskiem bardzo dynamicznym, a jednocześnie nienadającym się do scharakteryzowania na wysokim poziomie ogólności. Niezwykle trudno jest w sposób miarodajny i kompleksowy ocenić skalę jej oddziaływania na bezpieczeństwo państw i systemu międzynarodowego²⁸.

Wraz z nią pojawiają się zagrożenia wynikające z przemytu narkotyków, handlu ludźmi itp. W ostatnich latach na terenie Polski obserwuje się gwałtowny wzrost działalności transnarodowych grup przestępczych. Położenie Polski w bezpośrednim sąsiedztwie obszaru przechodzącego przemiany polityczno-gospodarcze ułatwia transfer patologii społecznych, w tym zorganizowanej przestępczości. Powstawanie transnarodowych organizacji i powiązań przestępczych jest zagrożeniem dla bezpieczeństwa państwa. Problemy te wymagają wzmocnienia odpowiednich struktur i instytucji państwa oraz zwiększenia skuteczności ich współdziałania, zarówno w skali krajowej, jak i międzynarodowej²⁹.

Siła i intensywność oddziaływania grup przestępczych na bezpieczeństwo poszczególnych państw w znacznej mierze zależy od ogólnej sytuacji danego kraju, a więc stabilności systemu politycznego i gospodarczego, posiadanych zasobów oraz zdolności do przeciwdziałania przestępczości transnarodowej, a także postaw przyjmowanych wobec tego zjawiska. Dlatego transnarodowa przestępczość zorganizowana będzie stanowić większe wyzwania dla krajów o słabszych strukturach państwowych, mniej ustabilizowanym życiu politycznym i gospodarczym oraz dysponujących bardzo ograniczonymi zasobami, zwłaszcza zaś dla państw targanych konfliktami wewnętrznymi lub przechodzących transformację ustrojową³⁰.

²⁷ J. Gołębiwski, *Przestępczość zorganizowana w Polsce z perspektywy Centralnego Biura Śledczego* [w:] *Przestępczość zorganizowana świadek koronny, terroryzm w ujęciu praktycznym*, red. E. Pływa-czewski, Kraków 2005, s. 189–190.

²⁸ http://www.desecuritate.uph.edu.pl/images/De_Securitate_nr_21_2015_Wodka.pdf, dostęp: 4.01.2018 r.

²⁹ Z. Zamiar, A. Sosnowski, *Wybrane aspekty zarządzania bezpieczeństwem państwa*, Kielce 2001, s. 31.

³⁰ <http://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BGPK-3205-2380>, dostęp: 22.01.2018 r.

Terroryzm i przestępczość zorganizowana to najgroźniejsze wyzwania, z jakimi społeczność międzynarodowa musi się zmierzyć. Charakteryzują się dynamizmem rozwoju, przy czym zagrożenia te nie znają granic moralnych ani umownych. Głównym ich celem jest użycie przemocy lub groźby jej użycia (wobec rządu lub obywatela). Celem ataku są zazwyczaj cywilne ofiary, choć terroryści nie gardzą celami policyjnymi, wojskowymi oraz administracji publicznej. Wynika to z ich założeń, gdyż nie walczą oni z pojedynczymi ludźmi, lecz z państwem jako instytucją i jej organami.

Konkludując, należy stwierdzić, iż świat, w którym żyjemy i który współtworzymy w XXI wieku, znalazł się znowu w punkcie zwrotnym, wyróżniającym się gruntownymi zmianami systemowymi, obejmującymi wszelkie sfery życia jednostek, społeczeństw oraz państw – w tym aspekty szeroko pojętego bezpieczeństwa³¹.

Rozważania nad najnowszymi realiami politycznymi, społecznymi, militarnymi i innymi, związanymi m.in. z istotnymi przemianami ustrojowymi w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, wskazują, że powodują one z jednej strony – wzrost poczucia takiego bezpieczeństwa, z kolei z drugiej, podobnie jak w wielu poprzednich momentach przełomowych historii – zwiększanie poczucia stabilizacji, pojawienie się kolejnych źródeł zagrożeń i napięć, w tym zagrożeniem terroryzmem międzynarodowym. Sytuacja taka według wielu uczonych i filozofów rodzi nowe problemy teoretyczne i praktyczne, które wymagają różnorodnych badań naukowych. Dotyczy to zarówno fundamentalnych kwestii o charakterze filozoficznym (perspektywy rozwojowe świata, czynniki determinujące uznanie i poszanowanie największych wartości humanistycznych: życia i zdrowia ludzi, ich szczęścia i pomyślności, wolności i demokracji, prawdy i sprawiedliwości, godności jednostki i jej bezpieczeństwa), jak i zagadnień polskiej racji stanu, bezpieczeństwa naszego kraju i narodu, roli Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie umacniania pokoju i demokracji, ładu społecznego, ekonomicznego, politycznego oraz moralnego w Polsce, regionie, Europie czy świecie³².

Realizując strategię bezpieczeństwa odnoszącą się do zwalczania terroryzmu, zapomina się wielokrotnie, że wojna z terroryzmem nie toczy się w Iraku, USA czy też w Afganistanie. Rozgrywa się wszędzie, tak samo w Madrycie, jak i w Warszawie. Doświadczenia tej wojny mówią, że jedyną efektywną bronią stanowią siły specjalne funkcjonujące wszędzie tam, gdzie sytuacja tego wymaga. Aczkolwiek do skutecznego działania nie wystarczy wyszkolenie, wyposażenie oraz męstwo. Dowodzenie logistyka i współdziałanie – stanowią klucz do sukcesu sił specjalnych oraz poprawy bezpieczeństwa³³.

W ramach wojny z terroryzmem każde państwo, w tym Polska, powinny wprowadzić programy bezpieczeństwa wewnętrznego w celu obrony przed zagrożeniami. Całościowe ujęcie bezpieczeństwa kraju powinno obejmować sprawy wewnętrzne i zewnętrzne. Idealny byłby wspólny program w zakresie Unii. Całkowitym nieporozumieniem jest rozpoczynanie działań zbrojnych bez zabezpieczonego zaplecza. Historia konfliktów udowadnia, że zminimalizowanie zagrożeń wewnętrznych jest niezbędnym, aczkolwiek niewystarczającym warunkiem zwalczania terroryzmu. Każdy inny sposób, inna metoda, która nie uwzględni różnych postulatów, może mieć negatywny wpływ na bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. I to muszą mieć na uwadze wojskowi i politycy, formułując zasady strategii i wybierając

³¹ R.A. Kosta, *Terroryzm jako zagrożenie dla bezpieczeństwa cywilizacji zachodniej w XXI wieku*, Toruń 2007, s. 165.

³² Ibidem, s. 165.

³³ T. Tokarz, *Budowanie bezpieczeństwa*, „Komandos Militarny Magazyn Specjalny” 2004, nr 5, s. 26.

metody walki z terroryzmem. Także – a może przede wszystkim – w Polsce, kraju jeszcze niezagrożonym atakiem, jednak ze względu na sojusz z USA mogąącym się nim stać³⁴.

Warunkuje to konieczność międzynarodowej współpracy w ramach zwalczania terroryzmu, a więc również kompatybilność – przynajmniej w pewnym zakresie – zasad zarządzania kryzysowego i ośrodków (ciał) powołanych i upoważnionych do tego rodzaju działań. Istnienie sprawnie działającego systemu zarządzania kryzysowego jest bardzo ważnym elementem wiarygodności oraz prestiżu państwa na arenie międzynarodowej³⁵.

W oparciu o wydarzenia z przełomu XX i XXI wieku oraz toczące się obecnie konflikty zbrojne prawdziwą jest teza, że znacznie skuteczniej radzimy sobie w sytuacjach, do których jesteśmy przygotowani, niż w tych, które nas zaskakują. Należy mieć świadomość, że „zagrożenia i wyzwania XXI wieku są różne od tych, w których wyrosliśmy w czasach zimnej wojny. Wówczas polityka była zamrożona, a sfera obronności statyczna. Zagrożeniom obronności można było stawić czoła w sposób obronny. Dzisiejszy świat już tak nie działa. Działalność polityczna, gospodarcza i militarna muszą zostać zintegrowane. Terroryści, upadające reżimy, broń masowego rażenia – to w równej mierze wyzwania polityczne, co militarne. Obrona ojczyzny zaczyna się za granicą, a zacząć troszczyć się o bezpieczeństwo trzeba zawsze, we własnym sercu i umyśle [...] Granice pomiędzy bezpieczeństwem wewnętrznym i zewnętrznym, policją i wojskiem, zapobieganiem kryzysom oraz ich rozwiązywaniem, walka z kryminalną i finansową przestępczością, tropienie terroryzmu i radzenie sobie z upadającymi reżimami stają się sztuczne i niewyraźne”³⁶.

Bibliografia

- Aleksandrowicz T., *Terroryzm międzynarodowy*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Balcerowicz B., *Bezpieczeństwo polityczne Rzeczypospolitej Polski*, Wydawnictwo Obrony Narodowej, Warszawa 2004.
- <http://www.bbn.gov.pl/pl/prace-biura/publikacje/inne-wydawnictwa/3545,Biblioteka-BN-Asymetria-i-hybrydowosc-stare-armie-wobec-nowych-konfliktow.html>, dostęp: 4.01.2018 r.
- <https://www.bbn.gov.pl/download/1/8600/21-49StanislawKoziej.pdf>, dostęp: 4.01.2018 r.
- <http://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BGPK-3205-2380>, dostęp: 22.01.2018 r.
- Gawliczek J., Pawłowski J., *Zagrożenia asymetryczne*, Wydawnictwa Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2003.
- Gołębiewski J., *Przestępczość zorganizowana w Polsce z perspektywy Centralnego Biura Śledczego* [w:], *Przestępczość zorganizowana świadek koronny, terroryzm w ujęciu praktycznym*, red. E. Pływaczewski, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska SA, Kraków 2005.

³⁴ R. A. Kosta, op. cit., s. 185.

³⁵ T. Aleksandrowicz, *Terroryzm międzynarodowy*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 145.

³⁶ J. Solana, *Unia Europejska i NATO, strategiczne partnerstwo*, www.1.gazeta.pl, za: M. Kuliczkowski, *Przygotowania obronne państwa oraz zarządzanie kryzysowe w systemie bezpieczeństwa narodowego RP – kierunki integracji*, „Zeszyty Naukowe AON” 2014 nr 3(96), s. 6–7.

- http://www.desecuritate.uph.edu.pl/images/De_Securitate_nr_21_2015_Wodka.pdf, dostęp: 4.01.2018 r.
- Konopka L., *Strategia bezpieczeństwa państwa. Różnice i podobieństwa. Polska i Stany Zjednoczone*, „Myśl Wojskowa” 2003.
- Kosta R.A., *Terroryzm jako zagrożenie dla bezpieczeństwa cywilizacji zachodniej w XXI wieku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.
- Kuliczkowski M., *Przygotowania obronne państwa oraz zarządzanie kryzysowe w systemie bezpieczeństwa narodowego RP – kierunki integracji*, „Zeszyty Naukowe AON” 2014 nr 3(96), s. 5–44.
- Liedel K., *Zwalczanie terroryzmu międzynarodowego w polskiej polityce bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2010.
- Madej M., *Globalizacja zagrożeń asymetrycznych* [w:] *Globalizacja a stosunki międzynarodowe*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, I. Simonides, Wydawnictwo Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz–Warszawa 2004.
- Mikusińska A., *Katastrofy i zagrożenia we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Mądrzejewski W., *Pojęcie przestępczości zorganizowanej i działalności zorganizowanych struktur przestępczych na świecie* [w:] *Przestępczość zorganizowana, fenomen, współczesne zagrożenia zwalczanie ujęcie praktyczne*, red. W. Jasiński, W. Mądrzejewski, K. Wiciak, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2013.
- Pawłowski J., *Zagrożenia bezpieczeństwa międzynarodowego po zimnej wojnie* [w:] *Zimna wojna (1946–1989) i jej konsekwencje dla ładu międzynarodowego*, red. B. Koszel, S. Wojciechowski, Wydawnictwo Instytut Zachodni, Poznań 2007.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2014.
- Tokarz T., *Budowanie bezpieczeństwa*, „Komandos. Militarny Magazyn Specjalny” 2004, nr 5.
- Tomczak, *Ewolucja terroryzmu. Sprawcy – metody – finanse*, Wydawnictwo Instytut Zachodni, Poznań 2010.
- Wojnarowski J., *System obronności państwa*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 2005.
- Zamiar Z., Sosnowski A., *Wybrane aspekty zarządzania bezpieczeństwem państwa*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2001.

SUMMARY

Mariusz Wiatr

The national defence in the period of peace

This work presents general guidelines of the national defence system in the period of peace. Some global threats and challenges have been discussed. Selected aspects of terrorism and prognosis for terrorist threats have been described. The next part of the work refers both to asymmetric actions and organised crime and to their influence on national defensive capability and national security system.

Key words: defense of a country, system of security, challenge, terrorism, menace, asymmetric, organized crime.

Data wpływu artykułu: 30.01.2018 r.

Data akceptacji artykułu: 28.02.2018 r.

Marlena Dąbrowska

Akademia Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki
e-mail: m.dabrowsk94@gmail.com

Teoretyczne aspekty edukacji dla bezpieczeństwa

STRESZCZENIE

Publikacja stanowi zarys analizy współczesnego systemu edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce. Skupiono się na teoretycznych założeniach dotyczących nauczania owej dziedziny, zarówno tego prowadzonego przez organy państwowe w ramach powszechnej edukacji podstawowej, jak i realizowanego przez organizacje pozarządowe, których odbiorcami są nie tylko dzieci i młodzież, ale również osoby dorosłe. Zmiany, jakie zaszły (i wciąż zachodzą) w oświacie, silnie oddziałują na faktyczny proces edukacji, co wymusza ciągłe analizowanie i kontrolowanie teoretycznych celów oraz praktycznych rozwiązań wraz z ich efektami. Niniejsze opracowanie jest próbą podsumowania przemian, które dokonały się na przestrzeni ostatniej dekady w edukacji dla bezpieczeństwa.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, bezpieczeństwo indywidualne, bezpieczeństwo narodowe, edukacja dla bezpieczeństwa.

Wstęp

Bezpieczeństwo, jako niezbywanle prawo i jedna z podstawowych potrzeb człowieka, stanowi wartość subiektywnie interpretowaną przez każdą jednostkę. Budowanie poczucia bezpieczeństwa sprowadza się do pogłębiania świadomości poszczególnych ludzi jak i całych społeczeństw. Podnoszenie wiedzy związanej z nietrwałym charakterem bezpieczeństwa wyjaśnia konieczność stalego zaangażowania w poznawanie zagrożeń oraz działań ukierunkowanych na walkę z nimi. Nieprzewidywalność zdarzeń oraz ograniczony czas na podjęcie właściwych decyzji stanowią dodatkowe argumenty dla prowadzenia intensywnej edukacji w tym zakresie¹.

„[...] Podstawowe interesy narodowe stanowią dla państwa i jego mieszkańców potrzebę nadrzędną. Jednym z tych interesów jest bezpieczeństwo [...]”². Skoro bezpieczeństwo

¹ B. Kaczmarczyk, *Poznawcze i utylitarne aspekty systemu zarządzania kryzysowego Straży Granicznej*, PWSZ im. Witelona w Legnicy, Legnica 2015, s. 97.

² Ibidem, s. 5.

narodowe³ postrzega się jako „wartość nadrzędną pośród innych celów narodowych”⁴, można twierdzić, że powinno ono stanowić kwestię priorytetową dla organów rządzących, ale również dla wszystkich członków danej społeczności. Bezpieczeństwo narodowe, poza pierwotną koniecznością zapewnienia ochrony i obrony wartości i interesów narodowych⁵, powinno być poszerzane o kwestie związane z polityką, kulturą i ekonomią⁶. Dopiero takie ujęcie bezpieczeństwa, w którym z jednej strony zapewnia się bezpieczeństwo niejako fizyczne (bezpieczeństwo militarne i publiczne), a z drugiej poświęca się równie dużo uwagi zapewnianiu bezpieczeństwa społecznego, kulturowego, ekonomicznego itp., stanowi pełną definicję, która powinna przyświecać wszelkim działaniom zmierzającym do minimalizowania zagrożeń dotyczących poszczególnych obywateli i całych społeczności⁷. Ponadto bezpieczeństwo należy rozpatrywać w dwóch kategoriach – instytucjonalnej i społecznej, co warunkuje wpływ każdego człowieka na poziom bezpieczeństwa ogółu społeczeństwa⁸.

Współczesny katalog zagrożeń wciąż się zmienia, co wymusza zmiany w systemie edukacji dla bezpieczeństwa. Zmiany te dotyczą zarówno indywidualnych jednostek, jak i całych grup społecznych⁹, dlatego progres w dziedzinie, jaką jest edukacja dla bezpieczeństwa, powinien wpływać bezpośrednio na bezpieczeństwo personalne, jak i bezpieczeństwo publiczne czy bezpieczeństwo państwa. Rozwój cywilizacyjny przyniósł ze sobą nowe formy zagrożeń związane z „[...] napięciami społecznymi, politycznymi czy coraz bardziej rozwiniętą formą, jaką są zagrożenia asymetryczne”¹⁰. Zagrożeniami są również wszelkiego rodzaju choroby cywilizacyjne, które silnie oddziałują na funkcjonowanie poszczególnych państw, chociażby poprzez konieczność podniesienia wydatków na profilaktykę oraz leczenie, ograniczając w ten sposób budżet, który mógłby zostać wykorzystany w zupełnie inny sposób.

Przysposobienie obronne, które miało głównie proobronny charakter, zostało zastąpione edukacją dla bezpieczeństwa¹¹. Bardziej interdyscyplinarne podejście do tematyki bezpieczeństwa personalnego i narodowego oraz odejście od wyłącznie militarnego aspektu prezentowanych zagrożeń stanowi podstawową różnicę pomiędzy wymienionymi wyżej przedmiotami nauczania¹². Przez wzgląd na fakt, że bezpieczeństwo jako dyscyplina

³ Na potrzeby niniejszej pracy, która dotyczy wyłącznie Rzeczypospolitej Polskiej, przyjmuje się, że pojęcia „bezpieczeństwo narodowe” i „bezpieczeństwo państwa” stanowią pojęcia tożsame, przez wzgląd na stosunkowo jednolitą strukturę narodową państwa.

⁴ W. Kitler, *Obrona narodowa III RP. Pojęcie. Organizacja. System*, AON, Warszawa 2002, s. 48.

⁵ A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo, obrona narodowa i obronność* [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, red. K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, WSA, Bielsko-Biała 2007, s. 46.

⁶ *Leksykon pokoju*, red. J. Kukułka i in., PWN, Warszawa 1987, s. 29.

⁷ *Leksykon pojęć z zakresu wiedzy obywatelskiej dla żołnierzy*, red. T. Haduch et al., DWiPO MON, Warszawa 2005, s. 11.

⁸ B. Kaczmarczyk, *Selected problems of crisis management*, Iglobal Writer, New York 2015, s. 13–14.

⁹ *Ibidem*, s. 12.

¹⁰ B. Kaczmarczyk, A. Sz wajca, *Wybrane problemy zarządzania kryzysowego w ujęciu teoretycznym, praktycznym, przedmiotowym i podmiotowym* [w:] *Bezpieczeństwo państwa (miscelanea)*, red. nauk. R. Socha, M. Koziński, Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk 2013, s. 111.

¹¹ B. Chmieliński, *Nowe wyzwania w edukacji dla bezpieczeństwa* [w:] *Podstawowe problemy bezpieczeństwa i edukacji dla bezpieczeństwa*, tom II, red. nauk. A. Wawrzusiszyn, J. Grzyb, MODN, Elk 2013, s. 74.

¹² *Ibidem*, s. 74.

naukowa jest określana jako obszar multidyscypliny¹³ aktualne zmiany na poziomie teoretycznych założeń ocenia się pozytywnie, co niekoniecznie będzie korelować z oceną właściwych działań praktycznych w systemie nauczania.

Celem niniejszej publikacji jest wyjaśnienie terminologii związanej z edukacją dla bezpieczeństwa oraz prezentacja założeń aktualnie obowiązującego systemu edukacji dla bezpieczeństwa.

Edukacja dla bezpieczeństwa a edukacja bezpieczeństwa

Wstępne rozważania związane z edukacją dla bezpieczeństwa należy poprzedzić określeniem celu, który przyświeca funkcjonowaniu systemu edukacji dla bezpieczeństwa oraz nazwać, czym w ogóle owa edukacja dla bezpieczeństwa jest.

Główne założenia stawiane przed systemem edukacji dla bezpieczeństwa dotyczą kształtowania „[...] świadomości obecności zagrożeń w wielu sferach funkcjonowania [...], przygotowanie do realizacji zadań z zakresu działalności [...] zarządzania kryzysowego i obronności [...]”¹⁴. Istotna jest również edukacja nastawiona na racjonalizowanie zachowań poszczególnych jednostek w sytuacjach niebezpiecznych¹⁵.

Podczas analizy pojęcia bezpieczeństwo należy zwrócić szczególną uwagę na jego ciągłość z racji tego, że jest to pewien stan, który podlega ciągłym przemianom, ponieważ „ma naturę procesu społecznego”¹⁶. Skoro mowa o procesie społecznym, na pierwszy plan wysuwa się kluczowa rola organów rządzących przy silnym współdziałaniu każdego obywatela na drodze do budowania bezpieczeństwa państwa.

Zagrożenia „[...] dzisiejszego świata, ich rozmiar i charakter [...]”¹⁷ wymuszają wzmożone prace nad doskonaleniem edukacji dla bezpieczeństwa, której cele i formy realizacji powinny współgrać ze zmianami dotyczącymi społeczności lokalnych, regionalnych czy nawet globalnych. Powiększający się wachlarz zagrożeń, które w sposób bezpośredni dotyczą Polaków, stanowi determinant zmiany mentalności, według której przedmiot szkolny, jakim jest edukacja dla bezpieczeństwa, jest przedmiotem, z punktu widzenia uczniów, nauczycieli, a nawet ustawodawcy, mniej istotnym w porównaniu do przedmiotów podstawowych, czyli maturalnych (jak matematyka czy język obcy)¹⁸.

Z zagrożeniami połączone jest istnienie ryzyka i niepewności, zarówno w ujęciu obiektywnym, jak również subiektywnym¹⁹. „Ryzyko dotyka wszystkich bez wyjątku, przekracza

¹³ W. Chojnacki, *Bezpieczeństwo a nauka* [w:] *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, red. nauk. B. Wiśniewski, WSPol, Szczytno 2011, s. 91.

¹⁴ B. Wiśniewski, *System bezpieczeństwa państwa, Konteksty teoretyczne i praktyczne*, WSPol, Szczytno 2013, s. 311.

¹⁵ J. Kunikowski, *Wiedza i edukacja dla bezpieczeństwa*, FREEiB, Warszawa 2002, s. 15.

¹⁶ W. Fehler, *Lokalny wymiar wewnętrznego bezpieczeństwa państwa* [w:] *Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym*, red. W. Fehler, Wyd. Arte, Warszawa 2009, s. 9.

¹⁷ A. Wawrzusiszyn, *Edukacja, dydaktyka a bezpieczeństwo* [w:] *Podstawowe zagadnienia teorii i praktyki edukacji dla bezpieczeństwa*, red. nauk. W. Kaczmarek, A. Wawrzusiszyn, J. Grzyb, MODN, Ełk 2011, s. 18.

¹⁸ A. Jeżowski, *Ekonomika oświaty w zarządzaniu szkołą*, wyd. 2, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2012, s. 186.

¹⁹ B. Kaczmarczyk, *Możliwości doskonalenia systemu zarządzania kryzysowego w Rzeczypospolitej Polskiej*, WSOWL, Wrocław 2015, s. 35–36.

tradycyjne różnice klasowe [...]. Powyższa sytuacja stale nabiera uniwersalizmu, czego konsekwencją jest brak wyjątków [...]”²⁰, dlatego edukacji mającej na celu podnoszenie umiejętności związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa i radzeniem sobie z sytuacjami kryzysowymi powinni podlegać wszyscy członkowie społeczeństwa.

Edukacja dla bezpieczeństwa to długotrwały proces, który należy rozpatrywać wieloetapowo i wielowątkowo²¹. Stanowi „[...] system dydaktyczno-wychowawczej działalności rodziny, szkoły, środków masowego przekazu, instytucji państwowych, organizacji społecznych i stowarzyszeń, służącej upowszechnianiu idei, wartości, wiedzy i umiejętności bezpośrednio istotnych dla zachowania bezpieczeństwa”²². Proces edukacyjny składa się z wielu elementów, które w skrócie można nazwać wiedzą teoretyczną, tą zdobytą zarówno w szkole, jak również w domu rodzinnym i najbliższym środowisku, oraz wiedzą praktyczną, polegającą na przećwiczeniu treści, z którymi wcześniej się zapoznano²³.

Już sama nazwa przedmiotu „edukacja dla bezpieczeństwa” nadaje szczególne znaczenie tej ścieżce kształcenia. Istotne jest wyróżnienie określenia „edukacja bezpieczeństwa”, od wspomnianej „edukacji dla bezpieczeństwa”. Nie jest to przypadkowe nazewnictwo wprowadzone przez ustawodawcę. Tworząc nowy system edukacyjny, przedmiot związany z budowaniem poczucia bezpieczeństwa indywidualnego poprzez naukę prawidłowego postępowania w różnych sytuacjach, nazwano go właśnie w ten sposób, ponieważ charakteryzuje go interdyscyplinarne ujęcie tematyki. Bezpieczeństwo jest „[...] rozumiane jako: pewna kategoria filozoficzna, wartość kulturowa i cywilizacyjna oraz inżynieria profilaktyki przed zagrożeniami i eliminowanie ich skutków”²⁴. Nie jest to tylko bezpieczeństwo militarne czy kwestie związane z porządkiem publicznym, które cechowały poprzednika edukacji dla bezpieczeństwa, czyli przysposobienie obronne. „Współcześnie [...] chodzi przede wszystkim o kształtowanie zdolności państw i społeczeństw do radzenia sobie także z wieloma innymi zagrożeniami, wywierającymi wpływ na poziom [...] bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego”²⁵.

System edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Edukacja dla bezpieczeństwa jako element składowy systemu edukacji „[...] służy kształtowaniu świadomości oraz zdolności przeciwstawiania się wszelkiego rodzaju

²⁰ Ibidem, s. 36–37.

²¹ M. Wiechetek, *Teoria długofalowości edukacji dzieci z zakresu bezpieczeństwa między innymi na przykładzie „Bezpiecznego domu”* [w:] *Interdyscyplinarność bezpieczeństwa. Teoria – praktyka – edukacja*, red. M. Gikiewicz, M. Tryboń, A. Prędecka, A. Bralewski, SGSP, Warszawa 2017, s. 127.

²² J. Prońko, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, *Kryzys i zarządzanie*, WSA, Bielsko-Biała 2006, s. 164.

²³ B. Kaczmarczyk, *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej konteksty* [w:] *Współczesność oraz perspektywy Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego*, tom I, *Rozwiązania prawno-organizacyjne i ich konteksty*, red. P. Cyrek, SA PSP, Kraków 2014, s. 148.

²⁴ P. Gawroński, *Edukacja dla bezpieczeństwa – analiza jej zakresu przedmiotowego* [w:] *Podstawowe problemy bezpieczeństwa i edukacji dla bezpieczeństwa*, tom II, red. nauk. A. Wawrzuś, J. Grzyb, MODN, Ełk 2013, s. 95.

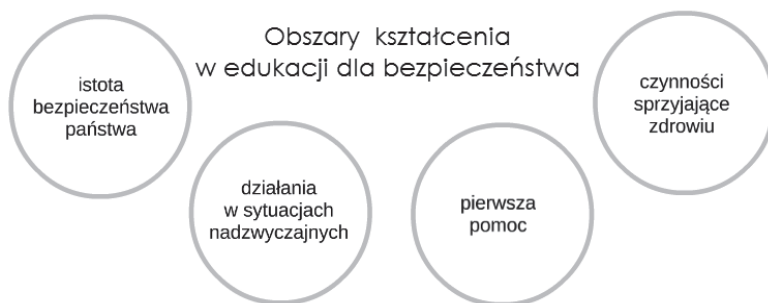
²⁵ A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, AON, Warszawa, s. 64; S. Zalewski, 2001, *Polityka bezpieczeństwa państwa a edukacja obronna*, DSW MON, Warszawa 2012, s. 41.

zagrożeniom [...]”²⁶. Można ją też określić, jako system „[...] różnorodnych oddziaływań pedagogicznych podejmowanych przez różne instytucje, [...] doraźnie i ustawicznie wobec różnych grup społecznych, a zadanie tych instytucji sprowadza się do [...] wyposażania człowieka w takie kompetencje i kwalifikacje, które pozwolą mu skutecznie funkcjonować w dynamicznej [...] rzeczywistości, a tym samym, będą przyczyną realnego wzrostu poczucia bezpieczeństwa jednostki, społeczeństw i zbiorowości”²⁷.

Cytując założenia przedstawione w Strategii Bezpieczeństwa RP, „[...] edukacja dla bezpieczeństwa obejmuje działalność służącą zdobywaniu przez obywateli wiedzy i umiejętności z zakresu bezpieczeństwa. Realizowana jest przez szkolnictwo powszechne i wyższe, centralne i lokalne instytucje państwowe oraz stowarzyszenia i organizacje pozarządowe. Priorytetowe znaczenie ma podnoszenie świadomości społecznej w kwestii rozumienia zagrożeń dla bezpieczeństwa oraz kształtowanie kompetencji pozwalających w sposób celowy i racjonalny reagować na nie. Istotne jest także zwiększanie efektywności działania administracji publicznej w sprawach bezpieczeństwa poprzez ustawiczne podnoszenie kwalifikacji i zdolności do skutecznego reagowania na zagrożenia”²⁸.

O elementach edukacji dla bezpieczeństwa w szkolnictwie można mówić właściwie od początku istnienia całego systemu. Nieusystematyzowane treści, często nacechowane wyłącznie kwestiami związanymi z obronnością państwa, należą już do historii, jednakże ów brak interdyscyplinarnego ujęcia tematyki bezpieczeństwa wywarł wpływ na mentalność Polaków, którzy do nauki w zakresie bezpieczeństwa podchodzą dość sceptycznie, nie poświęcając jej wystarczającej uwagi. Lekceważące podejście uczniów wynika z podejścia ich opiekunów prawnych i nauczycieli, którzy nie dostrzegają konieczności edukacji, „[...] co wynika m.in. z tradycji i kultury wyniesionych w młodości”²⁹.

Współczesne, bardziej właściwe ujęcie edukacji dla bezpieczeństwa, poza aspektami związanymi stricte z obroną i ochroną państwa, podejmuje również tematykę prozdrowotną. Aktualna podstawa programowa dla przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa obejmuje następujące obszary: istota bezpieczeństwa państwa, działania w sytuacjach nadzwyczajnych, pierwsza pomoc oraz czynności sprzyjające zdrowiu (rys. 1).

Rys. 1 Obszary kształcenia w edukacji dla bezpieczeństwa.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: G. Raczak, *Edukacja dla Bezpieczeństwa. Szkoła podstawowa. Podstawowe założenia, filozofia zmiany i kierunki działania*, ORE, Warszawa 2017.

²⁶ B. Wiśniewski, op. cit., s. 312.

²⁷ P. Gawroński, op. cit., s. 95.

²⁸ Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2014, s. 39.

²⁹ B. Kaczmarczyk, *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, s. 152–153.

Dotychczas to pierwsze trzy obszary stanowiły główny trzon edukacji dla bezpieczeństwa. Nowa podstawa programowa wprowadza swego rodzaju równowagę, uznając równie duże znaczenie edukacji w zakresie tzw. czynności sprzyjających zdrowiu.

Bezpieczeństwo państwa stanowi pozostałość po silnie proobrobnym charakterze przysposobienia obronnego. Główne założenie kształcenia w tym obszarze związane jest z budowaniem poczucia wspólnego dobra wszystkich obywateli oraz wyjaśnienie kwestii związanych z tożsamością narodową i bezpieczeństwem narodowym³⁰.

Obszar *działania w sytuacjach kryzysowych* dotyczy nauczania o źródłach możliwych zagrożeń oraz ich rozpoznawania wraz z rozpoznawaniem powszechnych sygnałów alarmowych. Duże znaczenie mają ćwiczenia praktyczne związane z ewakuacją ludności (np ewakuacja szkoły)³¹.

W ramach *pierwszej pomocy* uznano, iż „celem zasadniczym jest wykształcenie u uczniów umiejętności samodzielnego rozwiązywania problemów związanych z podejmowaniem czynności pierwszej pomocy u osób zagrożonych, zanim dotrze do nich pomoc medyczna³². W nauczaniu pierwszej pomocy ograniczono treści teoretyczne na rzecz zdobywania praktycznych umiejętności związanych z wykonywaniem wybranych czynności z zakresu udzielania pomocy przedmedycznej”³³.

Ostatni obszar kształcenia, a mianowicie tematyka prozdrowotna (*czynności sprzyjające zdrowiu*), zajęła szczególne miejsce w nauczaniu edukacji dla bezpieczeństwa, ponieważ „[...] żyjemy w sposób niezgodny z naturą – za dużo i niezdrowo jemy, za mało się ruszamy, sypiamy w niewłaściwych porach, oglądamy i słuchamy bodźców emitowanych przez nie-naturalne źródła [...], przyjmujemy za dużo lekarstw i używek, cierpimy na chroniczny brak czasu. Ten stan rzeczy często skutkuje rozstrojem organizmu, rzutuje na kondycję rodzin, destrukcyjnie wpływa na relacje w grupach społecznych i w całym społeczeństwie”³⁴, co wpływa negatywnie na stan bezpieczeństwa.

Przez wzgląd na wysoki poziom zanieczyszczenia świata, wynikający z działalności człowieka, powinno się dużo większą uwagę skupiać na „wychowaniu do współistnienia z naszą planetą”³⁵, co najwyraźniej dotychczas stanowiło obszar wysoce zaniedbany.

Wychowanie w zgodzie z Ziemią oraz wzajemne relacje poszczególnych jednostek, wyrażające się chociażby chęcią podejmowania akcji ratowniczych, może stanowić solidne fundamenty do budowy zdrowego, silnego, a przede wszystkim, bezpiecznego państwa.

Naprzeciw powyższym stwierdzeniom wychodzi nowa podstawa programowa dla edukacji dla bezpieczeństwa, która stanowi przedmiot nauczania w szkole podstawowej. Wysoce teoretyczne podejście do zagadnień związanych z bezpieczeństwem zostaje zamienione, przynajmniej w założeniach, na praktyczne zajęcia, których treści dotyczą codziennego, bezpiecznego funkcjonowania (rys. 2). Uczniowie powinni mieć możliwość przećwiczenia różnych wariantów działań wraz z możliwością wdrożenia własnych rozwiązań.

³⁰ G. Raczak, *Edukacja dla Bezpieczeństwa. Szkoła podstawowa. Podstawowe założenia, filozofia zmiany i kierunki działania*, ORE, Warszawa 2017, s. 13–14.

³¹ Ibidem, s. 15–16.

³² Ibidem, s. 19.

³³ Ibidem, s. 20–22.

³⁴ T. Kautz, *Edukacja drogą do bezpieczeństwa*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2010, Rok 51, nr 2 (181), s. 129–130.

³⁵ Ibidem.

Praktyka	Informacje przydatne w codziennym życiu	Ćwiczenia pełnej procedury postępowania	Ćwiczenia praktyczne zgodnie ze standardami renomowanych towarzystw naukowych	Realizacja samodzielnie opracowanego planu postępowania
-----------------	--	--	--	--

Rys. 2 Główne kryteria konstrukcji nowej podstawy programowej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: G. Raczak, op. cit.

Większość opracowań dotyczących edukacji dla bezpieczeństwa w kręgu odbiorców stawia dzieci i młodzież podlegające powszechnej edukacji, które mają obowiązek uczestniczyć w lekcjach tego przedmiotu. Grupa osób dorosłych pozostaje praktycznie bez wsparcia systemowego, a to głównie oni kreują rzeczywistość, w jakiej żyją zarówno pełnoletni, jak i nieletni, których realny wpływ na poziom bezpieczeństwa jest zdecydowanie mniejszy. „Kształcenie w zakresie bezpieczeństwa odnosi się do całego społeczeństwa, tak więc proces ten obejmuje zarówno dzieci, młodzież, jak i osoby dorosłe. Bezpośrednia edukacja dorosłych jest trudna, ponieważ w zorganizowanej formie można ją prowadzić jedynie w postaci dobrowolnych kursów i szkoleń”³⁶.

W związku z niewystarczającym oddziaływaniem organów rządowych na poziom wiedzy osób dorosłych dobrym rozwiązaniem może być zaangażowanie mediów oraz organizacji pozarządowych w proces edukacyjny. Wpływ mediów może okazać się dużym sukcesem, ale tylko wtedy, kiedy treści prezentowane opinii publicznej będą skrupulatnie sprawdzane przez ekspertów w celu wyeliminowania paradoksalnych produkcji, które wprowadzają odbiorców w błąd, niszcząc przy tym zaufanie do mass mediów.

Jedną z form działalności pozarządowej są koła zainteresowań oraz koła naukowe, które poruszają kwestie bezpieczeństwa poprzez prowadzenie darmowych szkoleń dla różnych odbiorców. Jednakże wszystko rozpoczyna się w momencie, kiedy dana jednostka jest zainteresowana zdobywaniem określonej wiedzy i umiejętności, ponieważ nie istnieją żadne rozwiązania wymuszające na osobach dorosłych podnoszenie świadomości i kwalifikacji w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa.

Zmiana pobłażliwego nastawienia do edukacji dla bezpieczeństwa stanowi kluczowy punkt na drodze do rozwoju tej dziedziny w ujęciu powszechnym, ogólnopolskim. Niestety jest to – z dzisiejszej perspektywy – bardzo trudny i żmudny proces, do którego należy zaangażować wszystkie organy systemu edukacji (rządowe i pozarządowe) oraz media (lokalne i mass media).

Systematyczna obserwacja środowiska oraz ciągła ewaluacja, którą w nauczaniu nazywamy zbieranie „[...] danych, informacji o warunkach, przebiegu i wynikach działań dydaktycznych w celu udoskonalenia tych działań [...]”³⁷, stanowią punkt wyjścia do tworzenia podstawy programowej dla edukacji dla bezpieczeństwa oraz planów strategicznych na poziomie krajowym związanych z ochroną i obroną Rzeczypospolitej Polskiej.

³⁶ I. Rabowska-Lepczak, M. Tryboń, M. Kwiatkowski, *Transformacja oraz perspektywy rozwoju edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2011, nr 41, s. 185.

³⁷ P. Serwatka, *Ewaluacja w nauczaniu* [w:] *Dylematy edukacji dla bezpieczeństwa*, red. nauk. B. Kaczmarczyk, WSA, Bielsko-Biała 2012, s. 47.

Podsumowanie

„Prowadząc działalność edukacyjną, musimy pamiętać, że bezpieczeństwo nie ma zabarwienia politycznego, nie podlega wyborom sumienia. O istnieniu lub braku zagrożeń nie decyduje telewizja i inne media. Funkcjonują obiektywnie w naszym bliższym i dalszym otoczeniu³⁸ [...], a ich [...] celem jest dążenie do zapewnienia bezpieczeństwa indywidualnego, zbiorowości lokalnej, społeczeństwa i państwa”³⁹.

Wraz ze zmianami zachodzącymi we współczesnym świecie zmienia się również zakres tematyczny edukacji dla bezpieczeństwa, co stwarza ryzyko, iż podejście do tejeż tematyki będzie niewystarczająco kompleksowe. Z drugiej strony dysponujemy wieloma możliwościami natury technicznej (nowej technologii, e-learning itp.), które przy współudziale wysoko wykwalifikowanej kadry pedagogicznej stają się silną opozycją dla nowych wyzwań i zagrożeń. Należy zwrócić uwagę na zmieniające się podejście do poszczególnych rodzajów zagrożeń. „Na przestrzeni lat obserwuje się, że jedne zagrożenia znikają bądź traciły na znaczeniu, zaś inne rodziły się bądź nabierały”⁴⁰ znaczenia.

Wyzwania te dotyczą zarówno edukacji podstawowej, której podlegają dzieci i młodzież, jak również edukacji ustawicznej, która w kontekście bezpieczeństwa powinna mieć charakter powszechny. Konieczne jest rozpatrywanie jej jako „[...] podstawowego procesu edukacyjnego trwającego przez całe życie, a rozpoczynającego się w środowisku rodzinnym, przedszkolu [...]”⁴¹. „Aby społeczeństwo było odpowiednio przygotowane do prawidłowych postaw i zachowań w sytuacjach niebezpiecznych, potrzebne jest wsparcie ze strony samorządu lokalnego oraz władz państwowych. Działania informacyjne w zakresie przeciwdziałania zagrożeniom powinny być poparte przez odpowiednio przygotowaną edukację dzieci, młodzieży oraz osób dorosłych”⁴².

Reasumując, „[...] pojemność merytoryczna pojęcia bezpieczeństwa, jak i nauk o bezpieczeństwie jest ogromna i trudna do kompleksowego, naukowego i dydaktycznego ujęcia [...]”⁴³, ale nie oznacza to, że przy odpowiednim wysiłku stanowi to nieosiągalny cel, co motywuje do podejmowania prób doskonalenia całego systemu edukacji. „Współczesność ciągle zaskakuje”⁴⁴, co „[...] nie zwalnia z obowiązku opracowania wizji, w oparciu o które będzie się doskonalić systemy bezpieczeństwa [...]. Proces ich opracowywania pozwala bowiem obnażyć słabe strony systemów, wskazać niedoskonałości procedur, zdiagnozować funkcjonujące rozwiązania, doskonalić wiedzę i umiejętności [...] oraz kształtować postawy służące budowaniu sprzyjających bezpieczeństwu stanowisk i postaw”⁴⁵.

³⁸ B. Chmieliński, op. cit., s. 75.

³⁹ Ibidem, s. 75.

⁴⁰ B. Kaczmarczyk, *Bezpieczeństwo i zagrożenia w teorii oraz praktyce*, SA PSP, Kraków 2014, s. 67–68.

⁴¹ J. Półturzycki, *Edukacja ustawiczna a rozwój i przemiany dydaktyki*, „Rocznik Andragogiczny” 1999, s. 38.

⁴² I. Rabowska-Lepczak, M. Tryboń, M. Kwiatkowski, op. cit., s. 186.

⁴³ Ibidem, s. 22.

⁴⁴ B. Kaczmarczyk, *Możliwości doskonalenia systemu...*, s. 220.

⁴⁵ Ibidem.

System edukacji, ze szczególnym uwzględnieniem systemu edukacji dla bezpieczeństwa, powinien brać pod uwagę różne grupy wiekowe, nie tylko te podlegające powszechnemu obowiązkowi edukacji, ale również grupy, które z owego obowiązku już dawno się wywiązały. Kluczem do bezpiecznego społeczeństwa jest powszechne nauczanie o możliwych zagrożeniach i sposobach ich zwalczania. „Edukacja dla bezpieczeństwa stanowi dziś podwaliny do profesjonalnego zachowania się człowieka w sytuacjach kryzysowych. Niezwykle istotny jest fakt, by rozpocząć ją od najmłodszych lat, co pozwoli na ukształtowanie określonych zachowań, dzięki którym całe społeczeństwo będzie bezpieczniejsze”⁴⁶.

Bibliografia

- Chmieliński B., *Nowe wyzwania w edukacji dla bezpieczeństwa* [w:] *Podstawowe problemy bezpieczeństwa i edukacji dla bezpieczeństwa*, tom II, red. nauk. A. Wawrzusiszyn, J. Grzyb, MODN, Elk 2013.
- Chojnacki W., *Bezpieczeństwo a nauka* [w:] *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, red. nauk. B. Wiśniewski, WSPol, Szczytno 2011.
- Fehler W., *Lokalny wymiar wewnętrznego bezpieczeństwa państwa* [w:] *Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym*, red. W. Fehler, Wyd. Arte, Warszawa 2009.
- Gawroński P., *Edukacja dla bezpieczeństwa – analiza jej zakresu przedmiotowego* [w:] *Podstawowe problemy bezpieczeństwa i edukacji dla bezpieczeństwa*, tom II, red. A. Wawrzusiszyn, J. Grzyb, MODN, Elk 2013.
- Kaczmarczyk B., *Bezpieczeństwo i zagrożenia w teorii oraz praktyce*, SA PSP, Kraków 2014.
- Kaczmarczyk B., *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej konteksty* [w:] *Współczesność oraz perspektywy Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego*, tom I, *Rozwiązania prawno-organizacyjne i ich konteksty*, red. P. Cyrek, SA PSP, Kraków 2014.
- Kaczmarczyk B., *Możliwości doskonalenia systemu zarządzania kryzysowego w Rzeczypospolitej Polskiej*, WSOWL, Wrocław 2015.
- Kaczmarczyk B., *Poznawcze i użyteczne aspekty systemu zarządzania kryzysowego Straży Granicznej*, PWSZ im. Witelona, Legnica 2015.
- Kaczmarczyk B., *Selected problems of crisis management*, *Global Writer*, New York 2015.
- Kaczmarczyk B., Szwajca A., *Wybrane problemy zarządzania kryzysowego w ujęciu teoretycznym, praktycznym, przedmiotowym i podmiotowym* [w:] *Bezpieczeństwo państwa (miscelanea)*, red. nauk. R. Socha, M. Koziński, Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk 2013.
- Kautz T., *Edukacja drogą do bezpieczeństwa*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2010, Rok 51 nr 2 (181).
- Kitler W., *Obrona narodowa III RP, Pojęcie. Organizacja. System*, AON, Warszawa 2002.
- Kunikowski J., *Wiedza i edukacja dla bezpieczeństwa*, FREEiB, Warszawa 2002.

⁴⁶ B. Kaczmarczyk, *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, s. 153.

- Leksykon pojęć z zakresu wiedzy obywatelskiej dla żołnierzy*, red. T. Haduch et al., DWiPO MON, Warszawa, 2005.
- Leksykon pokoju*, red. J. Kukułka et al. PWN, Warszawa, 1987.
- Pieczywok A., *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, AON, Warszawa 2012.
- Półturzycki J., *Edukacja ustawiczna a rozwój i przemiany dydaktyki*, „Rocznik Andragogiczny” 1999.
- Prońko J., Wiśniewski B., Wojtuszek T., *Kryzys i zarządzanie*, WSA, Bielsko-Biała 2006.
- Rabowska-Lepczak I., Tryboń M., Kwiatkowski M., *Transformacja oraz perspektywy rozwoju edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2011, nr 41, Warszawa.
- Raczak G., *Edukacja dla Bezpieczeństwa. Szkoła podstawowa. Podstawowe założenia, filozofia zmiany i kierunki działania*, ORE, Warszawa 2017.
- Serwatka P., *Ewaluacja w nauczaniu [w:] Dylematy edukacji dla bezpieczeństwa*, red. nauk. B. Kaczmarczyk, WSA, Bielsko-Biała 2012.
- Skrabacz A., *Bezpieczeństwo, obrona narodowa i obronność [w:] Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, red. K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, WSA, Bielsko-Biała 2007.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2014.
- Wawrzusiszyn A., *Edukacja, dydaktyka a bezpieczeństwo [w:] Podstawowe zagadnienia teorii i praktyki edukacji dla bezpieczeństwa*, red. nauk. W. Kaczmarek, A. Wawrzusiszyn, J. Grzyb, MODN, Elk 2011.
- Wiechetek M., *Teoria długofalowości edukacji dzieci z zakresu bezpieczeństwa między innymi na przykładzie „Bezpiecznego domu” [w:] Interdyscyplinarność bezpieczeństwa. Teoria–praktyka–edukacja*, red. M. Gikiewicz, M. Tryboń, A. Prędecka, A. Bralewski, SGSP, Warszawa 2017.
- Wiśniewski B., *System bezpieczeństwa państwa, Konteksty teoretyczne i praktyczne*, WSPol, Szczytno 2013.
- Zalewski S., *Polityka bezpieczeństwa państwa a edukacja obronna*, DSW MON, Warszawa 2001.

SUMMARY

Marlena Dąbrowska

Theoretical aspects of education for security

This publication constitutes the outline of an analysis of the modern education system for security in Poland. The focus is on theoretical assumptions concerning teaching of this domain, both provided by state organs as part of general primary education and conducted by non-governmental organizations, whose beneficiaries include not only children and youth but adults as well. The changes in education which have taken place, and still occur, influence the actual education process significantly. It induces

constant analysis and the control of theoretical goals and practical solutions along with their effects. This study is an attempt at summarising the changes that have taken place in the field of education for security over the past decade.

Key words: security, individual security, national security, education for security.

Data wpływu artykułu: 15.02.2018 r.

Data akceptacji artykułu: 26.03.2018 r.

Stanisław Olefirov

The National Academy for Public Administration under the President of Ukraine
e-mail: vtorres@i.ua

Public control as a mechanism of interaction between the state and civil society

SUMMARY

This paper deals with the issue of implementation of public control over the activities of state authorities in Ukraine. It analyzes the legal framework of the process and its informational support.

Key words: public control, civil society, public hearings, public expertise, access to information

The efficiency of public administration is one of the most topical issues at the current stage of Ukraine development. This provides for close cooperation with the community. Public control over the activities of public authorities is one of the mechanisms for organization of constructive interaction between the state and the society. This control results for the state authorities' actions while taking important state decisions in becoming transparent and finally clear and controllable by the society. At the same time, the national experience shows that the control process is not quite transparent yet and the activities of the State are not always clear for the people. This brings to the situation when taking management decisions by public authorities becomes private and hampers the meaningful dialog with the community, being one of the essential factors not contributing to democratic transformations in the country.

As stated by A. Krupnyk, public control is an instrument of public evaluation of how far the public authorities and other subordinated objects resolve their social tasks. Such control is an integral part of the public management system and an irreplaceable factor of society development under conditions of development of a democratic, social and law-governed state¹.

Stability in the most developed countries of the world is supported by elaborated and time-proven mechanisms of interaction between the public authorities and civil society. The public control acts as one of such mechanisms. Ukraine has made significant steps on this way

¹ A.S. Krupnyk, *Foreign experience of public control: lessons for Ukraine*, Efficiency of public administration: collection of scientific works of Lviv Regional Institute for Public Administration at National Academy For Pulic Administration, Edition 14, Lviv, 2007.

improving the legal framework, contributing to development of the network of public organizations and implementing various forms of the dialog between the citizens and public authorities. Orientation to priority of observing rights of every person and improving the life quality of citizens in Ukraine is the main objective of such transformations.

As noted by O. Sushynskiy, the people in democratic societies, as integration of citizens and their associations, exercise the public authority directly and through a system of institutions. The institutions assuming the powers of authority from the people – the public authorities and the bodies of local self-government – act in the name of the people. Therefore, these are the people, who have to control both their own activities (self-control, internal control) and the activities of these authorities (metacontrol, external control), that is, to exercise a separate type of public authority – the control authority – by means of control².

The world experience, in particular the experience of advanced Western countries, shows the effectiveness of that system of public management, where the topical management decisions are not just taken but their complete realization is ensured, also due to the efficient control from the society. The control is the integral part of management activities, which helps to correct the plans and the current work of state authorities in due time and acquire the objective information about the real situation within various scopes of activity.

The public control has the following specific distinctions from any other type of control: first, this is the community, who performs the public control, and, second, the public control includes the control of those very social tasks directly associated with protection and exercise of the rights and freedoms of citizens, satisfaction and approval of social needs and interests of the community³.

At the same time, the public control is to be systemic and professional. That is why the right for its execution should be only held by those public organizations that have the public control over the activities of public authorities and local self-government bodies as one of their own statutory activities. To that effect, the following can be established: public councils at central and territorial executive authorities or local self-government bodies; institutes of representatives or assistants on human rights in certain area of statist activities at central and local executive authorities; other nongovernmental institutions the main purpose of which is execution of public control over the executive authorities activities that provides the possibility to represent the interests of each particular organization on the level of state authorities and to have lawful effect on formation and realization of the state policy in particular area.

Execution of public control provides for using certain mechanisms, one of which is public councils – organizations with participation of representatives of community having formalized internal structure and certain powers and consulting the state authorities in taking and fulfilling state decisions⁴. According to A. Krupnyk, the means of realization of or forms of the public control are as follows:

² A. I. Sushynskiy, *Control in public authority: theoretical and methodological, as well as organizational and legal aspects: monograph*, Lviv Regional Institute for Public Administration at Ukrainian Academy For Public Administration, Lviv 2002, s. 375.)

³ A. S., Krupnyk, op. cit.

⁴ Vlasiuk A. S., *Public administration: plans and projects of economic development: monograph* / A. S. Vlasiuk, I. V. Deriuhina, I. V. Zapatryna and others, Institute of social and economic strategies, VIP, Kyiv 2006, p. 624.

- sociological and statistical surveys made through polling, inquiry, participant observation, content analysis, focus-group discussions, etc.;
- citizens' participation in elections, referenda, meetings, local initiatives, public hearings;
- public expertise of public authorities' acts and draft acts;
- publications in press, programs on radio and TV;
- community's participation in the work of collegiate authorities;
- inclusion of community representatives in working groups organized by state authorities;
- activities of population's self-organization bodies and activities of social organizations;
- activities of party organizations, activities of consumers' associations;
- control of activities of any organization or responsible person, analysis of accounting and results of activities with subsequent taking measures required for bringing these activities into compliance with effective regulations;
- proposals (observations), applications, complaints, solicitations in the form of oral and written, individual and collective applications of individuals⁵.

The analysis of the effective legal framework shows that there is no special public control law in Ukraine. Its legal framework consists of separate regulations of the Constitution and other laws. Thus, according to Art. 5 and 38 of the Constitution, the people are the bearer of sovereignty and the only source of power in Ukraine that is executed by people directly and through the state authorities and bodies of local self-government, and the citizens have the right to participate in management of state affairs.

According to the law of Ukraine "On applications of citizens", the citizens of Ukraine have the right to apply to the state authorities, local self-government bodies, citizens' associations, organizations and institutions regardless of their ownership, to enterprises, to mass media, to official persons according to their functional duties, with observations, complaints and proposals on their statutory activities, applications and solicitations regarding the execution of their social and economic, political and personal rights and lawful interests, and with complaints about their violation (Part 1 Art. 1). The said entities shall consider such applications and inform their authors on results of their consideration (Art. 14). At the same time, these rights also apply to persons being not citizens of Ukraine (Part 3 Art. 1)⁶.

The right to the access to public information through execution of parliamentary, public and state control of observance of the rights to access to public information is guaranteed in Art. 5 of the Law of Ukraine On Access to Public Information. The public control of how the information keepers ensure the access to public information is carried out by deputies of local councils, public organizations, councils of community and personally by citizens through holding corresponding public hearings, public expertise, etc. (Art. 17)⁷.

The Law of Ukraine On Local Self-Government in Ukraine defines public hearings as one of the forms of public control (Art. 13). During such public hearings "the territorial community has the right to meet the deputies of respective council and officials of the local

⁵ A. S. Krupnyk, *op. cit.*

⁶ On applications of citizens: The Law of Ukraine dated 02.10.1996, No. 393/96-BP // Bulletin of Supreme Council of Ukraine 1996, No. 47, p. 256.

⁷ On access to public information: The Law of Ukraine dated 13.01.2011, No. 2939-VI // Bulletin of Supreme Council of Ukraine, 2011, No. 32, p. 314.

self-government, hear their reports, raise questions and submit their proposals on matters of local importance concerning the exercise of the local self-government”⁸.

The Law of Ukraine On Scientific and Scientific-Technical Expertise construes the second form of public control – the public expertise, which, under Art. 11, can be effected in any sector of scientific and scientific-technical activities, requires taking the public opinion into consideration, is carried out by initiative of community, associations of citizens and professional associations based on contracts for effecting such expertise.

Wide and efficient implementation of various forms of public control requires deep development of its theoretical basis and, accordingly, representation of this basis in provisions of the law. Particularly, it is necessary to organize the legal and procedural support of the public control implementation, i.e. to adopt the law on public control with clear definition of subjects and objects of interaction, the rights and obligations, etc.

The form of control such as administrative audit has been recently becoming even more popular among the state authorities. The management decision, as well as the procedure of its taking and fulfillment by state institutions, represent the subject of the administrative audit. The administrative audit means a complex of expert and analytical, evaluation and other forms of control measures taking which allows analyzing the activities of public authorities and their officials. Particularly, controlling management decisions taken by them and the efficiency of fulfilling their functional duties according to legal, administrative, regulatory and other acts and official documents.

Modern researchers of state management⁹, believe that in transitive society, it is necessary to use not just the complex administrative audit, but a democratically oriented audit as well, making which should involve a wide circle of society.

One of the most important factors contributing to establishment of clear public control over the activities of public authorities is their informational transparency, openness and accessibility for the citizens. Efficiency of resolving this task is achieved with use of the Internet, creation of websites of public authorities of all branches and levels with placement of information on these sites about all aspects of activities. The following materials can be published: draft acts, adopted acts and information on their fulfillment progress, results of voting at meetings (sessions) of the authority in question. At the same time, the access to information published in the Internet should be free of charge and this information should be complete, comprehensive and brought up to date.

Using the information technology allows widening the rights of citizens through granting them the access to various information materials, increasing the degree of their participation in taking management decisions and control over the activities of public authorities.

Analyzing the problems of informational openness of public administration authorities, N. Dydenko suggests following these recommendations:

⁸ On local self-government in Ukraine: The Law of Ukraine dated 21.05.1997, No. 280/97-BP // [Electronic source]. – Access mode: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>, data dostępu: 14.06.2018 r.

⁹ V.M. Martynenko, *The state and public controlling as a method of democratization of public administration // Topical problems of public administration: collection of scientific works of Kharkiv Regional Institute for Public Administration at National Academy For Public Administration*, Edition 2 (21), In 2 parts., Part 2, Kharkiv: Magistr Publishing House of Kharkiv Regional Institute for Public Administration at National Academy For Public Administration, 2004, p. 126–127.

- 1) determine the volume of the most important and reliable information that must be delivered to the society through electronic and printed carriers;
- 2) form the basic information units on social and economic development of the country, region and enterprise, to be in free access for all the citizens;
- 3) arrange interaction with non-governmental organizations gathering additional information about the condition of social and economic development of the country, region and enterprise; use this information in the management;
- 4) influence the formation of public opinion, organize the participation of citizens in discussing important social and economic decisions¹⁰.

The mass media are called to take important part in assuring public control. At the same time, now they are not efficient enough in performing this function. Thus, the central and regional mass media are frequently not oriented to serve the interests of citizens, but they show loyalty to authorities instead.

Therefore, we can draw conclusion that public control is a quite important factor of civil society development and, as a result, a factor of establishment of a democratic, social and law-governed state in Ukraine. The public control allows increasing the efficiency of management activities, acts as the instrument of coordinating management decisions with social needs and interests.

Bibliography

- Dydenko N., *Public administration and social partnership: topical problems of theory and practice: monograph*, Donetsk, 2007, 404 p.
- Krupnyk A.S., *Foreign experience of public control: lessons for Ukraine*, // Efficiency of public administration: collection of scientific works of Lviv Regional Institute for Public Administration at National Academy For Pulic Administration, Lviv, 2007, Edition 14.
- Martynenko V.M., *The state and public controlling as a method of democratization of public administration*, // Topical problems of public administration: collection of scientific works of Kharkiv Regional Institute for Public Administration at National Academy For Public Administration, Edition 2 (21), In 2 parts, Part 2. – Kharkiv: Magistr Publishing House of Kharkiv Regional Institute for Public Administration at National Academy For Public Administration, 2004, P. 124–129.
- On access to public information: The Law of Ukraine dated 13.01.2011 No. 2939-VI // Bulletin of Supreme Council of Ukraine, 2011, No. 32, p. 314.
- On applications of citizens: The Law of Ukraine dated 02.10.1996 No. 393/96-BP // Bulletin of Supreme Council of Ukraine, 1996, No. 47, p. 256.
- On local self-government in Ukraine: The Law of Ukraine dated 21.05.1997 No. 280/97-BP // [Electronic source], Access mode: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

¹⁰ N. Dydenko, *Public administration and social partnership: topical problems of theory and practice: monograph*, Donetsk 2007, p. 269.

Sushynskiy A. I., *Control in public authority: theoretical and methodological, as well as organizational and legal aspects: monograph*, Lviv Regional Institute for Public Administration at Ukrainian Academy For Public Administration, Lviv 2002, 468 p.

Vlasiuk A. S., *Public administration: plans and projects of economic development: monograph* / A. S. Vlasiuk, I. V. Deriuhina, I. V. Zapatryna and others, Institute of social and economic strategies, VIP, Kyiv 2006, 624 p.

STRESZCZENIE

Stanisław Olefirow

Kontrola publiczna jako mechanizm interakcji pomiędzy państwem a społeczeństwem obywatelskim

W artykule zostają omówione kwestie sprawowania kontroli społecznej nad działalnością organów władzy państwowej na Ukrainie. Analizie poddaje się prawną stronę procesu i jego zabezpieczenie informacyjne.

Słowa kluczowe: kontrola społeczna, społeczeństwo obywatelskie, dyskusje społeczne, ekspertyza społeczna, dostęp do informacji.

РЕЗЮМЕ

Stanisław Olefirow

Общественный контроль как механизм взаимодействия государства и гражданского общества

В статье автор систематизирует научные подходы к определению компетентности, определяет специфику имиджевой компетентности государственных служащих. С целью конкретизации содержательного наполнения понятия имиджевой компетентности государственных служащих детализировано ее структуру и раскрыто значение компонентов. Автор определяет комплекс методологических принципов, от которых зависит результативность и эффективность приобретения имиджевой компетентности государственных служащих.

Ключевые слова: общественный контроль, гражданское общество, общественные слушания, общественная экспертиза, доступ к информации.

Data wpływu artykułu: 6.11.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 23.04.2018 r.

Luis Ochoa Siguencia

Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach
e-mail: l.ochoa@awf.katowice.pl

Patrycja Kaczmarczyk

Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach
e-mail: pt.kaczmarczyk@gmail.com

Edyta Sadowska

Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu,
Wydział Zamiejscowy w Chorzowie
e-mail: e.sadowska@onet.pl

Rola mediów społecznościowych w innowacyjnym kształceniu – nowa przestrzeń edukacji (komunikat z badań)

STRESZCZENIE

Rozwój mediów społecznościowych wpłynął na zmiany w sposobie uczenia się oraz formy spędzania wolnego czasu. W artykule przedstawiono rolę mediów społecznościowych w edukacji. Metodą, którą wykorzystano do przygotowania tejże analizy, była ankieta internetowa dotycząca wykorzystania mediów społecznościowych, przede wszystkim Facebooka, stron i blogów o tematyce edukacyjnej przez studentów do nauki. Pozwoliło to na uzyskanie odpowiedzi na postawione pytanie badawcze i zweryfikowanie opinii młodzieży na temat edukacji w sieci. Poniższe opracowanie powstało w oparciu o literaturę przedmiotu z zakresu mediów społecznościowych, artykułów i wybranych publikacji o tej tematyce. Ocenie podległa również zasadność wykorzystania narzędzi mediów społecznościowych w edukacji.

Cel: Określenie wpływu narzędzi mediów społecznościowych na proces edukacyjny młodzieży.

Metoda: Analizę przeprowadzono w oparciu o sondaż diagnostyczny. Dane wykorzystane za pomocą techniki ankiety do analiz zostały pozyskane poprzez zastosowanie pytań (osiem o charakterze badawczym, trzy o charakterze metrycznym) zawartych w kwestionariuszu ankiety internetowej na portalu Survio.pl. Łącznie wyświetlono 138 ankiet, z czego wypełnionych zostało 100. Analiza treści odpowiedzi uzyskanych w trakcie badania posłużyła do opracowania wstępnych wniosków badawczych.

Wyniki: Badania ukazały potencjał funkcjonalny rozwiązań i możliwości, jakie istnieją w środowisku mediów społecznościowych z punktu widzenia realizacji potrzeb edukacyjnych oraz potencjału eksploracyjnego zasobów wiedzy i informacji. Wyniki wskazują, że media społecznościowe stanowią ważne ogniwo – przestrzeń edukacyjną

dla polskiej szkoły.

Ograniczenia badań i wnioskowania: Sformułowane wnioski ograniczone są specyfiką obiektu badań i uwarunkowań otoczenia, w którym funkcjonuje, oraz charakterem badań pilotażowych. Mogą zatem stanowić, na tym etapie opracowania, eksplorację o charakterze komunikatu badawczego.

Implikacje praktyczne: W ramach prezentowanego opracowania wskazano, w jaki sposób można efektywnie wykorzystać w procesie edukacyjnym narzędzia mediów społecznościowych.

Oryginalność: Przeprowadzona analiza doprecyzowuje eksplorowany w literaturze przedmiotu obszar edukacyjnych zastosowań mediów społecznościowych. Wypełnia lukę badawczą w odniesieniu do problemu zastosowania tych rozwiązań do transferowania wiedzy z otoczenia na potrzeby edukacyjne młodzieży.

Rodzaj pracy: Artykuł prezentujący wyniki badań empirycznych.

Słowa kluczowe: blog, edukacja, Facebook, media społecznościowe, strony internetowe.

Wstęp

Obecnie zauważalny jest dynamiczny rozwój mediów społecznościowych oraz wzmoczona aktywność ich uczestników, którzy poprzez swoją aktywność w sieci starają się wyjść naprzeciw potrzebom użytkowników, spełnić ich oczekiwania, tworzą kanały komunikacyjne, które dotrą do większości osób. Internetowa komunikacja odbywająca się poprzez portale społecznościowe i gromadząca miliony użytkowników na całym świecie świadczyć może o potędze mediów społecznościowych¹. Z pewnością można powiedzieć, że wyparły one tradycyjne nośniki informacji w postaci gazet, książek, a nawet telewizji czy radia. Ludzie zaczęli żyć w świecie „on-line”, do którego każdy stara się przystosować i być jego aktywnym uczestnikiem. Media społecznościowe z pewnością są także ulubioną formą pozyskiwania informacji przez młodzież².

Pierwsze wzmianki o pojawieniu się mediów społecznościowych obecne są już w roku 1978³. Wyłoniła się cyberprzestrzeń jako nowe środowisko aktywności społecznej. Pojawienie się Web 2.0, nazwanej również II falą technologiczną, umożliwiło tworzenie coraz to nowszych portali społecznościowych, projektów wraz z treściami, których kreatorami stali się sami użytkownicy sieci. Jest to jak najbardziej pozytywne zjawisko, ponieważ angażuje i zachęca do wzajemnej społecznej współpracy. Zanikają wszelkie bariery ekonomiczne, finansowe, techniczne⁴. Druga połowa lat 90. wprowadziła w internetowy świat por-

¹ W.A. van der Schuur et al, *The consequences of media multitasking for youth: A review*, “Computers in Human Behavior” 2015, nr 53, s. 211–212.

² S. Kilis, Y. Gülbahar, C. Rapp, *Exploration of teaching preferences of instructors’ use of social media*, “European Journal of Open, Distance and E-learning” 2016, nr 19(1), s. 1–18.

³ W tym czasie ukazał się na rynku program CBBS stworzony przez Warda Christensena, dzięki któremu on i inni pasjonaci komputerów mogli wymieniać ze sobą informacje. Bywa uznawany za protoplastę for społecznościowych. Szerzej o tym zob.: A. Kwik, *Krótką historia rozwoju mediów społecznościowych*, por. źródło: <https://socialpress.pl/2011/08/krotka-historia-rozwoju-mediow-spolesznosciowych>, dostęp: 14.03.2018 r.

⁴ K. Pokorna-Ignatowicz, S. Jędrzejewski, J. Bierówka, *Nowe media a praktyki komunikacyjne*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013, s. 9.

tale, takie jak Classmates.com oraz SixDegrees.com, które dały możliwość użytkownikom podtrzymywania znajomości wśród kolegów i koleżanek ze szkolnych lat, ze znajomymi z otoczenia czy też z członkami rodziny.

Niewiele później, w początkowym okresie XXI w., popularność internetową zdobyły kolejne serwisy społecznościowe, takie jak Facebook oraz Myspace, które do dziś pozyskują nowych użytkowników. Nie zapominając o użytkownikach poruszających się w świecie biznesu, w roku 2003 powstał LinkedIn, służący do zakładania profili zawodowych, dzięki którym możliwe staje się powszechne nawiązywanie kontaktów w obszarze naukowo-biznesowym⁵.

Kolejne lata dostarczyły takich rozwiązań komunikacyjnych jak Yahoo!, 360°, Twitter czy w 2011 roku Snapchat – mobilna aplikacja dająca możliwość użytkownikowi nagrania filmików i zdjęć, które po wyświetleniu przez innego użytkownika są już niedostępne dla niego do ponownego odtworzenia. W Polsce prawdziwy boom dla serwisów społecznościowych nastąpił po 2000 roku i polski Internet opanowały między innymi: Photoblog, Epuls, Fotka.pl, Grono.net czy Nasza Klasa, a także wspomniany już Facebook, Twitter oraz Instagram⁶.

Media społecznościowe obecnie opanowały Internet. Szacuje się, że na świecie jest około 700 milionów aktywnych użytkowników Internetu, którzy regularnie korzystają z mediów społecznościowych. Aktywnym użytkownikiem jest każda osoba, która kiedykolwiek miała możliwość korzystania z Internetu, a więc:

- przeglądała blogi,
- skomentowała bloga i treści w nim umieszczone,
- przeglądała pliki wideo, muzyczne,
- udostępniała własne treści, dodawała zdjęcia, posty itp.,
- założyła konto na portalach społecznościowych,
- jest uczestnikiem mediów społecznościowych⁷.

Media społecznościowe charakteryzują się przede wszystkim szybką wymianą informacji pomiędzy uczestnikami danej sieci. Komunikacja nastąpić może przez dowolną stronę i to właśnie rozróżnia je od tradycyjnych mediów⁸.

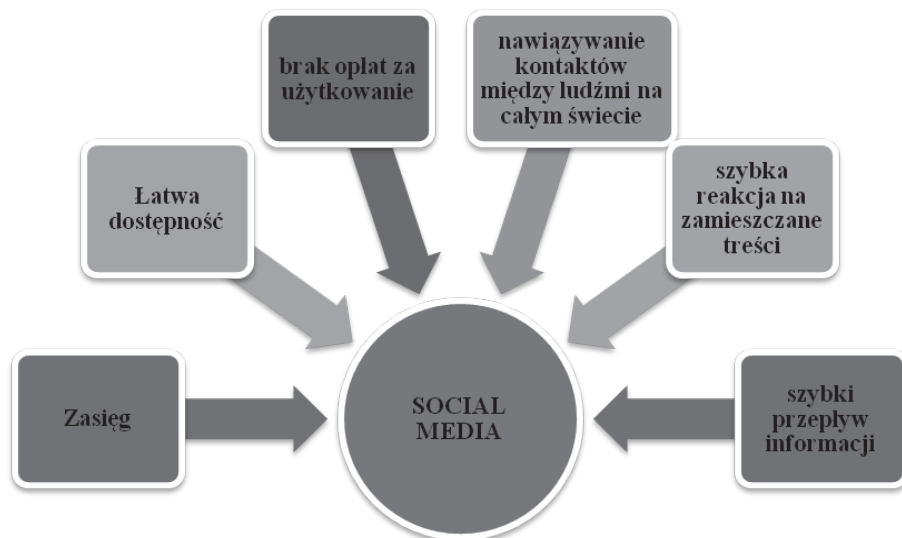
Narzędzia wykorzystywane przez media społecznościowe są doskonałą okazją dla twórców treści umieszczanych na serwerach społecznościowych i zdecydowanie stają się jedną ze skuteczniejszych możliwości dotarcia do dużej liczby potencjalnych odbiorców (rys. 1).

⁵ E. Öztürk, *Facebook as a new community of inquiry environment: An investigation in terms of academic achievement and motivation*, "Journal of Baltic Science Education" 2015, nr 14(1), s. 20–33.

⁶ Szerzej o tym zob.: M. Tanaś, *Nastolatki wobec internetu*, Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa NASK, Warszawa 2016, s. 8.

⁷ *Power to the people – social Media Tracker Wave 4*, s. 10–12, por. źródło: <http://www.universalmc-cann.com/wave>, dostęp: 25.02.2017 r.

⁸ IAB Social Media Ad Metrics Definitions, s. 4, por. źródło: www.iab.net/media/file/SocialMedia-Metrics-DefinitionsFinal.pdf, dostęp: 24.02.2017 r.

Rys. 1. Social media – cechy charakterystyczne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M. Bartosik-Purgat, *Media społecznościowe na rynku międzynarodowym*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016, s. 14.

Wykorzystanie narzędzi mediów społecznościowych w edukacji

Przyglądając się bliżej społeczeństwu, którego członkami są ludzie młodzi, dostrzec można, że stanowi ono zdecydowanie społeczeństwo cyfrowe, poddane nowej fali technologicznej, dążące do bycia na czasie, śledzące uważnie, jakie nowości oferowane są zarówno na rynku produktów, jak i rynku innowacji. Atrybutami charakteryzującymi młodzież dzisiejszych czasów stały się telefony, tablety, iphony, smartphony, laptopy. To dzięki tym urządzeniom możliwe jest przeniesienie się do świata wirtualnego, kontaktu z innymi użytkownikami sieci, wykreowanie przestrzeni w Internecie, w której o tym, kim jest człowiek, to, jak się opíše, wypowie, jakie treści zamieści – decyduje on sam. Postępowi cywilizacyjnemu nie da się zapobiec.

Aby odnaleźć się we współczesnej rzeczywistości, trzeba – chcąc nie chcąc – dostosować się do niej. Przypuszczać można, że taka sytuacja stanowi również wyzwanie dla klasycznego modelu edukacji. „Żyjąc w społeczeństwie opartym przede wszystkim na wiedzy i informacji, doświadczamy coraz częściej przeobrażeń rzeczywistości – i tej globalnej, i tej codziennej, nam bliższej [...]. Postęp techniki informatycznej, telekomunikacyjnej i tzw. multimediów sprawia, że otoczenie, w którym żyjemy, podlega ogromnym zmianom. Mamy do czynienia z nową rewolucją, która z ery industrialnej przenosi nas wszystkich do nowego etapu rozwoju cywilizacji: społeczeństwa informacyjnego. To z kolei pociąga za sobą konieczność zmiany modelu współczesnego kształcenia”⁹. Zatem przyszedł czas, w którym

⁹ E. Sadowska, Z. Cutter, *Jakość kształcenia w szkole wyższej jako wyznacznik edukacji permanentnej w społeczeństwie informacyjnym (zarys problematyki)* [w:] *Polska na drodze do społeczeństwa*

książki, prezentacje na tablicy, kartkówki i sprawdziany zostały wyparte na rzecz wkraczających do szkół komputerów, dzienników elektronicznych, słowem – edukacji z użyciem tabletów¹⁰.

Warto w tym miejscu podkreślić, iż w Berlinie w grudniu 2016 r. miała miejsce jedna z cyklicznych największych tematycznych konferencji, która w pełni dotykała sfery nowych technologii i wykorzystania ich w systemie edukacji (Online Educa Berlin, OEB). Tematyka grudniowej konferencji dotyczyła własności procesu uczenia się (*owning learning*). Sama konferencja pozwoliła na wysunięcie daleko idących wniosków: „Istotą edukacji jutra jest kwestia własności. Staniemy się właścicielami procesu uczenia się. Będziemy sprawować kontrolę nad tym, czego, gdzie, kiedy i jak będziemy się uczyć. [...] Proces uczenia się staje się własnością uczących się”¹¹. Tak więc własnością staje się edukacja w rękach nauczycieli, sposób przekazania wiedzy, informacji i dotarcia do młodego człowieka.

Ale jak to najłatwiej uczynić? Ze względu na duże zainteresowanie młodzieży nowoczesnymi technologiami zdobywanie wiedzy powinno odbywać się takimi kanałami komunikacji, jakimi posługują się nastolatki, tj. komunikacja sieciowa z użyciem takich narzędzi technologicznych jak: telefony, komputery, tablety. Szkoły stopniowo stawiają na edukację cyfrową, kształcenie nauczycieli w tym zakresie, lecz często ograniczeniem w zastosowaniu tego typu edukacji są finanse. Nie zawsze w krótkim okresie możliwe jest wyposażenie szkół w nowoczesny sprzęt czy też wyszkolenie nauczycieli¹².

Efektem tego jest zastosowanie technologii cyfrowej przez młodzież jedynie do celów rozrywkowych, komunikacyjnych z innymi użytkownikami Internetu¹³. Procesem zintegrowania nowoczesnych technologii z edukacją zajął się dr Ruben Puentedura, wykładowca z Bennington College’s New Media Center. Stworzył on tak zwany model SAMR, gdzie pierwsze litery tego skrótu charakteryzują poziomy tej integracji, tj.

1. *Substitution* (zastąpienie).
2. *Augmentation* (rozszerzenie).
3. *Modification* (modyfikacja).
4. *Redefinition* (przewartościowanie)¹⁴.

Zamieszczony na następnej stronie rys. 2 obrazuje korzyści, jakie może nieść ze sobą nowoczesne wykorzystanie technologii w edukacji za pomocą programu SAMR.

Popularną metodą współczesnej edukacji jest także stosowanie e-learningu, który pojawił się na początku XXI w. W głównej mierze odnosi się do edukacji przez Internet. Jest to doskonały przykład nauczania na odległość, kiedy niemożliwy jest bezpośredni kontakt nauczyciela z uczniami. Dzięki technologiom komunikacyjnym e-learning tworzy uczestnikom procesu edukacji komfort nauczania, w którym przesyłany jest obraz wideo, głos, dźwięk

informatycznego. *Między rozwojem a wykluczeniem w Zjednoczonej Europie*, red. A. Marzec, I. Wagner, Wydawnictwo AJD, Częstochowa 2005, s. 139.

¹⁰ C. Greenhow, C. Lewin, *Social media and education: Reconceptualizing the boundaries of formal and informal learning*, „Learning, Media and Technology” 2016, nr 41(1), s. 1–25.

¹¹ The global, cross-sector conference on technology supported learning and training, Berlin, 30 XI – 2 XII 2016 r., por. źródło: www.online-educa.com, dostęp: 01.01.2017 r., [tłum. własne – przyp. autor.]

¹² J. Lim, J.C. Richardson, *Exploring the effects of students’ social networking experience on social presence and perceptions of using SNSs for educational purposes*, „The Internet and Higher Education” 2016, nr 29, s. 31–39.

¹³ M. Tanaś, op. cit., s. 86.

¹⁴ Ibidem, s. 83.

i „[...] współczesne technologie umożliwiają również bezpośredni kontakt w czasie rzeczywistym pomiędzy nauczycielem a uczniem za pomocą audio- lub wideokonferencji, niezależnie od odległości, jaka ich dzieli”¹⁵.

Rys. 2. Korzyści stosowania TIK w szkołach – model SAMR

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M. Tanaś, *Nastolatki wobec internetu*, Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa NASK, Warszawa 2016, s. 87.

Głównymi narzędziami wykorzystywanymi w procesie nowoczesnej edukacji za pomocą e-learningu są m.in.:

- czat,
- platformy e-learningowe,
- poczta elektroniczna,
- fora, portale społecznościowe,
- strony internetowe¹⁶.

Wpływ narzędzi mediów społecznościowych na edukację wśród młodzieży w świetle wyników badań własnych

Głównym celem badań było określenie, jaki wpływ mają narzędzia mediów społecznościowych na edukację młodzieży.

¹⁵ M.J. Kubiak, *Wirtualna edukacja*, Wydawnictwo “MIKOM”, Warszawa 2000, s. 11. Zob. też: „Problemy Nowoczesnej Edukacji”, t. I: *Moodle – narzędziem edukacyjnym XXI wieku*, red. A. Majkiewicz, T. Walasek, Wydawnictwo WSL, Częstochowa 2011, passim.

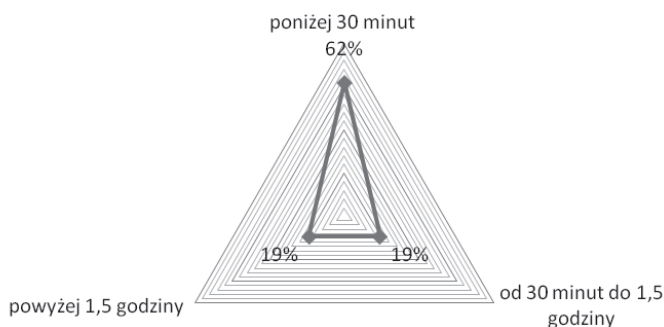
¹⁶ Por. źródło: <http://www.esee.eu/index.php?id=171>, dostęp: 6.03.2017 r.

Narzędziem badawczym, którym się posłużono, był kwestionariusz ankiety internetowej stworzonej na portalu Survio.pl. Ankieta stanowi najszybszy i najwygodniejszy sposób pozyskania informacji od respondentów, jest łatwo dostępna dla wszystkich i nie wymaga dużych nakładów czasowych oraz finansowych.

Ankieta złożona była z dwóch części: badawczej oraz metryczki. W części badawczej zawarto osiem pytań, w metrycznej natomiast trzy pytania. Przebieg badań był złożony z kilku etapów. Pierwszy to skonstruowanie kwestionariusza badawczego. Badanie, mające charakter pilotażowy, trwało około 1 miesiąca. Pierwsze ankiety zostały wysłane 15 stycznia 2017 r., natomiast gromadzenie danych zostało zakończone 10 lutego 2017 r. Łącznie wyświetlonych zostało 138 ankiet, z czego wypełnionych zostało 100. Na ich podstawie możliwa była weryfikacja danych oraz dokonanie ich analizy.

Badanie zostało przeprowadzone wśród młodzieży zamieszkującej obszar województwa śląskiego. Na podstawie doboru losowego stworzono w ten sposób grupę młodzieży. W badaniu dotyczącym określenia zainteresowań młodzieży edukacją z wykorzystaniem narzędzi mediów społecznościowych wzięło udział 66 kobiet (66%) oraz 34 mężczyzn (34%). Wśród ankietowanych osób najczęściej znajdowało się w przedziale wiekowym 18–26 lat, co stanowiło 86% ogólnej liczby badanych, w przedziale wiekowym 27–40 lat znalazło się 14% osób, natomiast badanie nie objęło osób poniżej 18. roku życia. Najwięcej respondentów posiadało średnie wykształcenie i stanowiło 57% badanych, niewiele mniej, bo aż 37%, posiadało wykształcenie wyższe, natomiast wykształcenie zawodowe wskazało 6 osób – 6% badanych.

Pierwsze pytanie zawarte w ankiecie dotyczyło uzyskania informacji na temat częstotliwości korzystania z portalu społecznościowego, jakim jest Facebook. Praktycznie wszyscy ankietowani zgodnie stwierdzili, że codziennie korzystają z Facebooka, tylko 2% osób zaznaczyło odpowiedź: „kilka raz w tygodniu”. Jak widać, tego typu serwis społecznościowy wkraśl się w życie młodych ludzi na stałe, ponieważ żaden z ankietowanych nie udzielił odpowiedzi, że korzysta z niego kilka razy w ciągu miesiąca bądź też sporadycznie.

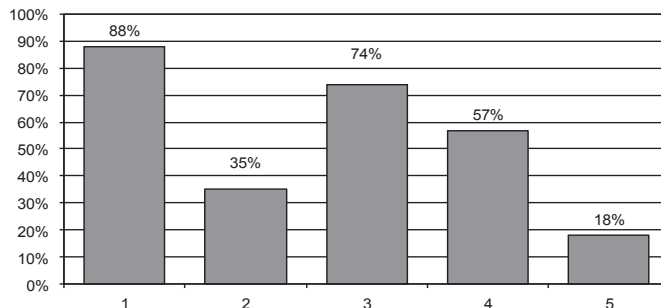

Rys. 3. Częstotliwość korzystania z portalu społecznościowego Facebook

Źródło: Opracowanie własne.

Podczas każdego logowania się do portalu Facebook ankietowani spędzają na przeglądaniu zamieszczonych w nim treści średnio poniżej 30 minut. Odpowiedzi takiej udzieliło 62 ankietowanych. Jednak przypuszczając, że logowanie w ciągu dnia następuje kilka razy, łączny czas przebywania na portalu wahać się może w granicach 2–3 godzin. W granicach 30 minut do 1,5 h podczas zalogowania się na Facebooka spędza na nim czas 19%

ankietowanych. Taki sam odsetek (19% badanych) dotyczy osób, które zaznaczyły odpowiedź: „powyżej 1,5 godziny”.

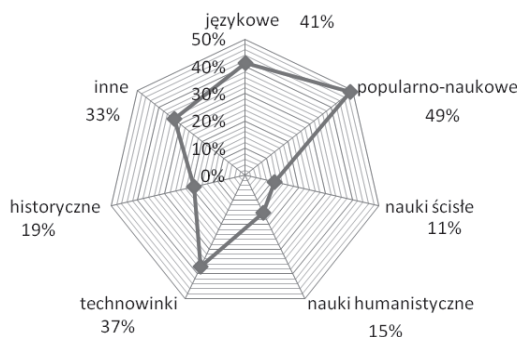
Rys. 4. Cele korzystania z portalu Facebook.

1. Utrzymywanie kontaktu z znajomymi, 2. Dodawanie zdjęć i treści, 3. Śledzenie wpisów, dodawanie komentarzy, polubienia postów, stron, 4. Śledzenie blogów, stron udostępnionych przez portal Facebook (książki, nauka, gotowanie, sport itp.), 5. Inne

Źródło: Opracowanie własne.

Ankietowana młodzież wskazała w 88%, że Facebook służy w głównej mierze do utrzymywania kontaktu ze znajomymi, a w 74% – do śledzenia wpisów, dodawania komentarzy pod postami, zdjęciami oraz do polubień postów. Młodzież również chętnie śledzi różnego rodzaju blogi (modowe, sportowe, dotyczące gotowania, różnych porad itp.) i tę odpowiedź wskazało 57 osób (57%) spośród objętych badaniem ankietowym. Inny cel użytkowania portalu Facebook wskazało 18 osób (18%).

Badani w 69% udzielili odpowiedzi „tak” na pytanie: „Czy korzystają ze stron, które zamieszczane są na portalu Facebook i dotyczą tematyki naukowej?”. Pośród ankietowanej młodzieży 31% badanych nie jest zainteresowanych tematyką naukową, jaka jest dostępna na portalu Facebook i korzysta z innych treści, jakie są tam regularnie zamieszczane i przez nich śledzone.

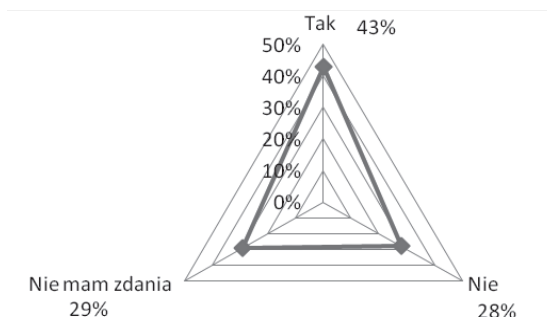

Rys. 5. Tematyka naukowa publikowana przez Facebooka

Źródło: Opracowanie własne.

Zdaniem młodzieży największym zainteresowaniem cieszą się strony dostarczające informacji popularno-naukowych (49%), a także strony językowe (41%), stanowiące doskonałe źródło wiedzy na temat gramatyki językowej, czasów itp. Technowinkami zainteresowanych

jest 39% badanych, tematyką historyczną 19% badanych, natomiast inne zainteresowania tematyką publikowaną przez portal Facebook wskazało 33% ankietowanych.

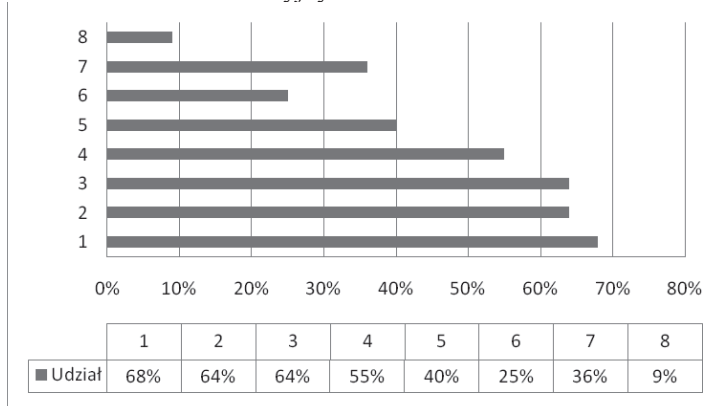

Rys. 6. Ocena Facebooka jako źródło pozyskiwania wiedzy – nauki

Źródło: Opracowanie własne.

Ankietowani w 43% (43 osoby) wskazali, że dzięki portalom społecznościowym, w tym dzięki portalowi Facebook, możliwe jest zdobycie wiedzy, informacji naukowych w celu efektywniejszej nauki. Spośród badanych 28 osób uważa, że Facebook nie stanowi źródła edukacji, przypuszczając, że osoby te nastawione są bardziej na rozrywkowy charakter portalu, naukę czerpią z tradycyjnych źródeł wiedzy, typu książki, notatki, informacje prasowe. Odpowiedzi: „Nie mam zdania” udzieliło 29 osób.

Zdania ankietowanych na temat korzystania i śledzenia blogów, stron edukacyjnych z wykorzystaniem portali społecznościowych i Internetu rozkładają się równomiernie. Wśród zainteresowanych osób znalazło się 54% ankietowanych, natomiast odpowiedzi: „Nie” udzieliło 46% badanych. Wynikać to może z faktu, że portale społecznościowe służą młodym osobom do przeglądania treści mających bardziej rozrywkowy charakter, rozwijający pasję, niż te o charakterze edukacyjnym.

1. Łatwy przekaz, 2. Krótkie, konkretne treści, 3. Umieszczanie filmików instruktażowych, 4. Ciekawostki edukacyjne, 5. Łatwiejsze tłumaczenie trudnych do zrozumienia zagadnień, 6. Ćwiczenia i testy sprawdzające pozyskaną wiedzę, 7. Linki i odsyłacze do stron z podobną tematyką odwiedzonej strony, bloga, gdzie znaleźć można większy zakres materiałów edukacyjnych, 8. Inne

Rys. 7. Motywacja do nauki poprzez strony edukacyjne, blogi naukowe, portal Facebook

Źródło: Opracowanie własne.

Dla młodzieży, która jest aktywnym uczestnikiem Internetu i chętnie korzysta z jego dostępności, najważniejszy podczas edukacji w sieci jest przede wszystkim łatwy przekaz – odpowiedzi tej udzieliło 68 osób (68%), 64 osoby uznaje również krótki i konkretny przekaz oraz efektywniejsze sposoby zdobywania wiedzy za pomocą filmików instruktażowych. Dla młodzieży liczą się również ciekawostki edukacyjne (55% ankietowanych), łatwiejsze przekazanie trudnych do zrozumienia zagadnień naukowych (40% ankietowanych) oraz dostępność testów, quizów i innych narzędzi służących do weryfikacji pozyskanej wiedzy i jej utrwalenia (25% ankietowanych). Osoby korzystające z linków i odsyłaczy do innych stron, z których mogą czerpać wiedzę edukacyjną i naukową, stanowią 36% spośród wszystkich objętych badaniem.

Podsumowanie

Dokonując podsumowania wyników uzyskanych w odniesieniu do wykorzystania narzędzi social media w edukacji młodzieży, dostrzec można, że z pewnością stanowią one perspektywistyczną wizję wprowadzenia na stałe takiego modelu pozyskiwania wiedzy, nie tylko przez samą młodzież, ale przez jednostki odpowiedzialne za edukację.

Codziennie niemalże korzystanie przez młodzież z portalu Facebook, spędzanie na nim coraz więcej czasu, a także czerpanie – niejako przy okazji – wiedzy świadczyć może o fakcie, że postęp technologiczny i wykorzystanie Internetu, w większości przypadków do komunikacji, znajduje również inne zastosowanie – edukację. Młody człowiek potrafi świetnie odnaleźć się w wirtualnym świecie, a przede wszystkim wie, jak to wykorzystać. Sami badani przyznali, że chętnie korzystają z możliwości pozyskiwania informacji, jeśli chodzi o tematykę, która ich interesuje, np. za pomocą Facebooka czy też blogów i stron tematycznych. Ankietowani zgodnie przyznają, że taka prezentacja treści z pewnością sprawa, że edukacja staje się łatwiejsza i przyjemniejsza. Tradycyjna jej forma, z wykorzystaniem książek, lekcji w szkołach na pewno będzie obecna zawsze w systemie edukacji, jednak potrzeba dostosowania do zmieniających się trendów i postępu technologicznego sprawić może niebawem, że młodzież na stałe będzie chciała uczyć się z użyciem tylko i wyłącznie świata wirtualnego i narzędzi, które ten świat oferuje.

Bibliografia

- Greenhow C., Lewin C., *Social media and education: Reconceptualizing the boundaries of formal and informal learning*, "Learning, Media and Technology" 2016, nr 41(1).
<http://www.esee.eu/index.php?id=171>, dostęp: 6.03.2017 r.
- IAB Social Media Ad Metrics Definitions, por. źródło: www.iab.net/media/file/SocialMediaMetricsDefinitionsFinal.pdf, dostęp: 24.02.2017 r.
- IAB Social Media Ad Metrics Definitions*, www.iab.net/media/file/SocialMediaMetricsDefinitionsFinal.pdf, dostęp: 6.03.2017 r.
- Kilis S., Gülbahar Y., Rapp C., *Exploration of teaching preferences of instructors' use of social media*, "European Journal of Open, Distance and E-learning" 2016, nr 19(1).
- Kubiak M.J., *Wirtualna edukacja*, Wydawnictwo MIKOM, Warszawa 2000.

- Kwik A, *Krótką historią rozwoju mediów społecznościowych*, por. źródło: <https://socialpress.pl/2011/08/krotka-historia-rozwoju-mediow-spoecznościowych>, dostęp: 14.03.2018 r.
- Lim J., Richardson J.C., *Exploring the effects of students' social networking experience on social presence and perceptions of using SNSs for educational purposes*, "The Internet and Higher Education" 2016, nr 29.
- Öztürk E., *Facebook as a new community of inquiry environment: An investigation in terms of academic achievement and motivation*, "Journal of Baltic Science Education" 2015, nr 14(1).
- Problemy nowoczesnej edukacji*, t. I: *Moodle – narzędziem edukacyjnym XXI wieku*, red. A. Majkiewicz, T. Walasek, Wydawnictwo WSL, Częstochowa 2011.
- Pokorna-Ignatowicz K., Jędrzejewski S., Bierówka J., *Nowe media a praktyki komunikacyjne*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013.
- Power to the people – social Media Tracker Wave 4*, por. źródło: <http://www.universalmc-cann.com/wave>, dostęp: 25.02.2017 r.
- Sadowska E., Cutter Z., *Jakość kształcenia w szkole wyższej jako wyznacznik edukacji permanentnej w społeczeństwie informacyjnym (zarys problematyki)* [w:] A. Marzec, I. Wagner (red.), *Polska na drodze do społeczeństwa informacyjnego. Między rozwojem a wykluczeniem w Zjednoczonej Europie*, Wydawnictwo AJD, Częstochowa 2005.
- Schuur W.A. van der et al., *The consequences of media multitasking for youth: A review*, "Computers in Human Behavior" 2015, nr 53.
- Tanaś M., *Nastolatki wobec internetu*, Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa NASK, Warszawa 2016.
- The global, cross-sector conference on technology supported learning and training*, Berlin, 30 XI–2 XII 2016 r., por. źródło: www.online-educa.com, dostęp: 01.01.2017 r.

SUMMARY

Luis Ochoa Siguencia, Patrycja Kaczmarczyk, Edyta Sadowska

The role of social media in innovative education – a new space of education (research results)

The development of the social media has resulted in changes in learning and forms of leisure. This paper presents the role of the social media in education. The method used to prepare this analysis was an online survey on the use of social media, especially Facebook, educational websites and blogs for students for educational purposes. This allowed the author to obtain the answer to the research question and verify the opinion of young people on education online. This study was based on specialist literary sources in the field of social media, selected articles and publications. The validity of the use of social media tools in education has also been evaluated

Objective: Determine the impact of social media tools in the educational process of young people.

Method: The analysis was based on a diagnostic survey. The data used in the survey technique for analysis were obtained through the use of questions (eight of a research nature, three of a metric nature) contained in the online questionnaire on the portal

Survio.pl. A total of 138 questionnaires were displayed, of which 100 were filled. The analysis of the response content obtained during the study was used to develop the initial research conclusions.

Results: Research has shown the functional potential of solutions and possibilities, that exist in the environment of social media from the point of view of implementation of educational needs and exploration potential of knowledge and information resources. The results indicate, that social media is an important link – educational space for Polish schools.

Limitations of the research and conclusions: The conclusions formulated are limited by the specificity of the research object and environmental conditions, in which it operates and the nature of pilot studies. Therefore, they may constitute, at this stage of the study, exploration as a research communication.

Practical implications: As part of the presented study, it was pointed out, how to effectively use social media tools in the educational process.

Originality: The conducted analysis clarifies the area of educational applications of social media, explored in the literature. It fills in the research gap with regard to the problem of applying these solutions to transfer knowledge from the environment to the educational needs of young people.

Type of work: An article presenting the results of empirical research.

Key words: blog, education, Facebook, social media, websites.

Data wpływu artykułu: 09.08.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 26.02.2018 r.

Grzegorz Olczyk

Akademia Leona Koźmińskiego

e-mail: golczyk@kozminski.edu.pl

Uelastycznianie „gorsetu komunikacyjnego” w kulturach organizacji

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia zaniechaną w polskiej literaturze oraz badaniach nad organizacją koncepcję subkultur. Na podstawie metafory: „organizacja to mozaika subkultur” eksploracji poddany został fragment organizacji opartej na wiedzy w otoczeniu zaawansowanych technologii. W badaniach jakościowych przeprowadzonych wśród inżynierów zatrudnionych w organizacji zastosowane zostały techniki wywiadu swobodnego i obserwacji uczestniczącej. Do analiz materiału empirycznego wykorzystano elementy metodologii teorii ugruntowanej oraz interpretacji hermeneutycznej. W rezultacie odkryto istnienie „subkultury wzmacniającej” jako kluczowy składnik „kultury dominującej” organizacji. Zademonstrowano również rolę barier w komunikacji międzykulturowej w procesie organizowania.

Słowa kluczowe: kultura organizacji, subkultury, bariery komunikacyjne, zarządzanie.

Wprowadzenie

Język jest fenomenem kultury oraz elementem różnorodności, do której zaliczają się normy, wartości, artefakty oraz działania¹. Jest składową organizacji kultury wytworzoną przez interakcje międzyludzkie oraz katalizatorem świata². W zbiorze języka zawierają się wytwory czynności kulturowych: etykieta, kanony wypowiedzi stosownych do sytuacji i intencji nadawcy, klisze tekstowe oraz style otoczone nimbem historii i doświadczeń³. Język jest konstytutywną formą tworzenia każdej kultury, od kondygnacji dużego systemu społecznego (państwo, narodowość), przez regionalną, do nielicznego gremium. Do strumienia komunikacji wykorzystywany jest pojedynczy socjolekt (jako element np. systemu dyskursywnego). W zależności od relacji społecznych rozmówców lub bardziej formalny schemat

¹ A. Kłoskowska, *Kultura* [w:] A. Kłoskowska, *Encyklopedia kultury polskiej XX w. Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, Wiedza o Kulturze, Wrocław 1991.

² A. Wierzbicka, *Język, umysł, kultura*, PWN, Warszawa 1999.

³ J. Bartmański, *Język w kontekście kultury* [w:] J. Bartmański, *Współczesny język polski*, UMCS, Lublin 2001.

wykorzystujący znajomość dwóch lub więcej języków albo form komunikowania się tworzy tzw. „wspólnotę komunikatywną”. Socjolekty przebiegają w dwóch nurtach kulturowych: w relacjach bezpośrednich – nieformalnych postawach oraz w układach instytucjonalnych, w których tworzą się zawodowe odmiany języka⁴.

Jako artefakt współcześnie przewodnią rolę w komunikacji pełnią obrazy. Media społecznościowe, telewizyjne i szerzej internet dostarczają możliwości ugruntowanego przekazu opierającego się na krótkich wiadomościach oraz samych tylko obrazach (często modyfikowanych dla różnych potrzeb – memy). Wydawać się może, że podejście intersubiektywnego tworzenia rzeczywistości Schutza⁵ traci dziś na znaczeniu na rzecz hiperrealizmu Baudrillarda⁶. Świat oparty jest na języku i komunikowaniu się. Może być konstruowany społecznie, zatem budowany z wytworów człowieka, czyli artefaktów, oraz z rozmaitych obiektów społecznych. W przypadku zaistnienia uniwersalnego języka, jednolitego dla wszystkich kultur, to ostatnie musiałyby zostać przedefiniowane, jeśli w ogóle można mówić o jego istnieniu. Za językiem mogą ukrywać się różne światy znaczeń. Wypowiedziane słowa mają ładunek kontekstowy w zależności od kompetencji zarówno źródła, jak i adresata. Trudności w uchwyceniu sensu przekazu mogą podlegać regułom mechaniki działania schematów poznawczych, a więc również prototypów, które w przypadku ograniczonej ich liczby, ze względu na doświadczenie i wiedzę teoretyczną, przybierają formę stereotypów albo uprzedzeń. Zawoalowaną cechą języka tworzą również przekonania oraz emocje, które wyznaczają ludzkie postawy. Te natomiast, gdy zawierają znak ujemny, mogą w sposób normatywny ustalać „komunikowanie etnocentryczne”. W życiu społecznym na poziomie małych grup zaobserwować można procesy stereotypizacji, które polegają na tworzeniu obrazu, najczęściej nieprawdziwego i opartego na teoretycznych schematach poznawczych własnej lub obcej grupy. Implikacją tego mechanizmu jest zmiana postaw poprzez pragnienie uniknięcia śmieszności i chęć, aby być lubianym, dążenie do identyfikowania się z kimś, kogo się podziwia i szanuje oraz pęd do uzyskania pochwały i usprawiedliwienia własnego zachowania⁷.

Postawy to najniższa warstwa trójpoziomowego modelu kultury organizacyjnej Scheina⁸. Są to rutynowe działania, które wykonuje się automatycznie, ponieważ ugruntowane są przez nabyte doświadczenie oraz zgodne z normami i wartościami ustalonymi w grupie. To aktywność brana za pewnik (*taken for granted*), czyli wyraz przekonania o skuteczności podejmowanych decyzji i operacji. Postawy na tym poziomie kształtowane są przez normy, których formułę komponuje się na etapie tworzenia artefaktów, czyli w najwyższej warstwie modelu. Artefakty, w środowisku organizacyjnym, to dowolny materialny lub dialektyczny wytwór konstruowany przez człowieka, aby zrealizować konkretne cele. Są narzędziem, które umożliwia – na przykład menedżerom – wprowadzanie zaplanowanych zmian organizacyjnych, doskonalenie procesów lub korektę działań operacyjnych. Dobrze przemyślany i zbudowany zestaw artefaktów może oddziaływać na powstawanie norm oraz wartości i jeśli ich konsolidacja, umocnienie w grupie przebiegać będzie spójnie dla większości członków,

⁴ S. Grabias, *Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty* [w:] J. Bartmański, *Współczesny język polski*, UMCS, Lublin 2001; A. Kłosowska, *Socjologia kultury*, PWN, Warszawa 2007.

⁵ A. Schutz, *O wielości światów*, Nomos, Kraków 2012.

⁶ U. Kusio, *Dialog w komunikacji międzykulturowej. Ideaty a rzeczywistość*, UMCS, Lublin 2011.

⁷ E. Aronson, *Człowiek istota społeczna*, PWN, Warszawa 2009; B. Wojciszke, *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Scholar, Warszawa 2004.

⁸ E. H. Schein, *Organizational Culture and Leadership*, Jossey-Bass, San Francisco 2010.

to potencjalnie zaistnieją postawy, których ukonstytuowanie było pierwotnym celem. Rutynowość i rozumienie procesów organizacyjnych poprzez tworzenie artefaktów jest obecnie przedmiotem eksploracji⁹ i taki mechanizm jest skuteczny, kiedy w organizacji zidentyfikowana zostanie kultura. W tle konceptualnym w dalszych rozważaniach zastosowana zostanie „rdzenna” metafora kultury¹⁰.

Subkultury i organizacja

Większość organizacji posiada dominującą kulturę lub subkultury. W kontekście wyróżniającej się kultury większość pracowników współdzieli główne wartości organizacji, natomiast w subkulturach, małych grupach pracowników dzielone są one według otoczenia pracy, departamentów, geograficznego położenia grupy, grup rówieśniczych lub narodowych¹¹. Różnice pomiędzy grupami pracowników w odniesieniu do ich cech kulturowych są nadal przedmiotem badań naukowych¹².

W organizacjach można rozróżnić kilka typów subkultur¹³. Są to: subkultury zawodowe/profesjonalne rozwijające współdzielone rozumienie. Działają jako część tego samego zawodu czy nieformalnej grupy, które są związkami ludzi opartymi na praktyce, przyjaźni. To są również gangi, koalicje, które odnoszą się do używania tej samej technologii. Według Van Maanena i Barleya subkultury zawodowe zdefiniowane są przez następujące charakterystyki: uczestnicy współdzielą tożsamość pochodzącą z zawodowej wspólnoty, która determinuje specyficzną kulturę, uczestnicy widzą siebie jako punkt odniesienia w określaniu indywidualnych znaczeń i doświadczeń, uczestnicy posiadają wspólne i unikalne wymagania emocjonalne oraz uczestnicy nie ograniczają się tylko do pracy, ale współdziałają w zajęciach poza pracą¹⁴. Ponadto autorzy definiują subkulturę organizacyjną jako podzbiór członków organizacji, którzy wchodzi w interakcje ze sobą regularnie, identyfikują się jako inna grupa w obrębie organizacji, współdzielą ze sobą problemy zdefiniowane jako problemy powszechnie zdefiniowane i w sposób rutynowy podejmują działania na podstawie współdzielonego rozumienia unikalnego dla tej grupy. W podobny sposób definiują koncepcję subkultury organizacyjnej Jermier i in., według

⁹ E. A. Lofquist, P. K. Dyson, S. N. Trønnes, *Mind the gap: a qualitative approach to assessing why different sub-cultures within high-risk industries interpret safety rule gaps in different ways*, „Safety Science” 2017, nr 92, s. 241–256.

¹⁰ L. Smircich, *Concepts of culture and organizational analysis*, „Administrative science quarterly” 1983, s. 339–358; M. Kostera, *Organization and Archetypes*, UK, Elgar 2012.

¹¹ E. Martins, N. Martins, *Organisational culture [w:] S. Robbins, A. Odendaal, G. Roodt, Organisational behavior*, 3rd ed. Cape Town, „Pearson Education” 2016, s. 606–41; A. da Veiga, N. Martins, *Defining and identifying dominant information security cultures and subcultures*, „Computers & Security” 2017.

¹² E. H. Schein, *Three cultures of management: the key to organizational learning*, „Sloan Management Review” 1996, nr 38 (1), s. 9–20; C. Rollenhagen, J. Westerlund, K. Näswall, *Professional subcultures in nuclear power plants*, „Safety science” 2013, nr 59, s. 78–85.

¹³ J. Jung, C. Nam, E. Lee, S. Kim, *Subculture by autonomy and group cohesion and its effect on job satisfaction of R&D professionals in an R&D organization*, „Journal of Management & Organization” 2016, nr 22 (2), s. 154–172.

¹⁴ J. Van Maanen, S. R. Barley, *Occupational Communities: Culture and Control in Organizations*, MIT 1982.

których współdzielone rozumienie ukierunkowane jest do misji i standardów postępowania w organizacji, jak również do odpowiednich praktyk, które pojawiają się w grupie pracowników¹⁵. Twierdzi się ponadto, że subkultury mają silniejszy wpływ na zaangażowanie i wyniki działań w organizacji niż ma to kultura organizacyjna¹⁶ oraz kultura organizacyjna może być postrzegana jako zjawisko drugiego stopnia, pochodzące z podobieństw oraz interakcji pośród subkultur¹⁷.

W niniejszym opracowaniu wykorzystana zostanie koncepcja subkultur¹⁸. Istnieją trzy formy charakteryzowane jako: subkultura wzmacniająca – w której wartości dominującej w organizacji kultury są wzmacniane, subkultura ortogonalna – w której wartości dominującej kultury współlistnieją z wartościami i unikalnymi założeniami definiującymi subkulturę oraz subkultura jako kontrkultura – działania i artefakty ujawniają wartości i założenia, które stają w przeciwieństwie do dominującej w organizacji kultury¹⁹. W badanym zespole zidentyfikowano trzy grupy kulturowe: „prowincjonalną” – z cechami charakterystycznymi dla subkultury wzmacniającej, „historyczną” – wyłaniającą się według własności subkultury ortogonalnej oraz kontrkulturę – opartą na tzw. podziemnych wartościach.

Metodologia

Badacze wywodzący się z nurtu interpretatywnego²⁰ zakładają, że dostęp do rzeczywistości (otrzymanej lub społecznie skonstruowanej) jest możliwy tylko poprzez społeczne konstrukty, takie jak język czy współdzielone znaczenia. Przyjęta perspektywa badawcza zawiera się w dziedzictwie hermeneutyki²¹ i fenomenologii²². Studia interpretatywne próbują zrozumieć zjawiska poprzez znaczenia, jakie przypisują im ludzie. Nie definiują zmiennych zależnych i niezależnych, ale skupiają się na całej złożoności ludzkiego rozumienia w chwili, gdy pojawiają się fenomeny.

W badaniach wykorzystano narzędzia wywiadów swobodnych oraz obserwacji jako źródło danych empirycznych. Przeprowadzono 15 wywiadów rejestrowanych i poddanych transkrypcji, a liczba godzin poświęconych na obserwację uczestniczącą wyniosła ponad 1000. Badana była grupa pracowników stanowiąca jeden zespół (40 pracowników)

¹⁵ J. Jermier, J. Slocum, L. Fry, J. Gaines, *Organizational subcultures in a soft bureaucracy: Resistance behind the myth and facade of an official culture*, „Organization Science Journal” 1991, vol. 2, nr 2, s. 170–194.

¹⁶ P. Lok, R. Westwood, J. Crawford, *Perceptions of organizational subculture and their significance for organizational commitment*, „Applied Psychology” 2005, nr 54(4), s. 490–514.

¹⁷ M. J. Hatch, *Organization Theory*, „Oxford University Press” 2013.

¹⁸ J. Martin, C. Siehl, *Organizational culture and counterculture: An uneasy symbiosis*, „Organizational Dynamics”, 12.2, pp. 52–64; J. A. Howard-Grenville, *Inside the “Black Box” How Organizational Culture and Subcultures Inform Interpretations and Actions on Environmental Issues*, „Organization & Environment” 2006, nr 19(1), s. 46–73.

¹⁹ R. W. Larkin, *Counterculture: 1960s and Beyond. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Volume 5, Elsevier 2015.

²⁰ G. Burrell, G. Morgan, *Sociological paradigms and organizational analysis*, Ashgate Publishing Company 2008.

²¹ C. Lafont, *The Linguistic Turn in Hermeneutic Philosophy*, MIT Press 2002.

²² A. Schutz, op. cit.

w organizacji typu R&D (Research and Development). Zebrany materiał został poddany najpierw analizom, zgodnie z zasadami teorii ugruntowanej²³, a następnie, po uzyskaniu nasycenia teoretycznego, została zastosowana technika analizy w postaci cyklu hermeneutycznego. Cykl odnosi się do dialektyki pomiędzy rozumieniem tekstu jako całości i interpretacji tych jego części, których opis kieruje badacza przez oczekiwane wyjaśnienia. Wynikiem jest oczekiwanie znaczenia kontekstu, który przeminął wcześniej. Innymi słowy, interpretacja jest „kołem hermeneutycznym” umożliwiającym dekodowanie ukrytych znaczeń poprzez te ujawniające się dosłownie i jednoznacznie²⁴. Narzędzia badawcze wykorzystane zostały po zebraniu materiału empirycznego jako rezultat postawionego pytania badawczego: Dla czego różne style komunikacji międzykulturowej decydują o procesach wykonywanej pracy inżynierskiej (przez inżynierów)?

„Jak stworzyłeś ten plik? No, tak o!”

Przyjęte zostaje założenie, że subkultura prowincjonalna²⁵ posiada własny sposób komunikacji – „komunikację prowincjonalną”. W tej grupie pracowników, która realizuje założenia subkultury prowincjonalnej, czyli jej członkowie pochodzą spoza dużej aglomeracji miejskiej i nie posiadają kontaktów bezpośrednich ze swoim miejscem zamieszkania i ludźmi ze swojego macierzystego środowiska, mają tendencję do zacieśniania więzów społecznych z osobami, których sposób komunikowania jest podobny²⁶. Lokalny słownik oraz środowiskowe dziedzictwo krzyżuje się ze światem odmiennej aksjologii i zrelatywizowanych wartości życia w mieście i pracy zawodowej w dużej korporacji. W otoczeniu organizacyjnym, z dala od regionalnych skupisk kulturowych, tworzą się więzi i układy odwołujące się do wcześniejszych relacji: „[...] K i G łączy to, że oni razem studiowali [...], czyli nie dość, że pochodzą z Białegostoku, to jeszcze na studiach razem byli, w akademikach się znali i tak dalej”. Podobieństwo metryki oraz korzenie edukacyjne, okresy wzajemnego wsparcia w życiu codziennym oraz nakreślone wówczas wartości i przekonania intensyfikują zażyłość i jednolity punkt widzenia na świat i najbliższe otoczenie. Identyfikacja siebie i sobie podobnych poprzez wspólną perspektywę stanowi o odrębności jako grupy. Postrzeganie innych jest pryzmatem socjalizacji własnej społeczności. W zależności od stopnia homogeniczności kształtują się różne poziomy i natężenia postaw wobec odmienności. Zawężenie dyskursu do lokalnej ideologii może być źródłem komplikacji dla nowych członków takiej grupy i podejmowania bezstronnych decyzji i działań. W obszarze organizacyjnym stwarza to niebezpieczeństwo pojawiania się postaw będących przeciwieństwem relatywizmu kulturowego, również w odniesieniu do kultury organizacyjnej, i przybierania postaw etnocentrycznych. „[...] jest to jakiś czynnik, który uwzględnia. Szczególnie w pierwszej fazie, bo zobacz, że jak się ludzie

²³ B. G. Glaser, A. L. Strauss, *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*, Nomos, Kraków 2009; K. T. Konecki, *Studia z metodologii badań jakościowych*, PWN, Warszawa 2000; D. Jemielniak, *Badania jakościowe*, PWN, Warszawa 2012.

²⁴ B. Czarniawska, *Social Science Research*, SAGE 2014; H. J. Silverman, *Gadamer and Hermeneutics. Science. Culture*, „Literature”, Routledge 2016.

²⁵ H. Satkiewicz, *Norma polszczyzny ogólnej a języki subkultur* [w:] J. Anusiewicz, B. Siciński, *Język a kultura. Wiedza o kulturze*, Wrocław 1994.

²⁶ K. Szmyd, *Regionalizm i ponowoczesność – w stronę wychodzenia antropologicznego i edukacji kulturotwórczej*, „Kultura – Przemiany – Edukacja”, t. III, Rzeszów 2015, s. 54.

połączyli? Ja na przykład trzymałem się z D, dlatego że był on z tej samej uczelni. W momencie rozpoczęcia ten regionalizm na pewno miał jakieś znaczenie”. W dalszej części procesów organizacyjnych relacja została zerwana przez opuszczenie szeregow zespołu przez pracownika D. Struktura współdziałania została pierwotnie ukonstytuowana na podstawie pochodzenia, natomiast jej schyłek nastąpił dopiero później. Zatem jednym ze sposobów na rozproszenie „regionalizmów” jest zmiana struktury organizacyjnej i rotacja pracowników, przede wszystkim w granicach organizacji lub sąsiednich zespołów.

Jak pokazują badania, nie tak odległe bieguny: endemiczne elementy i spuścizna (sub)kulturowa oraz po przeciwnej stronie: modele współczesnego (ponowoczesnego) społeczeństwa mogą konstruować równowagę, eliminując alienację poznawczą i społeczną w obu ośrodkach społecznych²⁷. Aby jednak uzyskać stabilizację w relacjach między grupami, należy wyeliminować lokalny (organizacja) etnocentryzm. Objawia się on przede wszystkim jako optyka ocen i sądów na temat obcej (sub)kultury przez standardy i wartości własnej grupy. Ewaluacja odbywa się szczególnie w ramach języka, przekonań (również politycznych), ubioru oraz innych artefaktów definiujących kulturową tożsamość. Dlatego powstają bliższe relacje oparte na wspólnym pochodzeniu, a środkiem przekazu wartości jest ten sam język. Utrwalenie wewnętrznych więzi następuje również poza środowiskiem organizacyjnym. Wspólne spędzanie wolnego czasu (wyjścia do restauracji, pubów czy klubów), uczestniczenie i celebrowanie ważnych wydarzeń (urodziny, ślub) w ograniczonym gremium jest przejawem wzmacniania tożsamości grupy w obliczu zerwania związków i kontaktów towarzyskich z rodzimą społecznością²⁸.

„Gra w piłkę”

Silna kultura ma znaczący i konkretny wpływ na jakość procesów i zadań wykonywanych w każdej organizacji²⁹. Jednoznacznie określone wartości i normy, przekazywane przez menedżerów i komunikowane przez misję organizacji, decydują o sukcesie projektów. W zbiorze kultury znajdują się grupy pracowników, których działania są zbieżne i spełniają te założenia. Subkultury wzmacniające posiadają lub nabywają przywileje oraz są najczęściej wspierane przez świadomych istnienia kultury organizacyjnej przedstawicieli kadry zarządzającej. W badanej organizacji w zespole inżynierów zidentyfikowano subkulturę, która posiada własne elementy komunikacji, wartości oraz więzy zawodowe oparte na statusie społecznym.

W jaki sposób i czym charakteryzuje się ta grupa? M: „Wyobraź sobie, że Ks rozmawia z Rs. o dzieciach albo o pieluchach... [śmiejch]”. Wydaje się, że taka konwersacja nie jest możliwa na przykład dlatego, że jej inicjacja nie przebiegała w sposób swobodny i spontaniczny. M jest zdystansowany i wyraża tym postawę charakterystyczną dla innego zbioru pracowników. Świadczy, że Ks i Rs nie współdziałały tych samych

²⁷ K. Szmyd, op. cit.

²⁸ R. Scollon, S. W. Scollon, R. H. Jones, *Intercultural Communication: A Discourse Approach*, Willey-Blackwell 2011.

²⁹ Ł. Sułkowski, *Czy warto zajmować się kulturą organizacyjną*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2008, nr 6, s. 9–25; M. Juchnowicz, Ł. Sienkiewicz, *Kultura organizacyjna kreatorem kapitału ludzkiego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, nr 422), s. 61–71.

wartości związanych z instytucją społeczną (rodzina, członek rodziny). Identyfikacja społeczna na tej podstawie jest symbolem wzmacniającym relacje między członkami takiej grupy. Twierdzi się, że efektywność pracy jest znacznie wyższa, niż u pracowników bez obowiązków rodzinnych³⁰. Identyfikacja społeczna na podstawie stanu cywilnego jest symbolem wzmacniającym relacje między członkami grupy, czyli w tym przypadku osób pozostających w związku małżeńskim. Intensyfikacja interakcji w takiej społeczności jest proporcjonalna do częstości rytuałów rodzinnych, takich jak: odprowadzanie dziecka do przedszkola/szkoły, rocznica ślubu czy wizyta u rodziców współmałżonka itp. Liczba uczestników dyskursu jest ograniczona do wąskiej grupy, w której normy ustalone „odgórnie” poprzez relacje poza miejscem pracy jednak mają znaczący wpływ na działania w środowisku biznesowym. Język komunikacji jest stale uzupełniany przez pojawianie się nowych artefaktów, takich jak np. firmowy „dzień dziecka”, w którym to wydarzeniu biorą udział rodzice/pracownicy razem ze swoimi dziećmi, wzmacniając interakcje. Przyjęty przez część społeczeństwa model rodziny jest normą, która oddziałuje na mniejsze kultury. Troska o dobro własnej rodziny może decydować o większym zaangażowaniu w pracę zawodową oraz tworzeniu postaw, których naczelną wartością jest trwałość i ciągłość zatrudnienia. W przypadku kontaktów z przedstawicielami kontrkultury supremacja tych wartości przybiera formy bardziej wyraźne, czego dowodem jest wspomniana wypowiedź M. Dystans w takim dyskursie można łatwo zaobserwować podczas wspólnych posiłków pracowników w kuchni firmowej. Zwykle przy tym samym stole starają się biesiadować reprezentanci tej samej grupy. W komunikacji stosuje się „korpo język”, który jest formą wymiany opinii i wartości dla tego mikroświata organizacyjnego, jest to tzw. „korpo mowa”³¹. Język o strukturze zbliżonej do języka subkultur zawodowych, oparty na wyrażeniach pochodzących głównie z angielskiego oraz ogólnie przyjętych zwrotach w dużych korporacjach, np. omawianie bieżących zadań przy użyciu takich sformułowań jak: „przyszedł nowy soft, który nie działa”, „on ma z tym isiu” lub „HR-y znów wymyśliły coś...”.

Genezę innych relacji, które można zaobserwować w tej grupie dyskursu, można odszukać w czasie („hmm... druga grupa..., to będą pozostałości po hedżu...”), kiedy powstawał projekt i zatrudniani do niego byli nowi pracownicy. Opisowana grupa miała podobny skład osobowy podczas prowadzonych badań w stosunku do jej początkowej struktury. Określenie „hedż” to wspomnienie rozróżnienia grup z nieodległej przeszłości. Jest również przyjęciem powściągliwego stanowiska wskazującego na to, że należy on do innego kolektywu zadaniowego. Przywołany zespół to jednostka organizacyjna powstała dwa lata wcześniej i w większości tworzyli ją ci sami pracownicy. W procesie zmian organizacyjnych poprzedni zespół został rozwiązany, przekształcając się w większy, natomiast jego członkowie znaleźli się w granicach nowego tworu organizacyjnego, zachowując bliskość interakcji. Źródłem wspólnych wartości, które przenoszone są na nowe środowisko, były czasy wspólnych zadań na początku powstawania projektu. Rozwijająca się współpraca poprzez nabywanie w procesie działań kompetencji zawodowych uległa trwałej konsolidacji, a eskalacja ponadindywidualnych wartości nastąpiła

³⁰ E. Robak, *Czas pracy i jego społeczne odniesienia związane z przenikaniem sfery zawodowej i osobistej pracowników*, „Studia Ekonomiczne” 2016, nr 257, s. 168–176.

³¹ M. Kita, *Pozycja odmiany medialnej wśród innych odmian językowych polszczyzny*, „Studia Medioznawcze” 2017, nr 1 (68), s. 67–73.

od etapu, w którym jeden z członków zmienił stan cywilny. W ciągu następnych kilkunastu miesięcy życie prywatne pozostałych członków „starego zespołu” zmieniło się w ten sam sposób. Tak więc proces socjalizacji zawodowej i otoczenia organizacyjnego, który rozpoczął się na początku powstawania projektu, był na tyle intensywny, że historyczne współzależności i tworzenie wspólnych wartości pracy i życia prywatnego zdefiniowały funkcjonowanie jednostki w tej grupie. W tym stadium rozwinęły się również cechy języka, którym się grupa komunikuje. Odwołania do wykonywanych w przeszłości zadań: „[...] Hedż miał prostsze rozwiązania i my do nich sami doszliśmy!” konsolidują wspólnotę wartości.

Wspólnym elementem dla wszystkich badanych grup pracowników są procesy stereotypizacji, czyli adaptacja do norm i wartości preferowanych we własnej grupie społecznej³². W oparciu o przyjęte zasady i normy kształtują się postawy w zespole, które w zależności od ustalonego znaku (dodatni/ujemny) wywierają nacisk na rodzaj podejmowanego przez jednostkę działania. Aktywność w komunikacji z innymi grupami jest uwarunkowana przez nabyte w toku socjalizacji nawyki i rutynę. W przypadku relacjonowanej grupy następuje „[...] kwalifikacja [...] na pracowników, którzy są słabi technicznie i z którymi nie warto się komunikować”. W tym wyrażeniu członek obcej zbiorowości wyraża własne doświadczenia w komunikacji z opisywaną grupą, które ujawniają między innymi trudności w przebiegu dostosowania się do obcych mu norm i przekonań. Jednym z kryterium konkretyzującym współdzieloną wartość jest poziom wiedzy technicznej oraz sprawność działania w projekcie. W charakteryzowanej grupie poprzez dedykowaną dla niej wcześniej sferę społeczną przenikają się walory formujące unikalny dla niej system wartości. W tej perspektywie społecznej podkreślane są takie postawy, które mogą przyczynić się do ugruntowania i stabilizacji zaangażowania w pracę, a tym samym zagwarantować bezpieczeństwo zatrudnienia. Na podstawie schematów poznawczych zbudowanych na zbiorze teoretycznych i doświadczonych prototypów generują się określone postawy. W tym przypadku kalkulacja przesuwana się wzdłuż potrzeby identyfikowania się z resztą członków grupy lub admiracji pojedynczej osoby, którą może być nieformalny lider grupy, dlatego postawy kreślone na tym fundamencie decydują o tym, z kim i o czym komunikować się/rozmawiać. Z tego rodzi się nieprzychylna postawa wobec osób, którym brak gorliwości, szacunku i poszanowania dla wykonywanych obowiązków. Takie cechy posiadają przedstawiciele kontrkultury.

„Cynizm i sceptycyzm” w „standardowym rytuale”

Wartości komunikowane w organizacji za pośrednictwem ściśle określonych założeń misji, czyli tak zwanego odgórnego schematu pracy, są silnie skorelowane z kulturą. Ranga wartości pracy stoi w wyrazistym kontraście ze społecznym postrzeganiem świata, dlatego przyjmuje się założenie o ich ponadczasowym charakterze³³. Zaburzenia wartości

³² P.M. Leonardi, C. Rodriguez-Lluesma, *Occupational stereotypes, perceived status differences, and intercultural communication in global organizations*, „Communication Monographs” 2013, nr 80(4), s. 478–502.

³³ J. Young, *The Subterranean World of Play* [w:] K. Gelder, S. Thornton, *The Subcultures Reader*, Routledge 1997.

organizacyjnych wybiegają w obszar „dewiacji” i „dysfunkcji”. Niemniej mogą mieć korzystne oddziaływanie na jakość procesów w organizacji. Normy, wartości i przekonania wykształcane przez członków zespołów oraz tłumienie i znieszczenie jednorodności silnej kultury organizacyjnej są adekwatne do istniejących subkultur. Na przykład: „[...] jak przejmuję obowiązki po Rb, no, to jest standardowy rytuał. Od razu idziemy wieczorem na piwko, gadamy, co tam w robocie było i tu mamy zupełnie inną dynamikę...”. Przyjęty model komunikowania procesów organizacyjnych jest inny od przyjętej praktyki. Formalne formy przekazu, czyli na podstawie wiadomości e-mail albo oficjalnych rozmów, odnoszą się do innych grup, w których istnieje „[...] podejście prokorporacyjne [...]”. Natomiast w tym przypadku atrybutem grupy jest „cynizm i sceptycyzm” oraz to, że „[...] ludzie są trochę bardziej elastyczni”. To jest „kontrkultura”, w której tworzone artefakty demonstrują wartości oraz przekonania stojące na przekór wobec dominującej kultury³⁴. Ta nieformalna grupa³⁵ cechuje się normą, którą definiuje „krótkoterminowy hedonizm, niekonformistyczne podejście oraz pogarda do pracy i podejmowanie działań i aktywności jako cel sam w sobie”³⁶. Grupa posiada wspólny język i jest zdolna tworzyć jasne i zrozumiałe komunikaty, które – wolne od dwuznaczności – sprzyjają wzajemnym interakcjom. Natomiast kiedy występują nieporozumienia we wzajemnym oddziaływaniu różnych grup, może to mieć w rezultacie negatywny wpływ na efektywność procesów w organizacji, a w szczególności transfer i zarządzanie wiedzą³⁷.

Teorie – dewiacyjna i dysfunkcyjna – pomimo swoich pejoratywnych dla otoczenia założeń są ekwiwalentne do opisywanej grupy. Warto uzupełnić je o postawy światopoglądowe jednostek, do których najczęściej należą: idealizm, nihilizm i cynizm³⁸. Spośród cech różnicujących subkulturę od kultury głównej należy przede wszystkim wymienić nihilizm i cynizm. Postawy takie związane są z poczuciem bezsensowności istnienia i działania w ramach organizacji, którego źródłem mogą być przeżycia osobiste, kryzys wiary i niepowodzenia zaistniałe poza organizacją. Takie doświadczenia stanowią o obyczajach, normach oraz zwyczajach jednostki poszukującej podobnych cech wśród najbliższego otoczenia, w tym przypadku w zespole zadaniowym. Reprezentacja oraz tworzenie wspólnych artefaktów w takiej grupie polega na ostantacyjnym podkreśleniu instrumentalnej i nastawionej na zdobywanie osobistych korzyści postawy. Prowokacja i opór przeciwko przyjętym zasadom i regułom organizacyjnym jako kolejne metody okazywania negatywnego nastawienia jest manifestem kontrkultury, czyli koncepcją, w której wartości są przeciwstawne do tych, jakie funkcjonują w organizacji³⁹.

³⁴ M.J. Hatch, op. cit.

³⁵ C. Chisalita, M.C.P. Melguizo, J.F. Hoorn, G.C. van der Veer, E. Kok, , *Cultural differences in user groups: a multi-angle understanding of IT use in large organizations*, „Cognition Technology & Work” 2005, 7(2), pp. 101–110.

³⁶ J. Young, op. cit.

³⁷ K.K. Lilja, A. Lindén, H. Jaakkola, *The importance of a common language in the requirements defining process*, 2011 Proceedings of PICMET’11: Technology Management in the Energy Smart World (PICMET), s. 1–16.

³⁸ P. Piotrowski, *Subkultury młodzieżowe. Aspekty psychospołeczne*, Wyd. Żak, Warszawa 2003.

³⁹ A.K. Koźmiński, D. Jemielniak, D. Latusek, *Współczesne spojrzenie na kulturę organizacji*, „E-mentor” 2009, nr 3 (30).

Podsumowanie

Język korporacyjny spełniać może różne funkcje w zależności od nadawcy i jego potrzeb oraz identyfikacji z grupą. Jest medium w przenoszeniu i tworzeniu artefaktów przekładających się na wartości, a te ostatnie na postawy. Trafne i umiejętne zastosowanie ich do rozmówców, może być narzędziem wyzwalającym procesy rozumienia (sensemaking) i rozwiązywania sporów i problemów. W procesach organizacyjnych aranżacja zestawu dobrze zaprojektowanych artefaktów może być skutecznym instrumentem wprowadzania zmian i realizacji celów menedżerskich⁴⁰, uwzględniając kryterium komunikowania ich w sposób respektujący istnienie różnych dyskursów subkulturowych. W tej mozaice sociolektów należy poszukiwać rozwiązań konsolidujących i zacierających granice grup. Jednym z nich może być teoria tzw. trzeciej kultury⁴¹, która może stanowić podstawę rozluźniania napięć i nieporozumień w komunikacji kulturowej. Jej założenia są punktem wyjścia do wszelkich interakcji bez wykorzystania stereotypów i uprzedzeń. To podejmowanie rozmów i dyskusji w oparciu o powszechnie znane frazy i wyrażenia, które odnoszą się tylko i wyłącznie do procesów zachodzących w organizacji. Uczestnicy należą do różnych światów dyskursywnych, często do dwóch lub więcej subkultur, przez to granice zbiorów są znacznie zatarte. Jednak wspólnota wartości, norm i przekonań jest punktem wspólnym, których istnienia powinien być świadomy każdy menedżer. „Wygladzanie” subkulturowe, inaczej mówiąc dostosowanie subkultur do kultury nadrzędnej w organizacji, jest procesem, który może służyć do zacierania barier komunikacyjnych pomiędzy grupami⁴².

„Duża” kultura i pokrewne jej subkultury to zbiory relacji opartych na komunikacji i języku. Zaburzenia w przepływie informacji, znaczeń, niezrozumiałych wartości i przekonań to rezultat barier komunikacyjnych. Stereotypy, uprzedzenia i etnocentryzm zacieśniają swobodne cyrkulacje przepływu wiedzy i procesów. Ścieranie się subkultur to „koszt transakcyjny” dla organizacji. Działania operacyjne zintegrowane w projektach, w których istnieją subkultury, mogą zostać osłabione i ograniczone. Identyfikacja subkultur, przede wszystkim wzmacniającej i kontrkultury, jest inicjacją wdrożenia procedur wyrównywania i wygladzania z wykorzystaniem artefaktów, w które uzbrojony powinien być współczesny menedżer. Należy jednak podkreślić, że trwałość sociolektów jako odmian językowych kręgów towarzyskich, rówieśniczych jest efemeryczna w porównaniu do układów w grupach zawodowych, jednakże mają one priorytetowe znaczenie w analizach organizacyjnych. Język zawodów – „korpo mowa” – definiuje subkulturę wzmacniającą i ma mniejsze znaczenie w porównaniu do języka kontrkultury w interpretacji procesów i interakcjach w strukturach organizacji.

Teoretyczne i praktyczne ograniczenia rezultatu badań

W przeprowadzonych badaniach brali udział uczestnicy procesów organizacyjnych należących do różnych grup pracowniczych. Eksplorowana organizacja to złożona struktura,

⁴⁰ E. H. Schein, *Organizational Culture and Leadership*, Jossey-Bass, San Francisco 2010.

⁴¹ F. L. Casmir, *Ethics in intercultural and international communication*, Routledge 2013.

⁴² W. E. Hopkins, S. A. Hopkins, P. Mallette, *Aligning organizational subcultures for competitive advantage: a strategic change approach*, „Basic Books” 2005.

w której występuje kilkadziesiąt zespołów zadaniowych, dlatego ogólny obraz świata społecznego jest ograniczony do jednego. Jednakże różnorodność subkulturowa, intensywność interakcji oraz liczebność grup w perspektywie zdefiniowanych ich całościowych rodzajów (subkultura wzmacniająca, ortogonalna i kontrkultura) nie stanowi zagrożenia, w którym pominięte mogły być jakieś unikalne „małe światy społeczne”. W tym przypadku najmniejszą komórką komunikacyjną, która tworzy grupę, jest para rozmówców. Ile tych par istniało i jaki miały wpływ na budowanie kultury organizacyjnej zespołu, nie zostało poddane analizie. Subkultury, jeśli nie noszą znamion kultury zawodowej lub wzmacniającej, mają nietrwały charakter, dlatego podobne założenie należy przyjąć dla mikrogrup.

Interesującą kwestią dla wzbogacenia wyników badań może być przeprowadzenie eksperymentu polegającego na wykluczeniu liderów z subkultur przez inne zespoły – rotacja pracowników (job rotation). Czy zachowałyby się wtedy spójność współdzielonych wartości w grupie? Czy zmieniłby się język komunikacji? Dlatego jednym z celów przeprowadzonych i opisanych tutaj badań jest nakreślenie podstaw teoretycznych i praktycznych do dalszych analiz i eksploracji świata organizacji w perspektywie etnolingwistycznej i subkulturowej.

Bibliografia

- Aronson E., *Człowiek istota społeczna*, PWN, Warszawa 2009.
- Bartmański J., *Język w kontekście kultury* [w:] J. Bartmański, *Współczesny język polski*, UMCS, Lublin 2001.
- Burrell G., Morgan G., *Sociological paradigms and organizational analysis*, Ashgate Publishing Company 2008.
- Casmir F.L., *Ethics in intercultural and international communication*, Routledge 2013.
- Chisalita C., Melguizo, M.C.P., Hoorn J.F., van der Veer G.C., Kok, E., *Cultural differences in user groups: a multi-angle understanding of IT use in large organizations*, „Cognition Technology & Work” 2005, nr 7(2), s. 101–110.
- Czarniawska B., *Social Science Research*, SAGE 2014.
- da Veiga A., Martins N., *Defining and identifying dominant information security cultures and subcultures*, „Computers & Security” 2017.
- Grabias S., *Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty* [w:] J. Bartmański, *Współczesny język polski*, UMCS, Lublin 2001.
- Glaser B.G., Strauss A.L., *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*, Nomos, Kraków 2009.
- Hatch M.J., *Organization Theory*, „Oxford University Press” 2013.
- Hopkins W.E., Hopkins S.A., Mallette, P., *Aligning organizational subcultures for competitive advantage: a strategic change approach*, „Basic Books” 2005.
- Howard-Grenville J.A., *Inside the “Black Box” How Organizational Culture and Subcultures Inform Interpretations and Actions on Environmental Issues*, „Organization & Environment” 2006, nr 19(1), s. 46–73.
- Jemielniak D., *Badania jakościowe*, PWN, Warszawa 2012.
- Jermier J., Slocum J., Fry L., Gaines J., *Organizational subcultures in a soft bureaucracy*:

- Resistance behind the myth and facade of an official culture*, „Organization Science Journal” 1991, vol. 2, nr 2, s. 170–194.
- Juchnowicz M., Sienkiewicz Ł., *Kultura organizacyjna kreatorem kapitału ludzkiego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, nr 422, s. 61–71.
- Jung J., Nam C., Lee E. Kim, S., *Subculture by autonomy and group cohesion and its effect on job satisfaction of R&D professionals in an R&D organization*, „Journal of Management & Organization” 2016, nr 22(2), s. 154–172.
- Kłóskowska A., *Kultura* [w:] A. Kłóskowska, *Encyklopedia kultury polskiej XX w. Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, Wiedza o Kulturze, Wrocław 1991.
- Kłóskowska A., *Socjologia kultury*, PWN, Warszawa 2007.
- Konecki K. T., *Studia z metodologii badań jakościowych*, PWN, Warszawa 2000.
- Kostera M., *Organization and Archetypes*, UK, Elgar 2012.
- Koźmiński A. K., Jemielniak D., Latusek D., *Współczesne spojrzenie na kulturę organizacji*, „E-mentor” 2009, nr 3 (30).
- Kusio U., *Dialog w komunikacji międzykulturowej. Idealy a rzeczywistość*, UMCS, Lublin 2011.
- Lafont C., *The Linguistic Turn in Hermeneutic Philosophy*, MIT Press 2002.
- Larkin R. W., *Counterculture: 1960s and Beyond*, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Volume 5, Elsevier 2015.
- Leonardi P. M., Rodriguez-Lluesma C., *Occupational stereotypes, perceived status differences, and intercultural communication in global organizations*, „Communication Monographs” 2013, nr 80(4), s. 478–502.
- Lilja K. K., Lindén A., Jaakkola H., *The importance of a common language in the requirements defining process*, 2011 Proceedings of PICMET’11: Technology Management in the Energy Smart World (PICMET), s. 1–16.
- Lofquist E. A., Dyson P. K., Trønnes S. N., *Mind the gap: a qualitative approach to assessing why different sub-cultures within high-risk industries interpret safety rule gaps in different ways*, „Safety Science” 2017, nr 92, s. 241–256.
- Lok P., Westwood R., Crawford J., *Perceptions of organizational subculture and their significance for organizational commitment*, „Applied Psychology” 2005, nr 4(4), s. 490–514.
- Małgorzata K., *Pozycja odmiany medialnej wśród innych odmian językowych polszczyzny*, „Studia Medioznawcze” 2017, nr 1(68), s. 67–73.
- Martin J., Siehl C., *Organizational culture and counterculture: An uneasy symbiosis*, „Organizational Dynamics”, 12.2, pp. 52–64.
- Martins E., Martins N., *Organisational culture* [w:] S. Robbins, A. Odendaal, G. Roodt, *Organisational behavior*, 3rd ed. Cape Town, „Pearson Education” 2016, s. 606–41.
- Piotrowski P., *Subkultury młodzieżowe. Aspekty psychospołeczne*, Wyd. Żak, Warszawa 2003.
- Robak E., *Czas pracy i jego społeczne odniesienia związane z przenikaniem sfery zawodowej i osobistej pracowników*, „Studia Ekonomiczne” 2016, nr 257, s. 168–176.
- Rollenhagen C., Westerlund J., Näswall, K., *Professional subcultures in nuclear power plants*, „Safety science” 2013, nr 59, s. 78–85.
- Satkiewicz H., *Norma polszczyzny ogólnej a języki subkultur* [w:] J. Anusiewicz, B. Siciń-

- ski, *Język a kultura. Wiedza o kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1994.
- Schein E.H., *Three cultures of management: the key to organizational learning*, „Sloan Management Review” 1996, nr 38(1), s. 9–20.
- Schein E.H., *Organizational Culture and Leadership*, Jossey-Bass, San Francisco 2010.
- Schutz A., *O wielości światów*, Nomos, Kraków 2012.
- Scollon R., Scollon S.W., Jones R.H., *Intercultural Communication: A Discourse Approach*, Willey-Blackwell 2011.
- Silverman H.J., *Gadamer and Hermeneutics. Science. Culture*, „Literature”, Routledge 2016.
- Smircich L., *Concepts of culture and organizational analysis*, „Administrative science quarterly” 1983, s. 339–358
- Sułkowski Ł., *Czy warto zajmować się kulturą organizacyjną*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2008, nr 6, s. 9–25.
- Szmyd K., *Regionalizm i ponowoczesność – w stronę wychodzenia antropologicznego i edukacji kulturotwórczej. Kultura – Przemiany – Edukacja*, t. III, 2015, s. 54.
- Van Maanen J., Barley S.R., *Occupational Communities: Culture and Control in Organizations*, MIT 1982, .
- Wierzbicka A., *Język, umysł, kultura*, PWN, Warszawa 1999.
- Wojciszke B., *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Scholar, Warszawa 2004.
- Young J., *The Subterranean World of Play* [w:] Gelder K., Thornton S., *The Subcultures Reader*, Routledge 1997.

SUMMARY

Grzegorz Olczyk

Making the 'communication corset' more flexible in the cultures of the organization

This article presents the concept of subcultures, which has been neglected in Polish literature and organization research. Based on the metaphor: 'organization is a subculture mosaic', part of a knowledge-based organization surrounded by high technology has been explored. The qualitative research was conducted among the engineers employed in the organization, with the use of interviews and participant observation techniques. The elements of the grounded theory and hermeneutical interpretation methodology were used to conduct an empirical analysis. As a result, the existence of an "enhancing subculture" was discovered – a key component of the 'dominant culture' in an organization. The role of intercultural communication in the organization processes has also been demonstrated.

Key words: communication barriers, organizational culture, subculture, management.

Data wpływu artykułu: 9.08.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 27.02.2018 r.

Marcin Łukasiewicz

doktorant na Wydziale Pedagogiki, Psychologii i Socjologii

Uniwersytetu Zielonogórskiego

e-mail: m.b.lukasiewicz@gmail.com

Vaporwave, czyli artystyczna manifestacja cyberkultury

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przedstawienie gatunku sztuki vaporwave – jej genezy, stylu i przedstawicieli. Omówienie dotyczy nurtu muzycznego, opartego na samplach i elektronice, a także graficznego z unikalną estetyką i odniesieniami do „retro”. Poddano analizie także przekaz sztuki (satyra i krytyka kapitalizmu, kultury masowej oraz niektórych jej zjawisk). Omówiono również internetowe przejawy swoistej subkultury vaporwave o charakterze ponowoczesnym.

Słowa kluczowe: vaporwave, cyberkultura, internet, muzyka.

Wstęp

Vaporwave jest fenomenem. Z jednej strony jest unikalne z powodu swojego jedynie internetowego i globalnego rodowodu. Z drugiej istnieje wyłącznie w sieci i jest znane tylko bardziej zorientowanym w temacie krytykom, twórcom i fanom gatunku. Choć już kilka lat wcześniej powstawały nurty w sztuce, które używały Internetu jako głównego medium, to jednak nadal skupiały określone środowiska i przez to nie stawały się ogólnosiątkowe. Vaporwave jest określane jako bardzo demokratyczne – ponieważ jest bardziej uniwersalne i każdy może je stworzyć, niezależnie od miejsca, w którym mieszka¹. Powstało wiele sieciowych minigatunków sztuki, które jednak bardzo szybko traciły zainteresowanie publiczności. Vaporwave jako pierwsze przekształciło się w faktyczny gatunek muzyczny, z którego wyodrębniła się dodatkowo sztuka graficzna, a także swoista subkultura z przekazem społecznym.

Geneza

Samo pochodzenie nazwy vaporwave jest nieostre w literaturze przedmiotu. Można odnaleźć wiele definicji i prób zdefiniowania, które próbują tłumaczyć to zjawisko na różne sposoby.

¹ G. Tanner, *Babbling Corpse: Vaporwave And The Commodification Of Ghosts*, wyd. John Hunt Publishing, Winshester, Washington 2016, s. 91–92.

Analizy rozbijają słowo vaporwave na dwie główne części – korzenie słotwórcze. Pojęcie to zbudowane jest z dwóch korzeni: *vapor* oraz *wave*. Co ciekawe, należy podkreślić, że istnieją po dwie bardzo popularne tezy dla pojawienia się każdego z tych korzeni słotwórczych. Robin Burnett (sam tworzący w tym nurcie) utożsamia pierwszy korzeń (*vapor*) z angielskim słowem *vapour*, oznaczającym parę wodną lub opar. Jak sam przyznaje, muzyka tego gatunku przypomina mu miejsca ze sporą ilością oparów – takie, w których wszystko jest zamglone i niepewne; dodaje również, iż vaporwave jest oparte na niepewności, a miejscami lekko przerażające². Adam Harper, recenzent Dummy Mag, upatruje w nazwie odniesienia do vaporware; termin oznacza produkt zapowiedziany szerokiemu odbiorcy, jednak nigdy nie ukończony, a więc ulotny i w ciągłym akcie powstawania³. Drugi człon nazwy najczęściej jest tłumaczony nawiązaniem do chillwave, który był jedną z inspiracji dla nurtu vaporwave⁴. Za taką tezę opowiedziała się chociażby Michelle Lhoqq⁵. Przywołany wcześniej Adam Harper umiejscawia wave bliżej jego faktycznego znaczenia, czyli fali; w tym kontekście ma na myśli sublimację jako zjawisko fizyczne, zamianę ciała stałego w gaz. W jego rozumieniu vaporwave może być odbierany jako strumień (wspomniana fala) energii libido, który wciąż podlega sublimacji i resublimacji z powodu kapitalizmu⁶.

Istnieje wiele opinii i wypowiedzi na temat, co było inspiracją dla powstania vaporwave. Pełna lista inspiracji dla gatunku jest wyjątkowo długa, a każdy z twórców dodatkowo uzupełnia ją o własne pozycje. Z tego względu w tym artykule ograniczam się do opisanie jedynie trzech najważniejszych albumów. Ważnym źródłem jest seria przewodników o nazwie Vaporwave Essential Guide; jej edycje są rozwijane, zmieniane i aktualizowane po dyskusjach na forach internetowych. Klasyczna publikacja wymienia trzy kanoniczne albumy, które zalicza do kategorii proto-vaporwave (czasem jest też nazywana pre-vaporwave). Są to: *Far Side Virtual* Jamesa Ferraro, *Chuck Person's Eccojams* Vol. 1 Chucka Persona oraz *Holograms* stworzone przez 骨架的⁷. Każdy z nich został wydany na przełomie lat 2010–2011. Ich stylistyka, brzmienie oraz wyjątkowo oryginalne okładki stały się inspiracją dla innych twórców. Chociaż część krytyków oraz fanów vaporwave odrzuca istnienie kategorii prevaporwave i interpretuje albumy jako pierwsze publikacje gatunku (dodając do nich także inne wydawnictwa, np. New Dreams Ltd.), to jednak wpływ wymienionych dzieł jest powszechnie uznawany⁸.

Floral Shoppe

Charakterystyczne cechy wymienionych nagrań pojawiają się na jednym z najważniejszych albumów vaporwave, czyli *Floral Shoppe*, który jest wymieniany przez większość krytyków

² A. Harper, *Comment: Vaporwave and the pop-art of the virtual plaza*, <http://www.dummymag.com/features/adam-harper-vaporwave>, dostęp: 9 maja 2017 r.

³ Wikipedia EN, *Vaporwave*, https://en.wikipedia.org/wiki/Vaporwave#Critical_interpretations, dostęp: 10 maja 2017 r.

⁴ Wikipedia EN, *Chillwave*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Chillwave>, dostęp: 10 maja 2017 r.

⁵ M. Lhoqq, *Is Vaporwave The Next Seapunk?*, https://thump.vice.com/en_us/article/is-vaporwave-the-next-seapunk, dostęp: 10 maja 2017 r.

⁶ A. Harper, *op. cit.*

⁷ *Vaporwave Essentials V2*, <http://imgur.com/dRbA2vA>, dostęp: 10 maja 2017 r.

⁸ G. Tanner, *op. cit.*, s. 25–27.

i w większości opracowań jako najistotniejszy album nurtu. Jest opisywany jako pierwsza pełnoprawna produkcja vaporwave, która skupia kluczowe cechy gatunku⁹. Nie jest to jednak odosobniona opinia, a część fanów gatunku ma własne zdanie na ten temat¹⁰. Także krytycy i dziennikarze muzyczni nie są zgodni, co sprawia, iż obiektywne ustalenie pierwszeństwa któregoś z albumów nie jest jednoznaczne, a wręcz niemożliwe. Należy jednak podkreślić, że to właśnie *Floral Shoppe* był powodem wybuchu popularności nurtu w 2012 roku, a ponadto jako jeden z pierwszych skupił w sobie wszystkie charakterystyczne wyróżniki vaporwave.

Album został stworzony przez mieszkającą w Portland w Stanach Zjednoczonych artystkę Ramonę Xavier, która jest znana jako Vektroid; przybiera także inne pseudonimy, czego przejawem jest *Floral Shoppe*, który został wydany przez Xavier jako Macintosh Plus¹¹. Wielu niezależnych twórców publikuje nagrania w internecie samodzielnie, jednak Ramona Xavier zdecydowała się na współpracę z wytwórnią Beer on the Rug; album pojawił się w serwisie Bandcamp dziewiątego grudnia 2011 roku. Spotkał się ze zróżnicowanym przyjęciem, jednak wielu recenzentów oraz krytyków było oczarowanych klimatem oraz brzmieniem albumu, czemu dało wyraz w swoich opiniach. Jonathan Dean napisał: „*Floral Shoppe* jest jednym z najlepszych przykładów sceny vaporwave, seria dziwnych, ale pełnych uczucia zmian dokonanych na cudzych dźwiękach”¹². Adam Downer ze „Sputnik Musik” opisał album w następujący sposób: „to piękne nagranie, które jest jednocześnie ciepłe i dziwne, nostalgiczne i futurystyczne, dziwaczne i całkowicie proste”¹³. *Floral Shoppe* pojawiło się na wielu listach najlepszych albumów roku¹⁴, a dowodem jego wpływu na późniejszy nurt jest to, iż był wielokrotnie przerabiany, cytowany, a także parodiowany¹⁵. Z tego powodu, iż wywarł wpływ na kolejnych twórców, jego charakterystyczne cechy zostały omówione w dalszej części artykułu, która skupia się na omówieniu vaporwave jako nurtu w muzyce.

Vaporwave jako nurt muzyczny

Poniżej wyszczególnione zostały najważniejsze cechy vaporwave jako gatunku muzycznego. Ich wyszczególnienie ma na celu nie tylko przedstawienie charakterystycznych wyróżników tego stylu muzyki, ale też pozwoli na zrozumienie różnic między odmiennymi nurtami, które zostały przedstawione w dalszej części rozważań.

⁹ S. Beuchamp, *How Vaporwave Was Created Then Destroyed by the Internet*, <http://www.esquire.com/entertainment/music/a47793/what-happened-to-vaporwave/>, dostęp: 10 maja 2017 r.

¹⁰ Reddit, *What do most people consider the first vaporwave*, https://www.reddit.com/r/Vaporwave/comments/4b3el0/what_do_most_people_consider_the_first_vaporwave, dostęp: 9 maja 2017 r.

¹¹ *Vektroid biography*, <http://vektroid.bigcartel.com/biography>, dostęp: 9 maja 2017 r.

¹² J. Dean, <https://www.tinymixtapes.com/features/favorite-30-albums-of-2012-so-far-staff-feature>, dostęp: 10 maja 2017 r.

¹³ A. Downer, recenzja *Floral Shoppe*, <http://www.sputnikmusic.com/review/61016/Macintosh-Plus-FLORAL-SHOPPE/>, dostęp: 8 maja 2017 r.

¹⁴ Wikipedia EN, *Floral Shoppe*, https://en.wikipedia.org/wiki/Floral_Shoppe#Reception, dostęp: 8 maja 2017 r.

¹⁵ Know Your Meme, *Floral Shoppe*, <http://knowyourmeme.com/memes/floral-shoppe-%E3%83%95%E3%83%AD%E3%83%BC%E3%83%A9%E3%83%AB%E3%81%AE%E5%B0%82%E9%96%80%E5%BA%97>, dostęp: 9 maja 2017 r.

Użycie sampli¹⁶ i manipulacja dźwiękiem. Najczęściej odtwarzany utwór vaporwave, pochodzący z omawianej płyty to リサフランク420 / 現代のコンピュー (angielska transkrypcja: *Lisa Frank 420 / Modern Computing*). Xavier użyła utworu *It's your move* Diany Ross, który został poddany daleko idącym modyfikacjom: przede wszystkim spowolnieniu, które zmieniło nie tylko brzmienie, ale również pogrubilo głos wokalistki. Utwór został także pocięty, a jego fragmenty powklejane w specyficznej kolejności względem siebie. Końcówką część cyfrowo rozstrojono, a niektóre fragmenty ponakładano na siebie. Adam Downer, recenzent serwisu „Sputnik Music”, wypowiedział się o albumie w następujący sposób: „niepokojący, z głosami spowolnionymi do bezsłownych przeciągnięć, kapryśnymi zmianami tempa i skrawkami pomieszanymi ze sobą na walczących ze sobą rytmach”¹⁷.

Zapętlanie. Jest to część manipulacji dźwiękiem oraz samplami, jednak została wyodrębniona jako wyjątkowo istotna dla vaporwave. Brzmienie *Floral Shoppe* jest oparte na niestających powtórzeniach wokali, motywów i refrenów¹⁸.

Wyraźna fascynacja latami osiemdziesiątymi i dziewięćdziesiątymi; odnosi się to zarówno do materiału samplowanego przez artystów, jak i operowania pewnym brzmieniem oraz nastrojem muzyki. Cały album powstał poprzez użycie sampli i manipulację muzyką dwóch końcowych dekad dwudziestego wieku (z dwoma wyjątkami na jedenaście utworów)¹⁹. Brzmieniowo klasyczne vaporwave charakteryzuje się przede wszystkim użyciem syntezatorów, a także używaniem efektów cyfrowych – przede wszystkim echa oraz pogłosu²⁰. Lista gatunków muzycznych, z których czerpie vaporwave jest długa, najczęściej wymienia się jednak lounge, smooth jazz, elektronikę, muzak, soul, funk, dance oraz elevator music²¹.

Publikacja twórczości w internecie. Chociaż wielu artystów z różnych dziedzin sztuki przeniosło się do sieci ze swoją działalnością, to jednak dla vaporwave internet jest głównym miejscem działalności, a nośniki fizyczne (w przypadku muzyki) stanowią rzadko spotykany dodatek. *Floral Shoppe* na samym serwisie YouTube ma w tej chwili niemalże cztery miliony wyświetleń²², a jeden z utworów (przytaczany wcześniej *Lisa Frank 420 / Modern Computing*) ponad dwadzieścia pięć milionów²³, jednak seria kaset z albumem została wydana w zaledwie stu egzemplarzach²⁴. Chociaż YouTube jest popularnym medium przy publikacji muzyki, to jednak twórcy i fani vaporwave korzystają głównie z innych serwisów: Bandcamp oraz Soundcloud do publikowania i słuchania, a także forów dyskusyjnych 4chan

¹⁶ Sampel (z angielskiego *sample*) to dźwięk zapisany cyfrowo wykorzystywany w tworzeniu muzyki przy użyciu komputera lub samplera, zwykle pojedynczy dźwięk instrumentu muzycznego (np. trąbki, tamburynu), dowolnie przetworzony fragment innego utworu muzycznego lub inny odpowiedni odgłos (np. klaśnięcie). Definicja za *Słownikiem języka polskiego* (<https://sjp.pl/sampel>, dostęp 6 marca 2018 r.

¹⁷ A. Downer, op. cit.

¹⁸ G. Tanner, op. cit., s. 23.

¹⁹ Who Sampled, *Macintosh Plus*, <http://www.whosampled.com/Macintosh-Plus/>, dostęp: 10 maja 2017 r.

²⁰ M. Lupovich, *Vaporwave: A Brief History*, <https://www.youtube.com/watch?v=PdpP0mXOIWM>, dostęp: 8 maja 2017 r.

²¹ Wikipedia EN, *Floral...*, op. cit.

²² YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=YcsYSJwewWk>, dostęp: 8 maja 2017 r.

²³ YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=cU8HrO7XuiE>, dostęp: 10 maja 2017 r.

²⁴ Beer on the Rug, <http://www.beerontherug.com/post/16935506863/macintosh-plus>, dostęp: 8 maja 2017 r.

oraz Reddit do wymiany opinii i polecenia sobie nowych albumów²⁵. Istotne stały się także witryny Last.fm oraz Turntable.fm²⁶.

Charakterystyczne okładki albumów, które w początkowym okresie formowania się stylu były nieodłączną częścią każdej publikacji muzycznej, w późniejszym czasie uniezależniły się od muzyki, co spowodowało powstanie graficznego nurtu vaporwave (o którym więcej napisano w dalszej części artykułu).

Przekaz społeczny i subkultura vaporwave to kolejna z cech, które wyodrębniły się z biegiem czasu.

Vaporwave ma wielu przedstawicieli, którzy pojawili się na scenie muzycznej w ostatnich kilku latach. Nie zawsze są ze sobą zgodni co do tego, czym jest vaporwave, nie zawsze są też podobni w swojej twórczości. Z tego powodu z pewnej perspektywy czasowej można podzielić gatunek na nurty, które się w nim pojawiły:

- **future funk** – charakteryzuje się nawiązaniami do muzyki disco oraz house, a także jest bardziej energetyczny, jednym z ważniejszych twórców jest *Saint Pepsi*;
- **mallsoft** – czerpie głównie z elevator music i lounge; w swoim zamierzeniu ma nawiązywać do brzmienia utworów odtwarzanych w sklepach (przede wszystkim supermarketach i hipermarketach); jest często określany jako przeciwny biegun future funk, a jednym z ważniejszych twórców jest 猫 シ Corp.;
- **oceangrunge** – stanowi połączenie gatunków seapunk oraz grunge w otoczkę vaporwave; jego brzmienie to brzmienie przesterowanych gitar, a także szumu cyfrowego i morza lub oceanu; nurt jest dość mało popularny, a jednym z jego przedstawicieli jest §E▲ D G§²⁷;
- **hardvapour** – dla części osób nie jest składową vaporwave, a bardzo podobnym, bliźniaczym nurtem; brzmieniowo odchodzi od wolnych temp i spokojnych syntezatorów, inspirując się bardziej punkiem, speedcore czy drum'n'bass; pierwszym twórcą był Wolfenstein OS X, który w 2015 roku stworzył debiutancki album hardvapour²⁸;
- **eccojams** (od nazwy jednego z albumów prevaporwave) – to bardziej metoda produkcji oparta na samplach, która wpłynęła na powstanie vaporwave, tym niemniej po pewnym okresie rozwoju gatunku pojawił się nurt powrotu do korzeni; najważniejszym twórcą (który w ten sposób nazwał swój album, mający premierę w 2010 roku) jest Daniel Lopatin, tworzący pod pseudonimem Chuck Person;
- **segahaze** (od nazwy konsoli Sega) nawiązuje głównie do brzmienia gier na konsole i komputery wczesnych lat dziewięćdziesiątych; większość twórców niewiele tworzyła w tym nurcie – najczęściej były to jednorazowe albumy; ważniejszym dziełem jest *New Dreams Ltd.* artystki Ramony Xavier z 2011 roku (tym razem pod pseudonimem Laserdisc Visions)²⁹;
- **muzakcore** – ma na celu brzmienie jak najbardziej czyste: proste, sterylne, zbliżone

²⁵ L. Gallil, *Vaporwave and the observer effect*, <https://www.chicagoreader.com/chicago/vaporwave-spf420-chaz-allen-metallic-ghosts-prismcorp-veracom/Content?oid=8831558>, dostęp: 8 maja 2017 r.

²⁶ Wikipedia EN, *Vaporwave*, op. cit.

²⁷ M. Lupovich, op. cit.

²⁸ Wikipedia EN, *Hardvapour*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Hardvapour>, dostęp: 10 maja 2017 r.

²⁹ H. Magoo, *Vaporwave subgenres*, 1, http://rateyourmusic.com/list/Harley_Magoo/vaporwave_subgenres/ s. 1, dostęp: 8 maja 2017 r.

do muzaka; podwaliny pod ten nurt powstały w 2011 roku wraz z albumem *Far Side Virtual* Jamesa Ferraro³⁰;

- **vapornoise** – jest jednym z prostszych nurtów – eksploruje szумы i dźwięki zmodyfikowane cyfrowo; część utworów powstała poprzez samplowanie reklam; ważniejszym albumem jest wydany w 2012 roku □世界から解放され□ artyści Williama Burnetta, tworzącego najczęściej pod pseudonimem Internet Club (w tym przypadku album był podpisany jako 新しいうた);
- **vaportrap** – dodaje do vaporwave elementy trapu i hip-hopu najbardziej znanym artystą jest Blank Banshee;
- **signalwave** – skupia się na samplowaniu dźwięków z telewizji i radia lat dziewięćdziesiątych, głównie reklam lub zakłóceń w programach; klasycznym albumem nurtu jest wydany w 2011 roku *Midnight Television* artysty o takim samym pseudonimie³¹.

Warto także wspomnieć o nurcie **satyryczno-parodystycznym**, który ma na celu wyśmiewanie pewnych kliszy vaporwave oraz **fringewave**, który nie jest nurtem vaporwave, jednak zapożycza wiele jego elementów i przez mniej osłuchane osoby może być z nim mylone. Jest to kwestia tego, iż część wytwórni wydających albumy vaporwave publikuje też dzieła spoza nurtu (jak np. *Beer on the Rug*); zdarza się też, iż użytkownicy w nieprawidłowy sposób opisują utwory³². Inną interesującą kwestią jest spór, czy albumy autorskie (nie oparte na samplach), spełniające wszystkie inne wymogi i cechy gatunku vaporwave, nadal mogą być do niego zaliczane. Jest to przedmiotem rozmów środowiska muzycznego, a przykładem artystów tworzących w ten sposób jest duet 2814, który tworzy t e l e p a t h oraz HKE³³.

Vaporwave jako nurt graficzny

Początkowo graficzny nurt vaporwave był nieodłączną częścią albumów i pojawiał się tylko w postaci okładek do nagrań. W rozważaniach o genezie gatunku pisałem o trzech albumach prevaporwave³⁴, które wywarły duży wpływ na muzykę. Grafika pełniąca rolę ich okładek była charakterystyczna i ukształtowała klasyczne cechy stylu. Także w przypadku sztuki wizualnej *Floral Shoppe* stał się swego rodzaju kanonem dla kolejnych dzieł, szczególnie w początkowym okresie kształtowania się stylu. Z tego względu jego charakterystyczne cechy zostaną omówione w oparciu o okładkę albumu³⁵.

Orientalizm. Jego przejawy to użycie znaków z alfabetów Dalekiego Wschodu – katakany, hiragany i Kanji³⁶; na *Floral Shoppe* jest to obecne zarówno na okładce, jak i w nazwach utworów. Obecnie twórcy korzystają nie tylko ze znaków, ale innych orientalnych motywów.

³⁰ Ibidem, s. 2.

³¹ Ibidem, s. 3.

³² Ibidem, s. 4.

³³ Reddit, *Has 2814 completely ruined vaporwave*, https://www.reddit.com/r/Vaporwave/comments/3kw49p/has_2814_completely_ruined_vaporwave/, dostęp: 11 maja 2017 r.

³⁴ Były to *Far Side Virtual* Jamesa Ferraro, *Chuck Person's EccoJams* Vol. 1 Chucka Persona oraz *Holograms* stworzone przez 骨架的.

³⁵ Macintosh Plus, *Floral Shoppe*.

³⁶ Aesthetic Wiki, *Vaporwave*, <http://aesthetic.wikia.com/wiki/Vaporwave>, dostęp: 11 maja 2017 r.

Nawiązania do antyku poprzez używanie w grafikach rzeźb i popiersi z czasów starożytnej Grecji i starożytnego Rzymu³⁷. Na okładce omawianego albumu pojawia się popiersie Heliosa z epoki³⁸. W późniejszym czasie nawiązania wykroczyły poza rzeźby – w pracach zaczęły pojawiać się kolumny, posadzki, fragmenty architektoniczne, a także dzieła z innych epok nawiązujące do antyku³⁹.

Retro. Tę cechę można interpretować zarówno jako ogólną fascynację latami osiemdziesiątymi i dziewięćdziesiątymi, jak i swoistą nostalgię za minionym. Przejawia się w następujący sposób:

- użycie prostych grafik dwu- i trójwymiarowych (posadzka na okładce *Floral Shoppe*);
- charakterystyczna kolorystyka – jaskrawa, mocno ograniczona paleta barw z czasów rozwoju technologii graficznej pierwszych konsol oraz komputerów (połączenie różowego i zielonego koloru na okładce);
- odniesienia do technologii, reklam, gier komputerowych z końca dwóch ostatnich dekad dwudziestego wieku⁴⁰.

Elementy retro pojawiły się już na okładkach trzech albumów prevaporwave, które zostały wcześniej omówione w tekście.

Surrealizm. Objawia się głównie w nietypowych, niepokojących połączeniach powyższych cech, które pozostawiają mocno niepokojące wrażenie u odbiorcy⁴¹.

Floral Shoppe miało wielki wpływ na kolejne dzieła, o czym może świadczyć to, iż okładka stanowiła obiekt nawiązań oraz parodii⁴². Specyficzny styl grafik vaporwave jest określany przez fanów gatunków jako „a e s t h e t i c” – słowo oznacza estetykę, jednak jest stylizowane – zawsze posiada odstępy między znakami, a zdarza się również, iż jest zapisywane wielkimi literami i czcionką „aesthetic font”. A e s t h e t i c jest istotną częścią ponowoczesnej subkultury vaporwave⁴³.

Tak jak w przypadku muzyki, grafika jest również publikowana przede wszystkim w sieci. Ważnym miejscem dla twórców są takie serwisy jak Tumblr, a także wspomniane wcześniej fora dyskusyjne Reddit i 4chan⁴⁴.

Pewne cechy stylu graficznego vaporwave pojawiły się dopiero po wyodrębnieniu się grafiki od muzyki. Ironia i sarkazm, fascynacja i jednoczesna krytyka kultury masowej i kapitalizmu, a także parodystyczno-satyryczny wydźwięk niektórych prac stały się o wiele bardziej wyraźne po okresie, w którym formował się ten styl. Są one ważną częścią subkultury vaporwave, a także przekazu społecznego znacznej części dzieł⁴⁵.

³⁷ Wikipedia PL, *Vaporwave*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Vaporwave>, dostęp: 8 maja 2017 r.

³⁸ Trip Historic, *Rhodes Archaeological Museum*, <https://www.triphistoric.com/rhodes-archaeological-museum-1085/pictures/2802/>, dostęp: 10 maja 2017 r.

³⁹ F5, *Vaporwave po polsku*, <http://www.fpiec.pl/post/2015/03/05/vaporwavepopolsku>, dostęp: 9 maja 2017 r.

⁴⁰ Helios, *Vaporwave Aesthetics in Music & Art*, <http://vaporwave.co/vaporwave-aesthetics-music-art/>, dostęp: 10 maja 2017 r.

⁴¹ Wikipedia EN, *Vaporwave*, op. cit.

⁴² Know Your Meme, *Floral Shoppe*, op. cit.

⁴³ Know Your Meme, *Aesthetic*, <http://knowyourmeme.com/memes/aesthetic>, dostęp: 11 maja 2017 r.

⁴⁴ Wikipedia EN, *Vaporwave*, op. cit.

⁴⁵ S. Beuchamp, op. cit.

Vaporwave jako subkultura⁴⁶

Kluczową rolę w procesie zmiany publiczności i fanów vaporwave w swoistą subkulturę miały fora dyskusyjne: 4chan i Reddit. Oba pozwalają na publikację linków internetowych oraz grafik, co spowodowało, że stały się użytecznymi miejscami i narzędziami do popularyzacji tego gatunku⁴⁷. Aktualnie subkultura działa w następujący sposób: artyści publikują swoje dzieła muzyczne na serwisie Bandcamp, graficzne na Tumblr, a fani wymieniają się opiniami i polecają sobie prace na Reddicie i 4chanie⁴⁸. Tomasz Miecznikowski, autor serwisu Noizz.pl, zapytał kilku polskich twórców o to, czym jest vaporwave; część wypowiedzi dotyczy polskiej sceny, jednak punktem odniesienia jest klasyczny, globalny okres. „Vaporwave to nie są zwolnione piosenki i dziwaczne grafiki, to jest tylko element, dodatek. Wyobraź sobie moment, w którym stojąc na balkonie 15 piętrowego wieżowca w centrum aglomeracji, gdzie jesteś otoczony milionem pędzących donikąd ludzi i trzy razy tylu błyszczących neonów i reklam czujesz nieokreśloną nostalgię, zdając sobie sprawę, że to nie jest TWÓJ świat; że rzeczywistość, w której przyszło Ci się znajdować jest tylko fałszywym i złudnym odbiciem prawdziwego życia – to jest vaporwave” (wypowiedź artysty GLI WV\$). W taki sposób odbierają vaporwave pewni twórcy, inni starają się sięgnąć głębiej. „Traktat vaporwave jest krótki, jak na internetową formę przystało – „it’s all in your head”, co oznacza, że wszystko jest iluzją. W świecie vaporwave każdy zatapia się we własne wyobrażenie o tym, co uznaje za prawdziwe” (wypowiedź artysty unitra^ / audio)⁴⁹. W tekście pojawia się także istotne hasło – „post-nostalgia”. Według mnie jest ono swoistym kluczem do zrozumienia i interpretowania zarówno sztuki vaporwave (muzycznej czy graficznej), jak i subkultury. To na nostalgii za minionym wyrosła cała sztuka⁵⁰. Na polskiej stronie Wikipedii można odnaleźć informację, iż „nurt ten często dokonuje satyry lub krytykuje takie zjawiska jak konsumpcjonizm, hedonizm, kultura masowa czy ruch new age”⁵¹. Krytyka konsumpcjonizmu i kultury masowej przewija się w wielu wypowiedziach – zarówno krytyków⁵², jak badaczy gatunku⁵³. Część twórców rozumie to jednak

⁴⁶ Vaporwave jako subkultura wpisuje się w nurt ponowoczesny, ponieważ ma płynny, nieostry charakter kultury internetowej, która nosi znamiona „surfowania po stylach”. Więcej na ten temat można odnaleźć w pracach B. Kotowskiego, *Język, bunt, tożsamość. Socjologiczno-antropologiczne studium empiryczne subkultury młodzieżowej rap*, Rozpisani.pl, Warszawa 2016, oraz D. Muggletona, *Wewnątrz subkultury. Ponowoczesne znaczenie stylu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.

⁴⁷ Redtiger, *Vaporwave*, <https://readtiger.com/wkp/en/Vaporwave>, dostęp: 11 maja 2017 r.

⁴⁸ Vaporwave wykracza także poza te dwa serwisy. Wiele dzieł, zarówno kanonicznych, jak i niszowych można odnaleźć na mainstreamowych serwisach, takich jak YouTube. Jest to wynik dużego wzrostu popularności tego gatunku, jednak Bandcamp i Tumblr wciąż pozostają najbardziej popularnymi miejscami.

⁴⁹ T. Miecznikowski, *1995 rok to ostatni rok, gdy wszystko było estetyczne. Tłumaczymy, czym jest Vaporwave w Polsce*, <http://noizz.pl/big-stories/1995-rok-to-ostatni-rok-gdy-wszystko-bylo-estetyczne-tlumaczymy-czym-jest-vaporwave-w/1k8c5g9>, dostęp: 9 maja 2017 r.

⁵⁰ A. Sadocha, *Pastelowa nostalgia. Interpretacja elementów popkultury lat dziewięćdziesiątych w estetyce vaporwave’owej*, <http://meakultura.pl/aktualnosci/pastelowa-nostalgia-interpretacja-elementow-popkultury-lat-dziewiecdziesiatych-w-estetyce-vaporwaveowej-hyde-park-1296>, dostęp: 9 maja 2017 r.

⁵¹ Wikipedia PL, *Vaporwave*, op. cit.

⁵² A. Harper, op. cit.

⁵³ G. Tanner, op. cit., s. 11–13.

nie jako poważną krytykę, a zaledwie satyrę⁵⁴. W jednej z wcześniej cytowanych wypowiedzi twórców pojawiła się opinia, że każdy tak naprawdę sam odbiera świat vaporwave w nieco inny sposób. Potwierdza to wypowiedź Piotra Płucienniczaka, który jest odpowiedzialny za stworzenie jednej z bardziej znanych stron polskiego nurtu: „[vaporwave jest] ironiczną wypowiedzią na temat estetycznej obietnicy późnego kapitalizmu? Częściowo. Jest w nim trochę konserwatywnej nostalgii za tym, co było, ale zmiksowanej ze świadomością korporacyjnego prania mózgu. Vaporwave wytworzyło rodzaj międzynarodowego kodu”⁵⁵. Należy jednak mieć świadomość faktu, iż samo bycie fanem lub odbiorcą treści vaporwave nie oznacza od razu bycia członkiem subkultury, co odzwierciedla jej ponowoczesny charakter⁵⁶. Jak zauważa Katarzyna Warmuz, są fani, których interesuje samo brzmienie, estetyka albo relaks związany z odbiorem sztuki; nie każdy z nich będzie utożsamiał się z przekazem lub czuł potrzebę mocniejszego związania się z tym gatunkiem. Do tak rozumianej subkultury o charakterze ponowoczesnym nie można zaliczyć automatycznie wszystkich twórców; część z nich może przecież tworzyć dla zdobycia sławy, zapelnienia czasu lub nawet korzyści finansowych (co stałoby w sprzeczności z krytyką kapitalizmu)⁵⁷. Istnieją opinie, iż vaporwave nie wytworzyło własnej subkultury, gdyż brakuje mu głównego celu – stanowi przykład dorabiania ideologii do odmiennosci⁵⁸. Oznaczałoby to, iż jest formą surfowania po stylach, mieszania i miksowania różnych elementów, którym brak ściśle określonych ram. Trudno się z tym zgodzić, jednak warto zauważyć, iż część osób mocno splyca przekaz sztuki i odbiera go tylko przez pryzmat wspomnianej odmiennosci albo dlatego, iż vaporwave dla niektórych jest po prostu niezrozumiałe. Aby identyfikować się w pełni z tą subkulturą, nie wystarczy tylko słuchać określonej muzyki i oglądać grafiki; aby rozumieć cały przekaz vaporwave, należy zaangażować się również na forach. Osoby zaangażowane w takie formy działalności chętnie podkreślają swoją więź i silnie identyfikują się z innymi uczestnikami tej grupy.

Zakończenie

W sieci na początku 2015 roku popularne stało się hasło „vaporwave is dead” – w grudniu 2015 powstał nawet album o takiej nazwie⁵⁹. Fani gatunku podzielili się na kilka obozów – część z nich uważała, że vaporwave przestało być ciekawe i świeże, a przyszłość leży w innych nurtach (w tym kontekście wymieniano najczęściej hardvapour jako zjawisko, które wyodrębniło się z gatunku w podobny sposób, jak np. grafika). Jednocześnie nadal powstawało mnóstwo nagrań i grafik, które były wciąż popularne; pojawiały się nowe trendy i artyści, którzy wnosili własne pomysły. W niektórych przypadkach vaporwave przestało mieć globalny, uniwersalny charakter (co falsyfikuje jedną z jego cech wyróżniających);

⁵⁴ S. Chandler, *Vectors of Vektroid and Vaporwave*, <https://daily.bandcamp.com/2016/06/21/vektroid-interview/>, dostęp: 10 maja 2017 r.

⁵⁵ T. Miecznikowski, op. cit.

⁵⁶ D. Muggleton, op. cit.; B. Kotowski, op. cit.

⁵⁷ K. Warmuz, *Chaosmuza: Vaporwave, czyli muzyczna narkopara w sieci*, <http://www.rozswietlamy-kulture.pl/reflektor/2016/04/27/vaporwave-czyli-muzyczna-narkopara-w-sieci/>, dostęp: 11 maja 2017 r.

⁵⁸ M. Giec, *Sens życia według Vaporwave*, <https://www.vice.com/pl/article/sens-zycia-wedlug-vaporwave>, dostęp: 11 maja 2017 r.

⁵⁹ Sandtimer, *Vaporwave is Dead*.

tu przykładem może być część polskiej sceny. O ile muzyka oparta na samplach utworów Grzegorza Ciechowskiego dotrze w ten sam sposób do odbiorców na całym świecie, o tyle grafiki z satyrycznym spojrzeniem na ZUS⁶⁰ czy USOS⁶¹ będą czytelne tylko w Polsce, gdyż są zakorzenione kulturowo (tym bardziej że pojawiają się na nich też słowa i zdania w rodzimym języku). Scott Beauchamp zwraca uwagę, iż doniesienia o śmierci vaporwave jako gatunku pojawiają się już od 2013 roku; łączy je głównie z faktem, iż ta niszowa sztuka przebiła się do mainstreamu, co w pewnym sensie stanowi jej zaprzeczenie. Jak twierdzi, uznanie gatunku za martwy może oznaczać dwie rzeczy: kompletne znużenie, które powoduje, że nie radzi sobie na rynku, lub brak znaczenia dla ludzi. W pierwszym kontekście vaporwave było martwe od samego początku, ponieważ nie było nastawione komercyjnie i jego celem nie było zagarnięcie dla siebie rynku; paradoksalnie, jego popularyzacja sprawiła, że część z jego cech pojawiła się w głównym nurcie, co świadczy o jego ponowoczesnym charakterze. Drugi z nich również jest błędny, co widać w śladach tej sztuki w odświeżonych logach firm MTV i Tumblr⁶². Wciąż powstające nowe trendy i mnóstwo fanów, a także nadal żywa subkultura obecna na forach dyskusyjnych pokazują, iż vaporwave zdecydowanie nie jest gatunkiem martwym, a raczej w ciągłym akcie stawiania się i rozwoju. Co więcej, można spodziewać się, iż do grafiki oraz muzyki wkrótce dołączy także sztuka filmowa, bowiem na serwisie YouTube istnieją już twórcy, którzy publikują filmy nawiązujące estetycznie do vaporwave⁶³. Stąd też można wysnuć śmiały wniosek, że gatunek ten rozkwit ma dopiero przed sobą.

Bibliografia

- Aesthetic Wiki, *Vaporwave*, <http://aesthetic.wikia.com/wiki/Vaporwave>, dostęp: 11 maja 2017 r.
- Beer on the Rug*, <http://www.beerontherug.com/post/16935506863/macintosh-plu>, dostęp: 8 maja 2017 r.
- Beuchamp S., *How Vaporwave Was Created Then Destroyed by the Internet*, <http://www.esquire.com/entertainment/music/a47793/what-happened-to-vaporwave/>, dostęp: 10 maja 2017 r.
- Chandler S., *Vectors of Vektroid and Vaporwave*, <https://daily.bandcamp.com/2016/06/21/vektroid-interview/>, dostęp: 10 maja 2017 r.
- Dean J., <https://www.tinymixtapes.com/features/favorite-30-albums-of-2012-so-far-staff-feature>, dostęp: 10 maja 2017 r.
- Downer A., recenzja *Floral Shoppe*, <http://www.sputnikmusic.com/review/61016/Macintosh-Plus-FLORAL-SHOPPE/>, dostęp: 8 maja 2017 r.

⁶⁰ Tumblr, *Zuswave*, <http://zuswave.tumblr.com/>, dostęp: 11 maja 2017 r.

⁶¹ Facebook, *USOS WAVE ウーゾズ*, <https://www.facebook.com/USOS-%E1%B4%A1-%E1%B4%80-%E1%B4%A0-e-%E3%82%A6%E3%83%BC%E3%82%BD%E3%82%BA-667241463402795/>, dostęp: 11 maja 2017 r.

⁶² S. Beauchamp, op. cit.

⁶³ Wśród nich można wymienić Luciena Hughesa, pochodzącego z Wielkiej Brytanii, który zdobył niejaką popularność – jego filmy mają ponad dwadzieścia milionów odtworzeń (stan na 6 marca 2018 r).

- F5, *Vaporwave po polsku*, <http://www.fpiec.pl/post/2015/03/05/vaporwavepopolsku>, dostęp: 9 maja 2017 r.
- Facebook, USOS w A V e ウーソズ, <https://www.facebook.com/USOS-%E1%B4%A1-%E1%B4%80-%E1%B4%A0-e-%E3%82%A6%E3%83%BC%E3%82%BD%E3%82%BA-667241463402795/>, dostęp: 11 maja 2017 r.
- Gallil L., *Vaporwave and the observer effect*, <https://www.chicagoreader.com/chicago/vaporwave-spf420-chaz-allen-metallic-ghosts-prismcorp-veracom/Content?oid=8831558>, dostęp: 8 maja 2017 r.
- Giec M., *Sens życia według Vaporwave*, <https://www.vice.com/pl/article/sens-zycia-wedlug-vaporwave>, dostęp: 11 maja 2017 r.
- Harper A., *Comment: Vaporwave and the pop-art of the virtual plaza*, <http://www.dummysmag.com/features/adam-harper-vaporwave>, dostęp: 9 maja 2017 r.
- Helios, *Vaporwave Aesthetics in Music & Art*, <http://vaporwave.co/vaporwave-aesthetics-music-art/>, dostęp: 10 maja 2017 r.
- Know Your Meme, *Aesthetic*, <http://knowyourmeme.com/memes/aesthetic> [dostęp: 11 maja 2017 r.
- Know Your Meme, *Floral Shoppe*, <http://knowyourmeme.com/memes/floral-shoppe-%E3%83%95%E3%83%AD%E3%83%BC%E3%83%A9%E3%83%AB%E3%81%AE%E5%B0%82%E9%96%80%E5%BA%97>, dostęp: 9 maja 2017 r.
- Kotowski B., *Język. Bunt. Tożsamość. Socjologiczno-antropologiczne studium empiryczne subkultury młodzieżowej rap*, wyd. Rozpisani.pl, Warszawa 2016.
- Lhoqq M., *Is Vaporwave The Next Seapunk?*, https://thump.vice.com/en_us/article/is-vaporwave-the-next-seapunk, dostęp: 10 maja 2017 r.
- Lupovich M., *Vaporwave: A Brief History*, <https://www.youtube.com/watch?v=PdpP0mXOIWM>, dostęp: 8 maja 2017 r.
- Magoo H, *Vaporwave subgenres*, http://rateyourmusic.com/list/Harley_Magoo/vaporwave_subgenres/, dostęp: 8 maja 2017 r.
- Miecznikowski T., *1995 rok to ostatni rok, gdy wszystko było estetyczne. Tłumaczmy, czym jest Vaporwave w Polsce*, <http://noizz.pl/big-stories/1995-rok-to-ostatni-rok-gdy-wszystko-bylo-estetyczne-tlumaczmy-czym-jest-vaporwave-w/1k8c5g9>, dostęp: 9 maja 2017 r.
- Muggleton D., *Wewnątrz subkultury. Ponowoczesne znaczenie stylu*, wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- Reddit, *Has 2814 completely ruined vaporwave*, https://www.reddit.com/r/Vaporwave/comments/3kw49p/has_2814_completely_ruined_vaporwave/, dostęp: 11 maja 2017 r.
- Reddit, *What do most people consider the first vaporwave*, https://www.reddit.com/r/Vaporwave/comments/4b3el0/what_do_most_people_consider_the_first_vaporwave, dostęp: 9 maja 2017 r.
- Redtiger, *Vaporwave*, <https://readtiger.com/wkp/en/Vaporwave>, dostęp: 11 maja 2017 r.
- Sadocha A., *Pastelowa nostalgia. Interpretacja elementów popkultury lat dziewięćdziesiątych w estetyce vaporwave'owej*, <http://meakultura.pl/aktualnosci/pastelowa-nostalgia-interpretacja-elementow-popkultury-lat-dziewiecdziesiatych-w-estetyce-vaporwaveowej-hyde-park-1296>, dostęp: 9 maja 2017 r.

SUMMARY

Marcin Łukasiewicz

Vaporwave as an artistic manifestation of cyberculture

This article describes the art of vaporwave - its origins, style and main representatives. It contains a description of both trends: music, based on samples and electronica and graphics, with unique aesthetics and retro inspirations. The message conveyed by this form of art is also a subject of analysis (satire and criticism on capitalism, popculture and some of its trends) and the vaporwave subculture, which has appeared in cyberspace.

Key words: vaporwave, cyberculture, Internet, music.

Data wpływu artykułu: 09.08.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 12.02.2018 r.

Marta Trusewicz-Pasikowska

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej
e-mail: m.trusewicz_pasikowska@vp.pl

Konrad Pasikowski

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej
e-mail: konrad.pasikowski@wp.pl

Fandom internetowy jako przestrzeń przyjazna twórcom na przykładzie grupy *Sherlock Polska*. Raport z badań

STRESZCZENIE

W artykule podjęto zagadnienie fandomów internetowych jako przyjaznej przestrzeni dla amatorów twórczości fanowskiej. Przedstawiono rys teoretyczny zjawiska fanizmu, założenia metodologiczne badań własnych oraz ich wyniki. Problem badawczy dotyczył odpowiedzi na pytanie: „Czy fandom internetowy realizowany w grupie *Sherlock Polska* jest przyjazną przestrzenią dla twórców?”. Badania przeprowadzono w maju 2017 r. wśród fanów bohatera literackiego – Sherlocka Holmesa, zrzeszonych w serwisie społecznościowym Facebook za pomocą kwestionariusza internetowej ankiety (n = 370).

Słowa kluczowe: fan, fandom internetowy, twórczość, społeczność, Internet.

Wprowadzenie

Rozwój technologiczny Internetu oraz przemiany społeczne dokonujące się w jego cieniu skutkują między innymi zwiększeniem śmiałości, a czasem nawet braku wstydu w publikowaniu rozmaitych materiałów cyfrowych (filmów, zdjęć, nagrań głosowych i komentarzy tekstowych). Jedną z odpowiedzi na taki stan rzeczy jest hejt, czyli obraźliwy i agresywny sposób wypowiedzania się. Jest on „wyhodowany” na poczuciu internetowej anonimowości i jest już nie tylko męczący, ale również niebezpieczny (w skrajnych przypadkach osoba wyśmiewana i atakowana w Internecie może być również szykanowana w wymiarze fizycznym, a znane są historie, które skończyły się samobójstwem osoby nękaną).

Wracając jednak do współczesnej, amatorskiej twórczości – Andrew Keen w książce *Kult amatora*. *Jak internet niszczy kulturę* przywołuje teorię nieskończonej liczby małych Thomasa

Henry'ego Huxleya¹. Stwierdził on, że gdyby dać nieskończonej liczbie małych nieskończoną liczbę maszyn do pisania, to gdzieś, któraś z nich napisałaby sztukę Szekspira albo traktat ekonomiczny Adama Smitha². Aluzja ta nie była nad wyraz zawołowana, bowiem sam A. Keen stwierdza: „Zamiast tworzyć arcydzieła, miliony żywołowych małych – z których większość nie jest bardziej twórcza niż nasi biologiczni kuzyni – tworzą nieskończony cyfrowy zbiór miernoty”³. Jak więc twórca-amator może odnaleźć się w wirtualnej rzeczywistości? Czy istnieją dla niego bezpieczne przystanki?

W niniejszym artykule podjęliśmy problematykę fandomów internetowych jako przyjaznej przestrzeni dla amatorów-twórców, dokonując rysu teoretycznego oraz prezentacji badań własnych przeprowadzonych w internetowej grupie *Sherlock Polska* (na portalu Facebook) na próbie 370 respondentów (n = 370).

Fandom – czyli co?

Fandom (czyli zrzeszenie fanów) jest to niezhierarchizowana, nieformalna organizacja fanów, która przejawia twórczą aktywność opartą na obiekcie zainteresowania. Ze względu na obowiązujący w fandomie żargon, posługiwanie się przez jego członków specyficzną, sobie właściwą terminologią oraz tworzenie kultury materialnej (np. stroje, gadżety) oraz niematerialnej (wartości) można uznać fandom za **subkulturę**⁴. Należy oczywiście pamiętać, jak wskazuje David Muggleton, iż pojęcie subkultury jest przykładem **typu idealnego**, który w rzeczywistości nigdy jako taki nie występuje – nie zmienia to jednak faktu, iż dla potrzeb badań naukowych uzasadnione jest używanie tego mechanizmu heurystycznego⁵. Wspomniany badacz rozróżnia subkultury **nowoczesne** i **ponowoczesne**, a zachodzące między nimi dyferencje zamieszczamy w tabeli 1.

Przyjmując powyższe rozgraniczenie, należy stwierdzić, iż współczesne fandomy odznaczają się cechami subkultur ponowoczesnych.

Początek zjawiska fandomów nie jest jednoznaczny. Jak podaje Piotr Siuda, niektórzy badacze umiejscawiają datę powstania fandomów w 1813 roku, gdy Jane Austin opublikowała książkę *Duma i uprzedzenie*, inni natomiast koncentrują się na Światowym Konwencie Science Fiction, który miał miejsce 4 lipca 1939 roku w USA⁶.

¹ Faktycznie jest to błędne przypisanie „małpiej paraboli” Thomasowi Henry'emu Huxleyowi, bowiem w 1860 r., gdy wspomniany zoolog miał użyć tego porównania w debacie z biskupem Oxford Samuelem Wilberforcem, funkcjonalna maszyna do pisania nawet nie istniała.

² Keen A., *Kult amatora. Jak internet niszczy kulturę*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007, s. 25.

³ Ibidem, s. 26.

⁴ A. Kobu, J. Krzyżanowska, *Słownik fandomu i fanfiction* [w:] *Netlor. Wiedza cyfrowych tubylców*, red. P. Grochowski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2013, s. 305–306; Siuda P., *Młodzieżowe subkultury. Między fanatyczną konsumpcją a oporem przeciwko konsumeryzmowi* [w:] *Młodzież jako problem i jako wyzwanie ponowoczesności. Z prac Sekcji Socjologii Edukacji i Młodzieży PTS*, red. K. Szafraniec, t. III, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 204–205.

⁵ D. Muggleton, *Wewnątrz subkultury. Ponowoczesne znaczenie stylu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 26.

⁶ P. Siuda, *Fanfiction – przejaw medialnych fandomów* [w:] *Człowiek a media. Obserwacje – wizje – obawy*, red. W. Gruszczyński, A. Hebda, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2007, s. 144.

Tabela 1. Cechy subkultur nowoczesnych i ponowoczesnych

NOWOCZESNOŚĆ	PONOWOCZESNOŚĆ
Tożsamość grupowa	Tożsamość fragmentaryczna
Homogeniczność stylu	Heterogeniczność stylu
Wyraźne określenie granic	Granice słabo określone
Subkultura określa tożsamość	Wielorakie źródła tożsamości
Wysoki stopień zaangażowania	Niski stopień zaangażowania
Przynależność do grupy postrzegana jako stała	Przemijająca więź z grupą
Niski stopień mobilności subkulturowej	Wysoki stopień mobilności subkulturowej
Nacisk na poglądy i wartości	Fascynacja stylem i wizerunkiem
Gest politycznego oporu	Nastroje apolityczne
Nastroje skierowane przeciw mediom	Pozytywny stosunek do mediów
Świadomość własnej autentyczności	Celebracja nieautentyczności

Źródło: Muggleton, op. cit., s. 69.

Konkretne fandomy mogą się zawierać w innych, szerzej określających ich członków, np. fani zrzeszający się w fandomie dotyczącym serialu *Sherlock*⁷ mogą być członkami fandomu postaci Sherlocka Holmesa w ogóle. A także przynależność fana do jednego fandomu nie wyklucza możliwości przyłączenia się do fandomu dotyczącego zupełnie innego dzieła.

Obecnie istnieje niezliczona ilość fandomów zrzeszających miliony fanów z całego świata. Producenci korzystają z fanowskiego popytu i sprzedają różnego rodzaju książki, komiksy, gry oraz gadzety nawiązujące do konkretnego dzieła, wielbiciele natomiast mają możliwość zaspokajania własnych potrzeb i zainteresowań.

Fan – czyli kto?

Termin „fan” pochodzi od skrótu słowa fanatyk, które w łacinie oznaczało tego, który służy w świątyni bądź po prostu wielbiciela⁸. Po pewnym czasie terminu fanatyk zaczęto używać w stosunku do przesadnego oraz irracjonalnego entuzjasty, a słowo to nabrało znaczenia pejoratywnego. W takim rozumieniu fan jest niezwykle zaangażowanym odbiorcą kultury popularnej⁹, który wykracza poza własne przeżycia, podejmując działania odzwierciedlające swój emocjonalny stosunek do dzieła¹⁰.

Osobę fana charakteryzują następujące trzy wskaźniki:

⁷ Serial *Sherlock*, emitowany od 2010 r., produkowany przez BBC Wales.

⁸ P. Siuda, *Fanfiction – przejaw medialnych fandomów...*, op. cit., s. 143.

⁹ W. Godzic, *Rozumieć telewizję*, Wydawnictwo Rabid, Kraków 2001; P. Siuda, *Jednostkowe aspekty bycia fanem, czyli w stronę nowego paradygmatu fan studies*, „Kultura i Edukacja” 2010, nr 4, s. 74.

¹⁰ V. Costello, B. Moore, *Cultural outlaws: an examination of audience activity and online television fandom*, „Television & New Media” 2007, vol. 8, nr 2, s. 127.

- entuzjastyczna konsumpcja, która jest wielokrotna i pogłębiona – fani „cechują się szczególnym typem odbioru, określanym jako emocjonalna bliskość, lecz jednocześnie krytyczny dystans, swobodnie używają krytycznych i interpretacyjnych narzędzi [...] nie gloryfikują [...]: interesują ich zarówno najlepsze jak i najgorsze przykłady”¹¹;
- samodzielna produkcja na wewnętrzny użytek fandomu, która przekuwa indywidualny odbiór dzieła w inne formy aktywności;
- nawiązywanie kontaktów z innymi fanami w celu dyskusji nad dziełem, jego interpretacji, gromadzenia informacji na jego temat, wychwytywania niespójności¹².

„Fani to twórcy [...] nowej alternatywnej kultury”¹³, wykazują się postawą prospołeczną, gdyż tworzą specyficzne wspólnoty, które posiadają własną kulturę materialną i niematerialną¹⁴. Jednym z przykładów takiej wspólnoty jest fandom internetowy w grupie Sherlock Polska w serwisie Facebook, a badania opisane w tym tekście potwierdzają powyższą tezę.

Obecnie termin **fan** uległ dewaluacji, podobnie jak słowo **pasja**. Dziś fanem jest ten, kto się tak samozidentyfikuje, a przystąpienie do fandomu zazwyczaj następuje na skutek przyłączenia się do internetowej grupy fanów; co więcej, „uczestnicy współczesnych subkultur nie identyfikują się jednoznacznie i decydująco tylko z jedną grupą subkulturą. [...] Brak grupowych granic między subkulturami, fragmentaryczność, rozluźnienie więzi grupowych wydają się sprzyjać temu zjawisku [...]”¹⁵. Powszechna dostępność oraz odruchowe lajkowanie prowadzi aktualnie do tego, iż w internetowych grupach fanowskich zdecydowaną większość stanowią bierni członkowie. Nie wykazują oni większego zaangażowania zarówno w odbiorze, jak i wytwarzaniu treści fanowskich, w takim przypadku należałoby rozróżnić pasję od zainteresowania czy zwykłej ciekawości, a wirtualną strukturę, jaką jest np. grupa na portalu Facebook, od fandomu właściwego.

Fan studies

W literaturze przedmiotu **zjawisko fanizmu** ujmowane jest najczęściej w trzech paradygmatach. Najstarsze podejście, które pojawiło się w połowie XX wieku, można nazwać **paradygmatem dewiacji**, gdyż wówczas fanów postrzegano przez negatywny pryzmat ich jednostkowej aktywności. Działalność ta miała prowadzić fanów do alienacji, będącej skutkiem ich niedojrzałości, braku kompetencji do utrzymania jakichkolwiek zdrowych relacji interpersonalnych oraz oderwania od rzeczywistości¹⁶.

¹¹ P. Siuda, *Fanfiction – przejaw medialnych fandomów...*, op. cit., s. 146.

¹² Ibidem; A. Czapliska, P. Siuda, *Fandomy jako element ruchu społecznego „wolnej kultury”, czyli prawo autorskie a produktywność fanów [w:] Homo Creator czy Homo Ludens? Twórcy – internauci – podróżnicy*, red. W. Muszyński, M. Sokołowski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 50.

¹³ A. Ćwikiel, *Między narracją a serializacją: fenomen „Star Trek” [w:] Między powtórzeniem a innowacją. Seryjność w kulturze*, red. A. Kisielewska, Wydawnictwo Rabid, Kraków 2004, s. 268.

¹⁴ P. Siuda, *Fani jako specyficzna subkultura konsumpcji. Pomiędzy fanatyczną konsumpcją a oporem przeciwko konsumeryzmowi [w:] Czas ukoj nas? Jakość życia i czas wolny we współczesnym społeczeństwie*, red. W. Muszyński, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 60.

¹⁵ B. Kotowski, *Język. Bunt. Tożsamość. Socjologiczno-antropologiczne studium empiryczne subkultury młodzieżowej rap*, Bartłomiej Kotowski, Warszawa 2016, s. 88.

¹⁶ P. Siuda, *Od dewiacji do głównego nurtu – ewolucja akademickiego spojrzenia na fanów*, *Studia Medioznawcze* 2010b, nr 3, 88–92.

Następnie, na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku, pojawił się **paradygmat oporu**, który ukazywał fanów przez pryzmat zbiorowej opozycji. Miała ona zarówno wymiar symboliczny, objawiający się nadawaniem innego od zamysłu producenta znaczenia produktowi kultury, jak i namacalny, który przejawiał się poprzez fanowską adaptację tekstów, stosownie do własnych potrzeb oraz celów¹⁷.

Najmłodsze i jednocześnie najpopularniejsze podejście do fan studies¹⁸ można nazwać **paradygmatem głównego nurtu**, w którym fani nie są postrzegani jako buntownicy czy dziwacy, a jako źródło dochodu dla producentów. Być może jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest fakt, iż bunt w swej istocie okazuje się nie być *sensu stricto* buntem, co można ująć słowami: „Walka o status zastępuje pogoń za *cool*, ale podstawowa struktura rywalizacji pozostaje niezmienną”¹⁹. Dla fanów motywacją do dokonania zakupu produktu kultury nie jest zwykłe nabywanie, konsumowanie i pozbywanie się, a kolekcjonowanie, dzięki któremu pogłębiają odbiór tekstu i niejako scalają się z nim²⁰. W tym ujęciu fani są również aktywnymi, partycypującymi i współtworzącymi produkty prosumentami²¹. Grupy fanowskie mają niekiedy ogromną siłę oddziaływania na producentów, gdy ci drudzy podejmą jakąś niezadowolającą dla tych pierwszych decyzję. Przykładem sukcesu odniesionego przez zjednoczonych fanów może być fala protestów amerykańskich miłośników serialu *Star Trek*²², któremu groziło zdjęcie z anteny. Do stacji telewizyjnej zostało wysłanych mnóstwo listów wyrażających sprzeciw fanów, a w kilku miastach zorganizowano wiece protestacyjne. Te skoordynowane działania odniosły zamierzony skutek, gdyż producenci ulegli naciskom²³.

Fan jako twórca

Robert Kozinets wskazuje, że fanom nadawane są etykiety ekscentryków, co z jednej strony może utrudniać im przyłączenie się do fandomu ze względu na obawę przed niekorzystnym społecznym odbiorem, jednak gdy już się na to zdecydują, ten sam fakt może zacieśniać więzy między pozostałymi odmieńcami²⁴.

Od 2004 roku, czyli od powstania Web 2.0 oraz portali społecznościowych, fani zaczęli zrzeszać się w fandomach internetowych, które znacznie ułatwiły im komunikację oraz umożliwiły prostszy sposób dzielenia się z innymi członkami własnymi przemyśleniami oraz twórczością. Od tego czasu zaczął być obecny w fandomach tzw. dyletant, czyli „człowiek, który kocha sztukę bez wzajemności, nie należy do jej wybrańców, ale jest jej wiernym sługą i jako taki czuje się szczęśliwy”²⁵. Fandomowi dyletanci dzielą się na dwie kategorie: tych,

¹⁷ Ibidem, s. 92–96.

¹⁸ *Fan studies* – obszar badań nad fandomem/zjawiskiem fanizmu.

¹⁹ J. Heath, A. Potter, *Bunt na sprzedaż. Dlaczego kultury nie da się zagłuszyć*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 2010, s. 396.

²⁰ Siuda P., *Młodzieżowe subkultury...*, s. 207.

²¹ P. Siuda, *Od dewiacji do głównego nurtu...*, s. 96–98.

²² *Star Trek* – amerykański serial science-fiction emitowany w latach 1966–1969 (trzy sezony); producent: Gene Roddenberry.

²³ Siuda P., *Młodzieżowe subkultury...*, s. 212.

²⁴ Ibidem, s. 208.

²⁵ S. Szuman, *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1975, s. 158.

którzy tworzą amatorsko dla przyjemności, oraz tych, którzy są przekonani o swym niespotykanym talencie, którego jeszcze nikt nie docenił²⁶.

Net art stanowi alternatywny układ sztuki, który funkcjonuje poza galeriami. „Dąży do przełamania izolacji jednostek, czyniąc z twórczej samoekspresji, kontaktu i globalnej, wielokierunkowej komunikacji podstawowe jakości sztuki. Otwartość, powszechność, bezgraniczność, to cechy *net artu*”²⁷. Internet stwarza dla twórczych fanów przestrzeń, w której mogą prezentować własne prace oraz nawiązywać kontakt z ich odbiorcami, co oczywiście wiąże się również ze wzrostem upowszechniania przeciętności. Przez przestrzeń twórczą rozumiemy zespół takich właściwości, które pozwalają na udostępnianie i odbieranie wytworów artystycznych, ich krytykę oraz samodoskonalenie twórców.

Twórczość fanów określa się terminem *fanart* (jest to szersze znaczenie tego pojęcia). Do amatorskiej twórczości fanów, nazywanych również wtórnymi producentami²⁸, zaliczamy m.in.:

- *fanfiction/fanfik* – fikcję literacką, która nawiązuje do tekstu odniesienia poprzez rozwinięcie wątku lub utworzenie alternatywnej wersji wydarzeń;
- *slash* – erotyczny fanfik, który przedstawia bohaterów w związkach homoseksualnych (mimo iż w oryginale są przedstawieni jako heteroseksualni);
- wiersz;
- *fan teoria* – teoria dotycząca możliwego wyjaśnienia danych wątków;
- *crossover* – krótka historia, opowiadanie, grafika, w których autor miesza różne fikcyjne światy i bohaterów;
- serwisy WWW poświęcone danemu twórcy i jego dziełom;
- prezentacje multimedialne komentujące np. pojawienie się nowych części filmu;
- *fanart* (węższe znaczenie) – forma graficzna, taka jak obraz, rysunek, komiks;
- *manip* – grafika stworzona w oparciu o wykorzystanie i edycję już istniejącej;
- stroje nawiązujące do dzieła, które fani przywdziewają na wydarzeniu zwanym *cosplay*;
- *filking* – tworzenie piosenki dotyczącej postaci z danego dzieła;
- *cover* – nowa aranżacja, interpretacja istniejącego utworu muzycznego;
- *crack/fanvid* – modyfikowana scena filmowa z podłożoną i dobraną tematycznie ścieżką muzyczną;
- *handcraft* – produkt twórczości wykonany własnoręcznie przez fana, gadżet;
- *fanaccount* – konto w serwisie społecznościowym dedykowane celebrytom²⁹.

Przyglądając się twórczości członków fandomów, można powołać się na słowa Bogdana Suchodolskiego, który stwierdził, że: „Sztuka, przekraczając granice państw i wznosząc się ponad konflikty, wiąże niewidzialnymi nićmi nieznanym sobie wzajemnie ludzi, tworzy prawdziwie ludzką wspólnotę, w której odnajdują siebie poszczególne i różne jednostki”³⁰.

²⁶ Ibidem, s. 157.

²⁷ R. W. Kluszczyński, *Społeczeństwo informacyjne. Cyberkultura. Sztuka multimedialna*, Wydawnictwo Rabid, Warszawa 2001, s. 132.

²⁸ P. Siuda, *Jednostkowe aspekty bycia fanem...*, s. 74.

²⁹ Opracowanie własne na podstawie wywiadu swobodnego z fanką, należąca do fandomów internetowych, w tym grupy *Sherlock Polska*; 11.04.2017; wyrażamy serdeczne podziękowania dla Marty Pasikowskiej, która udzieliła wyczerpującego wywiadu wprowadzającego nas w tematykę fandomu internetowego *Sherlock Polska*.

³⁰ B. Suchodolski, *Młodość – młodość – sztuka* [w:] *Sztuka dla najmłodszych. Teoria – recepcja – oddziaływanie*, red. M. Tyszkowa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań 1977, s. 27–28.

Twórczość fanów

Twórczość można nazwać generowaniem wytworów, które są oryginalne i postrzegane jako wartościowe pod względem społecznym³¹. Jest to, inaczej mówiąc, działalność ludzka dotycząca rozwiązywania różnorodnych zadań, którą cechuje oryginalność³². Twórcze jest to, co „nowe i cenne”³³. Robert W. Weisberg uważa, że twórczość jest rozwiązywaniem bardzo złożonego i trudnego problemu, przy czym „nie wymaga żadnych genialnych zabiegów, ale jedynie konsekwencji w stosowaniu operacji intelektualnych, które są wspólne dla wszelkich form aktywności umysłowej”³⁴. Dla twórczości istotne są elementarne procesy poznawcze, takie jak: pamięć, uwaga, spostrzeganie, wyobraźnia, oraz operacje intelektualne: myślenie, w tym myślenie intuicyjne, abstrahowanie, syntetyzowanie, analizowanie, kojarzenie, giętkość myślenia, stosowanie odległych skojarzeń oraz analogii³⁵.

Twórczość możemy podzielić na tę codzienną, która „charakteryzuje się oryginalnością, jest adekwatna, znacząca i sensowna w danym układzie społecznym. Sięga od zabawy do innowacyjności i jest właściwością samego działania oraz jego skutków”³⁶. Drugi rodzaj to twórczość wybitna, charakteryzująca się dwoistym charakterem nowości (nowym tworzywem oraz nową postacią wartości), a także uniwersalnym odniesieniem³⁷. Można wyróżnić siedem typów twórczego wkładu w określoną dziedzinę, mianowicie:

- replikację, która uzasadnia oraz potwierdza istniejące dokonania;
- redefinicję, która rzuca nowe światło, patrzy z innej perspektywy;
- inkrementację (przyrost), która przez nowe dokonania prowadzi daną dziedzinę w określonym kierunku;
- zaawansowaną inkrementację, która charakteryzuje się przyspieszeniem;
- zmianę kierunku rozwoju dziedziny ku odmiennym metodom, celom i wartościom;
- rekonstrukcję ze zmianą kierunku, która polega na cofnięciu dziedziny i rozpoczęcia dokonań w innym kierunku;
- reinicjację, czyli cofnięcie do niegdyś nieprzyjętego punktu, który obecnie stanowi punkt wyjścia i z którego rozpoczyna się własne działania;
- integrację, czyli połączenie dwóch dziedzin dla stworzenia nowej idei³⁸.

³¹ Z. Pietrasinski, *Myślenie twórcze*, PZWS, Warszawa 1969, s. 10; M. Karwowski, *Kreatywność – feeria rozumień, uwikłań, powodów. Teoretyczno-empiryczna prolegomena* [w:] *Kreatywność (nie tylko) w klasie szkolnej*, red. M. Karwowski, A. Gajda, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2010, s. 12–44, s. 13; J.C. Kaufman, *Kreatywność*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2010, s. 28.

³² D. Jankowski, *Wartości – aktywność artystyczna – paradygmaty działalności kulturalnej* [w:] *Edukacja kulturalna i aktywność artystyczna*, red. D. Jankowski, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1996, s. 16.

³³ A. Góralski, *Być nowatorem. Poradnik twórczego myślenia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1990, s. 5.

³⁴ Za: E. Nęcka, *Proces twórczy i jego ograniczenia*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1999, s. 25.

³⁵ M. Karwowski, op. cit., s. 14.

³⁶ A. Tokarz, *Jedna czy wiele koncepcji twórczości?* [w:] *Edukacja artystyczna a metafora*, red. W. Limont, B. Didkowska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2008, s. 88.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem, s. 91; J.C. Kaufman, op. cit., s. 34–36.

Większość członków fandomów internetowych (takich jak grupa *Sherlock Polska*) nie jest aktywnie zaangażowana w jego działalność, a jedynie biernie obserwuje twórczość aktywnych członków. Bierni fani niekiedy komentują na forum czy w prywatnym gronie wytwory artystyczne współfanów bądź uczestniczą w ich rozprzestrzenianiu.

Fandom internetowy może stwarzać poczucie psychicznego bezpieczeństwa, które pozytywnie wpływa na rozwój twórczości, jednak aby miało to miejsce, fani muszą czuć, że warto podjąć ryzyko i podzielić się wynikami swojej pracy, które będą mogły zostać swobodnie omówione w przyjaznej atmosferze³⁹. Istotne jest także to, iż szeroki zakres uwagi sprzyja wzrostowi aktywności twórczej⁴⁰, co sprawia, że fandom internetowy może stanowić przyjazną przestrzeń dla fanów-artystów. Niewątpliwie warto także odnotować, że internetowa (pozorna) anonimowość oraz specyfika komunikacji zapośredniczonej może redukować obawę przed nadmierną krytyką. W sytuacjach skrajnych użytkownik może nawet założyć drugie (fałszywe) konto. Możliwości te jednakże sprzyjają dzieleniu się własnymi wytworami.

Uzasadnienie badań własnych

Z uwagi na fakt, iż Internet ma znaczący wpływ na przemiany społeczne, przeprowadzenie badań dotyczących jego użytkowania oraz prowadzenie badań on-line od kilkunastu lat jest nie tylko modne, ale również niezwykle istotne i cenne poznawczo. Zagadnienie twórczości realizowanej w przestrzeni wirtualnej niejednokrotnie było przedmiotem analiz społecznych, jednak, jak zauważył Piotr Siuda: „Metodolodzy wskazują, że wykorzystując ankietę sieciową, bardzo trudno jest zapewnić reprezentatywność [...]”⁴¹ (pewnym rozwiązaniem jest badanie społeczności *stricte* wirtualnych, co też w naszym badaniu uczyniliśmy), dlatego też każde nowe badanie zjawisk internetowych z użyciem metod badań on-line przyczynia się do poszerzenia i uaktualnienia wiedzy naukowej w tym zakresie. Powyższe uzasadnienie pozwoliło nam przeprowadzić poniżej opisane badania własne, które odbyły się w roku 2017. Za grupę docelową obraliśmy członków grupy *Sherlock Polska*, która jest przykładem fandomu internetowego. Prawdziwi fani często bywają nie tylko odbiorcami tekstów kultury, ale również ich twórcami⁴², dlatego internetowe środowisko fanowskie stanowi pole do prowadzenia badań nad twórczością w Internecie.

Przedmiot, cel i problemy badawcze

Celem niniejszych badań była odpowiedź na pytanie, czy fandom internetowy, realizowany w grupie *Sherlock Polska* (Facebook), stanowi przestrzeń przyjazną twórcom. Przedmiotem badań jest natomiast grupa *Sherlock Polska* w recepcji jej członków, będących fan-twórcami. Główny problem badawczy dotyczył kwestii związanej w pytaniem: Czy fandom internetowy realizowany w grupie *Sherlock Polska* jest przyjazną przestrzenią dla twórców? Z tak

³⁹ J. C. Kaufman, op. cit., s. 52.

⁴⁰ Ibidem, s. 53.

⁴¹ P. Siuda, *Ankieta internetowa: zalety i wady – rekapitulacja* [w:] *Metody badań online*, red. P. Siuda, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2016, s. 49.

⁴² Siuda P., *Młodzieżowe subkultury...*, s. 204.

obranego głównego problemu wywiedziono kilka pytań badawczych: Czy członkowie grupy *Sherlock Polska* tworzą dzieła artystyczne, jeśli tak, to jakie? Jak badani twórcy oceniają relacje panujące w grupie *Sherlock Polska*? Jaką wartość dla badanych twórców ma uczestnictwo w fandomie internetowym? Jak długo badani twórcy przynależą do grupy *Sherlock Polska*? Czy badani twórcy uczestniczą w spotkaniach fandomowych, takich jak meety, konwenty? Jaka atmosfera towarzyszy prezentowanym na grupie wytworom artystycznym?

Zastosowana metoda, technika i narzędzie badawcze

Do przeprowadzenia badań użyto metody sondażu diagnostycznego, techniką była ankieta internetowa (obsługiwana przez portal www.ankietka.pl), a narzędziem kwestionariusz ankiety internetowej, zawierający metryczkę (płeć, wiek, obszar pochodzenia [wiejski/miejski], staż w grupie *Sherlock Polska*), dziewięć pytań zamkniętych oraz jedno pytanie otwarte. Oprócz danych uzyskanych za pomocą narzędzi badawczych serwis www.ankietka.pl udostępnił m.in. takie metadane jak: adres strony odsyłającej, data, godzina rozpoczęcia oraz zakończenia wypełniania kwestionariusza ankiety. Obliczenia statystyczne zostały dokonane przy pomocy programu komputerowego IBM® SPSS® Statistics (wersja 24).

Charakterystyka próby badawczej i organizacja badań

Badania zostały przeprowadzone w terminie od 1 do 9 maja 2017 roku wśród użytkowników serwisu Facebook przynależących do grupy *Sherlock Polska* (grupa ta zrzesza fanów postaci Sherlocka Holmesa przedstawianej w kanonie powieści sir Arthura Conana Doyle'a, rozmaitych adaptacjach, w tym filmowo-serialowych, na czele z popularną produkcją BBC *Sherlock*). Suma wszystkich użytkowników stanowiła więc populację $N = 20\,682$, z czego 78,3% to kobiety, 21,3% mężczyźni, 0,4% użytkowników określiło swoją płeć jako niestandardową. Dane o populacji uzyskano dzięki uprzejmości jednego z administratorów grupy *Sherlock Polska* (przedziały wiekowe były więc narzucone, a wartości jedynie procentowe). Szczegółowy rozkład populacji został przedstawiony w tabeli 2.

Tabela 2. Rozkład populacji ze względu na płeć i wiek

Wiek \ Płeć	13–17	18–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65+
kobieta	36,2%	32,7%	6,5%	1,9%	0,6%	0,2%	0,4%
mężczyzna	7,4%	9%	3,3%	1%	0,3%	0,1%	0,2%
niestandardowa	0,2%	0,2%	0%	0%	0%	0%	0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez jednego z administratorów grupy *Sherlock Polska*.

Respondenci nie byli wyłaniani losowo – sami decydowali, czy wezmą udział w badaniu po zapoznaniu się z komunikatem zamieszczonym na głównej stronie grupy. Oznacza to, iż badania nie mogą być uogólnione na całą populację, z drugiej strony można domniemywać, iż ci, którzy wzięli udział w badaniu, wykazali się większą motywacją do wypełnienia

kwestionariusza ankiety (co przekłada się na jakość wyników). Internetowy kwestionariusz ankiety został zabezpieczony hasłem, udostępnionym jedynie na forum grupy *Sherlock Polska* oraz włączono opcję blokowania wielokrotnej odpowiedzi z jednego adresu IP, co pozwoliło na ograniczenie możliwości fałszowania odpowiedzi lub ich powielania.

W pierwszym dniu badania użytkownicy zostali zachęceni do wypełnienia ankiety internetowej odpowiednio sformułowanym komunikatem zamieszczonym na forum grupy. Najwięcej ankiet zostało wypełnionych w pierwszych dwóch dniach badania, natomiast po tym, jak wyniki przestały spływać (6. i 7. dzień), w 8. dniu zamieściliśmy komunikat przypominający, dzięki czemu jeszcze 51 osób zdecydowało się wziąć udział w badaniu.

Większość respondentów (239) przy uzupełnianiu kwestionariusza ankiety internetowej korzystała z urządzeń mobilnych (tablety, smartfony itp.), o czym świadczy adres strony przekierowującej do kwestionariusza, natomiast 130 osób prawdopodobnie korzystało z komputerów.

W badaniu wzięło udział 370 członków grupy *Sherlock Polska* (co stanowi 1,79% populacji), a szczegółowy rozkład próby został zaprezentowany poniżej w tabelach 3. i 4.

Tabela 3. Zróżnicowanie próby badawczej ze względu na płeć

Płeć	Częstość	%
kobieta	354	95,7%
mężczyzna	12	3,2%
brak danych	4	1,1%
SUMA	370	100,0%

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Zdecydowaną większość respondentów stanowiły kobiety (zgodnie z tendencją wynikającą z charakterystyki populacji), natomiast respondenci płci męskiej stanowili jedynie 3,2% próby (podczas gdy odsetek mężczyzn w populacji wyniósł 21%). Powodem takiego stanu rzeczy może być fakt, że mężczyźni rzadziej udzielają się w dyskusjach prowadzonych w grupie (obserwacja niekontrolowana, naoczna, potoczna).

Tabela 4. Zróżnicowanie próby badawczej ze względu na wiek

Przedział Wiekowy	Częstość	%
10-17	248	67%
18-24	96	26%
25-34	12	3,2%
35-44	3	0,8%
45-54	1	0,3%
brak danych	10	2,7%
SUMA	370	100,0%

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych

Chociaż oficjalnie serwis internetowy Facebook jest dostępny jedynie dla osób od 13. roku życia, to jednak niektórzy użytkownicy podają fałszywe dane. W przypadku niniejszych badań jedna osoba podała w metryczce wiek 10 lat, natomiast dwie osoby wiek 12 lat.

Średnia wieku w próbie wyniosła $M=17,39$ lat, mediana i dominanta były sobie równe $Me=D=16$ lat, wiek najstarszego respondenta to $\max = 46$ lat.

Zdecydowana większość osób badanych pochodziła z obszarów miejskich $n=285$, natomiast 83 respondentów z obszarów wiejskich; dwoje uczestników badania nie udzieliło informacji w tym zakresie. Jedynie 41 badanych fanów Sherlocka Holmesa wskazało, iż niedawno (w stosunku do czasu przeprowadzania badań) wstąpiło do grupy *Sherlock Polska* – 156 badanych przynależała do grupy od około roku, a 171 osób ponad rok; dwóch respondentów pominęło pytanie o długość stażu w grupie.

Analiza wyników badań

Ze wszystkich respondentów 157 (42,40%) wskazało, iż tworzy dzieła artystyczne⁴³ związane z uczestnictwem w fandomach (2 osoby nie udzieliły odpowiedzi na to pytanie). W tabeli 5. przedstawiono częstości pojawiających się wytworów fanowskich (jeden fan zazwyczaj podawał więcej niż jedną odpowiedź, dlatego suma będzie przewyższała wszystkich respondentów, którzy określili się jako twórcy):

Tabela 5. Wykaz częstości tworzonych dzieł fanowskich deklarowanych przez respondentów

Nazwa	Częstości
fanfik (fanfiction)	90
fanart	68
fanvid	10
memy	36
handcraft	8
cover	1
tłumaczenie fanfików	1
prezentacja medialna	1
fan teorie	1
wiersze	1
fanaccount	1

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych

Wśród osób, które określiły siebie jako fan-twórców, 15 (9,55%) niedawno dołączyło do grupy (do 3 miesięcy), 66 (42,04%) była w grupie nie dłużej niż rok (ale dłużej niż 3 miesiące), a 75 (47,77%) posiadało staż dłuższy niż rok; 1 (0,63%) osoba nie udzieliła na to pytanie odpowiedzi.

⁴³ Wymieniono następujące rodzaje fanowskich dzieł twórczych: *cracki/fanvidy, fanarty, fanfiction, memy, handcrafty, fanaccount*, edycje graficzne zdjęć, gify, obrazy (malarstwo), fotomanipulacje, gadzety na własny użytek (zakładki do książek, torby z motywem), *cosepleye*, tłumaczenia *fanfików*, *covery*, wiersze, *fan teorie* (wyjaśnienie pojęć, patrz podrozdział: *Fan jako twórca*).

Jedynie 19 osób (12,10%) z kręgu twórców należało tylko do tego fandomu internetowego (grupa *Sherlock Polska*), 29 (18,47%) badanych przyznało, że należy również do innych fandomów internetowych, a *Sherlock Polska* nie jest ich ulubioną grupą. Natomiast zdecydowana większość wskazała, że chociaż należy do innych fandomów internetowych, to grupa *Sherlock Polska* jest ich ulubionym fandomem: 107 (68,15%); 2 osoby (1,27%) nie odpowiedziały na to pytanie.

W kwestionariuszu internetowym ankiety zostało zamieszczone również jedno pytanie otwarte, w którym respondenci zostali poproszeni o opisanie znaczenia, jakie nadają uczestnictwu w fandomie („Napisz, jaką wartość ma dla Ciebie uczestnictwo w fandomie/-ach internetowym/-ych”). Odpowiedzi zostały przeanalizowane, dzięki czemu wyłoniono sześć podstawowych kategorii, do których można zaliczyć treść odpowiedzi. Wiele z nich zaliczono do kilku kategorii, w takim przypadku łączono symbole kategorii (np. AB, ABC itd.). Klucz filtrowania wspomnianych wyników zamieszczono w tabeli 6., a w kolumnie „przykład odpowiedzi” wskazano płeć (K, M) oraz wiek respondenta.

Tabela 6. Klucz przypisywania kategorii jakościowych dla odpowiedzi o wartość uczestnictwa w fandomach internetowych

Symbol kategorii	Opis kategorii	Przykład odpowiedzi
A	Fandom jako rozrywka, sposób spędzania wolnego czasu, odskocznia od rzeczywistości	<i>Cóż, dla mnie to tylko zabawa, chociaż pochłania dużo mojego czasu. (K16)</i>
B	Fandom jako miejsce poznawania nowych ludzi i wymiany poglądów	<i>W zasadzie to żadna wartość, jestem w nim, bo lubię kreatywność ludzi, którzy do niego należą. (K23)</i>
C	Fandom jako przestrzeń rozwijania hobby i zainteresowania produktem kultury popularnej, źródło informacji	<i>Z fandomu można dowiedzieć się ciekawych informacji na temat serialu i aktorów, być na bieżąco, poznać teorie, zainspirować się np. wystrojem nawiązującym do serialu. (K16)</i>
D	Fandom jako pasja, miejsce samorealizacji, źródło szczęścia, nieodłączna część życia, jest bardzo ważny	<i>Uczestniczenie w takich fandomach jest dla mnie wszystkim, całym moim życiem. (M15)</i>
E	Fandom jako rodzina, miejsce akceptacji i bliskich relacji społecznych, poczucie przynależności	<i>To taki drugi dom. (K14)</i>
F	Nieprzywiązywanie większej wagi do fandomu	<i>Jest sobie tak po prostu, nic wyjątkowego. (K16)</i>
Brak danych	29 (18,5%)	

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Wskazawszy kategorie oraz ich egzemplifikację, zamieszczamy tabelę 7. z częstościami i procentami występowania danych odpowiedzi dla grupy fan-twórców.

Tabela 7. Częstości występowania odpowiedzi w danej kategorii (lub kombinacji) znaczeniowej

Symbol kategorii	Częstości	%	Symbol kategorii	Częstości	%
A	5	3,2%	CE	3	1,9%
B	7	4,5%	DE	5	3,2%
C	14	8,9%	ABC	4	2,5%
D	9	5,7%	ABD	2	1,3%
E	4	2,5%	BCD	6	3,8%
F	1	0,6%	BCE	4	2,5%
AB	5	3,2%	BDE	2	1,3%
AC	3	1,9%	CDE	1	0,6%
AD	1	0,6%	ABCE	1	0,6%
BC	39	24,8%	BCDE	1	0,6%
BD	6	3,8%	brak danych	29	18,5%
BE	4	2,5%	SUMA	154	100%

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych

Największy odsetek odpowiedzi dotyczył wypowiedzi, które zawierały kategorię BC: „Fandom jako miejsce poznawania nowych ludzi i wymiany poglądów” oraz „Fandom jako przestrzeń rozwijania hobby i zainteresowania produktem kultury popularnej, źródło informacji”. Aby porównać najczęściej pojawiające się kategorie odpowiedzi wśród twórców i nie-twórców, zestawiono zsumowane częstości występowania danych kategorii (ponieważ większość przypisywała więcej niż jedno znaczenie, wartość częstości kategorii przewyższa liczbę respondentów).

Tabela 8. Sumy częstości występowania danej kategorii odpowiedzi dla twórców i nie-twórców

	A	B	C	D	E	F	Suma	Brak danych
twórcy (n = 155)	21 (8,86%)	81 (34,17%)	76 (32,07%)	33 (13,92%)	25 (10,55%)	1 (0,42%)	237 (100%)	29 (18,70% z n)
nie-twórcy (n = 215)	34 (14,23%)	77 (32,22%)	93 (38,91%)	13 (5,44%)	17 (7,11%)	5 (2,09%)	239 (100%)	68 (31,62% z n)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych

Pierwszą informację, którą warto odnotować z tabeli 8., jest fakt, że twórcy o wiele częściej nadają więcej znaczeń dla swojego uczestnictwa w fandomie internetowym niż nie-twórcy. Wskazuje na to suma częstości występowania kategorii, która jest niemalże identyczna dla jednych i drugich (podczas gdy grupa twórców jest mniejsza o 60 respondentów).

Po drugie, zauważamy, iż nie-twórcy znacznie częściej przypisują swojemu uczestnictwu w fandomie internetowym znaczenie kategorii A („Fandom jako rozrywka...”), niż

twórcy, którzy z kolei uzyskali większy wskaźnik procentowy dla kategorii D („Fandom jako pasja...”) i E („Fandom jako rodzina...”).

Różnicę między nastawieniami twórców a nie-twórców można dostrzec również w odpowiedziach na pytanie wielokrotnego wyboru o określenie relacji, jakie panują w fandomie internetowym *Sherlock Polska*. Wyniki zaprezentowano poniżej (co koresponduje z wynikami z tabeli 8).

Tabela 9. Jak określiłbyś/-abyś relacje w fandomie?

Odpowiedź	Twórcy (N = 155)		Nietwórcy (N = 215)	
bardzo bliskie relacje	35	17,77%	23	9,42%
koleżeńskie/przyjacielskie	125	63,45%	127	52,05%
obojętne	27	13,70%	86	35,25%
negatywne	2	1,02%	2	0,82%
inne	8	4,06%	6	2,46%
SUMA	197	100%	244	100%

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych

Dane te wskazują, iż w grupie nie-twórców odnotowano niższe wskazanie odpowiedzi „bardzo bliskie relacje” oraz wyższy odsetek odpowiedzi „obojętne”. W odpowiedziach „inne” była możliwość wpisania własnego tekstu, jednak nie przeważała żadna ze skrajnych możliwości.

Interesujące rozróżnienie można także zauważyć, porównując odpowiedzi na pytanie o uczestnictwo w wydarzeniach fanowskich, takich jak *konwenty*⁴⁴ i *meety*⁴⁵. Wśród respondentów-twórców 45 osób zadeklarowało, iż uczestniczy w takich spotkaniach (28,66%); 2 osoby nie udzieliły odpowiedzi; natomiast wśród nie-twórców było to jedynie 22 respondentów (10,32%); również 2 osoby nie odpowiedziały na to pytanie.

Po przeanalizowaniu publikowanych treści zawartych w grupie *Sherlock Polska* (1 maja – 20 lipca 2017 r.) zaobserwowaliśmy, iż panuje tam przyjazna atmosfera, a fan-twórcy mogą liczyć na docenienie i konstruktywną krytykę. Jednym z przykładów fanowskiej samopomocy może być dyskusja, jaka pojawiła się pod postem umieszczonym (10.07.2017) przez fankę, która podzieliła się swoim *fanartem* przedstawiającym jedną z bohaterek serialu telewizyjnego *Sherlock*. Odbiór wizualny grafiki wskazywał na niezaawansowane umiejętności artystyczne autorki, która sama zatytułowała post: „próbowałam narysować Irene Adler. Oceniajcie w komentarzach <serduszko>⁴⁶”. Pod *fanartem* błyskawicznie rozgorzała dyskusja oraz pojawiły się ikony reakcji: „Lubię to!”=61; „Ha ha”=48; „Super”=26; „Przykro mi”=6; „Wow”=3; „Wrr”=0. Zamieszczone pod rysunkiem komentarze współfanów

⁴⁴ Oficjalne spotkania fanów, najczęściej organizowane jako impreza weekendowa, występują w formule ogólnopolskiej i międzynarodowej. Najczęściej dotyczą różnych dzieł kultury. Nieodłącznym elementem *conventów* są konkursy *coseplayowe* i spotkania z twórcami/artystami.

⁴⁵ Nieoficjalne spotkania fanów w formule kameralnej o charakterze lokalnym. Zazwyczaj trwają kilka godzin, w programie najczęściej przewidziany jest wspólny posiłek, rozmowy oraz gry.

⁴⁶ Zachowano pisownię oryginalną.

można skategoryzować jako: jednoznacznie pozytywne = 13; neutralne⁴⁷ = 13, jednoznacznie negatywne = 12 oraz te dotyczące odwołań, aby post zobaczyła inna osoba = 8.

Przykładem udzielenia fance konstruktywnej krytyki jest następujący komentarz:

A teraz czas na konstruktywną krytykę. Jak sama chyba wiesz, rysunek nie jest wspaniały i musisz się z tym liczyć, ale jeśli będziesz pracować i trzymać się rad, które dostajesz, z pewnością uda ci się osiągnąć wyższy poziom. Począwszy od szkicu – odnoszę wrażenie, że wykonujesz go dość agresywnie, spróbuj rysować delikatniej. Wykonuj także linie pomocnicze (które później zmażesz) i rysuj szczegóły, po prostu bądź dokładna, bo widać na przykład, że oczom brakuje rzęs i linii powiek, także na twarzy nie widać żadnych zmarszczek, które przy portretach są ważne, aby oddać podobieństwo. Czy mi się zdaje, czy przerysowywałaś postać, patrząc jedynie na zdjęcie Irene Adler i nie spoglądając na to, co rysujesz? To wyjaśniałoby brak symetrii i kanciaste kształty (widzimy to na przykład przy uszach). Przy portretowaniu bardzo ważne jest zachowanie symetrii i proporcji, jest to praca żmudna, dlatego następnym razem poświęć rysunkowi więcej czasu. Patrz na zdjęcie – patrz na swój szkic. Krok po kroczku. Kolorowanie u ciebie wygląda znów na agresywne (pamiętam to z malowania prac na plastykę w szkole podstawowej, „byle by skończyć i oddać pracę”). Pociągaj pędzlem czy tam kredką delikatnie, a przy farbках używaj różnych rodzajów pędzli. Przy oczach, nosie i ustach, ogólnie twarzy, potrzebne jest więcej cieni, to są małe szczegóły, ale rysownik musi na nie zwracać uwagę. Staraj się być bardzo ostrożna przy kolorowaniu, bo u ciebie wygląda to na użycie zbyt dużej ilości wody i siły. Jedyną, co pochwałę, to łączenie kolorów na twarzy – nie jest idealne, ale jak na twój poziom wygląda nieźle. Rysuj na kartce do tego przeznaczonej, albo po prostu grubszej, żeby uniknąć „falowania” i gnieceń. Szkic powinien być mniej widoczny w efekcie końcowym. Póki co radzę ci rysować z głowy i ćwiczyć poszczególne części, a dopiero później zabrać się do rysowania portretu. Na razie wyrabiaj styl i rękę⁴⁸.

Również interesująca wydaje się wypowiedź współfanki, która zareagowała na nieprzyjemne komentarze umieszczone pod postem:

Myślałam, że to post na Widzorożkach Olsikowej i już chciałam mocno oburzyć się z powodu chamskich, nie wnoszących konstruktywnej krytyki komentarzy. Nie jest to grupa dotycząca rysowania ani artystów, także niektórzy (większość) poczuli się na tyle swobodnie, by wyrazić swoje negatywne zdanie i rozbawienie poprzez niemiłe i kpiące uwagi. Nie bronię rysunku, ponieważ również uważam, że wiele mu brakuje, ale należy pamiętać, że post nie został wygenerowany automatycznie ani przez robota, a stworzyła go osoba, którą wasze komentarze mogły urazić. Łatwym wyjaśnieniem jest: „W życiu nie ma sprawiedliwości i nie każdy będzie miły”, jednak na takiej grupie moglibyśmy dbać o moralność i kulturę wypowiedzi. Nie wiemy, ile lat ma autorka – nie wiemy więc także, jaki poziom wiekowy sobą reprezentuje. Nie każdy jest stary, doświadczony, nie każdy ma dystans i nie każdy wie, co wypada. Jesteśmy tutaj różni i to też

⁴⁷ Przykład takich komentarzy: „wspieramy, wspieramy”, „będzie dobrze” do tej kategorii dołączono również udzielane rady dotyczące techniki.

⁴⁸ Zachowano oryginalną pisownię.

bywa fajne. Osobiście nie czułabym się na tyle pewna swoich możliwości, żeby, będąc na miejscu autorki, opublikować pracę, ale może ona czuła potrzebę pochwalenia się, była dumna z rysunku, cokolwiek. No trudno. Koniec apelu⁴⁹.

Jak można wydedukować z drugiego komentarza, powszechnie panująca kultura hejtu niekiedy obserwowana jest również na tego rodzaju grupach. Jednak warto pamiętać o 61 reakcjach „Lubię to!”, 26 reakcjach „Super!” a także o 13 komentarzach pozytywnych i takiej samej liczbie komentarzy neutralnych zamieszczonych pod postem. Zdecydowana reakcja autorki drugiego komentarza nie jest odosobnionym przypadkiem w tego rodzaju społecznościach, co świadczy o tym, iż fandom internetowy stanowi pozytywną przestrzeń dla twórców. We wcześniej omawianym pytaniu otwartym, dotyczącym uczestnictwa w fandomie internetowym, jedynie 20 respondentów napisało o jego wadach, z czego jedynie 3 badanych wskazało zjawisko hejtu.

Wnioski końcowe

Wspólnota fanów zrzeszonych w fandomie internetowym *Sherlock Polska* stanowi przystań dla osób szukających kontaktu z drugim człowiekiem, zrozumienia siebie oraz własnej twórczości w atmosferze szacunku i psychicznego bezpieczeństwa. Web 2.0 dało szansę wielu amatorom na rozwinięcie swojego talentu oraz publikację własnej twórczości, co niegdyś było zarezerwowane jedynie dla wykształconych i odkrytych przez autorytety artystów. Członkowie grupy *Sherlock Polska* tworzą własne dzieła artystyczne, a dominującą formą jest *fanfiction* oraz *fanart*.

Z prezentowanych badań wynika, iż fan-twórcy bardziej pozytywnie oceniają relacje panujące w fandomie internetowym niż ich koledzy, którzy nie tworzą. Ci pierwsi częściej też angażują się w pozawirtualną aktywność fandomu (*meety* i *conventy*) oraz częściej przypisują uczestnictwu w grupie takie znaczenie jak: życiowa pasja, miejsce samorealizacji, nieodłączna część życia oraz środowisko akceptacji i bliskich relacji społecznych. Prawie połowa respondentów-twórców przynależy do fandomu dłużej niż rok, co może świadczyć o satysfakcji z uczestnictwa w tej grupie. Analiza ilości oraz jakości udzielanych w grupie *Sherlock Polska* komentarzy pod postami z szeroko rozumianymi *fanartami* wskazuje, że ten fandom internetowy jest przyjazną przestrzenią dla twórców, niezależnie od poziomu ich zdolności artystycznych, czego egzemplifikacją był omówiony wcześniej przykład. Występują również niekiedy przejawy nieuzasadnionej krytyki lub hejtu, jednak zjawiska te znajdują się w mniejszości i należy je traktować jako przynależne do ogólnej tendencji społecznej oraz specyfiki Internetu, a nie jako element samego fandomu internetowego.

Powyższe rozważania potwierdzają, że fandom internetowy jest faktycznie przyjazną przestrzenią dla współczesnych twórców, co jednocześnie oznacza, iż internetowe społeczności fanów stanowią interesujące pole badawcze dla badaczy społecznych, w szczególności zainteresowanych twórczością.

⁴⁹ Zachowano oryginalną pisownię.

Bibliografia

- Czaplińska A., Siuda P., *Fandomy jako element ruchu społecznego „wolnej kultury”, czyli prawo autorskie a produktywność fanów* [w:] *Homo Creator czy Homo Ludens? Twórcy – internauci – podróżnicy*, red. W. Muszyński, M. Sokołowski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 50–60.
- Costello V., Moore B., *Cultural outlaws: an examination of audience activity and online television fandom*, „Television & New Media” 2007, vol. 8, nr 2, s. 124–143.
- Ćwikiel A., *Między narracją a serializacją: fenomen „Star Trek”* [w:] *Między powtórzeniem a innowacją. Seryjność w kulturze*, red. A. Kisielewska, Wydawnictwo Rabid, Kraków 2004, s. 263–273.
- Godzic W., *Rozumieć telewizję*, Wydawnictwo Rabid, Kraków 2001.
- Góralski A., *Być nowatorem. Poradnik twórczego myślenia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1990.
- Heath J., Potter A., *Bunt na sprzedaż. Dlaczego kultury nie da się zagłuszyć*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 2010.
- Jankowski D., *Wartości – aktywność artystyczna – paradygmaty działalności kulturalnej* [w:] *Edukacja kulturalna i aktywność artystyczna*, red. D. Jankowski, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1996, s. 23–52.
- Karwowski M., *Kreatywność – feria rozumień, uwikłań, powodów. Teoretyczno-empiryczna prolegomena* [w:] *Kreatywność (nie tylko) w klasie szkolnej*, red. M. Karwowski, A. Gajda, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2010, s. 12–44.
- Kaufman J. C., *Kreatywność*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2010.
- Keen A., *Kult amatora. Jak internet niszczy kulturę*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.
- Kluszczyński R. W., *Spoleczeństwo informacyjne. Cyberkultura. Sztuka multimediiów*, Wydawnictwo Rabid, Warszawa 2001.
- Kobu A., Krzyżanowska J., *Słownik fandomu i fanfiction* [w:] *Netlor. Wiedza cyfrowych tubylców*, red. P. Grochowski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2013, s. 301–359.
- Kotowski B., *Język. Bunt. Tożsamość. Socjologiczno-antropologiczne studium empiryczne subkultury młodzieżowej rap*, Rozpisani.pl, Warszawa 2016.
- Muggleton D., *Wewnątrz subkultury. Ponowoczesne znaczenie stylu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- Nęcka E., *Proces twórczy i jego ograniczenia*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1999.
- Pietrasiniński Z., *Myślenie twórcze*, PZWS, Warszawa 1969.
- Siuda P., *Fanfiction – przejaw medialnych fandomów* [w:] *Człowiek a media. Obserwacje – wizje – obawy*, red. W. Gruszczyński, A. Hebda, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2007, s. 143–157.
- Siuda P., *Fani jako specyficzna subkultura konsumpcji. Pomiędzy fanatyczną konsumpcją a oporem przeciwko konsumeryzmowi* [w:] *Czas ukoj nas? Jakość życia i czas wolny*

- we współczesnym społeczeństwie, red. W. Muszyński, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 60–71.
- Siuda P., *Jednostkowe aspekty bycia fanem, czyli w stronę nowego paradygmatu fan studies*, „Kultura i Edukacja” 2010, nr 4, s. 74–94.
- Siuda P., *Od dewiacji do głównego nurtu – ewolucja akademickiego spojrzenia na fanów*, „Studia Medioznawcze” 2010, nr 3, s. 87–100.
- Siuda P., *Młodzieżowe subkultury. Między fanatyczną konsumpcją a oporem przeciwko konsumeryzmowi* [w:] *Młodzież jako problem i jako wyzwanie ponowoczesności*, „Z prac Sekcji Socjologii Edukacji i Młodzieży PTS”, red. K. Szafraniec, t. III, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 203–215.
- Siuda P., *Ankieta internetowa: zalety i wady – rekapitulacja* [w:] *Metody badań online*, red. P. Siuda, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2016, s. 28–81.
- Suchodolski B., *Młodzież – młodość – sztuka* [w:] *Sztuka dla najmłodszych. Teoria – recepcja – oddziaływanie*, red. M. Tyszkowa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa – Poznań 1977, s. 12–30.
- Szuman S., *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1975.
- Tokarz A., Poznańska M., *Jedna czy wiele koncepcji twórczości?* [w:] *Edukacja artystyczna a metafora*, red. W. Limont, B. Didkowska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2008, s. 87–99.

SUMMARY

Marta Trusewicz-Pasikowska, Konrad Pasikowski

The Internet fandom as a friendly space for creators, on the example of the ‘Sherlock Polska’ group. The research report

This article discusses the issue of the Internet fandom as a friendly space for creators. The theoretical outline, methodology of research and its outcomes are presented and the research question ‘Is the Internet fandom in the Polish Facebook group ‘Sherlock Polska’ a friendly space for creators?’ is answered. The survey was conducted among Sherlock Holmes’ fans using an online questionnaire (n = 370).

Key words: fan, Internet fandom, creativity, social community, Internet.

Data wpływu artykułu: 9.08.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 12.02.2018 r.

Monika Łozińska

Uniwersytet Szczeciński

e-mail: monika.b.lozinska@gmail.com

Zjawisko plagiatyzmu w środowisku akademickim

STRESZCZENIE

Artykuł omawia zjawisko plagiatyzmu w środowisku akademickim. Jego celem jest zapoznanie czytelników z tym zjawiskiem i wskazanie, że nie jest to problem marginalny we współczesnych szkołach wyższych. Autorka zaprezentowała wyjaśnienia definicyjne dla pojęć „plagiatu”, „ghostwritingu”, „plagiatyzmu”, a także wyniki dostępnych badań na temat skali przypadków plagiatów wśród studentów oraz pracowników naukowych. Wyjaśnia także wieloaspektowe przyczyny.

Słowa kluczowe: plagiat, nieuczciwość akademicka, plagiatyzm, uniwersytet, szkoły wyższe.

Jeżeli swoją mądrość kradniesz z jednej książki,
zostajesz napiętnowany jako plagiator, literacki złodziej.
Jeśli jednak podkradasz z dziesięciu – nazywają cię uczonym,
a jeżeli z trzydziestu, czterdziestu – wybitnym uczonym.

Amos Oz

Plagiat to praktyka obecna już od czasów starożytności, kiedy oratorzy wykorzystywali słowa innych osób bez ich zgody. Już wtedy spotykało się to z ostracyzmem, sarkazmem, publicznym wyśmiewaniem. Dopiero później, wraz z wynalezieniem druku, słowo stało się towarem¹. Debora Halbert wskazała: „Plagiatyzm stanowi logiczną konsekwencję stworzenia koncepcji własności intelektualnej [...]. Odkąd jest możliwe myślenie o rezultatach pracy pisarskiej w kategoriach własności, odtąd można ukraść tę własność”². Wraz z rozwojem uniwersytetów rozpoczęto dyskusję nad odpowiedzialnością, nad uczciwością. W czasach „przedinternetowych” plagiat wymagał specjalnych zabiegów (np. ręcznego przepisywania tekstu), tym samym był trudniejszy, bardziej skomplikowany, ale wraz z technologiczną

¹ A. Gromkowska-Melosik, *Plagiat. Konteksty edukacyjne i społeczno-kulturowe*, „Nauka” 2009, nr 2, s. 61.

² D. Halbert, *Poaching and Plagiarizing: Property, Plagiarism and Feminist Futures* [w:] *Perspectives on Plagiarism and Intellectual Property in a Postmodern World*, red. L. Buranen, A. M. Roy, State University of NY Press, Albany 1999, s. 111, [za:] A. Gromkowska-Melosik, *Plagiat...*, op. cit., s. 62.

rewolucją plagiat stał się tak prosty jak zastosowanie dwóch kombinacji klawiszy: CTRL+C i CTRL+V („Kopiuj” i „Wklej”).

Celem artykułu jest przedstawienie specyfiki zjawiska plagiaryzmu i jego roli oraz miejsca w środowisku akademickim. Dostrzeżenie związków między rodzajami plagiatów a ghostwritingiem pozwoli na zrozumienie, jak skomplikowana jest sieć zależności, różnych uwarunkowań, dla których studenci, doktoranci, a także wykładowcy uciekają się do nieuczciwych praktyk przy pisaniu różnych tekstów i prac.

Plagiat, plagiaryzm, ghostwriting

Terminologia związana z nieuczciwością akademicką nie zawsze jest precyzyjna i konkretna. Tym bardziej że nawet słowo plagiat w polskim ustawodawstwie nie jest zdefiniowane wprost. Analizy terminologiczne można rozpocząć od określenia studenckiej kultury nieuczciwości, którą Beata Bielska określa jako „utrwalone i przekazywane wartości, normy, postawy i wzory zachowań studentów wiążące się ze stałym, powszechnym przyzwoleniem na łamanie norm oficjalnych dotyczących pełnienia roli społecznej studenta/studentki”³. Kultura ta wynika z przekonania, że student musi sobie „radzić” z nadmiernymi obowiązkami akademickimi. Te sposoby radzenia sobie można określić mianem zjawiska plagiaryzmu lub plagiatorstwa⁴. Samo słowo plagiat najprawdopodobniej pochodzi od łac. *plagiarius* (wyzyskiwacz, handlarz niewolników)⁵, a definicja słownikowa brzmi: „przywłaszczenie cudzego utworu, pracy naukowej, dzieła artystycznego [...], to także zapożyczenie z cudzych dzieł podane jako własne i opublikowane pod własnym nazwiskiem”⁶. Można tu dostrzec silny nacisk na przywłaszczenie czegoś.

Laurie Stearns, analizując plagiaryzm (z ang. *plagiarism*), określa to zjawisko jako „intencjonalne przejęcie cudzej, bezpośredniej własności, bez wzbogacenia jej o jakąkolwiek wartość”⁷. W tym rozumieniu nacisk jest położony na świadomość osoby przejmującej czyjąś własność (bez zdefiniowania, czego ta własność dotyczy). Można także za Konradem Kobierskim dosadniej zdefiniować plagiat jako „formę intelektualnej kradzieży [...] przypisywanie sobie autorstwa czyjegós dzieła naukowego lub artystycznego – całości lub jakiejś jego części”⁸. Definicją plagiatu zajmują się także różni badacze określający to działanie jako przywłaszczenie sobie różnych wytworów intelektualnych (pomysłów, idei, informacji, wyników badań)⁹. Wskazane definicje różnorodnie ujmują plagiaryzm, zaczynając od delikatnego w swym wyrazie przejęcia, poprzez zapożyczenie, przywłaszczenie, a na kradzieży skończywszy. Bez względu jak zostanie ono opisane, zasadniczo polega na uznaniu czyichś wytworów intelektualnych (szczególnie w formie pisanej) za własne.

³ B. Bielska, *Magisterkę kupię. Sprzedawanie i kupowanie prac dyplomowych jako element studenckiej kultury nieuczciwości*, Wyd. UMK, Toruń 2015, s. 19.

⁴ Terminy mają bliskoznaczný źródłostów, w moich rozważaniach będę używała ich zamiennie ze słowem plagiat.

⁵ A. Gromkowska-Melosik, *Ściąg, plagiaty, fałszywe dyplomy*, GWP, Gdańsk 2007, s. 79.

⁶ *Nowy leksykon PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 1325.

⁷ L. Stearns, *Copy Wrong: Plagiarism, Process, Property, and the Law*, „California Law Review” 1992, vol. 80, s. 516.

⁸ K. Kobierski, *Ściąganie w szkole. Raport z badań*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2006, s. 51.

⁹ M. Grabski, *Uczciwość i wiarygodność nauki. Praktyka*, „Nauka” 2009, nr 2, s. 37–59.

Janusz Barta i Ryszard Markiewicz, analizując zjawisko plagiatu w polskim ustawodawstwie, dostrzegają, że wiąże się ono z naruszeniem osobistych praw autorskich, kiedy niesłusznie wykorzystuje się cudze słowa dla własnych korzyści¹⁰. Aby do plagiatu doszło, muszą zostać spełnione przesłanki prawne: dochodzi do skopiowania całości lub fragmentu utworu i przypisania komuś (sprawcy) autorstwa¹¹. Wyjątkami od tych sytuacji jest proces inspiracji oraz możliwość wykorzystania pewnego konceptu, pomysłu.

Plagiat może przybrać kilka form: jawnego, ukrytego, nieświadomego i autoplagiatu¹². Jednym z najłatwiej rozpoznawalnych jest plagiat jawny, w którym bez zmian przekopiuje się utwór. Plagiat ukryty wymaga już większego zaangażowania ze strony sprawcy, ale także osób chcących ten plagiat dostrzec, gdyż wymaga wprowadzenia zmian w przemówanym utworze, tak aby wyglądał jak nowe dzieło. Służy do tego np. parafrazowanie, przedstawianie słów, zmiana szyku zdania, pomijanie przypisów. Bogdan Michalski opisuje, że w takich sytuacjach „wkład twórczy plagiatora polega na przyjęciu odpowiedniego klucza kategorizacyjnego i dokonaniu odpowiedniej selekcji i zestawienia treści”¹³. Plagiatem nieświadomym nazywa się te sytuacje, w których sprawca nie miał wyraźnej chęci i intencji dokonania tego, ale przekroczył dopuszczalne granice inspiracji. Jako swoisty rodzaj plagiatu można określić autoplaciat, czyli ponowne zaprezentowanie już wcześniej opublikowanego lub przedstawianego utworu. Krzysztof Czub z kolei dostrzega, że plagiat to trzy różne zakresowo czynności: przejęcie części dzieła bez podania autora, przypisanie sobie tegoż autorstwa lub zupełne pominięcie autora¹⁴.

Jednym z przejawów plagiatyzmu w środowisku akademickim jest prezentacja cudzej pracy dyplomowej, stworzonej na zamówienie dla konkretnej osoby. B. Bielska opisuje tę sytuację jako korzystanie z pracy, podawanie się za jej twórcę, ale bez istotnego merytorycznego wkładu¹⁵. Zjawisko pisania prac na zlecenie nazywa się *ghostwritingiem* (z ang. „autor widmo”) i jest formą plagiatu jawnego, w którym poszkodowany wie i zgadza się na przejęcie pracy. Mimo wszystko nie jest to działanie dopuszczalne w przypadku prac dyplomowych. Zgodnie z definicją Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego *ghostwriting* dotyczy sytuacji, gdy osoba mająca istotny wkład w dzieło, nie ujawnia się¹⁶. Dodatkowo sformułowano definicję *guest authorship* (inaczej: *honorary authorship*), czyli sytuacji, gdy jako autora umieszcza się w publikacji osobę, która nie miała wpływu na ostateczny kształt utworu¹⁷.

¹⁰ J. Barta, R. Markiewicz, *Autorskoprawne problemy prac magisterskich i doktorskich* [w:] *Mono-grafie Fundacji Rektorów Polskich. Raport o zasadach poszanowania autorstwa w pracach dyplomowych oraz doktorskich w instytucjach akademickich i naukowych*, Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa 2005, s. 11–12.

¹¹ S. Stanisławska-Kloc, *Zasady wykorzystywania cudzych utworów: prawo autorskie i dobre obyczaje (etyka cytatu)*, „Diametros” 2009, nr 19, s. 160–184.

¹² Ibidem, s. 160–184.

¹³ B. Michalski, *Podstawowe problemy prawa prasowego*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 1998, s. 106–112.

¹⁴ K. Czub, *Ghostwriting jako zjawisko prawne*, „Państwo i Prawo” 2012, nr 11, s. 34–35.

¹⁵ B. Bielska, op. cit., s. 79.

¹⁶ Wytyczne Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, http://www.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2013_05/0edb568f6e4af6f949f0062164019872.pdf, dostęp: 29.10.2016 r.

¹⁷ Ibidem.

Ghostwriting w środowisku wydawniczym to przenoszenie praw autorskich na inną osobę, można tego dokonać dzięki sprzedaży lub na zasadach licencji¹⁸. Osoba kupująca prawa autorskie do książki, utworu muzycznego, tekstu piosenki może dzięki temu uzyskać korzyści majątkowe¹⁹. Nie dotyczy to jednak prac dyplomowych, gdyż w tej sytuacji jest to działanie nielegalne²⁰ i sprzeczne z odpowiednimi artykułami Kodeksu cywilnego²¹. Przedstawienie do publicznej obrony pracy nie napisanej przez siebie może godzić w zasady współzycia społecznego. Nie bez znaczenia jest też fakt, że takie działanie stoi w sprzeczności z odpowiednimi zapisami Kodeksu karnego²² i podlega karom wynikającym z prawa karnego i prawa autorskiego²³. Dodatkowo ustawa o szkolnictwie wyższym nakłada na studenta obowiązek przygotowania samodzielnej i oryginalnej pracy²⁴, a jeśli tego nie zrobi, to rektor może pozbawić go tytułu zawodowego²⁵. W ustawie nie ma zaznaczonego przedziału czasowego dla działań wynikających z sytuacji wykrycia plagiatu w pracy dyplomowej²⁶, więc tę procedurę można wszcząć nawet po wielu latach od obrony pracy licencjackiej lub magisterskiej. Natomiast wobec studentów, którzy w jakikolwiek sposób uchybiają godności studenta, np. poprzez kopiowanie prac z Internetu, autoplagiat, można zastosować szereg kar dyscyplinarnych²⁷.

¹⁸ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. z 2016 r., poz. 666 z późn. zm.).

¹⁹ I. Kuś, Z. Senda, *Prawo autorskie i prawa pokrewne*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Radom 2004, s. s. 27–40.

²⁰ J. Barta, R. Markiewicz, op. cit., s. 14–15.

²¹ Art. 58. § 1. Czynność prawna sprzeczna z ustawą albo mająca na celu obejście ustawy jest nieważna, chyba że właściwy przepis przewiduje inny skutek, w szczególności ten, iż na miejsce nieważnych postanowień czynności prawnej wchodzi odpowiednie przepisy ustawy. § 2. Nieważna jest czynność prawna sprzeczna z zasadami współzycia społecznego (Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz. U. 1964 nr 16 poz. 93).

²² Art. 272. Wyludzenie poświadczona nieprawdy: Kto wyludza poświadczona nieprawdy przez podstępne wprowadzenie w błąd funkcjonariusza publicznego lub innej osoby upoważnionej do wystawienia dokumentu, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3 (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, t.j. Dz. U. 2016.0.1137).

²³ Art. 115. Kto przywłaszcza sobie autorstwo albo wprowadza w błąd co do autorstwa całości lub części cudzego utworu albo artystycznego wykonania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 3 (Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, t.j. Dz. U. 2017.0.880).

²⁴ Art. 167a. Praca dyplomowa jest samodzielnym opracowaniem określonego zagadnienia naukowego lub artystycznego lub dokonaniem artystycznym prezentującym ogólną wiedzę i umiejętności studenta związane z danym kierunkiem studiów, poziomem i profilem kształcenia oraz umiejętności samodzielnego analizowania i wnioskowania (Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym, Dz. U. 2005 nr 164 poz. 1365).

²⁵ Art. 193: Organ właściwy, w drodze decyzji, stwierdza nieważność postępowania w sprawie nadania tytułu zawodowego, jeżeli w pracy stanowiącej podstawę nadania tytułu zawodowego osoba ubiegająca się o ten tytuł przypisała sobie autorstwo istotnego fragmentu lub innych elementów cudzego utworu lub ustalenia naukowego (Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym, Dz. U. 2005 nr 164 poz. 1365).

²⁶ Art. 217, ust. 5: Nie stosuje się przedawnienia w odniesieniu do wszczęcia postępowania dyscyplinarnego wobec studenta, któremu zarzuca się popełnienie plagiatu (Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym, Dz. U. 2005 nr 164 poz. 1365).

²⁷ Art. 211. 1. Za naruszenie przepisów obowiązujących w uczelni oraz za czyny uchybiające godności

Plagiaryzm jest zjawiskiem o szerszym spektrum oddziaływania niż pojedynczy plagiat pracy, pojedynczego tekstu. W moim rozumieniu plagiat to jeden przypadek, konkretny element dzieła, pracy, który został przejęty przez osobę, która podaje się za jego autora. Plagiatem jest również praktyka *ghostwritingu*, czyli pisania na zlecenie. Wszystko to ujmowane jest jako plagiaryzm, czyli pewna kultura nieuczciwości, kultura przywłaszczenia, zapożyczania, kompilowania własnej pracy, artykułu z treści niebędących dziełem autora.

Różne twarze plagiatyzmu

Wydawać by się mogło, że plagiaryzm jest zjawiskiem marginalnym, sporadycznym. Należy jednak nadmienić, że to zjawisko w prostej linii wywodzi się z popularnego na polskich uczelniach ściągania. Według badań prowadzonych na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu przez Beatę Bielską i Martę Hoffman na grupie ponad 500 studentów – podczas kolokwiów ściąga ponad 60% studentów²⁸. Wrośnięcie w kulturę nieuczciwości powoduje, że kolejne granice są przekraczane, choć studenci są informowani o zasadach wynikających z prawa własności intelektualnej.

Raport NIK z 2013 roku pokazuje, że większość studentów uzyskało informacje na temat zasad cytowania, poszanowania cudzej własności intelektualnej, o zasadach antyplagiatowych, o możliwych konsekwencjach i formalnych wymaganiach stawianych pracom dyplomowym. Jednocześnie studenci deklarowali, że obowiązkowe zajęcia na temat ochrony własności intelektualnej były średnio przydatne lub nieprzydatne (56%). Prawie 12% badanych studentów zna osobiście lub ze słyszenia sytuację, w której praca dyplomowa napisana przez *ghostwritera* lub kupiona w Internecie została przyjęta i z powodzeniem obroniona²⁹.

Badania prowadzone wśród studentów pokazują, że większość z nich korzysta z publikacji innych osób podczas pisania własnych prac. Muszą więc znać zasady prawidłowego cytowania, aby nie popełnić plagiatu. Dodatkowo studenci nagminnie korzystają z zasobów internetowych, w których nie zawsze wiadomo, kto jest autorem danego artykułu lub opracowania. W tym kontekście niezwykle ważna staje się wiedza oraz umiejętności dotyczące prawidłowego oznaczania cytatów i korzystania z publikacji. W badaniu wśród studentów szkół wyższych zapytano, jak to robić. Studenci mogli wskazać na:

1. Parafrazę i umieszczenie w przypisie autora.
2. Dosłowne przepisanie tekstu i umieszczenie przypisu.

studenta student ponosi odpowiedzialność dyscyplinarną przed komisją dyscyplinarną albo przed sądem koleżeńskim samorządu studenckiego, zwanym dalej „sądem koleżeńskim”.

Art. 212. Karami dyscyplinarnymi są: 1) upomnienie; 2) nagana; 3) nagana z ostrzeżeniem; 4) zawieszenie w określonych prawach studenta na okres do jednego roku; 5) wydalenie z uczelni (Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym, Dz. U. 2005 nr 164 poz. 1365).

²⁸ B. Bielska, M. Hoffman, *Jak wykiwać system – studencka zaradność czy oszustwo? Raport z badania na temat ściągania i plagiatowania*, Toruń, październik 2013, https://www.academia.edu/5120451/Beata_Bielska_i_Martyna_Hoffman_Jak_wykiwa%C4%87_system_Raport_z_badiana_na_temat_%C5%9Bci%C4%85gania_i_plagiatowania, dostęp: 17.11.2017 r.

²⁹ Raport NIK, *Ochrona praw autorskich w pracach dyplomowych w szkołach wyższych*, Warszawa 2013, s. 27.

3. Dosłowne przepisanie tekstu, zaznaczenie cudzysłowem i umieszczenie przypisu.

4. Przepisanie tekstu³⁰.

W myśl zasad prawidłowego opracowywania tekstów naukowych jedynie pierwsza i trzecia odpowiedź są właściwe. W sytuacji niepostawienia znaku rozpoczynającego cytata (cudzysłów lub zapisanie tekstu kursywą albo kapitalikami) dany fragment łamie prawa autorskie. W grupie badanych studentów prawie co trzeci wskazał odpowiedź nieprawidłową, więc nie znają zasad prawidłowego przytaczania słów innych autorów. W tych samych badaniach zapytano studentów (w anonimowej ankiecie) o to, czy dopuszczają się plagiatu lub handlu pracami (*ghostwritingiem*). Do przywłaszczenia sobie czyichś słów przyznało się aż 67% badanych, a 72% przepisuje różne informacje z Internetu, nie zaznaczając, skąd je wzięło. Poza tym prawie połowa studentów kiedykolwiek napisała pracę innej osobie, a prawie 30% samo zleciło komuś napisanie pracy³¹.

W innych badaniach, również przeprowadzonych na małej grupie badawczej, prawie wszyscy studenci wskazują, że plagiaty w ich środowisku są częste, choć jednocześnie tylko 40% osobiście zna taki przypadek, a 16% było świadkiem wykrycia plagiatu. W badaniach ujawniono, iż co czwarty student nie wiedział, że popełnia plagiat, nie był tego świadomy, co najprawdopodobniej wiązało się z niewiedzą w zakresie stosowania przypisów i cytowania. Połowa badanych uznaje, że wystarczy umieścić przypis po fragmencie przepisano tekstu. Dodatkowo co ósmy badany myślał, iż kopiowanie całych fragmentów tekstów nie jest plagiatem³².

Wspomniane badania Beaty Bielskiej i Marty Hoffman dotyczące ściągania oraz plagiarizmu pokazują, że co trzeci student zna osobiście osobę, którą przyłapano na plagiacie. Poza tym 30% badanych osobiście plagiatuje prace zaliczeniowe. Ze względu na to, że badania prowadzono jeszcze w trakcie studiów, pytanie o plagiat pracy dyplomowej nie byłoby miarodajne. Stąd badaczki postanowiły zadać pytania hipotetyczne: „Co byś zrobił, gdyby...?”. Sytuację, w której student sztucznie wydłuża swoją pracę poprzez dopisanie fragmentów autorstwa innej osoby bierze pod uwagę co czwarty student. Natomiast kupienie pracy jest pewną możliwością dla 17% studentów³³.

Również środowisko wykładowców i przyszłych akademików nie jest wolne od plagiarizmu. W prasie można odnaleźć kilkadziesiąt przypadków podejrzenia i udowodnienia plagiatu w artykułach naukowych, pracach doktorskich, habilitacyjnych. W 2004 roku Katarzynie Weiss za plagiat w rozprawie doktorskiej oraz w książce *Swoi i obcy w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939* odebrano tytuł doktora³⁴.

Na Uniwersytecie Wrocławskim przyłapano doktorantkę na nieuczciwych zapożyczeniach (w I części pracy 10%, w II 25%, a w III nawet 80%). Analizowano także pracę dokorską pod względem plagiatu ukrytego, czyli faktu stosowania synonimów, parafrazowania itp.

³⁰ (Grupa 120 osób, niereprezentatywne); A. Kubanek, *Czy jesteśmy plagiatorami?*, Bydgoszcz 2012, Konkurs „Nauka przeciw fałszerstwom”, <http://www.tamprawo.org/images/dokumenty/konkurs-pn3/Anita%20Kubanek%2C%20I%20miejsce.pdf>, dostęp: 15.11.2017 r.

³¹ Ibidem.

³² N. Miramonowicz, *Plagiatorstwo – propozycja diagnozy i terapii na podstawie wyników badania ankietowego wśród studentów*, „E-Mentor” 2011, nr 5, <http://www.e-mentor.edu.pl/arttykul/index/numer/42/id/879>, dostęp: 21.11.2017 r.

³³ B. Bielska, M. Hoffman, op. cit.

³⁴ M. Wroński, *Nadano i odebrano. Przełom w sprawie plagiatów*, <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,3328>, dostęp: 27.11.2017 r.

Raport podobieństwa generowany przez system antyplagiatowy stał się podstawą do wszczęcia postępowania dyscyplinarnego, które obecnie jest w toku. Germanistka po początkowym przyniesieniu się do winy zmieniła zdanie i obecnie zacięcie broni się, argumentując, że uchycenia są skutkiem nieporadności, błędów warsztatowych, redakcyjnych³⁵. W 2010 roku Sąd Rejonowy w Toruniu wydał prawomocny wyrok orzekający karę grzywny, a także rok pozbawienia wolności (w zawieszeniu na 3 lata) dla dr. Jakuba Wójcika za plagiat dwóch artykułów oraz pracy doktorskiej. Wójcik przyznał się do winy i dobrowolnie poddał karze. UMK wydała mu 10-letni zakaz pracy w charakterze nauczyciela akademickiego, sprawa odebrania tytułu jest w toku³⁶. Z kolei Katolicki Uniwersytet Lubelski w 2016 roku (po 13 latach) odebrał tytuł doktora habilitowanego ks. Stanisławowi Tymoszowi ze względu na wielokrotne zapożyczenia obecne w książce *Ewolucja kościelnego prawa polskiego w świetle kodyfikacji do XIX wieku*. Jak wyjaśniał ks. Tymosz, nie miał on świadomości, że dopuszcza się plagiatu, gdyż prawidłowo umieszczał przypisy, ale nie ujmował cytowanych słów w cudzysłów, co sugerowało, że są to jego słowa. Z tego względu Sąd umorzył postępowanie, ale KUL rozwiązał z nim umowę o pracę. Już we wcześniejszych pracach (14 innych) zarzucano naukowcowi nieuprawnione zapożyczenia i plagiat ukryty³⁷.

W sześciu doktoratach opracowanych i broniących pod nadzorem prof. Janiszewskiego z Uniwersytetu Medycznego w Łodzi znaleziono wiele zapożyczeń z innych dysertacji. W wyniku kontroli i ponownego rozpatrzenia przewodów doktorskich przez Centralną Komisję ds. Stopni i Tytułów tytuły odebrano³⁸.

Przytoczone badania nie mają charakteru reprezentatywnego i nie można ich odnieść do ogółu populacji. Badania prowadzone na UMK pokazują jednak, jaki jest obraz plagiatyzmu na jednej z państwowych uczelni, której nie można uznać za odbiegającą od większości. Opisanie wszystkich przypadków plagiatyzmu miało pokazać, iż z pewnością nie jest to marginalne zjawisko. Studenci, a także doktoranci i nauczyciele akademicy w różnorodny sposób przejmują i zmieniają treści, które nie są ich własnością intelektualną.

Jedna przyczyna?

Czy możliwe jest wskazanie jednej przyczyny plagiatyzmu? Czy jest gdzieś coś, co można nazwać prąźródłem, jakimś czynnikiem, którego usunięcie sprawi, że studenci nie będą plagiatować? Wydaje się, że nawet sami studenci nie bardzo wiedzą, dlaczego to robią. Z badań Norberta Miramonowicza wynika, że odpowiedź „Nie zamierzałem/łam popełnić plagiatu, ale tak jakoś wyszło i zaakceptowałem/łam czyn dokonany” zadeklarowała prawie połowa

³⁵ T. Wysocki, *Plagiat, owoc chorobliwej ambicji. Germanistka z UW r zwala winę na promotora i... zbyt szczegółową pamięć*, <http://wyborcza.pl/1,87648,20230110,plagiat-owoc-chorobliwej-ambicji-germanistka-zwala-wine-na.html>, dostęp: 27.11.2017 r.

³⁶ *Anglista z UMK skazany na rok więzienia. Za plagiat*, http://torun.wyborcza.pl/torun/1,35576,7547451,Anglista_z_UMK_skazany_na_rok_wiezienia_Za_plagiat.html#ixzz4GLkb6kef, dostęp w dn. 03.08.2016r; M. Wroński, *Plagiat habilitacji w Bydgoszczy*, <https://forumakademickie.pl/fa/2010/07-08/plagiat-habilitacji-w-bydgoszczy/>, dostęp: 03.08.2016 r.

³⁷ *KUL odebrał stopień naukowy doktora habilitowanego za plagiat*, <http://wiadomosci.onet.pl/lublin/kul-odebral-stopien-naukowy-doktora-habilitowanego-za-plagiat/cvfw91>, dostęp: 27.11.2017 r.

³⁸ M. Wroński, *Klonowane doktoraty*, <https://nfaetyka.wordpress.com/2014/01/29/klonowane-doktoraty/>, dostęp: 27.11.2017 r.

osób, które przyznały się do plagiatu. Dodatkowo prawie 40% w ogóle tego nie planowała, choć wiedziała, co robi. Sami studenci podają, że przyczyny plagiatu lokują w lenistwie, a potem w braku czasu i w braku umiejętności. Znamienny jest fakt, że co trzeci student uważa, że odpowiedzialny jest za to brak wiedzy o plagiatach³⁹. Podobne wskazania znalazły się także w innych badaniach, w których studenci plagiatują, bo nie mają czasu, nie mają umiejętności, nie rozumieją materiału, są leniwi⁴⁰.

Przyczyny plagiatu można także analizować szerszej, dostrzegając nie tylko pewne wewnętrzne aspekty funkcjonowania samych studentów, ale także kontekst środowiskowy i sytuacyjny. Agnieszka Gromkowska-Melosik uważa, że studenci znajdują się w pewnej etycznej pułapce, gdyż mają realizować wygórowane wymagania społeczeństwa odnośnie swojej edukacji, przy jednoczesnym dostrzeganiu, jak to społeczeństwo nagradza zachowania nieuczciwe. Coraz wyższe wymagania stawiane studentom, coraz więcej materiału do opracowania, zapamiętania i silne pragnienie osiągnięcia „sukcesu”, który mają gwarantować dobre oceny. Nic więc dziwnego, że młody człowiek rezygnuje z uczciwego zachowania, szczególnie gdy dostrzeże, jak często ściąganie czy plagiat nie jest zauważane. Prymat i przymus dobrych ocen oraz ich silny związek z plagiatem dostrzeżają się między innymi w fakcie, że plagiat nie jest domeną jedynie słabych uczniów, ale także tych najlepszych. A. Gromkowska-Melosik przytacza słowa Russella Hunta, który dostrzeża, że współczesna edukacja to nabywanie wiedzy, dzięki „przyswajaniu paczkowanych informacji”. Proces jest mierzony poprzez porównanie tego, ile zapamiętał student, do wzorcowej matrycy odpowiedzi⁴¹. Słowo „ile” jest tu kluczowe, nie mierzy się „jak”, „w jaki sposób”, „jak rozumie”, ale właśnie „ile”. Konsekwencją jest przyjęcie „pragmatycznej etyki osobistej”, czyli jak najprostszego sposobu na osiągnięcie celu, a wszystkie nieuczciwe strategie są sposobem na radzenie sobie z wymogami studiowania.

Innym powodem plagiatu mogą być niewłaściwe relacje między nauczycielami a studentami. Wraz ze wzrostem poczucia anonimowości i depersonalizacji studenci są coraz bardziej nieuczciwi. Zredukowanie studenta jedynie do numeru indeksu, niechęć wobec nawiązania znajomości sprawia, że student nie ma skrupułów podczas oszukiwania. Już przejście na minimalnie mniej formalny poziom sprawia, że nauczyciel akademicki staje się kimś bliższym, kogo student nie chce rozczarować, oszukać⁴².

Beata Bielska i Marta Hoffman, kończąc swój raport z badań, podają katalog potencjalnych przyczyn nieuczciwych praktyk studentów. Z ich analiz wynika, że jednymi z głównych czynników jest obecność od pewnego czasu umasowienia studiów, przez co zmienił się profil przeciętnego studenta (z mniejszą wiedzą, ale wysokimi aspiracjami), a dyplom wyższej uczelni uległ dewaluacji. Studenci studiuje jedynie „dla papierka”, więc nie zależy im na uczciwości. Inny czynnik to wspomniane już zjawisko schematyzmu nauczania,

³⁹ N. Miramonowicz, *Plagiatorstwo – propozycja diagnozy i terapii na podstawie wyników badania ankietowego wśród studentów*, „E-Mentor” 2011, nr 5, <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/42/id/879>, dostęp: 21.11.2017 r.

⁴⁰ A. Kubanek, *Czy jesteśmy plagiatorami?*, Bydgoszcz 2012, Konkurs „Nauka przeciw fałszerstwom”, <http://www.tamprawo.org/images/dokumenty/konkurs-pn3/Anita%20Kubanek%2C%20I%20miejsce.pdf>, dostęp: 15.11.2017 r.

⁴¹ A. Gromkowska-Melosik, op. cit., s. 69 [za:] R. Hunt, *Four Reasons to be Happy about Internet Plagiarism*, „Teaching and Learning Bridges” 2003, t. 2, nr 3, www.stthomasu.ca/~hunt/4reasons.html, dostęp: 15.11.2017 r.

⁴² A. Gromkowska-Melosik, op.cit., s. 68.

encyklopedyzmu, stosowania uproszczeń, także na poprzednich etapach edukacyjnych. Wśród przyczyn silnie powiązanych z funkcjonowaniem samych uczelni można wymienić także różnorodne nawyki nabywane w trakcie studiów (np. popularne ZZZ – Zakuć, Zdać, Zapomnieć). Inną grupą czynników są te wynikające z braku wiedzy na temat plagiatu, zasad cytowania oraz brak świadomości możliwych konsekwencji. Sprzyja temu także rozwój technologii informatycznych. Plagiatyzm nigdy wcześniej nie był tak prosty, szybki i łatwy. Autorki raportu wymieniają także szereg przyczyn wynikających z osobowości i charakteru samych studentów: niechęć do nauki, brak motywacji, lenistwo, nadmierne ambicje przy minimalnym wysiłku, brak moralnych zasad oraz brak rozsądku⁴³.

Niestety nie można wskazać jednej przyczyny plagiatyzmu. Specyfika zjawiska wymaga przeanalizowania nie tylko wewnętrznych uwarunkowań tkwiących głęboko w samym studencie, ale także tych znajdujących się w środowisku akademickim, jego specyfice, funkcjonowaniu. Do tego dochodzi szerszy, społeczny kontekst, rola i miejsce kształcenia wyższego w ogólnym działaniu społeczeństwa i państwa. Nie bez znaczenia są tu także dominujące ideologie.

Podsumowanie

Plagiatyzm wydaje się być czymś odległym, sporadycznym, wręcz nieobecnym. Jednak gdy bliżej mu się przyjrzeć, okazuje się, że jest o wiele bliższy, częstszy i jak najbardziej obecny. Badania i codzienne obserwacje pokazują, że każdy zna kogoś, kto skopiował pracę od kogoś innego, kto zlecił jej napisanie. Nauczyciele akademicki na przestrzeni nawet kilku lat dostrzegli choć jeden przypadek plagiatu wśród studentów. Pytanie ilu nie dostrzegli? Można dywagować nad przyczynami i spychać odpowiedzialność za plagiaty na studentów (leniwych, głupich, roszczeniowych), ale także na środowisko akademickie (wymagające, schematyczne, sztywne) lub na ogólny system (nagradzający nieuczciwych, nastawionych na szybki sukces). Kluczem do przyjęcia jakichkolwiek działań zapobiegawczych jest dostrzeżenie samego problemu, robienie wyłomu w idealnym obrazie uczciwych studentów, co – mam nadzieję – uczynił niniejszy artykuł.

Plagiatyzm nie zniknie wraz z kolejną reformą, a jedynie zmieni swoje oblicze, bo zmiana pewnej kultury nieuczciwości to nie tylko skuteczne wykrywanie i karanie, ale także szersze spojrzenie na funkcjonowanie całego szkolnictwa wyższego. A. Gromkowska-Melosik, powołując się na R. Hunta, opisuje, iż być może bezmyślne kopiowanie treści z Internetu sprawi, że inaczej zaczną się postrzegać utarty schemat sprawdzania kompetencji studentów. Być może już nie będą musieli pisać zaliczeniowych referatów. Dostrzeżenie powszechności plagiatyzmu może sprawić, że zrezygnuje się z ocen i zdobywania różnorodnych certyfikatów⁴⁴.

⁴³ B. Bielska, M. Hoffman, op. cit.

⁴⁴ A. Gromkowska-Melosik, op. cit., s. 68.

Bibliografia

- Anglista z UMK skazany na rok więzienia. Za plagiat*, http://torun.wyborcza.pl/torun/1,35576,7547451,Anglista_z_UMK_skazany_na_rok_wiezienia_Za_plagiat.html#ixzz4GLkb6kef, dostęp w dn. 03.08.2016r; M. Wroński, *Plagiat habilitacji w Bydgoszczy*, <https://forumakademickie.pl/fa/2010/07-08/plagiat-habilitacji-w-bydgoszczy/>, dostęp: 3.08.2016 r
- Barta J., Markiewicz R., *Autorskoprawne problemy prac magisterskich i doktorskich* [w:] *Monografie Fundacji Rektorów Polskich. Raport o zasadach poszanowania autorstwa w pracach dyplomowych oraz doktorskich w instytucjach akademickich i naukowych*, Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa 2005, s. 11–12.
- Bielska B., *Magisterkę kupię. Sprzedawanie i kupowanie prac dyplomowych jako element studenckiej kultury nieuczciwości*, Wyd. UMK, Toruń 2015.
- Bielska B., Hoffman M., *Jak wykiwać system – studencka zaradność czy oszustwo? Raport z badania na temat ściągania i plagiatowania*, Toruń 2013, https://www.academia.edu/5120451/Beata_Bielska_i_Martyna_Hoffman_Jak_wykiwa%C4%87_system_Raport_z_badania_na_temat_%C5%9Bci%C4%85gania_i_plagiatowania, dostęp: 17.11.2017 r.
- Czub K., *Ghostwriting jako zjawisko prawne*, „Państwo i Prawo” 2012, nr 11, s. 34–35.
- Grabski M., *Uczciwość i wiarygodność nauki*, „Praktyka, Nauka” 2009, nr 2, s. 37–59
- Gromkowska-Melosik A., *Ściagi, plagiaty, fałszywe dyplomy*, GWP, Gdańsk 2007.
- Gromkowska-Melosik A., *Plagiat. Konteksty edukacyjne i społeczno-kulturowe*, „Nauka” 2009, nr 2, s. 61–79.
- Kobierski K., *Ściąganie w szkole. Raport z badań*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2006.
- Kubanek A., *Czy jesteśmy plagiatorami? Konkurs „Nauka przeciw fałszerstwom”*, Bydgoszcz 2012, <http://www.tamprawo.org/images/dokumenty/konkurs-pn3/Anita%20Kubanek%2C%20I%20miejsce.pdf>, dostęp: 15.11.2017 r.
- KUL odebrał stopień naukowy doktora habilitowanego za plagiat*, <http://wiadomosci.onet.pl/lublin/kul-odebral-stopien-naukowy-doktora-habilitowanego-za-plagiat/cvfw91>, dostęp: 27.11.2017 r.
- Kuś I., Senda Z., *Prawo autorskie i prawa pokrewne*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Radom 2004.
- Michalski B., *Podstawowe problemy prawa prasowego*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 1998.
- Miramonowicz N., *Plagiatorstwo – propozycja diagnozy i terapii na podstawie wyników badania ankietowego wśród studentów*, „E-Mentor” 2011, nr 5, <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/42/id/879>, dostęp: 21.11.2017 r.
- Nowy leksykon PWN*, PWN, Warszawa 1998.
- Raport NIK, *Ochrona praw autorskich w pracach dyplomowych w szkołach wyższych*, Warszawa 2013.

- Stanisławska-Kloc S., *Zasady wykorzystywania cudzych utworów: prawo autorskie i dobre obyczaje (etyka cytatu)*, „Diametros” 2009, nr 19, 160-184.
- Stearns L., *Copy Wrong: Plagiarism, Process, Property and the Law*, „California Law Review” 1992, vol. 80, 516.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz. U. 1964 nr 16 poz. 93.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, t.j. Dz. U.2016.0.1137.
- Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. z 2016 r., poz. 666 z późn. zm.)
- Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym, Dz. U. 2005 nr 164 poz. 1365
- Wroński M., *Klonowane doktoraty*, <https://nfaetyka.wordpress.com/2014/01/29/klonowane-doktoraty/>, dostęp: 27.11.2017 r.
- Wroński M., *Nadano i odebrano. Przełom w sprawie plagiatów*, <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,3328>, dostęp: 27.11.2017 r.
- Wytyczne Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, http://www.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2013_05/0edb568f6e4af6f949f0062164019872.pdf, dostęp: 27.11.2017 r.
- Wysocki T., *Plagiat, owoc chorobliwej ambicji. Germanistka z UWz zwała winę na promotora i... zbyt szczegółową pamięć*, <http://wyborcza.pl/1,87648,20230110,plagiat-owoc-chorobliwej-ambicji-germanistka-zwala-wine-na.html>, dostęp: 03.08.2017 r.

SUMMARY

Monika Łozińska

The phenomenon of plagiarism in the academic environment

This article discusses the phenomenon of plagiarism in the academic world. Its purpose is to familiarize the readers with this phenomenon and to point out that this is not a marginal problem at modern universities. The author presents the definitions of plagiarism, ghostwriting, and the results of research into the scale of plagiarism among students and academics. She also explains its multi-faceted causes.

Key words: plagiarism, academic dishonesty, university, higher education institutions.

Data wpływu artykułu: 1.12.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 27.02.2018 r.

Rafał Sowiński

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
e-mail: sowinski.rafal@gmail.com

Rola systemu tagów w serwisie Wykop.pl Folksonomia czy memy?

STRESZCZENIE

Artykuł stanowi analizę systemu tagów w Wykop.pl – polskim serwisie internetowym typu social news. Tagi stanowią dla społeczności tego serwisu nie tylko pragmatyczne rozwiązanie oparte o mechanizm folksonomii, ale również zbiór memów i wewnętrznych żartów zrozumiałych dla członków tej społeczności. Jedną z najważniejszych ról tagów jest nadawanie kontekstu wypowiedziom – stanowią więc one istotną część komunikatów, nierzadko konieczną dla ich prawidłowego odczytania.

Słowa kluczowe: folksonomia, tagi, memy internetowe, social news, Wykop.pl.

Wstęp: dlaczego Wykop?

Antropolog prowadzący badania obcej kultury jest obarczony przez swoje przyzwyczajenia, nawyki, porównania i interpretacje. Ten, który z kolei bada swoją własną kulturę, z wielkim trudem będzie mógł spojrzeć na nią świeżym okiem – tak, by zauważyć nieoczywistość „oczywistości”. W wypadku jakichkolwiek badań nad społecznością serwisu Wykop.pl jestem skazany na ten drugi wariant. Nie jestem w stanie dokładnie określić, jak długo śledzę jej przemiany, ale szacuję, że w czasie pisania niniejszego tekstu ma to miejsce już przynajmniej od około ośmiu lat. Kiedy zakładałem tam konto, nie miałem jeszcze pojęcia, że kiedykolwiek Wykop.pl stanie się moim zainteresowaniem badawczym. Owe wyznania mogą wzbudzić wątpliwość: czy brak dystansu – tak wyraźny w tym wypadku – nie dyskwalifikuje badacza? Moim zdaniem – nie. Za swój atut uważam wręcz „tubylcze” zrozumienie „języka” Wykopu, zarówno w sensie stosowanego przez jego użytkowników slangu (socjolektu), jak i obowiązujących wśród nich, zazwyczaj niepisanych, zasad, swoistej kulturowej konfiguracji tego cybers środowiska. Podbudową metodologiczną przedstawionych w niniejszym tekście rozważań jest więc wieloletnia obserwacja uczestnicząca. Muszę jednak zaznaczyć, że z aktywnego wpływania na kształt tej społeczności zrezygnowałem – zarówno z powodu braku czasu, jak i z racji potrzeby uniknięcia emocjonalnego zaangażowania – zrezygnowałem wiele lat temu. To, czy tzw. lurker – bierny obserwator danej społeczności – może być w ogóle traktowany jako użytkownik, pozostaje w ogóle użytkownikiem danego

cyberśrodowiska – pozostaje przedmiotem wielu wątpliwości¹. Ich ewentualne podjęcie pozostawiam dalszej refleksji czytelników.

Społeczność Wykop.pl uważam za jedną z najciekawszych w całym polskojęzycznym internecie. Aktywność tysięcy użytkowników, którzy nie tylko komentują wymieniane między sobą treści, ale również wykształcają własne normy, zwyczaje, socjolekt i memy, postrzegam jako fascynujące zjawisko. Poglądu tego nie zmieniło nawet to, że już kilka lat temu – jak wspomniałem wcześniej – zrezygnowałem z udzielania się w tej zbiorowości, ograniczając się do biernej (choć praktycznie codziennej) obserwacji poczynań innych użytkowników. Spośród wielkiej ilości tematów związanych z tym serwisem, z których wiele z pewnością zasługuje na analizy i interpretacje, postanowiłem skupić się na problematyce tagowania treści na Wykopie. Czy tagi na Wykopie stanowią oddolny system kategoryzacji (a więc wykorzystania technicznych uwarunkowań interfejsu), czy też może raczej zestaw inside joke'ów – żartów, których zrozumienie wymaga „zanurzenia” w rzeczywistości kulturowej tego cyberśrodowiska? Celem niniejszego eksploracyjnego artykułu jest nie tyle nawet próba jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie, co raczej ukazanie tagów z dwóch perspektyw: jako folksonomicznego sposobu organizacji treści oraz – zarazem – nieodłącznego elementu wykopowego folkloru: swoistego zestawu internetowych memów.

Historia Wykop.pl

Serwis Wykop.pl został założony w 2005 roku przez grupę programistów yume.pl². Inicjatorem powstania strony był Piotr Chmolewski. Tak nazwa, jak i struktura witryny, inspirowane były serwisem digg.com. Idea pierwowzoru oraz polskiego odpowiednika polegała na dzieleniu się przez użytkowników linkami do interesujących miejsc w sieci – artykułów, newsów itp. Zamieszczone treści zostają ocenione przez społeczność serwisu i w ten sposób najlepsze „znaleziska” zostają wyświetlone na stronie głównej³. Obecnie znacznie bardziej popularnym niż digg.com serwisem tego typu jest Reddit.com⁴, również założony w 2005 roku⁵. Społeczność Reddit.com jest określana jako jedna z najbardziej wpływowych w Internecie, zauważana jest również jej rola w kreacji i rozpowszechnianiu internetowych memów⁶. Również na polskim gruncie powstały konkurencyjne wobec Wykop.pl strony, które jednak nie przetrwały próby czasu – nieaktywny już klid.pl (ostatni link na stronie głównej pochodzi z 2011 roku⁷) oraz strims.pl, który z racji niskiej aktywności użytkowników zakończył działalność na początku maja 2016 roku⁸.

¹ M. Kamińska, *Nieczne memy. Dwanaście wykładów o kulturze internetu*, Galeria Miejska „Arsenał”, Poznań 2011, s. 42.

² *Wykop.pl, czyli Digg.com po polsku*, <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,53600,3093419.html>, dostęp: 13.06.2017 r.

³ *Wywiad z Piotrem Chmolewskim*, https://pl.wikinews.org/wiki/2006-04-04:_Wywiad_z_Piotrem_Chmolewskim_-_tw%C3%B3rc%C4%85_serwisu_Wykop, dostęp: 13.06.2017 r.

⁴ Na podstawie rankingu <http://www.alexa.com/topsites>, dostęp: 13.06.2017 r.

⁵ M. Arrington, *Breaking News: Condé Nast/Wired Acquires Reddit*, 2006, <http://techcrunch.com/2006/10/31/breaking-news-conde-nastwired-acquires-reddit>, dostęp: 13.06.2017 r.

⁶ <http://knowyourmeme.com/memes/sites/reddit>, dostęp: 13.06.2017 r.

⁷ <http://klid.pl/link/4461/>, dostęp: 26.01.2016 r.

⁸ *Strims – co dalej (ważny komunikat)*, <http://strims.pl/s/Strims/t/drtpox/strims-co-dalej-wazny-komunikat>, dostęp: 11.04.2016 r.

Podstrona „Idea Wykopu” zawiera następujący fragment:

Wykop to serwis tworzony przez użytkowników. Każda informacja jest dodawana, oceniana i komentowana przez naszą społeczność. Dziel się, odkrywaj i wykopuj informacje ważne dla Ciebie! Ty decydujesz o tym, co ma się znaleźć na stronie głównej!⁹

W 2006 roku Wykop.pl zmienił właściciela – serwis zakupił Tomasz Drożdżyński¹⁰. Rok później witryna zyskała inwestora w postaci holenderskiego funduszu private-equity Garvest. Jeden z inwestorów, Arthur van Wijck Jurriaans, w wywiadzie dla internetstandard.pl stwierdził, że wartość inwestycji wyniosła 600 tysięcy złotych¹¹. W 2012 roku wszystkie udziały Wykop.pl zostały wykupione przez Grupę Allegro¹². Ważnym momentem w historii Wykop.pl była migracja kont użytkowników z serwisu mikroblogowego blip.pl, który miał stanowić polski odpowiednik Twittera. Zamknięcie blip.pl i przeniesienie kont jego użytkowników na Wykop.pl zaowocowało w 2013 roku stworzeniem mikrobloga – części serwisu poświęconej niedługim wpisom o nieco mniej skonwencjonalizowanym charakterze¹³. 2015 rok przyniósł kolejną zmianę właściciela, tym razem została nim grupa Bonnier¹⁴.

Struktura serwisu

Serwis Wykop.pl składa się z czterech głównych działów – można je przeglądać, będąc niezalogowanym. Strona główna zawiera znaleziska (czyli dodane przez zarejestrowanych użytkowników linki wraz z krótkimi opisami oraz komentarzami), które uzyskały wystarczającą ilość pozytywnych głosów (kliknięcie przycisku „wykop”). Drugi dział, Wykopalisko, to miejsce, gdzie trafiają treści dopiero czekające na ocenę społeczności¹⁵. Następnym działem są Hity – tutaj można przeglądać najczęściej „wykopane” znaleziska w danym roku, miesiącu czy tygodniu¹⁶. Ostatnim głównym działem jest Mikroblog, który posiada nieco odmienną wewnętrzną strukturę¹⁷. Zalogowani użytkownicy mają jeszcze dostęp do podstrony Mój Wykop, gdzie mogą przeglądać treści dodane przez obserwowane przez nie osoby.

Każde znalezisko może zostać przez zalogowanego użytkownika „wykopane” (ocenione pozytywnie) lub „zakopane” (ocenione negatywnie). „Zakop” następuje poprzez wybranie

⁹ *Czym jest Wykop?*, <http://www.wykop.pl/info>, dostęp: 13.06.2017 r.

¹⁰ P. Zalewski, *Wykop.pl ma nowego właściciela*, 2006, <http://www.internetstandard.pl/news/98889/Wykop.pl.ma.nowego.wlasciciela.html>, dostęp: 13.06.2017 r.

¹¹ P. Zalewski, *„Wykop to nieoszlifowany diament”*, 2007, <http://www.internetstandard.pl/news/119140/Wykop.pl.to.nieoszlifowany.diament.html>, dostęp: 13.06.2017 r.

¹² Kreft P., *Wykop zmienił właściciela*, 2012, <http://www.komputerswiat.pl/nawosci/wydarzenia/2012/42/wykop-zmieni-wlasciciela.aspx>, dostęp: 13.06.2017 r.

¹³ *Blip zostanie wyłączony 31 sierpnia, polecana jest przesiadka na Wykop*, 2013, <http://www.dobreprogramy.pl/Blip-zostanie-wylaczony-31-sierpnia-polecana-jest-przesiadka-na-Wykop>, News, 42382.html, dostęp: 13.06.2017 r.

¹⁴ *Wykop ma nowego starego właściciela*, 2015, <http://www.dobreprogramy.pl/Wykop-ma-nowego-starego-wlasciciela>, News, 60805.html, dostęp: 13.06.2017 r.

¹⁵ www.wykop.pl/wykopalisko, dostęp: 13.06.2017 r.

¹⁶ www.wykop.pl/hity, dostęp: 13.06.2017 r.

¹⁷ www.wykop.pl/mikroblog, dostęp: 13.06.2017 r.

jednego z pięciu uzasadnień negatywnej opinii: „duplikat” (znalezisko już wcześniej znalazło się w serwisie), „spam” (nachalna reklama lub promocja), „informacja nieprawdziwa”, „treść nieodpowiednia” czy – najbardziej ogólne – „nie nadaje się”. Ocenie podlegają również komentarze pod znaleziskami – zalogowani użytkownicy mogą przy nich kliknąć plus lub minus (ilość plusów i minusów, które otrzymał dany komentarz, jest widoczna). To, czy dane znalezisko znajdzie się na stronie głównej, zależy od stosunku „wykopów” i „zakopów”; te treści, którym udaje się zyskać znaczną popularność w krótkim czasie, oznaczone są symbolem płomienia (stąd i stosowane w wykopowym slangu określenie „główna z płomieniem”). Najczęściej wykopane znaleziska promowane są dodatkowo w bocznej kolumnie „ostatnio popularne”. Mechanizm ów powoduje, że treści cieszące się dużym zainteresowaniem są dodatkowo promowane przez samą stronę, więc zyskują jeszcze większą popularność. Podobnie sprawa wygląda w wypadku Mikrobloga, który promuje najpopularniejsze treści w zakładce „gorące dyskusje”.

Mikroblog (wśród jego użytkowników powszechnie określanymi jako mirko), jak sama nazwa wskazuje, to system mikroblogowy, z którego mogą korzystać wszyscy zarejestrowani użytkownicy Wykop.pl. Użytkownicy Mikrobloga dodają na niego swoje wpisy o bardziej osobistym, właściwie dowolnym charakterze. Wpisy są tagowane, czyli opisywane słowami poprzedzonymi znakiem # – wyraz taki staje się linkiem do wszystkich w ten sposób oznaczonych treści w serwisie. Na Mikroblogu nie istnieje możliwość negatywnej oceny komentarzy, można jedynie kliknąć w plus. Użytkownik może przeglądać treści, korzystając z czterech głównych sposobów: korzystając z zakładki „wszystkie wpisy” (pojawiają się one tutaj chronologicznie od najnowszych), „aktywne” (tu znajdują się świeże wpisy, które ktoś skomentował), „gorące dyskusje” (wysoko ocenione wpisy lub te, które zawierają wysoko „plusowane” komentarze) oraz „ulubione” (wpisy tak oznaczone przez użytkownika).

Użytkownicy serwisu Wykop.pl poddani są specyficznej hierarchii, która znajduje odzwierciedlenie w kolorze loginu danego użytkownika. Nowi użytkownicy, których konta istnieją krócej niż 30 dni, mają zielony kolor nicka. Po upływie tego „okresu próbnego” kolor zmienia się na pomarańczowy. Najbardziej aktywni użytkownicy (w chwili obecnej pierwszy tysiąc w rankingu¹⁸) otrzymują kolor bordowy. W zależności od koloru swojego loginu użytkownicy mają zróżnicowane uprawnienia dotyczące m.in. ilości dodawanych znalezisk, komentarzy czy prywatnych konwersacji. Ponadto istnieją loginy w kolorze czarnym (konta administratorów), niebieskim (konta reklamodawców) oraz szarym¹⁹ (konta użytkowników zbanowanych, czyli tymczasowo lub stale usuniętych przez moderatorów)²⁰.

Folksonomia i tagi

Kamil Stępień wskazuje Wykop.pl jako przykład polskiego serwisu internetowego opartego na mechanizmie folksonomii²¹ (ang. *folksonomy*, autorem terminu jest najprawdopodobniej

¹⁸ <http://www.wykop.pl/ranking>, dostęp: 13. 06. 2017 r.

¹⁹ Według popularnego zwrotu, nicki usuniętych przed moderację użytkowników „pokrywają się platiną” – stanowi to oczywiście żartobliwe nawiązanie do ich nowego koloru.

²⁰ <http://www.wykop.pl/najczesciej-zadawane-pytania/odpowiedzi/konta-uzytkownikow/4/#zauwazyłem-ze-sa-rozne-kolory-loginow-uzytkownikow-co-te-kolory-oznacza>, dostęp: 13 czerwca 2017 r.

²¹ K. Stępień, *Folksonomie, czyli społeczne opisywanie treści*, Wydawnictwo SBP, Warszawa 2010, s. 66.

Thomas Vander Wal), który definiuje jako „oddolny, nieformalny, nieautoryzowany i bezpłatny system kategoryzacji treści w Sieci”²². K. Stępień zauważa jednak, że folksonomia jest zjawiskiem wciąż trudnym do jednoznacznego zdefiniowania, zarówno ze względu na świeżość zagadnienia, jak i jego wieloaspektowość. Autor wprowadza więc proste wyjaśnienie, które kładzie nacisk na samą praktykę folksonomii: „Kiedy ludzie wspólnie oznaczają tagami jakąś treść w Internecie, nazywamy to folksonomią.”²³. Zrozumienie tej definicji wymaga z kolei znajomości pojęcia tag – oznacza ono wybrane przez użytkownika słowo kluczowe, zazwyczaj o dowolnej formie, służące do opisu danej treści²⁴. W wielu serwisach i usługach (np. Twitter, Facebook, Instagram czy Wykop) tagi poprzedzone są bez spacji symbolem kratki (ang. *hash*) – # – wówczas zwane są hasztagami (ang. *hashtags*). Z racji popularności tego rozwiązania, w niniejszym artykule każde słowo poprzedzone symbolem # oznacza tag – potencjalny bądź już funkcjonujący.

Folksonomia – w ogólnym zarysie – stanowi zatem kategoryzację treści przez daną internetową społeczność (czy po prostu użytkowników danej witryny) przy pomocy wybranych słów kluczowych. Warte zauważenia jest rozróżnienie między folksonomią i taksonomią. Taksonomia jest „ustalonym przez ekspertów systemem indeksowania i klasyfikacji treści”²⁵, podczas gdy folksonomia – „nieeksperską, niehierarchiczną i potoczną strukturą”²⁶. Folksonomia stanowi więc zjawisko egalitarne, pozbawione bezpośredniego wpływu autorytetu akademickiego lub eksperckiego. Rzecz jasna ekspert również może współtworzyć folksonomię, jego wpływ nie będzie jednak większy z racji formalnego wykształcenia i doświadczenia. Z tej racji folksonomia poddawana bywa krytyce. Przykładowo Andrew Keen wskazuje, że w serwisach opartych na folksonomii (określonej jako „mądrość tłumów”) – wspomnianych wcześniej digg.com i reddit.com – trywialne ciekawostki wypierają istotne informacje²⁷.

Chociaż użytkownicy podczas tagowania mają zazwyczaj pełną dowolność w wyborze słów-kluczy, można wyróżnić główne tendencje w owych wyborach. Gene Smith wyróżnia siedem głównych rodzajów tagów:

- opisowe – wskazujące na tematykę oznaczanej treści (np. #polska, #polityka);
- wskazujące na rodzaj (nośnik) treści (np. #video, #blog);
- wskazujące na autora lub źródło treści (np. #sowinski, #wyborcza);
- wartościujące – wyrażające opinię o treści (np. #fajne, #nuda);
- odnoszące się do tagującego użytkownika i jego relacji z treścią (np. #moje, #ja);
- wskazujące na zadania związane z treścią (np. #przeczytaj, #praca);
- stanowiące rodzaj żartobliwego komentarza, zabawy bądź performance’u (np. #strataczasuipieniedzy, #niechktostozatrzymaj)²⁸.

²² Ibidem, s. 51.

²³ Ibidem, s. 52.

²⁴ G. Smith, *Tagging: People-Powered Metadata for the Social Web*, New Riders, Berkeley 2008, s. 5.

²⁵ K. Krzysztofek, *Wprowadzenie. WEBSki świat: mądrość tłumów czy zbiorowe nieuctwo?* [w:] A. Keen, *Kult amatora. Jak internet niszczy kulturę*, przeł. M. Bernatowicz, K. Topolska-Ghariani, Warszawa 2007, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, s. 15.

²⁶ K. Stępień, op. cit., s. 59.

²⁷ A. Keen, op. cit. s. 29–30.

²⁸ G. Smith, op. cit., s. 66–67. Szerzej na temat ostatniego rodzaju tagów w: A. Zollers, *Emerging Motivations for Tagging: Expression, Performance, and Activism*, http://www2007.org/workshops/paper_55.pdf, dostęp: 13.06.2017 r.

Poszczególne typy tagów mogą się rzecz jasna przenikać – przykładowo tag #video może zostać użyty zarówno do oznaczenia dowolnego materiału audiowizualnego (czyli wskazania na rodzaj źródła), jak i poradnika dotyczącego filmowania (czyli opisu treści). Z tej racji bezpiecznie będzie traktować powyższe zestawienie jako listę swego rodzaju typów idealnych.

Internetowe memy

Problematyka internetowego memu – co nim jest, a co już nie – jest znacznie bardziej skomplikowana, niż mogłoby to wynikać z forsowanego w części mediów rozumienia memu jako „śmiesznego obrazka”²⁹. Z tego powodu zasygnalizuję tylko sens tego pojęcia przyjęty dla celów niniejszego artykułu, nie próbując rozszerzać rozważań na ten temat.

Magdalena Kamińska zauważa, że określenie „mem internetowy” jest „używane przez internautów na oznaczenie popularnego semiotycznego kompleksu transmitowanego via ICT, najczęściej w funkcji tak zwanego żartu internetowego”³⁰. Autorka stwierdza również:

[...] kreowanie memu internetowego niekoniecznie polega na jego wytwarzaniu, lecz przede wszystkim na przekazywaniu sobie przez użytkowników za pośrednictwem technologii cyfrowej memu, czyli pliku lub linka, który odsyła do jakiegoś tekstu kultury: strony www, klipu wideo lub animacji, zawiera powiedzenie, żart, pogłoskę, niezwyklego newsa, kolaż lub oryginalny obraz graficzny czy fotograficzny³¹.

Takie rozumienie memu i procesu jego tworzenia nie skupia się na twórcy konkretnego, jednostkowego tekstu kultury, raczej na jego obiegu. Tekst, który nie zyskuje popularności i nie jest włączony w społeczny obieg, nie jest zatem memem. Według M. Kamińskiej jednym z dowodów na „przyjęcie się” memu jest mnogość jego wersji i remiksów:

Mem w trakcie transmisji nie musi się zmieniać, ale pośrednim potwierdzeniem jego popularności i tym samym wysokiego poziomu „skuteczności” jest jego „zaraźliwość”, czyli wytwarzanie przez użytkowników kolejnych wariantów poprzez warstwowe dodawanie do wersji wyjściowej komentarzy, rekontekstualizacje, tworzenie naśladownictw, trawestacji i parodii³².

#kiciochpyta, czyli tagi na Wykopie

Treści dodawane w serwisie Wykop.pl są opisywane przez użytkowników na kilka sposobów. Każde „znalezisko” musi posiadać tytuł (do 80 znaków), opis (do 300 znaków) oraz tagi

²⁹ Częstym zjawiskiem są publikowane na portalach internetowych artykuły złożone z graficznych komentarzy odnośnie bieżących wydarzeń – rzekomo owoce oddolnej aktywności użytkowników internetu. „Teksty” tego typu nierzadko mają w swoim tytułach sformułowania pokroju „zobacz memy”.

³⁰ M. Kamińska, op. cit., s. 61.

³¹ Ibidem., s. 63.

³² Ibidem., s. 64.

(maksymalnie 6). Tagami mogą być dowolne słowa wprowadzone przez użytkownika (przy ich wpisywaniu pojawia się informacja, ile osób obserwuje³³ dany tag). Ponadto wityryna sama przedstawia kilkanaście propozycji najczęściej stosowanych tagów (przykładowo #polska, #ekonomia, #gotujzwykopem). Tagi stosowane w „znaleziskach” na Wykop.pl można zaliczyć głównie do tagów opisowych (charakteryzujących treść), w mniejszym stopniu zaś do wskazujących na źródło/autora treści (np. #youtube lub #maxkolonko).

Podobnie jak w wypadku takich serwisów jak Twitter czy Facebook, użytkownik Wykopu posiada możliwość opisywania tagami wyłącznie treści dodawanych przez samego siebie. Może pojawić się zatem uzasadniona wątpliwość, czy taki system tagowania należy uznać za folksonomię w pełnym tego słowa znaczeniu. Nie rozstrzygając tej wątpliwości – tagi w serwisie Wykop.pl służą do takiego kategoryzowania treści, które ułatwi użytkownikom zainteresowanym danym tematem odnajdywanie powiązanych z nim treści. Treść otagowana danym słowem kluczowym zostaje włączona w zasób innych, tak samo otagowanych treści, już opublikowanych w serwisie.

Tagi opisują również wpisy pojawiające się na Mikroblogu. Podczas ich wpisywania również pojawiają się propozycje wraz z ilością obserwujących dany tag użytkowników. Wpisanie tagów nie jest konieczne, jednak ich brak nierzadko prowokuje konwencjonalny komentarz o treści #tagujtogoowno. Nierzadko ten tag pojawia się jednak również w samych wpisach, co można interpretować jako swoisty żartobliwy opór wobec idei tagowania wszelkich, nawet trywialnych treści.

Kwestia tagów stosowanych na Mikroblogu jest znacznie bardziej skomplikowana niż w wypadku tych opisujących znaleziska. Znaczna część tych tagów nadal zachowuje charakter opisowy (np. #programowanie, #starwars, #czarnyhumor), wiele z nich zawiera jednak bardzo nieoczywiste wyrażenia typowe dla folkloru społeczności Wykop.pl. Przykładowo tag #kiciochpyta służy zwyczajowo do opisywania pytań (pochodzi on od loginu jednej z użytkowniczek), #mirkokoksy używany jest w kontekście kulturystryki i bodybuildingu, zaś #bekazpodludzi – żenujących (w opinii autora wpisu) anegdot i sytuacji. Tego typu tagi można uznać za rodzaj tagów opisowych, z drugiej strony wykazują one cechy tagowego performance'u. Warto zauważyć, że takie nietypowe tagi mają charakter konwencjonalny i ich używanie stanowi zarówno niepisaną zasadę netykiety na Mikroblogu, jak i warunek dotarcia do większej liczby użytkowników.

Często tagi stanowią źródło specyficznego humoru, związanego z ich językową dwuznacznością. Przykładowo tag #zalesie (pochodzący od słów „żalę się”) wykorzystywany jest do oznaczenia wpisów o różnego rodzaju problemach autorów, bywa jednak żartobliwie interpretowany jako odnośnik do miejscowości Zalesie. Strona agregująca wpisy otagowane #zalesie opisana jest w następujący sposób:

Jeśli sądzisz, że tag ten dotyczy miejscowości Zalesie, to jesteś w sporym błędzie. Nie o miejscowość tu chodzi, a o żalenie. Żalenie się na Wykopie. Żalenie na wszystko, o wszystko i wszystkich. Chcesz się nam wyżalić? Dobrze trafiłeś, ten tag jest stworzony dla Ciebie (ಠ_ಠ)³⁴

³³ Użytkownik obserwujący dany tag otrzymuje powiadomienia o nowych treściach oznaczonych owym tagiem. Dzięki tej opcji użytkownicy mogą w szczególności skupić się na najbardziej interesujących ich tematach.

³⁴ <http://www.wykop.pl/tag/zalesie>, dostęp: 13.06.2017 r.

Pomimo tych zapewnień, w tle strony znajduje się fotografia przedstawiająca znak drogowy: tablicę wjazdową do miejscowości Zalesie. Inny żart związany z potencjalną dwuznacznością dotyczy tagu #programowanie. Jego użytkownicy uznawani są za szczególnie wyczulonych na adekwatność opisywanych nim treści, stąd prowokujący wpis użytkownika nieocenzurowany⁸⁸:

Mirki kupiłem sobie nieduzego wana, lubię nim jeździć sobie po województwie. Zgłoszę się do TVN Turbo bo zamierzam zaproponować im aby zrobili o nim program. Dokładnie nie wiem jeszcze jak się będzie nazywał ten Program O Wanie więc otwieram nowy tag #programowanie zapraszam do obserwowania (ಠ_ಠ)³⁵

Na wykopowym mirko pojawiają się również tagi wskazujące na źródło/autorstwo treści wpisu – na Mikroblogu znacznie częściej odnoszą się one do autora wpisu niż zawartej (skopiowanej z innego źródła) w nim treści. Przykład stanowić może #krakowokiempantografa, pod którym użytkownik Pantograf (choć nie tylko on) publikuje fotografie przedstawiające rozmaite miejsca na świecie wraz z żartobliwą sugestią, że zostały one wykonane w Krakowie. Inne tagi opisują twórczość rzeczywiście autorską – np. #bezokarysuje opisuje specyficzne grafiki autorstwa użytkownika bezoka, zaś #postmanstories to zbiór narracyjnych, niejako „pamiętnikowych” opowieści użytkownika Old_Postman. Jako przykłady tagów wskazujących na relację treści z tagującą ją osobą można wskazać #niemoje (tag informujący, że treść danego wpisu – np. jakaś opowieść – nie jest autorstwa publikującego ją użytkownika) czy ewentualnie #truestory (tag wskazujący, że opisane we wpisie wydarzenia naprawdę miały miejsce).

Część mikroblogowych tagów służy nie tylko do opisywania treści, ale również podkreślenia swoistego zróżnicowania w ramach społeczności. Najistotniejsze są tu – stosowane również przy znaleziskach – tagi #neuropa (oznaczający „stronnictwo” o charakterze liberalno-lewicowym) oraz #4konserwy (stronnictwo prawicowe). W kontekście środowisk związanych z Januszem Korwin Mikke funkcjonuje również zdecydowanie rzadziej stosowany tag #4kuce. Co interesujące, określenia te nie dotyczą wyłącznie zorientowanych politycznie frakcji w łonie samego Wykopu, ale funkcjonują jako synonimy globalnych tendencji ideologicznych. Chłodny lub ironiczny stosunek do treści związanymi z którąś z opcji politycznych bywa sygnalizowany tagami #bekazprawakow lub #bekazlewactwa. Schemat ten dostosowywany jest do wszelakich stronnictw i inicjatyw politycznych (#bekazkukiza, #bekazkod, #bekazkuca). Innym, niezwiązanym z polityką zróżnicowaniem zobrazowanym w tagach, jest podział na #nocnazmiana i #dziennazmiana – w zależności od pory użytkowania Mikrobloga, obowiązują na nim nieco inne normy społeczne, zaś rywalizacja obu „zmian” stanowi swego rodzaju żartobliwy zwyczaj. Normą przyjętą wśród #nocnazmiana jest brak tagowania – nie jest ona jednak bezwzględnie przestrzegana.

Na jednej z podstron Wykop.pl wyświetlany jest przegląd najczęściej używanych tagów w ciągu ostatnich 30 dni³⁶. Najwyższe pozycje zajmują zazwyczaj tagi o dość ogólnym charakterze (np. #polityka czy #polska, ale też #4konserwy i #neuropa). Zestawienie to często pozwala dojrzeć również wzrost zainteresowania w związku z aktualnymi tematami. W grudniu 2015 roku wysoką pozycję zajmowały m.in. tagi #starwars (premiera VII części serii),

³⁵ [http://www.wykop.pl/wpis/14123205/mirki-kupilem-sobie-nieduzego-wana-lubie-nim-jezdz/](http://www.wykop.pl/wpis/14123205/mirki-kupilem-sobie-nieduzego-wana-lubie-nim-jezdz/,), ,
dostęp: 13.06.2017.

³⁶ www.wykop.pl/tagi, dostęp: 13.06.2017 r.

#kod (aktywność Komitetu Obrony Demokracji) czy #spacex (lot rakiety Falcon 9), w listopadzie 2016 roku znaczną popularność zyskały #rolnikszukazoni (popularny telewizyjny reality show), #amerykawybiera2016 (wybory prezydenckie w USA) oraz #marszniepodleglosci (obchody Narodowego Święta Niepodległości). Częstotliwość używania pewnych tagów może być więc traktowana jako swoisty „kompas” wskazujący zainteresowania społeczności serwisu i „barometr” mierzący ich skalę. „Właściwe” otagowanie treści zwiększa jej widoczność, ponieważ osoby zainteresowane danym tematem mogą obserwować przynależne do niego tagi, czyli uzyskiwać informacje o nowych wpisach. Z tego powodu „niewłaściwie” otagowanie wpisu wzbudza negatywne reakcje innych użytkowników. Owe pretensje bywają obiektami żartów lub spotykają się z krytyką – przykładowo użytkownik ArcziMiszcz napisał:

ZROZUMCIE WRESZCIE że nie ma czegoś takiego jak poprawne tagowanie. Tag to skrót i możesz go użyć W DOWOLNYM WPISIE, nie ma żadnych reguł. Tag jest po to aby zawołać osoby go obserwujące, NIE MUSI BYĆ WCALE ZALEŻNY Z WPISEM. Poczytajcie regulamin Wykop.pl a potem pitolcie i wylewajcie zale.

Możesz napisać wpis Dzień dobry i otagować jak chcesz np. #programowanie, #cebuladeals, #neuropa, #sejm, #aliexpress, #heheszki. POWTARZAM DO TEJ PORY NIKT, ABSOLUTNIE NIKT, NIE UTWORZYŁ REGULAMINU TAGOWANIA BO TAGI TO NIE PRZYMUS NIE SŁUŻĄ DO KWALIFIKOWANIA ALE DO WOŁANIA. Dlatego odpuście sobie pouczanie innych że coś źle otagowali bo mogą to robić jak chcą.

#oswiadczenie #nocnazmiana #rozdajo #zadarmo³⁷

Komentarze do tego wpisu sugerują jednak, że takie podejście nie jest zgodne z przyjętą w społeczności Wykop.pl netykietą, powodują bowiem swoisty szum informacyjny i utrudniają dotarcie do interesujących treści. Kreacja tagu jako pomysłu konkretnego użytkownika czasem budzi opór społeczności – przykładem może być tag #wacik, pod którym jedna z użytkowników rozpoczęła publikować zdjęcia swojego kota o imieniu Wacik. Inni wykopowicze zaczęli – w ramach sprzeciwu lub żartów z tego pomysłu – tagować w ten sposób różne zabawne treści dotyczące innych kotów lub nawet fotografie wacików kosmetycznych. Wydaje się jednak, że powodem oporu było wykorzystanie potencjalnie wieloznacznego rzeczownika pospolitego – inne „autorskie” tagi nie są krytykowane, a czasami wręcz pożądane.

Powyższe przykłady wskazują, że o skuteczności tagu – czyli o tym, czy kieruje on odpowiednie treści do zainteresowanych nimi użytkowników – decyduje konsensus w społeczności. Może być on rzecz jasna łamany (np. z powodu niewiedzy, dla żartu czy sprowokowania innych użytkowników), takie praktyki zazwyczaj stanowią jednak margines i nie wpływają znacząco na „system” (w sensie społecznościowym, nie technicznym) tagów.

Tagi w serwisie Wykop.pl służą nie tylko organizacji treści w szereg pól tematycznych; pozwalają one również nadać kontekst danemu komunikatowi i dzięki temu ułatwić jego interpretację. Przykładem może być tag #pasta – oznaczenie nim wypowiedzi sugeruje, że wpis nie zawiera prawdziwej historii z życia użytkownika, a jedynie krążącą w internecie

³⁷ www.wykop.pl/wpis/16334133/zrozumcie-wreszcie-ze-nie-ma-czego-takiego-jak-po, dostęp: 13.06.2017 r.

humorystyczną opowiastkę³⁸. Podobnie tag #heheszki wskazuje, że kontrowersyjny wpis jest parodią, nie zaś wyrazem poglądów autora³⁹. Tagi są również wykorzystywane do wyrażania opinii o danym wpisie – powstał konwencjonalny zwrot „ale taguj...”. W ten sposób komentarz „ale taguj #pasta” oznacza przekonanie, że opublikowana przez innego użytkownika treść nie jest historią z jego życia ani nie wyraża jego poglądów.

Wnioski końcowe

Analiza systemu tagów w serwisie Wykop.pl wyłącznie jako sfery czysto technicznej, ułatwiającej organizowanie i odszukiwanie treści, byłaby absolutnie niepełna. Obok czysto pragmatycznych zastosowań wykopowe tagi to element folkloru tej społeczności, źródło humoru, obiekt żartobliwych prowokacji, temat zacieklej dyskusji dotyczących netykiety czy wreszcie sposób nadania kontekstu danej wypowiedzi. Konwencjonalnie przyjęte – choć nieoczywiste dla osób spoza społeczności czy jej świeżych członków – tagi stały się elementem swoistego socjolektu i folkloru wykopowiczów, zespołem wciąż ewoluujących w trakcie procesu transmisji memów. Wiele z nich wskazuje na tzw. *rich points* – miejsca daleko idących konfliktów kulturowych czy też unaocznienia różnicy zdań i światopoglądów⁴⁰.

Wnioski te mogą stanowić bardzo wstępny punkt wyjścia dla szerszej refleksji nad ideą determinizmu technologicznego i pytań nad tym, czy to narzędzia rzeczywiście kształtują użytkowników, czy też może jest odwrotnie – to użytkownicy wykorzystują narzędzia, nierzadko zresztą wbrew ich pierwotnej funkcji. Internetowe tagi – system służący organizacji treści, ich oznaczaniu i odszukiwaniu – w tym wypadku staje się bowiem materia swoistych performance'ów, żartów czy leksykalnych zabiegów służących przekazywaniu sensów i negocjowania znaczeń we wspólnocie. Jest to bardzo interesujące zjawisko, tym bardziej że rozważania dotyczące relacji technologii internetowej w sensie określonego medium (wraz z jego interfejsami, infrastrukturą i ograniczeniami) oraz środowisk wytwarzania się partykularnych cyberkultur stanowią centralną oś zainteresowań rodzącego się projektu cyberkulturoznawstwa⁴¹.

Bibliografia

Arrington M., *Breaking News: Condé Nast/Wired Acquires Reddit*, 2006, <http://techcrunch.com/2006/10/31/breaking-news-conde-nastwired-acquires-reddit>, dostęp: 13.06.2017 r.

³⁸ Pasta (lub copypasta) to gatunek internetowego folkloru – krótki tekst, najczęściej o charakterze narracyjnym, krążący w sieci tak jak inne memy. Autorstwo danej pasty zazwyczaj nie jest znane, zaś najbardziej popularne doczekują się wielu zrekontekstualizowanych wersji. Jednym z najlepiej rozpoznawalnych w polskojęzycznym internecie przykładów jest tzw. pasta o wędkarzu (rozpoczynająca się słowami „Mój stary to fanatyk wędkarstwa.”).

³⁹ W folklorze internetu znane jest pojęcie tzw. Prawa Poego. Głosi ono, że w internecie nie można rozróżnić skrajnych poglądów od ich parodii, jeśli owa parodia nie zostanie wyraźnie oznaczona. Więcej na ten temat można znaleźć w artykule: http://pl.racjonalna.wikia.com/wiki/Prawo_Poego.

⁴⁰ Zob. M. Agar, *Culture: Can You Take It Anywhere?*, „International Journal of Qualitative Methods” 2006, nr 5 (2).

⁴¹ Kamińska M., *Memosfera. Wprowadzenie do cyberkulturoznawstwa*, Galeria Miejska „Arsenał”, Poznań 2017, s. 25.

- Blip zostanie wyłączony 31 sierpnia, polecana jest przesiadka na Wykop*, 2013, <http://www.dobreprogramy.pl/Blip-zostanie-wylaczony-31-sierpnia-polecana-jest-przesiadka-na-Wykop>, News, 42382.html, dostęp: 13.06.2017 r.
- Agar M., *Culture: Can You Take It Anywhere?*, „International Journal of Qualitative Methods” 2006, nr 5(2) .
- Kamińska M., *Nieczne memy. Dwanaście wykładów o kulturze internetu*, Galeria Miejska „Arsenał”, Poznań 2011.
- Kamińska M., *Memosfera. Wprowadzenie do cyberkulturoznawstwa*, Galeria Miejska „Arsenał”, Poznań 2017.
- Keen A., *Kult amatora. Jak internet niszczy kulturę*, przeł. M. Bernatowicz, K. Topolska-Ghariani, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.
- Kreft P., *Wykop zmienił właściciela*, 2012, <http://www.komputerswiat.pl/nawosci/wydarzenia/2012/42/wykop-zmieni-wlasciciela.aspx>, dostęp: 13.06.2017 r.
- Krzysztofek K., *Wprowadzenie. WEBSki świat: mądrość tłumów czy zbiorowe nieuctwo?* [w:] A. Keen, *Kult amatora. Jak internet niszczy kulturę*, przeł. Bernatowicz M., Topolska-Ghariani K., Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.
- Morozov E., *The Net Delusion. The Dark Side of Internet Freedom*, PublicAffairs, New York 2011.
- Prawo Poego*, http://pl.racjonalna.wikia.com/wiki/Prawo_Poego, dostęp: 13.06.2017 r.
- Reddit*, <http://knowyourmeme.com/memes/sites/reddit>, dostęp: 13.06.2017 r.
- Smith G., *Tagging: People-Powered Metadata for the Social Web*, New Riders, Berkeley 2008.
- Stępień K., *Folksonomie czyli społeczne opisywanie treści*, Wydawnictwo SBP, Warszawa 2010.
- Strims – co dalej (ważny komunikat)*, <http://strims.pl/s/Strims/t/drtpox/strims-co-dalej-wazny-komunikat>, dostęp: 11.03.2016 r.
- Wykop ma nowego starego właściciela*, 2015, <http://www.dobreprogramy.pl/Wykop-ma-nowego-starego-wlasciciela>, News, 60805.html, dostęp: 13.06.2017 r.
- Wykop.pl, czyli Digg.com po polsku*, <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,53600,3093419.html>, dostęp: 13.06.2017 r.
- Wywiad z Piotrem Chmolewskim*, https://pl.wikinews.org/wiki/2006-04-04:_Wywiad_z_Piotrem_Chmolewskim_-_tw%C3%B3rc%C4%85_serwisu_Wykop, dostęp: 13.06.2017 r.
- Zalewski P., *Wykop.pl ma nowego właściciela*, 2006, <http://www.internetstandard.pl/news/98889/Wykop.pl.ma.nowego.wlasciciela.html>, dostęp: 13.06.2017 r.
- Zalewski P., *„Wykop to nieoszlifowany diament”*, 2007, <http://www.internetstandard.pl/news/119140/Wykop.pl.to.nieoszlifowany.diament.html>, dostęp: 13. 06. 2017 r.
- Zollers A., *Emerging Motivations for Tagging: Expression, Performance, and Activism*, http://www2007.org/workshops/paper_55.pdf, dostęp: 13.06.2017 r.

SUMMARY

Rafał Sowiński

**The role of the tag system on Wykop.pl.
Folksonomia or memes?**

This article is an analysis of the tagging system on wykop.pl, a Polish social news website. Tags are not just a pragmatic solution based on folksonomy, but also a collection of memes and inside jokes understood mostly by members of this community. One of the most important roles of tags is to provide context for certain statements – they constitute an important part of messages, often necessary for their correct understanding.

Key words: folksonomy, tags, internet memes, social news, Wykop.pl.

Data wpływu artykułu: 9.08.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 13.02.2018 r.

Lilianna Kurek

doktorantka III roku na Wydziale Pedagogiki, Socjologii i Psychologii
Uniwersytetu Zielonogórskiego
e-mail: liliannakurek@wp.pl

Matka i dziecko w warunkach penitencjarnych: asocjacja czy prizonizacja

STRESZCZENIE

Tematem artykułu jest sytuacja matki i dziecka w warunkach systemu penitencyjnego, a jego celem ukazanie, w jaki sposób i w jakich warunkach funkcjonują dzieci osadzonych kobiet.

Artykuł prezentuje różne punkty widzenia na codzienne realizowanie przez skazane kobiety obowiązków macierzyńskich w warunkach zakładu karnego oraz rozpatruje kwestię rozwoju i zachowań dzieci w tychże okolicznościach.

Słowa kluczowe: macierzyństwo, matka, dziecko, zakład karny, asocjacja, prizonizacja.

Wstęp

Każda kobieta, która jest w ciąży lub posiada dziecko do trzeciego roku życia, a weszła w kolizję z prawem, może na własny wniosek prosić o umieszczenie w więzieniu wraz z dzieckiem. Coraz więcej matek korzysta z tego prawa.

Macierzyństwo jest przedmiotem zainteresowania szeregu nauk, gdyż sygnały istnienia tego problemu płyną z wielu obszarów rzeczywistości. Nie zawsze jednak macierzyństwo może być spokojne i beztrudne. Przykładem takiego jest m.in. macierzyństwo kobiet osadzonych w zakładach karnych¹.

Pełnienie funkcji matki w systemie penitencyjnym budzi ze społecznego punktu widzenia kontrowersje, które należy poddać rozważaniom i analizie. Warto przyjrzeć się również funkcjonowaniu dzieci przebywających w zakładach karnych wraz ze swoimi matkami oraz odpowiedzieć na pytanie, czy zakład karny wpływa na rozwój i zachowanie dziecka, które tam przebywa. Wielu bowiem naukowców posługuje się terminami asocjacji, dysocjacji oraz prizonizacji w stosunku do dzieci kobiet osadzonych, próbując określić wpływ środowiska zewnętrznego zakładu karnego na samo dziecko.

¹ T. Kolarczyk, J.R. Kubiak, P. Wierzbicki, *Przestępczość kobiet. Aspekty kryminologiczne i penitencyjne*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1984, s. 45.

Wiele dzieci rodzi się już w więzieniu. Więzienne prawo pozwala matkom zajmować się swoim potomstwem aż do ukończenia przez nie 3. roku życia. Dla wielu nieletnich dzieci, mimo że urodziły się poza murami więzienia, sala odwiedzin jest bardzo dobrze znanym miejscem.

Specyficznym zagadnieniem, które chciałabym poruszyć w niniejszej pracy, jest obecność dzieci w zakładach karnych. Chciałabym określić, w jaki sposób zakład karny rzutuje na rozwój dziecka i jak determinuje jego zachowania. Postaram się odpowiedzieć na pytanie, czy dzieci przebywające w zakładach karnych z matkami ulegają asocjacji, dysocjacji czy prizonizacji.

Decydując się na wybór tematu pracy, przede wszystkim kierowałam się kryteriami wysuniętymi przez T. Pilcha, które pełnią istotną rolę przy określeniu tematu badań. Do kryteriów tych można zaliczyć m.in. dostępność badawczą problemu oraz prywatne – emocjonalne zainteresowania tą tematyką.

Okoliczności pobytu dzieci w zakładach karnych

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy² podkreśla, iż w celu umożliwienia matce pozbawionej wolności sprawowania stałej i bezpośredniej opieki nad dzieckiem organizuje się przy wskazanych zakładach karnych domy dla matki i dziecka, w których dziecko może przebywać na życzenie matki do ukończenia trzeciego roku życia, chyba że względy wychowawcze lub zdrowotne, potwierdzone opinią lekarza albo psychologa, przemawiają za oddzieleniem dziecka od matki albo za przedłużeniem lub skróceniem tego okresu.

Istota macierzyństwa jest związana przede wszystkim z wolnością. Wydaje się, że powinna być ona realizowana w warunkach wolności, a nie w izolacji więziennej. Niektóre jednak kraje zapewniają skazanym kobietom przerwę w wykonywaniu kary pozbawienia wolności na czas porodu i opieki nad niemowlęciem. Polskie skazane, rodzą swoje dzieci w więzieniu i jeżeli nie oddają ich do adopcji, to opiekują się nimi osobiście w Domu Matki i Małego Dziecka funkcjonującym w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu lub w Domu Matki i Dziecka przy Zakładzie Karnym w Krzywańcu³.

Można powiedzieć, że w Polsce są dwa więzienia, w których kobiety mogą przebywać ze swoimi dziećmi. Ale tylko w Grudziądzu znajduje się izba porodowa i oddział położniczy. Według Marii Gordon kwestia kobieca w więzieniu była zawsze problemem drugoplanowym ze względu na stosunkowo małą liczbę kobiet⁴.

Populację skazanych matek łączy wspólny mianownik, jakim jest dziecko lub ciąża. Jest to grupa niejednorodna, o różnym poziomie intelektualnym, wieku, doświadczeniu życiowym, a także – co najważniejsze – różnej kwalifikacji popełnionego przestępstwa, poczynając od drobnych kradzieży i włamań, poprzez przestępczość gospodarczą, czyny lubieżne i kończąc na zabójstwie. Skazane prawomocnym wyrokiem oraz tymczasowo aresztowane kobiety osadzane są razem. Na pobyt dziecka w warunkach więziennych musi być zgoda organu, który wydał nakaz osadzenia, jak również ojca dziecka⁵.

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U.1997.90.557).

³ I. Frukacz-Wollenberg, *Zakład karny a potrzeba macierzyństwa*, „Wychowanie na co Dzień” 2006, nr 2–4, s. 23.

⁴ M. Gordon, *Postępowanie ze skazanymi kobietami* [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988*, red. A. Marek, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1990, s. 477.

⁵ S. Lis, *Proces socjalizacji dziecka w środowisku pozarodzinnym*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1992, s. 43.

Warto zauważyć, że macierzyństwo kobiety skazanej jest bardzo istotne dla celów resocjalizacyjnych. Badania Marii Lopatkowej potwierdziły, że kobiety, którym odbierano dzieci na czas odbywania kary w więzieniu, często do nich nie wracały. Nie czuły się z nimi w jakikolwiek sposób związane, gdyż zanikały uczucia macierzyńskie. Takie dzieci po prostu wychowywały się u dalszej rodziny, w rodzinach zastępczych lub domach dziecka. Matek nie interesował ich los, kiedy wychodziły na wolność. Stwierdzono, że kobiety osadzone w więzieniu razem ze swoimi dziećmi stają się „lepszymi ludźmi”, układają sobie nowe życie – zgodne z prawem. Dlatego też macierzyństwo osadzonych w zakładach karnych i umożliwienie im sprawowania opieki nad dzieckiem jest bardzo ważne⁶.

Również dla dziecka bliskość matki w pierwszych latach życia jest bardzo istotna. Okres dzieciństwa to czas, w którym zmiany rozwojowe przebiegają najintensywniej. Niemowlęctwo to okres rozwoju od narodzin do początków mowy, przypadający mniej więcej na pierwsze osiemnaście miesięcy życia. Na początku życia najważniejszymi osobami w otoczeniu społecznym dziecka są rodzice i dorośli opiekunowie.

Interesującą na temat macierzyństwa „za kratami” wypowiedzią się ppłk Helena Reczek – zastępca dyrektora Zakładu Karnego nr 1 w Grudziądzu, której zdaniem: „macierzyństwo zmienia każdą kobietę, uwarżliwia ją [...]. Dla wielu skazanych kobiet dziecko staje się najważniejsze”⁷.

Pracownik zakładu opisuje dom pobytu skazanej matki i jej dziecka jako miejsce przytulne, z przylegającym do niego placem zabaw i ogródkiem. Cele również nie przypominają tych znanych z zakładów karnych. Zamiast nich – przeszklone pokoje z balkonami, łóżka dla matek i dziecięce łóżeczka. Co specyficzne, na piętrach można usłyszeć radosne śmiechy dzieci i zobaczyć niecodzienny widok – kolorowe mebelki oraz liczne zabawki. Przychodzący tutaj mogą odnieść wrażenie, że radosna atmosfera sprzyja matce i dziecku⁸.

Skazane kobiety niechętnie wypowiadają się na temat przebywających z nimi dzieci, chronią je i przekonują, że dzieci nie mają świadomości, iż znajdują się na terenie więzienia. Dzielią się natomiast uwagami na temat własnych odczuć, zwłaszcza dotyczących sytuacji koniecznej rozłąki z synem lub córką, kiedy ukończą trzy lata. Jedną z więźniarek – Magda – matka dwuletniego Oliwiera ma nadzieję, że uda jej się skrócić karę i nie wyobraża sobie chwili, gdy będzie musiała czas za murami zakładu spędzić bez niego⁹.

Od momentu narodzin dziecka kontakty matek z dziećmi tworzą kontekst, w którym przebiega rozwój społeczny dziecka. W tym okresie aktywność poznawcza dziecka i zdolność do uczenia się ukierunkowane są na interakcję z dorosłymi. W tym właśnie okresie rozwoju niemowlęta przebywają z matkami, które za popełnione przestępstwa zostały skazane przez sądy na odbywanie kary pozbawienia wolności w zakładach karnych. Matki te na własny wniosek zostały umieszczone w domu dla matki i dziecka przy zakładzie karnym, aby być z dziećmi i przeżywać wspólnie okres macierzyństwa¹⁰.

⁶ A. Matysiak, E. Błaszczak, E. Włodarczyk, *Macierzyństwo za kratami*, „Pedagogika Społeczna. Profilaktyka – Pomoc – Resocjalizacja” 2004, nr 2–4, s. 55.

⁷ <http://wiadomosci.onet.pl/na-tropie/matki-za-murami-wiezienia/q8p8v>, dostęp: 14.08.2017 r.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ I. Frukacz-Wollenberg, *op.cit.*, s. 23.

Wychowanie dziecka w zakładzie karnym

Pomimo dowodów na to, że umożliwienie opieki nad dzieckiem kobiecie osadzonej w zakładzie karnym przynosi jej korzyści w postaci efektów resocjalizacyjnych, a jej dziecku umożliwia kontakt i bliskość z biologiczną mamą, warto przyrzeć się konsekwencjom wpływu zakładu karnego na przebywające w nim dziecko¹¹.

Przebywanie przy matce w zakładzie karnym negatywnie rzutuje na dziecko, które wychowuje się w jego otoczeniu. Mimo pobytu w specjalnie zorganizowanych i zaadaptowanych do tego celu pomieszczeniach, dziecko wychowuje się w zamknięciu i separacji od świata zewnętrznego.

Dziecko wychowujące się w zakładzie karnym co prawda przebywa z matką, ale może ulegać zjawisku prizonizacji. Jest to proces przystosowania się do warunków panujących w zakładzie karnym. W myśl definicji polega na przyswojeniu wartości, norm i wzorów zachowania, które występują w społeczności więziennej. Mogą one dotyczyć spożywania posiłków, ubierania się, zachowania względem innych osób¹².

Argument powyższy nie jest do końca racjonalnie wytłumaczony, gdyż dzieci przebywają w zakładach karnych z matkami tylko do określonego pułapu wiekowego. Po tym czasie dziecko zostaje odseparowane od matki przebywającej w zakładzie karnym. Wynika to z faktu, iż dziecko w początkowym okresie swojego życia nie jest podatne na wpływy zewnętrzne związane z przyswajaniem norm i wartości od osób dorosłych.

Niewątpliwie aspektem, który przemawia za celowością pozwalania matkom na zajmowanie się swoimi dziećmi w zakładach karnych jest fakt, iż dzieci do trzeciego roku życia nie posiadają pamięci długotrwałej, dlatego prawdopodobnie w ogóle nie będą pamiętały, że znajdowały się w więzieniu, chyba że matka w przyszłości zdecyduje im się o tym powiedzieć¹³.

Na zjawisko prizonizacji wpływa czas przebywania w zakładzie karnym, związek dziecka ze światem zewnętrznym, stopień akceptacji środowiska więziennego, stopień identyfikacji z innymi osobami przebywającymi w zakładzie. Trudno mówić o przyswajaniu norm więziennych przez dzieci, które są na początkowym etapie swojego życia. Większość badań przeprowadzonych przez naukowców potwierdza tezę, iż pobyt dziecka w zakładzie karnym w pierwszych miesiącach jego życia nie wpływa na przyswajanie zachowań i dostosowywanie się do norm więziennych¹⁴.

Inne wnioski płyną z przebywania dzieci starszych w zakładach karnych. Systematyczne odwiedziny u matek w zakładzie karnym dzieci starszych może wpływać na pojawiające się zjawisko prizonizacji¹⁵.

Kolejnym zjawiskiem, które poruszane jest w literaturze, a dotyczy bezpośrednio „dzieci więziennych”, to asocjacja¹⁶. Asocjacja to proces skojarzenia co najmniej dwóch zjawisk

¹¹ E. Trzebińska, T. Miś, I. Rutczyńska, *Wielorakie Ja i jedność tożsamości: ujęcie doświadczeniowo-analityczne*, „Roczniki Psychologiczne” 2003, s. 35.

¹² Ibidem, s. 38.

¹³ J. Wawerska-Kus, *Dzieciństwo bez dzieciństwa*, Wydawnictwo Dywiz, Warszawa 2009, s. 54.

¹⁴ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1981, s. 24.

¹⁵ J. Strelau, *Psychologia. Podręcznik akademicki*, Tom I, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003, s. 34.

¹⁶ S. Popek, *Barwy i psychika*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008, s. 82.

psychicznych tak, by pojawienie się jednego z nich spowodowało tendencję do występowania pozostałych. Istnieją hipotezy, iż dziecko, kojarząc miejsce zakładu karnego, będzie powracało myślami do norm i zasad w nim panujących, jak również będzie próbowało stosować się do nich w codziennym życiu. Również w tym przypadku nie ma udowodnionych badań naukowych, które potwierdziłyby te przypuszczenia¹⁷.

Nie tylko badacze, ale i dziennikarze prasowi, telewizyjni zaintrygowani problematyką podejmowali się próby zbadania wpływu więziennych warunków na przebywające w ich murach dzieci. Przyjmuje się, że w zakładzie karnym obecnie przebywa wraz z matkami pięćdziesięcioro maluchów. Oko dziennikarskiej kamery ujęło świat tych dzieci za murami więzienia, świat pozornie normalny. Znajduje się tu piaskownica, są zabawki i huśtawki. Pracownicy więzienia (funkcjonariusze i wychowawcy) to często ciocie i wujkowie, poruszający się przy matkach z dziećmi bez codziennych mundurów. Tak jest na przykład w Zakładzie Karnym w Krzywańcu, gdzie robi się wiele, aby dzieci skazanych doświadczyły w miarę naturalnych warunków do prawidłowego psycho-fizycznego rozwoju¹⁸.

W więziennym Domu Matki i Dziecka w Krzywańcu właściwy rozwój dziecka i opieka nad nim to nie tylko przywilej skazanej matki, ale przede wszystkim udział zatrudnionych tam specjalistów, w tym pielęgniarki, dietetyczki oraz lekarza. To właśnie na pediatrze spoczywa dobór produktów żywieniowych dla dzieci, z kolei nad wartością odżywczą i kaloryczną posiłków czuwa dietetyczka. Czy warunki, w których przebywają dzieci, są typowe dla zakładu karnego? Dzieci skazanych kobiet nie doświadczają ograniczenia wolności. Jedynym ograniczeniem jest ich wiek, brak samodzielności i troska o ich bezpieczeństwo. Za zgodą matki, w towarzystwie opiekunów i pielęgniarki opuszczają więzienne mury, poznają życie poza murami zakładu, wychodzą na spacer¹⁹.

Rozwój dziecka, jak potwierdzają dziennikarskie spostrzeżenia, wbrew powszechnym uogólnieniom, następuje w normalnym rytmie. Co więcej, wychowywane u boku matek przebywających w zakładzie karnym dzieci niejednokrotnie dostają więcej czułości, uwagi, niż ich rówieśnicy w swoich środowiskach rodzinnych. Często mają też lepsze warunki życiowe. A kobiety-matki? One mają niepowtarzalną szansę na zmianę postawy życiowej i proces resocjalizacji.

Kara pozbawienia wolności dla rodzica zaburza życie dziecka, jego rozwój psychospołeczny – to nie pozostawia złudzeń. Ale zaburza też strukturę całej rodziny, życie skazanej matki. Zacieśnianie i podtrzymywanie więzi rodzicielskich ma niepodważalne znaczenie dla wszystkich wymienionych. Niestety, w naszym systemie penitencjarnym dziecko może przebywać z matką tylko do trzeciego roku życia. A co potem? Ten problem nie został u nas rozwiązany.

Idealną za to sytuację spotykamy w Szwecji, gdzie wprowadzono do systemu program „Rodzicielstwo” polegający na tym, że przygotowuje się skazane osoby (ojca lub matkę) do właściwego pełnienia przez nich tych ról podczas przebywania w zakładzie karnym. Program ten w pewnym stopniu rozwiązuje problem braku więzi rodzicielskich, gdyż podczas pobytu ojca lub matki w zakładzie karnym odbywają się widzenia dla dzieci w tzw. mieszkaniach odwiedzin, odpowiednio wyposażonych, imitujących rodzinny dom i sprzyjających

¹⁷ J. Siuta, *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2005, s. 458.

¹⁸ <http://www.tvp.info/4115687/50-dzieci-odsiaduje-wyroki-z-matkami>, dostęp: 14.08.2017 r.

¹⁹ http://mowimylak.se.pl/newsy/prawo/prawa-i-obowiazki-matki-wiezniarki-macierzynstwo-zakratkami,106_73068.html, dostęp: 14.08.2017 r.

tworzeniu rodzinnej atmosfery. Osadzeni – matka lub ojciec – mają też do dyspozycji ośrodki wypoczynkowe. Tam nie tylko przebywają z dziećmi, ale przede wszystkim uczestniczą w dwutygodniowych kursach rodzicielskich. W ramach wspomnianego programu co najmniej raz w miesiącu odbywają się odwiedziny dzieci i muszą trwać co najmniej godzinę²⁰.

Taki model działań jest marzeniem i w naszych warunkach, zwłaszcza gdy dotyczy kontaktów osadzonych rodziców z dzieckiem powyżej trzeciego roku życia.

Zakończenie

Analizując wpływ więziennej rzeczywistości na zachowanie dziecka przebywającego w niej, można powiedzieć, iż powstają pytania: Co jest mniejszym złem – odebranie matce dziecka czy wychowywanie go za kratkami? Co jest ważniejsze dla dziecka – bliskość matki czy godne warunki egzystencji? Nie da się ukryć, iż granica wydaje się być bardzo cienka. I wszystko zależy od danej sytuacji.

Mimo wielu wątpliwości i aspektów negatywnych dzieciństwa w zakładzie karnym trzeba stwierdzić, że bliskość matki w pierwszych latach życia dziecka jest wartością nie do zastąpienia.

Wnioskiem z niniejszej pracy jest fakt, iż dzieci kobiet osadzonych w więzieniu mają szansę na nawiązanie bliskiej relacji z matką i zbudowanie z nią silnej więzi emocjonalnej. A macierzyństwo znacząco ułatwia resocjalizację kobiet odbywających karę pozbawienia wolności, nie pozbawiając dziecka chwil przebywania z matką.

Kolejnym wnioskiem jest również to, że wychowywanie dziecka jest naturalną, biologiczną potrzebą matki. Dziecko będące blisko matki ma szansę na przejście w sposób prawidłowy pierwszego procesu socjalizacji. Dzieci karmione piersią i wychowywane przy biologicznej matce lepiej się rozwijają w życiu dorosłym. Badania potwierdzają, że dzieci, którymi opiekują się matki, nawet w więziennej rzeczywistości, rozwijają się lepiej.

Dzieci budzą uczucia, których osadzone matki nie zawsze miały okazji doznać w rodzinnych domach. Pomimo że dzieci w więzieniu nie są w stanie doświadczyć tego wszystkiego co ich rówieśnicy wychowujący się na wolności, to zyskały ogromną szansę na regularne badania oraz nieustanną opiekę. Dzięki temu dziecko matki, która nie zawsze była odpowiedzialna, a która uczy się dopiero odpowiedzialności za murami więziennymi, ma szansę na lepsze dzieciństwo.

Więź emocjonalna, jaka nawiązuje się już w trakcie ciąży między matką a dzieckiem, jest czymś nadzwyczajnym i nie można jej pod żadnym względem przerywać.

Dziecko wychowujące się za murami więziennymi nie jest w niczym gorsze od dziecka wychowującego się na wolności. Matki w zakładach karnych także mają możliwość i prawo do pełnowartościowego macierzyństwa, o ile będą otaczać swoją pociechę miłością oraz matczynym ciepłem.

Matka za murami więzienia, posiadająca przy sobie dziecko, ma szansę na resocjalizację i zmianę swojego życia. Dziecko natomiast, dzięki indywidualnej opiece specjalistów, zastosowaniu odpowiedniej i systematycznej pracy wychowawczej (poddane wczesnemu wspomaganianiu), może rozwijać się prawidłowo, otoczone ciepłem kontrolowanej i wspieranej

²⁰ M. Badowska-Hodyr, *Doświadczenia szwedzkiej służby penitencjarnej w zakresie realizacji programu „Rodzicielstwo”*, Lublin 2008, s. 213–219.

przez fachowców matki, co w pierwszych latach życia małego człowieka nie pozostaje bez znaczenia.

Reasumując, stwierdzić należy, iż pobyt rodzica, szczególnie matki w izolacji penitencjarnej niesie dalekosiężne konsekwencje dla niej samej, dla zaburzonej struktury rodziny, ale przede wszystkim dla dziecka. Dlatego tak istotne są działania specjalistów i wychowawców penitencjarnych zmierzające do podtrzymania więzi osadzonych matek z dziećmi.

Bibliografia

- Badowska-Hodyr M., *Doświadczenia szwedzkiej służby penitencjarnej w zakresie realizacji programu „Rodzicielstwo”*, Lublin 2008.
- Frukacz-Wollenberg I., *Zakład karny a potrzeba macierzyństwa*, „Wychowanie na co Dzień” 2006, nr 2–4.
- Gordon M., *Postępowanie ze skazanymi kobietami* [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988*, red. A. Marek, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1990.
- <http://wiadomosci.onet.pl/na-tropie/matki-za-murami-wiezienia/q8p8v>, dostęp: 14.08.2017 r.
- <http://www.tvp.info/4115687/50-dzieci-odsiaduje-wyroki-z-matkami>, dostęp: 14.08.2017 r.
- http://mowimylak.se.pl/newsy/prawo/prawa-i-obowiazki-matki-wiezniarki-macierzynstwo-za-kratami,106_73068.html, dostęp: 14.08.2017 r.
- Kolarczyk T., Kubiak J.R., Wierzbicki P., *Przestępczość kobiet. Aspekty kryminologiczne i penitencjarne*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1984.
- Lis S., *Proces socjalizacji dziecka w środowisku pozarodzinnym*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1992.
- Matysiak A., Błaszczak E., Włodarczyk E., *Macierzyństwo za kratami*, „Pedagogika Społeczna. Profilaktyka – Pomoc – Resocjalizacja” 2004, nr 2–4.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1981.
- Popek S., *Barwy i psychika*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008.
- Siuta J., *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Zielona Sowa, 2005.
- Strelau J., *Psychologia. Podręcznik akademicki*. Tom I., Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.
- Trzebińska E., Miś T., Ruczyńska I., *Wielorakie Ja i jedność tożsamości: ujęcie doświadczeniowo-analityczne*, „Roczniki Psychologiczne” 2003.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U.1997.90.557).
- Wawerska-Kus J., *Dzieciństwo bez dzieciństwa*, Wydawnictwo Dywiz, Warszawa 2009.
- Wójtowicz-Dacka M., Zając-Lamparska L., *O świadomości. Wybrane zagadnienia. Wprowadzenie*, Wydawnictwo UKW, Bydgoszcz 2007.

SUMMARY

Lilianna Kurek

The mother and child in the penitentiary environment: association or prisonization

The subject of this paper is the position of the mother and child in the penitentiary system, and its purpose is to show how and in what conditions the children of imprisoned women function.

It presents various points of view on the daily performance of maternity duties by convicted women in penal institutions and analyses the issue of the development and behavior of children in these circumstances.

Key words: motherhood, mother, child, prison, association, prisonization.

Data wpływu artykułu: 5.09.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 5.03.2018 r.

Magdalena Krajewska

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny

e-mail: magdalena_krajewska1@o2.pl

Rzymski, polski i niemiecki małżeński ustrój majątkowy

STRESZCZENIE

Moment zawarcia małżeństwa jest przełomowy, m.in. ze względu na skutki, jakie małżeństwo wywiera w sferze majątkowej małżonków. Co do zasady, powstaje wówczas wspólność majątkowa małżeństwa. Ale małżonkowie mogą też samodzielnie zdecydować, w jaki sposób będzie wyglądać ich sfera majątkowa.

Słowa kluczowe: ustrój majątkowy małżeński, wspólność majątkowa, rozdzielność majątkowa, umowa majątkowa małżeńska, intercyza, ustrój rozdzielności majątkowej z wyrównaniem przyrostów.

Współczesny system prawa kontynentalnego kształtował się na fundamencie prawa rzymskiego. Wskazuje się na wpływ prawa rzymskiego na prawo zobowiązań, prawo rzeczowe, a także normy ogólne prawa cywilnego. Nie można tego powiedzieć o rzymskim prawie małżeńskim. Istniejące zaś podobieństwa pomiędzy rzymskimi rozwiązaniami a współczesnymi mają swoje źródło głównie w ponadpokoleniowej powtarzalności zdarzeń regulowanych przepisami prawa.

Przedmiotem opracowania jest przedstawienie różnych rozwiązań w obszarze majątku małżeńskiego. Analizie zostaną poddane analogiczne rozwiązania występujące w trzech systemach prawnych, tj. w prawie rzymskim, prawie polskim i niemieckim. Celem tego działania jest wykazanie podobieństw i różnic w rozwiązaniach prawnych analogicznych stanów faktycznych, w tym przypadku dotyczących małżeńskiego ustroju majątkowego. W pracy została wykorzystana metoda prawno-historyczna dla analizy przepisów prawa rzymskiego, prawno-dogmatyczna dla analizy przepisów obecnie obowiązujących i prawno-porównawcza w celu porównania poszczególnych rozwiązań, zwłaszcza w zakończeniu pracy.

Małżeństwo oraz majątek małżeński w prawie rzymskim doczekał się dość szerokiego opracowania we współczesnej romanistyce czy piśmiennictwie prawno-historycznym. Stąd też odniesienie się do kwestii ustroju majątkowego w antycznym Rzymie będzie dosyć pobieżne. Nieco szersze omówienie będzie dotyczyło ustroju majątkowego między małżonkami w prawie polskim i niemieckim. Celem tego badania jest przedstawienie ewentualnego wpływu lub jego braku na rozwiązania występujące w prawie rzymskim względem współczesnych rozwiązań.

Rzymskie małżeńskie prawo majątkowe

Małżeństwo w czasach rzymskich było bardziej instytucją społeczną i obyczajową niż prawną. Prawo rzymskie z zasady nie wkraczało z urzędu w sprawy małżeńskie¹. Brak było obligatoryjnej formy zawarcia małżeństwa. Jego rozwiązanie (rozwód) odbywało się aktem prywatnym, bez udziału czynnika państwowego. Definicje małżeństwa, pochodzące od jurystów rzymskich, oddają bardziej powszechne rozumienie tego związku niż jego znaczenie prawne. Modestynus (III w. n.e.)² określił małżeństwo jako związek mężczyzny i kobiety, będący zespoleniem na całe życie oraz wspólnotą prawa boskiego i ludzkiego (stanowionego)³. Definicja jurysty zawiera w swej treści przede wszystkim elementy socjalne i etyczno-moralne *matrimonium*. Oddaje ona więc w pełni charakter rzymskiego małżeństwa, uwypuklając aspekty pozaprawne związku. Styczność małżeństwa rzymskiego z religią nie była jednak znaczna, zaś prawo stanowione zajmowało się w zasadzie skutkami prawnymi małżeństwa, a nie jego istotą. Druga definicja, pochodząca z instytucji justyniańskich, określała *matrimonium* jako związek obejmujący niepodzielną wspólnotę życia⁴.

Majątkowe prawo małżeńskie w prawie rzymskim uzależnione było od koncepcji małżeństwa i rodziny, jaka wówczas istniała. Ówczesna rodzina miała charakter patriarchalny, z centralną postacią *pater familias*. Posiadał on dość szerokie uprawnienia, m.in. w zakresie zawierania małżeństwa przez osoby podległe jego władzy (*patriapotestas*) oraz kształtowania stosunków majątkowych w rodzinie i konsekwentnie między małżonkami. Zatem ustrój majątkowy między małżonkami uzależniony był od statusu żony, czyli od tego, czy była poddana władzy męża – *cum manu*, czy też była osobą niezależną od tej władzy – *sine manu*.

¹ W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2009, s. 92.

² G. Kuleczka, *Prawo rzymskie epoki pryncypatu wobec dzieci pozamałżeńskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 19 i nast.

³ D. 23, 2, 1 (Modest. 1 reg.): *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*. Por. także E. Albertario, *La definizione del matrimonio secondo Modestino* [w:] *Studi Albertoni*, I, Padova 1933, s. 241; C. Castello, *La definizione di matrimonio secondo Modestino* [w:] *Atti del colloquio romanistico-canonistico (febbraio 1978)*, „Utrumque Iuris” 4, Roma 1979, s. 267 i nast.; W. Rozwadowski, *Nowe badania nad istotą małżeństwa rzymskiego*, „Meander” 42.4–5/1987, s. 237 i nast.; M. I. Núñez Paz, *Consentimiento matrimonial y divorcio en Roma*, Salamanca 1988, s. 42 i nast.; G. Franciosi, *Famiglia e persone in Roma antica. Dall’età arcaica al principato*, Torino 1995, s. 170; A. Romano, „*Matrimonium Iustum*”. *Valori economici e valori culturali nella storia giuridica del matrimonio*, Napoli 1996, s. 8; B. Sitek, *Koncepcja małżeństwa w rzymskim prawie klasycznym a kultura prawna Europy. Uwagi o małżeństwie w oparciu o tekst Modestyna D. 23, 2, 1*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 50.1/1998, s. 13 i nast.; idem, *Trwałość i nierozzerwalność małżeństwa. Ze studiów nad małżeństwem w prawie rzymskim, kanonicznym Kościoła katolickiego i polskim prawie cywilnym*, Olsztyn 2002, s. 14 i nast.; J. Zabłocki, „*Consortium vitae*” [w:] „*Finis legis Christus*”. *Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, red. J. Wroceński, J. Krajczyński, II, Warszawa 2009, s. 1327–1335; R. Quadrato, „*Maris atque feminae coniunctio*”: „*matrimonium*” e *unioni di fatto*, „Index” 38/2010, s. 223 i nast.; M. V. Sanna, *Matrimonio e altre situazioni matrimoniali nel diritto romano classico. „Matrimonium iustum-matrimonium iniustum*”, Napoli 2012, s. 4 i nast. wraz z dalszą cytowaną literaturą.

⁴ I. 1, 9, 1: *Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, individuam consuetudinem vitae continens*. Por. S. Świączny, *Nierozzerwalność małżeństwa a rozwiązanie małżeństwa naturalnego w prawie kanonicznym*, Katowice 2004, s. 22

Zasadniczo w przypadku wejścia żony pod władzę męża kobieta była pozbawiona praw majątkowych, które w tej sytuacji przejmował mąż. Można mówić o rozdzielności majątkowej jedynie w przypadku, gdy żona zachowała pozycję niezależności, czyli kiedy nie była pod władzą męża – *sine manu*⁵. Należy zauważyć, iż w ujęciu jurystów rzymskich małżeństwo pojmowano jako związek monogamiczny, co stanowiło rzeczywiście jego cechą charakterystyczną w całym rozwoju historycznym. Wypływające z definicji określenie *nuptiae sunt coniunctio maris et feminae* (związek pomiędzy mężczyzną a kobietą) wskazuje, zdaniem B. Zuberta, na pierwszoplanowy cel małżeństwa, jakim było splodzenie dzieci⁶. W opinii H. Insadowski podkreślał, iż – chociaż żadna z definicji małżeństwa powyżej cytowanych wyraźnie o tym nie wspomina – to jednym z głównych celów małżeństwa w starożytnym Rzymie było posiadanie dzieci – działanie *liberorum procreandorum causa*⁷.

Wejście żony pod władzę i do rodziny męża nie było jednak zawsze tożsame z zawarciem małżeństwa. Kobieta zamężna mogła zostawać poza obrębem rodziny agnaticznej swojego męża, podlegając wówczas lub nadal władzy swego *pater familias*, (jeśli była nadal *alieni iurisis*)⁸. Zachodziło wtedy małżeństwo *sine manu*. Mogła też wejść pod władzę (*manus*) swego męża, jako głowy rodziny, (małżeństwo *cum manu*). Wchodziła wówczas do rodziny również jako *alieni iurisis*. Jeśli mąż był *alieni iurisis*, wchodziła pod władzę jego *pater familias*. Małżeństwa takie, określane jako *conventio in manum*, dochodziło do skutku przez czynności prawne. Wejście pod władzę (*manus*) męża mogło nastąpić trzema sposobami:

1. *Confarreatio* – wymagało użycia formy sakralnej.

2. *Coemptio* – polegało na pozornej sprzedaży mencycyjnej kobiety pod władzę męża.

3. *Usus* – roczny okres trwania małżeństwa, po którym żona z mocy prawa wchodziła pod władzę męża (mogła temu przeszkodzić, opuszczając na trzy kolejne noce dom męża)⁹.

Jednak, gdy żona wchodziła pod władzę męża, to wówczas miała jedynie prawo do spadku zgodnie z ustawą XII tablic (*Lex Duodecim Tabularum*) po mężu, który z kolei dziedziczył po swoim ojcu¹⁰.

Małżeństwo *cum manu* było charakterystyczne dla wczesnych okresów państwa rzymskiego. Głową rodziny (*pater familias*) była osoba płci męskiej, mająca faktycznie lub tylko potencjalnie pełnię władzy nad rodziną (nie podlegał w rodzinie żadnej władzy). Termin ten praktycznie w prawie rzymskim oznaczał przede wszystkim sytuację prawną osoby, niekoniecznie zaś jej faktyczne stosunki rodzinne. W najdawniejszym prawie *pater familias* posiadał władzę absolutną nad wszystkimi członkami rodziny¹¹ oraz był wyłącznym podmiotem praw majątkowych. Władza ta była jedynie ograniczona przez względy sakralne, zwyczaje

⁵ W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2009, s. 97.

⁶ B. Zubert, *Przeszkoda wieku do zaręczyn i małżeństwa w prawie rzymskim*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1966, t. 13, z. 5, s. 90.

⁷ J. Gaudemet, *El matrimonio en Occidente*, przekł. M. Berberàn, F. Trapero, Madrid 1993, s. 42; W. Suder, *Kloto, Lachesis, Atropos. Studia społeczno-demograficzne i medyczne z historii starożytnego Rzymu*, „Acta Universitas Wratislaviensis” 1676, „Historia” 120/1994, s. 26, wraz z cytowaną tam literaturą.

⁸ *Alieni iurisis* były to osoby podlegające władzy w rodzinie (dzieci podległe władzy ojcowskiej, dalsi zstępni, dzieci adoptowane oraz żona wchodząca pod władzę męża).

⁹ *Usurpatio trinoclis*.

¹⁰ A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2003.

¹¹ W ramach tej władzy mógł np. nie przyjąć do rodziny nowo narodzonego dziecka, oddać syna w *mancipium*, względnie sprzedać go do niewoli, zastawiać i sprzedawać majątek.

oraz w późniejszym czasie przez wpływ opinii publicznej. Z biegiem czasu na skutek zmian gospodarczo-społecznych następowała zmiana pojęć prawnych dotyczących stosunków rodzinnych. Efektem tego był zanik typowej rodziny agnaticznej, na rzecz uzyskiwania przez jej członków znacznej swobody osobistej i majątkowej. Drugim typem rodziny była rodzina kognatyczna, tj. oparta na więzach krwi. Znaczenie, jakie posiadała agnacja (zwłaszcza w kwestiach spadkowych czy opiekuńczych), sprawiło, że kognacja mogła być jedynie przeszkodą małżeńską lub wynikały z niej obowiązki natury wyłącznie moralnej¹². Pierwszy istotny wzrost znaczenia rodziny kognatycznej nastąpił w I w. p.n.e., gdy pretor powołał do dziedziczenia również krewnych kognatycznych. W tym czasie również stworzono przepisy umożliwiające pozywanie matki przez dzieci bez zezwolenia pretora, a później również nakładające obowiązek alimentacyjny na matkę i jej ascendentów. W II w. n.e. wprowadzone zostało także cywilne dziedziczenie pomiędzy matką a dziećmi. W ramach pokrewieństwa kognatycznego w starożytnym Rzymie rozróżniano: pokrewieństwa w linii prostej (między osobami pochodzącymi od siebie, tj. krewni wstępní, ascendenci oraz krewni zstępni, descendenci), oraz pokrewieństwa w linii bocznej (od osób pochodzących od wspólnego przodka). Stopień pokrewieństwa oznaczano wedle zasady: ile urodzeń, tyle stopni¹³.

Warto wspomnieć, że małżonkowie w prawie rzymskim mogli modyfikować swoje „relacje” między sobą w drodze czynności prawnej, na przykład poprzez darowiznę przed zawarciem związku małżeńskiego albo taką, która została uznana już od czasów Justyniana¹⁴. Zamierzchłe czynności prawne oraz darowizny, które prowadziły do ustanowienia posagu, nie stanowią „punktu wyjścia” dla obecnej umowy majątkowej małżeńskiej i nie są obecnie dopuszczalne w świetle współczesnego prawa.

Małżeństwo w prawie rzymskim miało charakter czynności prawnorodzinnej. Sam obrzęd zawierania małżeństwa miał charakter prywatny, a uczestnictwo w nim przez nupturientów rodziło domniemanie wyrażenia przez nich zgody. Sam consensus początkowo wiązał małżeński, ale o jego trwałości decydowała wola trwania w tym związku (*affectio maritalis*). Inna koncepcja małżeństwa obowiązuje współcześnie w prawie polskim i niemieckim.

Małżeński ustrój majątkowy według prawa polskiego

Według obecnie obowiązujących przepisów prawa w Polsce małżeński ustrój majątkowy rozumiany jest jako „pewien system określający zasady kształtowania się wzajemnych relacji stosunków majątkowych między małżonkami oraz wobec osób trzecich, którego nie należy utożsamiać ze »wspólnym majątkiem« małżonków”¹⁵. „Często nazwą ustrój (domyślnie – małżeński majątkowy) oznacza się też samą sytuację prawną małżonków względem ich majątku określoną przepisami, którym podlegają”¹⁶, natomiast inne sformułowanie

¹² Pokrewieństwo w linii żeńskiej tj. z matką i przez matkę, było zawsze pokrewieństwem kognatycznym. Dzieci zrodzone z tej samej matki (nawet poza małżeństwem) były spokrewnione pomiędzy sobą, z matką i jej krewnymi. Ta sama zasada obowiązywania kognacji istniała także w linii męskiej niezależnie od agnacji.

¹³ Rodzice z dziećmi są wedle tej zasady spokrewnieni w pierwszym stopniu, dziadkowie z wnukiem w drugim, stryj z bratankiem w trzecim itd.

¹⁴ W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, op. cit., s. 99.

¹⁵ A. Wąsiewicz, *Z problematyki umów małżeńskich majątkowych*, ZN IBPS 1988, nr 29, s. 48 i nast.

¹⁶ J. S. Piątoski, *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Wrocław 1985, s. 289.

małżeńskiego ustroju majątkowego wskazuje na rozumienie ogółu przepisów „określających, jakie skutki wywołuje małżeństwo w zakresie sytuacji prawnej małżonków względem ich majątku”¹⁷. Następnym spojrzeniem na ustrój majątkowy małżeński będzie jego ujęcie w „wewnątrzrodzinne” stosunki majątkowe, w których małżonkowie trwają bez „tych stosunków, które istnieją między małżonkami z samej racji zawarcia związku małżeńskiego”¹⁸, co obrazuje, iż ma dotyczyć się jednego z elementów „całokształtu sytuacji majątkowej małżonków”¹⁹. Część autorów kładzie nacisk na właściwe pojęcie małżeńskiego ustroju majątkowego, przez który mamy rozumieć „zespół norm prawnych, według których układają się stosunki majątkowe między małżonkami w czasie trwania małżeństwa oraz uregulowanie odpowiedzialności wobec wierzycieli”²⁰.

W Polsce powszechnie przyjętym ustawowym małżeńskim ustrojem majątkowym uznaje się ustrój wspólności majątkowej, który powstaje z mocy ustawy w momencie zawarcia związku małżeńskiego. Zgodnie z przepisami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z dnia 17 czerwca 2004 r.²¹ ustrój ustawy w formie wspólności majątkowej wskazuje, że wspólność taka obejmuje przedmioty majątkowe, które zostały nabyte w czasie jej trwania przez oboje małżonków bądź też przez każdego z nich²². W rezultacie przedmioty te należą do wspólnego majątku małżonków, które to przed nowelizacją²³ Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego nazywano majątkiem dorobkowym²⁴.

Nowelizacja majątkowego prawa małżeńskiego ustawą z dnia 17 czerwca 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw w Polsce (KRO)²⁵ prezentuje trzy podstawowe warianty ustroju majątkowego: ustawowy (wspólność majątkowa), umowne (rozszerzenie lub ograniczenie wspólności majątkowej, ustanowienie rozdzielnosci majątkowej lub rozdzielnosci majątkowej z wyrównaniem dorobków), przymusowy (rozdzielnosc majątkowa na mocy orzeczenia sądu)²⁶.

Według prawa polskiego podstawowym małżeńskim ustrojem majątkowym jest wspólność ustawowa powstająca na mocy prawa wskutek zawarcia małżeństwa, która może trwać do momentu śmierci któregoś małżonka bądź też do orzeczenia separacji lub rozwodu. Charakteryzuje się istnieniem majątku wspólnego małżonków jednocześnie z ich własnym osobistym majątkiem²⁷. Ustawa szczegółowo wymienia zakres takiego majątku osobistego, wskazując między innymi: przedmioty majątkowe nabyte przed powstaniem wspólności ustawowej²⁸,

¹⁷ Pojęcie ustroju majątkowego małżeńskiego, w takim sensie *ehelichesgüterrecht* pojmuje też K. Muscheler, *Familienrecht*, Luchterhand 2006, s. 166.

¹⁸ T. Sokołowski, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Poznań 2008, s. 65.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ F. Zedler, *Dochodzenie roszczeń majątkowych od małżonków*, Warszawa 1976, s. 23.

²¹ Tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 682.

²² E. Skowrońska-Bocian, *Małżeńskie ustroje majątkowe*, Warszawa 2008, s. 23 i nast.

²³ Zmiany wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz. U. z 1975 r. Nr 45, poz. 234, z 1986 r. Nr 36, poz. 180, z 1990 r. Nr 34, poz. 198, z 1995 r. Nr 83, poz. 417, z 1998 r. Nr 117, poz. 757, z 1999 r. Nr 52, poz. 532, z 2000 r. Nr 122, poz. 1322, z 2001 r. Nr 128, poz. 1403 i Nr 154, poz. 1804 oraz z 2003 r. Nr 83, poz. 772 i Nr 130, poz. 1188.

²⁴ Wyrok SN z dnia 17 maja 1985, OSPiKA 1986, nr 9–10, poz. 185.

²⁵ Dz. U. z 2004 r. Nr 162 poz. 1691 z późn. zm.

²⁶ K. Gromek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Legalis, Warszawa 2016.

²⁷ T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2009, s. 78.

²⁸ Problematyka ta uregulowana jest w art. 52 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego.

prawa majątkowe wynikające ze wspólności łącznej podlegające odrębnym przepisom, np. ze spółki cywilnej²⁹; prawa niezbywalne, które mogą przysługiwać tylko jednej osobie; wierzytelności z tytułu wynagrodzenia za pracę lub z tytułu innej działalności zarobkowej jednego z małżonków – uwzględnić należy tylko wierzytelności; prawa autorskie i prawa pokrewne, prawa własności przemysłowej oraz inne prawa twórcy; przedmioty majątkowe nabyte w zamian za składniki majątku osobistego – tzw. surogacja.

Ustawowa wspólność nie jest konstrukcją jednolitą, ponieważ w jej ramach powstają trzy masy majątkowe małżonków: wspólny majątek, majątek osobisty żony oraz majątek osobisty męża. Majątkowa wspólność małżeńska jest wspólnością łączną, tzn., że udział we wspólnym majątku nie jest wyrażony ułamkiem, np. dla każdego małżonka 1/2 udziału we wspólnym majątku³⁰. Udziały małżonków będą wyznaczone ułamkiem tylko wtedy, kiedy taka wspólność łączna ustanie, jak np. wskutek separacji (art. 54 § 1 KRO)³¹.

Ustawodawca wskazuje ustrój wspólności majątkowej powstający na mocy ustawy w chwili zawarcia związku małżeńskiego, a zarazem wymienia sytuacje, które wykluczają jego powstanie mimo zawarcia małżeństwa. Jest tak w przypadku, gdy jedno z małżonków w tym czasie było ubezwłasnowolnione albo też ogłoszona została jego upadłość w wyniku zapadłego orzeczenia sądowego³². Zgodnie z przepisami Kodeksu rodzinnego³³ i opiekuńczego ustrój wspólności może zostać przywrócony, jednak może to nastąpić dopiero po uchyleniu przez sąd ubezwłasnowolnienia, zniesienia separacji bądź też w sytuacji ukończenia lub uchylenia postępowania upadłościowego.

W wymienionych przez ustawodawcę w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym przypadkach nie jest wykluczone zawarcie przez małżonków jednej z umów majątkowych, które miałyby regulować stosunki majątkowe między nimi. Najdalej idącą z tych umów jest umowa potocznie zwana intercyzą, czyli całkowita rozdzielnosc majątkowa. Prawo dla jej ważności nakazuje zachować formę aktu notarialnego. Umowa taka może zostać zawarta zarówno przed wstąpieniem w związek małżeński (wówczas odnosi skutek od chwili ślubu), jak i już w trakcie trwania małżeństwa.

W przypadku rozszerzenia wspólności ustawowej przez małżonków w drodze umowy małżonkowie rozszerzają swój majątek wspólny o takie dobra, które uznaje się za majątek osobisty każdego z nich. Ograniczenie przez małżonków wspólności ustawowej oznacza, że ograniczają oni wspólny majątek małżeński o konkretnie wskazane składniki ich

²⁹ Wyrok SN z dnia 12 maja 2005 r., sygn. akt VCK 626/04, lex nr 111040, stwierdził, że „przed nowelizacją kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z dnia 17 czerwca 2004 r. wyłączenie wspólności majątkowej przedsiębiorstwa mogło stanowić alternatywę wobec funkcjonującej w innych systemach wspólności zysków.”

³⁰ Postanowienie SN z dnia 19 grudnia 2012 r. sygn. akt III CSK 259/12, lex nr 1350497, stwierdza, że jeżeli w dniu wejścia w życie ustawy z dnia 17 czerwca 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. Nr 162, poz. 1691) stosunki majątkowe małżonków były oparte na zawartej pod rządą tego kodeksu umowie rozszerzającej wspólność ustawową, do żądania ustalenia nierównych udziałów w majątku wspólnym stosuje się przepisy obowiązujące w czasie zawierania umowy. W takim wypadku stosowanie art. 43 § 2 i 3 KRO nie jest wyłączone, bez względu na to, czy małżonkowie skorzystali z możliwości określenia nierównych udziałów w majątku wspólnym.

³¹ Wyrok SN z dnia 25 maja 2014 r., sygn. akt ICSK 330/13, OSNC 2015/4/50; wyrok WSA z dnia 23 marca 2016 r., sygn. akt ISA/Go 39/16, lex nr2029175.

³² M. Sychowicz, *Przymusowy małżeński ustrój majątkowy*, „Przeгляд Sądowy” 2006, nr 1, s. 25.

³³ Art. 33, 47 i 57 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego.

majątku wspólnego. W przypadku ustanowienia przez małżonków rozdzielnosci majątkowej poprzez intercyzę wspólnota majątkowa małżeńska w ogóle nie powstaje. W takiej sytuacji istnieją tylko dwa, niezwiązane ze sobą majątki osobiste, tzn. osobisty majątek żony oraz osobisty majątek męża, a wszystkie przedmioty majątkowe, które zostaną nabyte przez każdego z małżonków przed i po zawarciu małżeństwa należą do majątków osobistych każdego z nich. Ustanowienie rozdzielnosci majątkowej z wyrównaniem dorobków wiąże się z rozdzielnoscia majątkową, ponieważ jej ustanowienie jest możliwe jedynie po jej ustaniu i tylko wtedy jest możliwe wyrównanie dorobków każdego z małżonków. Sytuacja taka miewa miejsce w momencie, kiedy małżonek nie mogący powiększyć swojego majątku poprzez chorobę lub zajmowanie się dziećmi chce – i w tym wypadku może – wyrównać swój dorobek z dorobkiem współmałżonka (art. 51² KRO i nast.).

Powyżej przedstawione umowne ustroje majątkowe małżeńskie mogą być później zmieniane przez małżonków lub przyszłych małżonków, a nawet rozwiązane. Jeżeli rozwiązanie umowy majątkowej małżeńskiej nastąpi w trakcie trwania małżeństwa, to – o ile małżonkowie nie umówili się inaczej – z mocy prawa między nimi pojawi się ponownie od tego momentu wspólność ustawowa.

Do nietypowego ustroju majątkowego małżeńskiego zaliczamy przymusowy ustrój majątkowy, który ma charakter rozdzielnosci majątkowej pełnej. Istnieją dwa sposoby powstania takiego ustroju: z mocy orzeczenia sądu (art. 52 KRO)³⁴ oraz z mocy prawa (art. 53 KRO)³⁵. Sąd może orzec o przymusowym ustroju majątkowym na wniosek któregośkolwiek z małżonków lub też na wniosek wierzyciela³⁶. Wnioski takie składane są przeważnie, gdy między małżonkami nie ma zgody co do ustanowienia rozdzielnosci majątkowej w drodze umowy, a także, gdy wierzyciel nie ma innej możliwości dochodzenia swoich roszczeń od zadłużonego małżonka jak poprzez żądanie zniesienia wspólności majątkowej. Natomiast przymusowy ustrój powstanie z mocy prawa na skutek jego ubezwłasnowolnienia lub też gdy wobec niego zostanie ogłoszona upadłość. Należy również pamiętać, iż w przypadku orzeczenia przez sąd separacji między małżonkami, automatycznie powstanie między nimi rozdzielnosc majątkowa³⁷.

W Polsce nowelizacja Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 17 czerwca 2004 roku przyczyniła się do przemiany, którą możemy wyraźnie zauważyć poprzez rozszerzony katalog dotyczący ustrojów majątkowych małżeńskich, jak również ustawodawstwo umożliwiający wybór dogodnego umownego ustroju, stanowiącego alternatywę względem powszechnie przyjętej wspólności majątkowej. Z reguły małżeński majątkowy ustrój jest trwały, jednak na jego zmianę wpływa umowa małżeńska majątkowa lub orzeczenie sądowe. W związku z tym małżonkowie nie mogą dowolnie przyjąć ustroju, którego regulację nie obejmuje Kodeks rodzinny i opiekuńczy.

Małżeńskie ustroje majątkowe mają charakter „kompleksowy”, ponieważ niedopuszczalne jest użycie analogii przepisów z Kodeksu cywilnego, na przykład w przypadku zastosowania wobec wspólności majątkowej małżeńskiej przepisów k.c., które regulują wspólność

³⁴ Uchwała SN z dnia 23 lutego 2018 r., sygn. akt III CZP 103/17, lex nr 2445100, stwierdza, że „umowa małżonków o częściowym podziale majątku wspólnego, zawarta przed ustanowieniem przez sąd rozdzielnosci majątkowej z dniem poprzedzającym zawarcie tej umowy, jest ważna”.

³⁵ Postanowienie SA z dnia 24 października 2017 r., sygn. akt I ACz 1623/17 lex nr 2453744.

³⁶ Zgodnie z art. 52 § 1 KRO na wniosek każdego z małżonków z ważnych powodów sąd może ustanowić rozdzielnosc majątkową.

³⁷ T. Smoczyński, op. cit., s. 113 i nast.

majątku współników w spółce cywilnej. Ustrój majątkowy małżeński powinniśmy rozumieć jako „konkretny” prawny stosunek między małżonkami, w którym przedmiot stanowią ich prawa oraz obowiązki w obliczu ich majątków. W przypadku ustawowego ustroju źródłem nawiązania stosunku jest ustawa, w kwestii umownego ustroju i orzeczenia wydanego przez sąd – czyli w przypadku przymusowego ustroju – źródłem stosunku będzie umowa. W taki sposób możemy zauważyć, iż „umowny ustrój małżonków” jest znacznie szerszym pojęciem niż „umowa majątkowa małżonków”, a umowa, która jest źródłem umownego ustroju, nie jest wyczerpująca co do jej treści.

Ustrój majątkowy małżonków w prawie niemieckim

W niemieckim porządku prawnym obowiązuje zasada jednej pary – *Prinzip der Einparigkeit*, przekładając na polski porządek prawny, z tą jedną różnicą, że wśród negatywnych przesłanek zawarcia małżeństwa prawodawca wymienia pozostawanie w ważnym związku małżeńskim (§ 88 Deutsches Bürgerliches Gesetzbuch – niemiecki k.c.). Małżeństwo i zarejestrowany związek partnerski są instytucjami prawnymi do siebie zbliżonymi, nie mniej nie można ich utożsamiać. Chociaż partnerzy mają być traktowani przez prawo „jak małżonkowie”³⁸. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 17 lipca 2002 r. stwierdził, że „zarejestrowany związek małżeński nie jest małżeństwem” w rozumieniu ustawy zasadniczej³⁹.

Ustawowym ustrojem majątkowym małżeńskim w Niemczech jest ustrój rozdzielności majątkowej z wyrównaniem przyrostów wartości majątków⁴⁰. Świadczy on o tym, iż po zawarciu związku małżeńskiego w ogóle nie powstaje wspólny majątek małżonków, a małżonkowie zachowują swoje dotychczasowe majątki. Wedle tej zasady każdy małżonek sam rozporządza swoim majątkiem. W sytuacji gdy ustrój ustawowy ustanie, następuje wyrównanie różnic w wysokości przyrostu obydwu majątków, na przykład w wypadku rozszczenia wyrównawczego któregoś z małżonków po orzeczeniu rozwodu⁴¹.

Niemieckie prawo uwzględnia także odmienne uregulowanie ustroju małżeńskiego majątkowego w drodze umowy⁴². Musi być ona zawarta przed notariuszem w obecności małżonków. Sporządzone umowy małżeńskie wpisywane są do rejestru. Jeżeli małżonkowie nie dochowają tego obowiązku, umowa ta będzie ważna, jednak nie będzie skuteczna wobec osób trzecich. Prawo niemieckie, podobnie jak prawo polskie, przewiduje możliwość wprowadzenia w drodze umowy rozdzielności majątkowej albo nawet wspólności pomiędzy małżonkami. W przypadku umownego ustroju majątkowego w postaci

³⁸ Postanowienie BVER z dnia 21 lipca 2010 r., sygn. akt 2464/07, NJW 2010, s. 2783.

³⁹ Wyrok BVERFG z dnia 17 lipca 2002 r., sygn. akt I BCF1/01, I BVF 2/01, NJW 2002, s. 2543 i nast.

⁴⁰ Kodeks cywilny niemiecki (§ 1372, § 1373, § 1378 ust. I i III Deutsches Bürgerliches Gesetzbuch). Stanowi on różnicę (§ 1373 niem. k.c.) między stanem jego majątku w chwili ustania małżeństwa (§ 1375 – majątek końcowy) a stanem jego majątku w chwili ustania małżeństwa (§ 1374 – majątek początkowy). Powyższą operacją nie jest objęte zaopatrzenie w postaci ekspektatywy na przyszłe zaopatrzenie emerytalne (§ 1578 ust. III). Małżonkowi, którego przyrost wartości majątku był niższy, przysługuje roszczenie o zapłatę połowy kwoty stanowiącej różnicę między przyrostem wartości majątków małżonków; A. Brzezińska, *Intercyzy – umowy małżeńskie*, Warszawa 2007, s. 28 i nast.

⁴¹ Ibidem.

⁴² T. Sokołowski, *Swoboda intercyzy. Zakres modyfikacji małżeńskich ustrojów majątkowych*, Warszawa 2013, s. 83.

rozdzielności majątkowej – podobnie jak to ma miejsce w niemieckim ustroju ustawowym – małżonkowie mogą nabywać majątkowe prawa na zasadach wspólności majątkowej w częściach ułamkowych, mam tu na uwadze zakład produkcyjny bądź też nieruchomości, w której mieszkają⁴³.

Sytuacja niemieckiego ustroju umownego w postaci wspólności majątkowej między małżonkami kształtuje aż pięć odrębnych mas majątkowych między nimi. Wyróżnia się w nim, poza majątkiem wspólnym, majątek szczególny żony i męża, a także ich majątki zastrzeżone – poprzez niektórych nazywane są osobistym majątkiem. Sytuacja majątku osobistego męża i żony (*Sondergut* oraz *Vorbehaltsgut*) obejmuje prawa niezbywalne, takie, które zostały określone w intercyzie, lub przedmioty, które nabyte zostały poprzez dziedziczenie albo darowiznę, a także surogaty z tych przedmiotów, jeśli spadkodawca czy darczyńca wyraził taką wolę. Względem małżeńskiego majątku szczególnego oraz zastrzeżonego prawo niemieckie nie przewiduje żadnych ograniczeń w kwestii jego zbywania lub obciążenia i małżonkowie mogą zarządzać nimi samodzielnie⁴⁴. Mimo obowiązywania w prawie niemieckim rozdzielnosci majątkowej możemy doszukać się przepisu, który ma za zadanie chronić bezmajątnego małżonka. Stąd na podstawie §1365 ust. 1 niemieckiego kodeksu cywilnego małżonek nie może rozporządzać bez zgody drugiego małżonka swoim majątkiem w całości albo w jego większej części⁴⁵. Ograniczenie to ustawodawca niemiecki wprowadził, kierując się interesem rodziny – *Interesse der FamGemsch*⁴⁶.

Z chwilą podziału majątku, przeważnie przy rozwodach, następuje jego wyrównanie. Reforma prawa rodzinnego, która weszła w życie 1 września 2009 r., przewiduje sprawiedliwsze wyrównanie przyrostu majątku małżonków przy rozwodzie. Przy wyrównaniu porównuje się majątek początkowy z majątkiem końcowym każdego z małżonków, a małżonek, którego przyrost majątku jest mniejszy, może żądać wyrównania od pozostałego małżonka⁴⁷.

Reforma nie zmieniła w dalszym ciągu problemu dotyczącego tzw. uprzywilejowanego majątku. Według § 1374 ust. 2 niemieckiego kodeksu cywilnego podziałowi nie podlegają tylko przedmioty majątkowe nabyte przez dziedziczenie lub darowiznę. Oznacza to, że te wartości wliczane są do majątku początkowego każdego z małżonków. Przepis ten stosuje się bardzo restrykcyjnie i nie można go stosować analogicznie do innych podobnych przypadków. Na przykład wygrana w totolotku, przedmioty uzyskane z tytułu odszkodowania za uszkodzenia ciała czy zdrowia albo zadośćuczynienie za doznaną krzywdę (*Schmerzensgeld*), inaczej jak w prawie polskim, podlegają wyrównaniu między małżonkami.

Ważną zmianą jest uwzględnienie tzw. negatywnego majątku początkowego. Chodzi tutaj o małżonków, którzy przy zawieraniu związku mają długi, które potem w czasie małżeństwa są spłacone. Dotychczas nie były one uwzględniane i małżonek był tak traktowany, jakby nie miał długów. Teraz długi te są uwzględniane⁴⁸.

Reforma próbuje też zapobiec manipulacjom i nielojalnym zachowaniom odnośnie

⁴³ F. W. Bosch, *Ustawowy ustrój majątkowy małżeński w Republice Federalnej Niemiec*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, Poznań 1987, s. 2

⁴⁴ A. Brzezińska, *Intercyzy – umowy małżeńskie*, Warszawa 2007, s. 31; F. W. Bosch, op. cit., s. 2–3.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ P. Bassenge i inni, *Bürgerliches Gesetzbuch, Beck'sche Kurz Kommentare*. T. 7, München 2000, s. 1414.

⁴⁷ M. Tamm, *Verbraucherschutzrecht: Europäisierung und Materialisierung des deutschen Zivilrechts und die Herausbildung eines Verbraucherschutprinzips*, Tübingen 2011, s. 460.

⁴⁸ Przykład własny.

zamieszania i zatajania majątku przez małżonków. Chodzi tutaj o termin, w którym mają być wyliczane przyrosty majątku i wysokości wyrównania. Terminem tym jest dzień doręczenia pozwu o rozwód. Wniesienie pozwu o rozwód zakłada jednak w regule jednoroczną rozłąkę, co pozwala „nieuczciwemu” małżonkowi na manipulacje redukujące przyrost wartości majątku. Reforma zapobiega tym manipulacjom w ten sposób, że wszystkie rozporządzenia majątkowe krzywdzące drugiego małżonka nie są uwzględniane.

Według F. W. Bosch „Najbardziej charakterystyczna jest chyba instytucja wyrównania przyrostu wartości majątków małżonków na rzecz mniej zarabiającego małżonka. Dochodzi do niego zasadniczo przy ustaniu związku małżeńskiego. Dokładniej rzecz ujmując – jest to roszczenie ostatnio wymienionego małżonka o wypłatę połowy nadwyżki zysku uzyskanego przez współmałżonka w czasie trwania małżeństwa (§ 1372, § 1373, § 1378 ust. I i II zd. I niem. k.c.). Przyrost wartości majątku powinien być równomiernie rozdzielony między małżonków w momencie ustania łączącej ich wspólności. Gdy spojrzemy w sposób całościowy na rozwiązania zawarte w ustroju ustawowym, to należy dojść do wniosku, iż mamy do czynienia ze swoistą kombinacją elementów swobody poszczególnego małżonka z wynikającymi z małżeństwa ograniczeniami i ze sprawiedliwym, zgodnym z ideą wspólności, wyrównaniem przyrostu wartości majątków małżonków. Wolność, ograniczenia i wyrównanie – to połączenie jest trudniejsze [...], niż można to było przypuszczać w momencie przedstawiania samej zasady rozdzielności majątków małżonków”⁴⁹.

Zakończenie

Patriarchalna koncepcja małżeństwa rzymskiego warunkowała ustrój majątkowy między małżonkami. Dominujące znaczenie miał majątek przynależący do *pater familias*. Osoby *alieni iuris*, czyli podległe władzy ojcowskiej, mogły tylko posiadać majątek osobisty, służący do zaspokojenia ich bytowych potrzeb. Wyjątkiem była kobieta, która mogła posiadać majątek odrębny – *bona materna*, pochodzący od ojca kobiety.

Zmiany społeczne zachodzące w wiekach późniejszych wywarły swoje piętno również na kształcie rodziny. Już w XIX wieku, a więc w okresie powstawania współczesnych systemów prawnych i rozwiązań normatywnych, model rodziny patriarchalnej odszedł do historii. To również miało bezpośredni wpływ na niemożliwość recepcji rzymskich rozwiązań do współczesnych systemów prawnych, w tym również na prawo polskie i niemieckie. Współcześnie podstawową zasadą jest równość małżonków, również co do posiadania majątku osobistego i dysponowania majątkiem wspólnym.

Obecnie w europejskich systemach prawnych nie ma jednego dominującego rozwiązania wobec małżeńskiego ustroju majątkowego. I tak w Polsce podstawowym modelem majątkowym między małżonkami jest wspólność ustawowa (art. 31 § 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego), która tworzy majątek wspólny. To ustawowe rozwiązanie może być jednak zastąpione przez umowne ustroje majątkowe, które są cztery. Dodatkowo całkowita rozdzielność majątkowa może być wprowadzona wyrokiem sądu (przymusowy ustrój majątkowy).

W Niemczech z kolei jako ustawowy ustrój majątkowy obowiązuje rozdzielność z wyrównaniem dorobków – *Zugewinnngemeinschaft*. Instytucja ta swoim kształtem jest zbliżona do wprowadzonej w roku 2004 do polskiego Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego instytucji

⁴⁹ F. W. Bosch, op. cit., s. 5.

rozdzielności majątkowej z wyrównaniem dorobków. W Niemczech ustrój podziału dorobku ma na uwadze zapewnienie małżonkowi niepracującemu zawodowo udział w przyroście majątku. W drodze umowy małżonkowie mogą wprowadzić pomiędzy siebie wspólność majątkową.

Powyższa analiza pokazała, że rozwiązania prawne dostosowywane są do zmiennej sytuacji historycznej i demograficznej. Inne rozwiązania były w prawie rzymskim, a inne są współcześnie. Ale również i obecne regulacje prawne w poszczególnych krajach się różnią, co jest uwarunkowane kulturą prawną danego kraju. To właśnie zróżnicowanie uwidacznia się w polskim i niemieckim prawie rodzinnym dotyczącym ustroju majątkowego między małżonkami.

Zawarcie małżeństwa powoduje powstanie rodziny oraz nowej sytuacji prawnej małżonków nie tylko w zakresie stosunków osobistych, ale także na obszarze stosunków majątkowych. Chcę zwrócić uwagę na problematykę ustrojów majątkowych dotyczących stosunków majątkowych w zakresie wzajemnej sytuacji majątków obojga małżonków. Chcę przedstawić, jak na przestrzeni lat obecnie prezentują się koncepcje zawierania umów majątkowych dostosowanych do obowiązującej sytuacji społecznej w Polsce oraz w Niemczech. Także chcę pokazać, do jakiego stopnia instytucja małżeństwa uległa zmianie, ponieważ możemy odnosić wrażenie, że ustrój majątkowy małżeński ma podwójne znaczenie, ze względu na jego abstrakcyjnie prawny stosunek małżonków, w którym podmiot stanowi ich majątek czy majątki, spełniający służebną rolę co do nawiązania wyjściowego stosunku, jakim jest małżeństwo.

W zamierzonych latach rzymskich wyszczególniano skutki, jakie niesło za sobą małżeństwo, dzieląc je na prawo osobowe bądź majątkowe. Majątkowe skutki uzależnione były od statusu żony. Czynności prawne oraz darowizny według prawa rzymskiego, które prowadziły do ustanowienia posagu, nie stanowią dla dzisiejszego porządku prawnego „punktu wyjścia”, a tym samym i dla współczesnej koncepcji umowy majątkowej małżeńskiej.

W Polsce w 2004 r. dokonano istotnej nowelizacji przepisów regulujących majątkowe prawo małżeńskie. Zgodnie z obowiązującymi przepisami wymienia się trzy podstawowe ustroje majątkowe: ustawowy, umowne, przymusowy. Wedle polskiego prawa rodzinnego podstawowym ustrojem majątkowym łączącym małżonków jest tzw. majątkowa wspólność ustawowa, która zakłada istnienie majątku wspólnego małżonków oraz majątku osobistego każdego z nich. Natomiast w Niemczech aktualnie panującym ustawowym ustrojem majątkowym jest rozdzielnosc majątkowa z wyrównaniem przyrostów wartości majątków, która oznacza, iż po zawarciu małżeństwa nie powstaje wspólna masa majątkowa. Przepisy niemieckiego kodeksu cywilnego dopuszczają odmienne uregulowanie ustroju majątkowego w drodze umowy. Umowy małżeńskie są wpisywane do rejestru umów. Jeżeli małżonkowie nie dochowują tego obowiązku, umowa będzie ważna, ale nie będzie miała wówczas skutku wobec osób trzecich. Zauważyć możemy, iż niemiecki ustawowy ustrój majątkowy nie zna wspólnego majątku małżonków, a odpowiada w zarysie wprowadzonej w roku 2004 do polskiego Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego instytucji rozdzielnosci majątkowej z wyrównaniem dorobków. Niemiecki ustrój podziału dorobku ma na celu zapewnienie drugiemu małżonkowi niepracującemu zawodowo udział w przyroście majątku. Natomiast w Polsce umowne ustroje majątkowe są stosowane w praktyce, gdy małżonkowie dysponują już określonym majątkiem przed zawarciem małżeństwa. Małżonkowie decydują się na ich zawarcie również, gdy pomiędzy ich majątkami występuje dysproporcja, albo kiedy prowadzą już na własny rachunek działalność gospodarczą.

Bibliografia**Literatura**

- Albertario E., *La definizione del matrimonio secondo Modestino* [w:] „Studi Albertoni”, I, Padova 1933, s. 241.
- Bassenge P. i inni, *Bürgerliches Getzbuch, Beck'sche Kurz Kommentare*. t. 7, Verlag C.H. Beck, München 2000.
- Bosch F.W., *Ustawowy ustrój majątkowy małżeński w Republice Federalnej Niemiec*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1987.
- Brzezińska A., *Intercyzy – umowy małżeńskie*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007.
- Castello C., *La definizione di matrimonio secondo Modestino* [w:] *Atti del colloquio romanistico-canonistico* (febbraio 1978), „Utrumque Iuris” 4, Roma 1979, „Zeszyty Prawnicze”.
- Dębiński A., *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, LexisNexis, Warszawa 2003.
- Gaudemet J., *El matrimonio en Occidente*, przekł. M. Berberàn, F. Trapero, Taurus, Madrid 1993.
- Gromek K., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Kuleczka G., *Prawo rzymskie epoki pryncypatu wobec dzieci pozamałżeńskich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.
- Muscheler K., *Familienrecht*, Luchterhand 2006,
- Piątowski J.S., *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1985.
- Quadrato R., „*Maris atque feminae coniunctio*”: „*matrimonium*” e *unioni di fatto*, „Index” 38/2010, „Zeszyty Prawnicze”, Rocznik 2014, tom 14, numer 3.
- Romano A., „*Matrimonium Iustum*”. *Valori economici e valori culturali nella storia giuridica del matrimonio*, Jovena Editor, Napoli 1996.
- Rozwadowski W., *Nowe badania nad istotą małżeństwa rzymskiego*, „Meander” 1987, t. 42, nr 4–5.
- Sanna M.V., *Matrimonio e altre situazioni matrimoniali nel diritto romano classico*, „*Matrimonium iustum-matrimonium iniustum*”, Jovena Editor, Napoli 2012.
- Sitek B., *Koncepcja małżeństwa w rzymskim prawie klasycznym a kultura prawna Europy. Uwagi o małżeństwie w oparciu o tekst Modestyna D. 23, 2,1*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 50.1/1998.
- Skowrońska-Bocian E., *Małżeńskie ustroje majątkowe*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2008.
- Smyczyński T., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Legalis, C.H. Beck, Warszawa 2009.
- Sokołowski T., *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Ars Boni et aequi, Poznań 2008.
- Sokołowski T., *Swoboda intercyzy. Zakres modyfikacji małżeńskich ustrojów majątkowych*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013.
- Suder W., *Kloto, Lachesis, Atropos. Studia społeczno-demograficzne i medyczne z historii starożytnego Rzymu*, „Acta Universitas Wratislaviensis” 1676, „Historia” 120/1994, „Zeszyty Prawnicze Rocznik” 2014, tom 14, numer 3.

- Sychowicz M., *Przymusowy małżeński ustrój majątkowy*, „Przeгляд Sądowy” 2006, nr 1.
- Świaczny S., *Nierozzerwalność małżeństwa a rozwiązanie małżeństwa naturalnego w prawie kanonicznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004, s. 22
- Tamm M., *Verbraucherschutzrecht: Europäisierung und Materialisierung des deutschen Zivilrechts und die Herausbildung eines Verbraucherschutprinzips*, Mohr Siebeck, Edycja: 1 (1 sierpnia 2011 r.), Tübingen 2011.
- Wąsiewicz A., *Z problematyki umów małżeńskich majątkowych*, ZN IBPS 1988 nr 29.
- Wołodkiewicz W., Zabłocka M., *Prawo rzymskie. Instytucje*, C.H. Beck, Warszawa 2009.
- Zabłocki J., „*Consortium vitae*”[w:] „*Finis legis Christus*”. *Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, red. J. Wroceński, J. Krajczyński, II, C.H. Beck, Warszawa 2009.
- Zedler F., *Dochodzenie roszczeń majątkowych od małżonków*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1976.
- Zubert B., *Przeszkoda wieku do zaręczyn i małżeństwa w prawie rzymskim*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1966, tom XIII, zeszyt 5.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 9 marca 2017 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2017 r., poz. 682 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 19 grudnia 1975 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 1975 r. Nr 45, poz. 234 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 29 września 1986 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 1986 Nr 36, poz. 180 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 17 maja 1990 r. o podziale zadań i kompetencji określonych w ustawach szczególnych pomiędzy organy gminy a organy administracji rządowej oraz zmianie niektórych ustaw (Dz.U. z 1990 r. Nr 34, poz. 198 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 26 maja 1995 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 1995 r. Nr 83, poz. 417 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego, Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 1998 r. Nr 117, poz. 757 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 21 maja 1999 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych ustaw (Dz.U. z 1999 r. Nr 52, poz. 532 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 21 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2000 r. Nr 122, poz. 1322 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o służbie zagranicznej (Dz.U. z 2001 r. Nr 128, poz. 1403) i ustawa z dnia 21 grudnia 2001 r. o zmianie ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2001 r. Nr 154, poz. 1804).

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 kwietnia 2003 r. sygn. akt K18/02 (Dz.U. z 2003 r. Nr 83, poz. 772 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 12 czerwca 2003 r. Prawo pocztowe (Dz.U. z 2003 r. Nr 130, poz. 1188 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 17 czerwca 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2004 r. Nr 162 poz. 1691 z późn. zm.).

Orzecznictwo

Wyrok SN z dnia 17 maja 1985, OSPiKA 1986, nr 9–10, poz. 185.

Postanowienie BVER z dnia 21 lipca 2010 r., sygn. akt 2464/07, NJW 2010, s. 2783.

Wyrok BVERFG z dnia 17 lipca 2002 r., sygn. akt 1 BCF1/01, 1BVF 2/01, NJW 2002, s. 2543 i nast.

Wyrok SN z dnia 12 maja 2005 r., sygn. akt VCK 626/04, lex nr 111040.

Postanowienie SN z dnia 19 grudnia 2012 r. sygn. akt III CSK 259/12, lex nr 1350497.

Wyrok SN z dnia 25 maja 2014 r., sygn. akt ICSK 330/13, OSNC 2015/4/50.

Wyrok WSA z dnia 23 marca 2016 r., sygn. akt ISA/Go 39/16, lex nr 2029175.

Postanowienie SA z dnia 24 października 2017 r, sygn. akt IACz 1623/17 lex nr 2453744.

Uchwała SN z dnia 23 lutego 2018 r., sygn. akt IIICzP 103/17, lex nr 2445100.

SUMMARY

Magdalena Krajewska

Roman, Polish and German matrimonial property regime

Marriage constitutes a breakthrough, among others due to its effects on the spouses' property. As a rule, the joint property of marriage arises as its consequence. But spouses can also decide for themselves about the future status of their real estate

Key words: matrimonial property regime, common property, property separation, matrimonial property contract, intercranch, property separation system with equalization of increments.

Data wpływu artykułu: 12.03.2018 r.

Data akceptacji artykułu: 21.05.2018 r.

Adam Konieczny

e-mail: adam.wojciech.konieczny@gmail.com

Potrzeby badań podstawowych problemów współpracy krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego z samorządem terytorialnym

STRESZCZENIE

Krajowy system ratowniczo-gaśniczy jest istotnym elementem systemu bezpieczeństwa powszechnego państwa. Z racji powierzonych mu prawem zadań jest szczególnie predysponowany do realizacji wspólnych przedsięwzięć z samorządem terytorialnym. Sprawia to, że współpraca ta podlega systematycznemu doskonaleniu w sferze praktycznej. Ma to wymierne skutki dla poprawy jej efektywności. Możliwość jej zwiększenia należy poszukiwać w intensyfikacji badań naukowych, których rezultaty mogłyby być wykorzystane w działaniach na rzecz dobra wspólnego, jakim jest bezpieczeństwo powszechne ludności. W artykule zostały przedstawione – z racji formy wypowiedzi – główne obszary aktywności zarówno krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego, jak i samorządu terytorialnego, co posłużyło do zarysowania zasadniczych obszarów współpracy obu podmiotów w kontekście ich naukowej eksploracji.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo powszechne, zagrożenia, administracja, samorząd terytorialny, krajowy system ratowniczo-gaśniczy, straż pożarna, współpraca.

Powołanie krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego (KSR-G) było podyktowane zachodzącymi w naszym kraju przemianami społeczno-polityczno-gospodarczymi na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. Przemiany te dotyczyły również bezpieczeństwa powszechnego, o którego poziomie decyduje ochrona przeciwpożarowa oraz przeciwdziałanie zagrożeniom miejscowym. Do realizacji zadań w tym zakresie została powołana Państwowa Straż Pożarna (PSP), której ograniczone możliwości wymagały wsparcia ze strony innych elementów systemu bezpieczeństwa powszechnego.

Okoliczności te zdecydowały, że założenia zespołu redakcyjnego przygotowującego projekty ustaw o Państwowej Straży Pożarnej i o ochronie przeciwpożarowej zakładały utworzenie niemilitarnego systemu ratowniczego dostosowanego do struktury organizacyjnej naszego państwa. Pisał o tym prof. Włodzimierz Gromski, późniejszy Dziekan Wydziału Prawa Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. W roku 1990 W. Gromski przygotował uzasadnienie do projektu ustawy o Państwowej Straży Pożarnej, który Sejm RP X kadencji uchwalił 24 sierpnia 1991 r.

Ustawy o Państwowej Straży Pożarnej i ochronie przeciwpożarowej, które tworzyły warunki do powstania krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego, odmieniły status strażaka-ratownika i unieważniły dekret o służbie funkcjonariuszy pożarnictwa. Weszły one w życie 1 lipca 1992 r. i wprowadziły nową formę ochrony ludzi i mienia przed wszelkimi zagrożeniami stwarzanymi przez naturę oraz rozwój cywilizacji technicznej. Ważnym zadaniem PSP było zorganizowanie m.in. krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego.

KSR-G powstał 1 stycznia 1995 r. i stał się integralną częścią systemu bezpieczeństwa powszechnego państwa. Zasadniczymi celami tego systemu było i jest osiągnięcie takich efektów jak:

- ujednoczenie dowodzenia i zarządzania wszelkimi działaniami ratowniczymi;
- ujednoczenie sprzętu, systemu szkolenia i łączności;
- zwiększenie skuteczności działań ratowniczych;
- zmniejszenie strat bezpośrednich i pośrednich powodowanych destrukcyjnymi zdarzeniami;
- optymalne wykorzystanie istniejącego sprzętu;
- współpraca z międzynarodowymi organizacjami ratowniczymi w działaniach prowadzonych na całym świecie;
- ujednoczenie struktury organizacyjno-prawnej ratownictwa.

Głównym jednak celem KSR-G jest zapewnienie ochrony życia, zdrowia i mienia lub środowiska w ramach działań podejmowanych przez Państwową Straż Pożarną i inne podmioty ratownicze (ze szczególnym uwzględnieniem ochotniczych straży pożarnych).

KSR-G opiera się na Państwowej Straży Pożarnej, wiodącej i utrzymywanej z budżetu państwa służbie ratowniczej, jak również Ochotniczych Strażach Pożarnych, utrzymywanych z budżetów samorządowych i dotacji z budżetu państwa.

Katalog zadań KSR-G był i jest nadal wielokrotnie rozszerzany. Miało to miejsce choćby w 2016 r. przez tzw. ustawę antyterrorystyczną¹, zgodnie z którą otrzymał on nowe zadanie udzielania pomocy podczas zdarzeń nadzwyczajnych wywołanych obecnością czynników biologicznych (w tym podczas zdarzeń o charakterze terrorystycznym)².

Zmianie uległo w związku z tym również Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji w sprawie szczegółowych zasad organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego³. Od 1994 r. rozporządzenie to zmieniane było wielokrotnie ze względu na pojawiające się m.in. nowe dziedziny ratownictwa oraz zagrożenia, ale zmieniały się również relacje pomiędzy gminami zapewniającymi tzw. gotowość „bojową” tych jednostek, jak również wzrastały wymagania szkoleniowe w odniesieniu do druhów OSP biorących bezpośredni udział w działaniach ratowniczych⁴.

Zadania KSR-G wynikają w szczególności z przepisów ustawy o ochronie przeciwpożarowej innych aktów prawnych wydawanych na podstawie delegacji w niej zawartych oraz umów, porozumień i uzgodnień zawieranych pomiędzy podmiotami systemu.

Zgodnie z definicją ustawową ochrona przeciwpożarowa polega na realizacji przedsięwzięć

¹ Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych (Dz.U. z 2016 r., poz. 904).

² Art. 14, ust 1, pkt 1a Ustawy z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej (Dz. U. z 2016 r. poz. 191 i 298).

³ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie szczegółowych zasad organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego (Dz.U. z 2011 r. Nr 46, poz. 239).

⁴ Art. 28, ust. 6 Ustawy o ochronie..., op. cit.

mających na celu ochronę życia, zdrowia, mienia lub środowiska przed pożarem, klęską żywiołową lub innym miejscowym zagrożeniem poprzez:

- zapobieganie powstawaniu i rozprzestrzenianiu się pożaru, klęski żywiołowej lub innego miejscowego zagrożenia;
- zapewnienie sił i środków do zwalczania pożaru, klęski żywiołowej lub innego miejscowego zagrożenia;
- prowadzenie działań ratowniczych.

W kontekście dotychczasowych rozważań należy zauważyć, że nowoczesna ochrona przeciwpożarowa nie odnosi się tylko do gaszenia pożarów, lecz wprowadza w swoim znaczeniu wiele innych terminów, takich jak: ochrona życia, zdrowia mienia lub środowiska czy likwidację innych miejscowych zagrożeń. Ten ostatni termin powoduje wiele kontrowersji, ponieważ autorzy projektu ustawy wnosili, aby nie odnosił się tylko do zagrożenia lokalnego, lecz również mógł obejmować obszary o znacznych rozmiarach. Na drugim krańcu tej definicji jest klęska żywiołowa⁵. Innymi słowy, likwidacja innego miejscowego zagrożenia nie wymaga zastosowania nadzwyczajnych środków, natomiast likwidacja skutków klęsk żywiołowych wymaga ich zastosowania.

Zadania i obowiązki wynikające z ustawy o ochronie przeciwpożarowej zostały przypisane m.in. samorządom. Szczególną rolę w tym zakresie spełnia gmina, bowiem ochrona przeciwpożarowa jest jej zadaniem własnym. To właśnie gmina ponosi koszty utrzymania, wyszkolenia, wyposażenia i zapewnienia gotowości bojowej jednostek ochotniczych straży pożarnych, a także obowiązana jest do zapewnienia umundurowania bojowego i ubezpieczenia członków ochotniczych straży pożarnych. Ochotnicze straże pożarne są natomiast jednostkami ochrony przeciwpożarowej i funkcjonują na podstawie przepisów ustawy – Prawo o stowarzyszeniach. Niezbędne jest w tym miejscu podkreślenie, że problematyka relacji pomiędzy gminą a stowarzyszeniem OSP jest mało znana.

Zgodnie z właściwością terytorialną Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy tworzą oraz koordynują:

- wójt (burmistrz lub prezydent miasta) w zakresie zadań ustalonych przez wojewodę⁶;
- wojewoda i starosta, którzy określają zadania i kontrolują wykonywanie zadań na obszarze województwa i powiatu, a w sytuacjach nadzwyczajnych zagrożeń życia, zdrowia, środowiska i mienia zarządzają systemem przy pomocy odpowiednio wojewódzkiego i powiatowego zespołu zarządzania kryzysowego⁷.

Centralnym organem administracji rządowej w sprawach organizacji KSR-G oraz ochrony przeciwpożarowej jest Komendant Główny Państwowej Straży Pożarnej, podległy ministrowi właściwemu do spraw wewnętrznych.

System ten zorganizowany jest w sposób zapewniający jego ciągłe funkcjonowanie, w szczególności na poziomie powiatowym, jako podstawowym poziomem wykonawczym działań ratowniczych na obszarze gminy i powiatu, natomiast na poziomach wojewódzkim i centralnym, wspomaganie i koordynacji działań ratowniczych.

Poziom powiatowy jest istotnym poziomem systemu, ponieważ na nim przyjmowane są wszelkie zgłoszenia o zdarzeniach wymagających podjęcia działań ratowniczych w oparciu o procedury ujęte w planach ratowniczych oraz realizowane są działania ratownicze, również

⁵ Art. 3 Ustawy z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej (t.j. Dz.U. 2017.0.1897).

⁶ Art. 14 ust. 5 Ustawy o ochronie ..., op. cit.

⁷ Art. 14 ust. 4, ibidem.

wówczas, gdy siły i środki szczebla gminnego/powiatowego są niewystarczające i wymagają wsparcia z poziomu wojewódzkiego i krajowego⁸.

Struktura KSR-G w poszczególnych powiatach zależy także od rodzaju zagrożeń i sieci jednostek ratowniczych. Ważny jest również poziom włączenia jednostek OSP do systemu i możliwości jego rozbudowy, a także udział jednostek ochrony przeciwpożarowej, innych służb i podmiotów funkcjonujących na obszarze powiatu, zarówno na podstawie decyzji starosty, jak i umowy cywilnoprawnej podpisanej ze starostą.

Dysponowanie jednostek systemu do działań ratowniczych oraz alarmowanie podmiotów współdziałających odbywa się poprzez stanowiska kierowania komendantów miejskich/powiatowych PSP, współdziałające ze stanowiskami dyżurnymi administracji samorządowej wójtów (burmistrzów, prezydentów miast) i starostów.

KSR-G jest podstawowym narzędziem starosty służącym do realizacji zadań ratowniczych na obszarze powiatu w czasie pożaru, klęski żywiołowej lub likwidacji innych miejscowych zagrożeń. Zapewnienie skutecznych warunków realizacji bieżących zadań ratowniczych przez elementy tego systemu na obszarze powiatu, w tym gminy, leży w gestii starosty, który:

- uzgadnia wspólne działanie podmiotów systemu;
- zatwierdza plany ratownicze oraz programy działania powiatowych służb, inspekcji i straży oraz innych jednostek organizacyjnych powiatu w zakresie ich udziału w KSR-G⁹;
- określa zadania KSR-G na obszarze powiatu oraz kontroluje ich realizację¹⁰;
- prowadzi analizy sił i środków KSR-G na obszarze powiatu¹¹;
- powołuje i przewodniczy powiatowemu zespołowi zarządzania kryzysowego;
- uwzględnia w projekcie budżetu powiatu niezbędne środki finansowe na skuteczne działania ratownicze powiatowych służb, inspekcji i straży oraz innych jednostek organizacyjnych powiatu, a także dysponuje rezerwą budżetową powiatu.

W sytuacjach nadzwyczajnych zagrożeń życia, zdrowia lub środowiska oraz w sytuacjach kryzysowych starosta kieruje KSR-G w zakresie:

- określania celów do osiągnięcia i priorytetów;
- zabezpieczenia logistyki dla sił ratowniczych i pomocniczych;
- zapewnienia przedsięwzięć gwarantujących przetrwanie ludności na obszarach zagrożonych;
- nadzorowania realizacji przydzielonych zadań.

W celu odpowiedniego przygotowania powiatu do zwalczania powstałych zagrożeń i usuwania ich skutków oraz koordynacji działań ratowniczych starostowie zatwierdzają przygotowywane w głównej mierze przez komendantów miejskich i powiatowych PSP plany ratownicze, które zawierają podstawowe zadania i procedury postępowania na wypadek możliwych do wystąpienia zagrożeń, a także posiadają narzędzie w postaci powiatowego zespołu zarządzania kryzysowego, przy pomocy którego kierują KSR-G.

Wstępne analizy funkcjonowania KSR-G na poziomie samorządu terytorialnego wskazują, że w wielu przypadkach brak jest adekwatnych działań na poziomie powiatowym, mających na celu poprawę jego funkcjonowania. Funkcjonowanie ochrony przeciwpożarowej stoi na coraz wyższym poziomie specjalizacji ratownictwa, w którego gestii jest bardzo

⁸ § 5, ust. 2 Rozporządzenia w sprawie szczegółowych zasad..., op. cit.

⁹ Ibidem, § 7, ust. 1, 1) i 2).

¹⁰ Art. 14, ust. 3 Ustawy o ochronie..., op. cit.

¹¹ Ibidem, art. 21b, 2).

duży wachlarz zagrożeń, do których siły i środki są dysponowane, z drugiej jednak strony organizacja KSR-G na poziomie gminy w relacji wójt–jednostka OSP, a także organizacja systemu przez właściwego komendanta powiatowego/miejskiego PSP nie wypełnia podstawowego obowiązku, chociażby art. 19 ust. 3 ustawy o ochronie przeciwpożarowej¹².

Rozwiązania strukturalno-organizacyjne KSR-G pozwalają na efektywne wykorzystanie potencjałów organizacyjnych, technicznych i intelektualnych różnych podmiotów ratowniczych i współdziałających, co prowadzi do tego, że system ten nie stanowi wyizolowanego składnika bezpieczeństwa publicznego, lecz jego ważny czynnik, żywo reagujący na wszelkie zmiany i w wysokim stopniu współdziałający z otoczeniem. Stąd też granice, w których działa system, są bardzo elastyczne, co przejawia się gotowością do wypełniania zadań w każdych warunkach. Może on być więc nie tylko systemem ratowniczym, ale również systemem ochrony ludności. Budowany od 25 lat potencjał pozwala dzisiaj wypełniać szereg zadań, które stawiane są w coraz większym stopniu jednostkom ochrony przeciwpożarowej. Może się to jednak odbywać tylko przez ciągłą modernizację systemu oraz zwiększanie etatyżacji i zaangażowania finansowego, co zagwarantuje nie pogarszanie jego obecnej wydolności.

Powyższe powinno się również odbywać poprzez analizę wyposażenia Państwowej Straży Pożarnej pod kątem wykorzystania do celów ratowniczych w odniesieniu do jego wartości, rozszerzanie tym samym udziału specjalistycznych podmiotów ratowniczych i organizacji pozarządowych w systemie przez jego otwartość, a także racjonalizację sprawdzonych rozwiązań i wyciągnięcie wniosków z dotychczasowych akcji o długotrwałym charakterze.

Przedstawione powyżej okoliczności wskazują na potrzebę doskonalenia istniejącej już współpracy krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego z organami samorządu terytorialnego, bowiem przywołane elementy systemu bezpieczeństwa państwa są zobowiązane do świadczenia usług w zakresie bezpieczeństwa powszechnego, a przy tym zobowiązane są do kooperacji.

Doświadczenia przeszłości dowodzą szeregu prawidłowości decydujących o efektywności współpracy krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego z samorządem terytorialnym. O powodzeniu współpracy przywołanych powyżej podmiotów decydowały do tej pory takie czynniki, jak:

- masowość krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego;
- systematyczne unowocześnianie wykorzystywanego w jego ramach sprzętu specjalistycznego.

Wstępne analizy wskazują na to, że do głównych czynników decydujących o porażkach można zaliczyć w szczególności:

- brak działań usprawniających w sytuacji zmian zachodzących w środowisku samorządu terytorialnego;
- brak działań zorganizowanych w doskonaleniu krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego w relacji organy administracji publicznej – OSP, funkcjonującej jako jednostki ochrony przeciwpożarowej;
- przeszacowywanie możliwości krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego;
- brak spójności między zadaniami krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego a zadaniami samorządu terytorialnego w zakresie bezpieczeństwa powszechnego;

¹² Art. 19 ust. 3 Ustawy o ochronie..., op. cit. – „...wszelkie sprawy dotyczące ochrony przeciwpożarowej, określone w statucie ochotniczej straży pożarnej i ich związku, wymagają uzgodnienia z komendantem powiatowym (miejskim) Państwowej Straży Pożarnej...”

- niepełne wykorzystanie wniosków z dotychczas prowadzonych działań, krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego, m.in. szkoleń, ćwiczeń, kontroli itp;
- konieczność zaangażowania samorządu terytorialnego w ponoszeniu większych wysiłków finansowych i organizacyjnych, w doskonaleniu funkcjonowania krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego.

Podmiot ich troski, czyli społeczeństwo, skłania do podejmowania czynności realizowanych w ramach działalności bieżącej oraz realizacji tych przedsięwzięć, które są gwarantem wprowadzania wysoce skutecznych rozwiązań. Takie są bez wątpienia badania naukowe. Z wielu powodów szczególnie predysponowanym do tego polem są nauki o bezpieczeństwie, w ramach których problematyka bezpieczeństwa powszechnego we wszystkich jego aspektach podlega systematycznej eksploracji.

W zgodnej opinii badaczy „każde badanie naukowe przebiega według ściśle określonego planu”¹³, który powinien spełniać jeden zasadniczy wymóg – powinien on być celowym, co oznacza, że „winien zalecać działanie, które w razie wykonania okazałoby się odpowiednim środkiem do celu”¹⁴. W odniesieniu do badań naukowych cecha ta jest podporządkowana poznaniu obszaru podlegającego naukowej eksploracji przez badacza. Pozwala to założyć, że pierwszoplanowym przedsięwzięciem wchodzącym w zakres planowania badań jest określenie ich celu, który służy poznaniu lub lepszemu poznaniu zagadnienia interesującego badacza.

W dorobku wielu dyscyplin naukowych brak jest jednoznacznego i kompleksowego rozwiązania problemu naukowego, jakim jest doskonalenie współpracy krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego z samorządem terytorialnym. Dotychczasowe badania naukowe obejmowały rozdzielnie doskonalenie działań krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego i samorządu terytorialnego. Opracowania z zakresu nauk o bezpieczeństwie dotyczyły w odniesieniu do krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego zagadnień bezpieczeństwa powszechnego, a w odniesieniu do samorządu terytorialnego ochrony ludności – zarządzania kryzysowego i przygotowań obronnych

Dotychczasowe próby rozwiązania problemu naukowego odzwierciedlonego tytułem niniejszej pracy miały głównie charakter popularnonaukowy oraz służbowy, stosowany w bieżącej działalności Państwowej Straży Pożarnej oraz jednostek ochotniczej straży pożarnej zaliczonych do krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego. Próby, o których mowa powyżej, nie miały pełnych podstaw naukowych, co mogło powodować, że nie były w pełni uzasadnione, a ich zakres niewystarczający. Jest to tym bardziej istotne, że jeśli odnosiły się w swej treści do zagadnień współpracy, to obszar działalności samorządu terytorialnego nie był w pełni rozpoznany, gdyż pomijano zazwyczaj poziom samorządu województwa.

Zdarzały się w przeszłości opracowania naukowe lokowane głównie w naukach o bezpieczeństwie, naukach prawnych i historii, ale dotyczyły one zazwyczaj optymalizacji organizacji działań krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego oraz jego przeszłości.

Czy zatem istnieje potrzeba badania problemu odzwierciedlonego tytułem niniejszego artykułu? Odpowiedź jest jednoznaczna – tak. Beneficjentem tych badań oraz współpracy KSR-G jest człowiek, a ludzie nauki oraz między innymi strażacy i samorządowcy winni mu służyć, niosąc pomoc i troszcząc się o jego bezpieczeństwo.

¹³ B. R. Kuc, Z. Ścibiorek, *Podstawy metodologiczne nauk o bezpieczeństwie*, Menadżerskie PTM, Warszawa 2013, s. 115.

¹⁴ T. Kotarbiński, *Drogi dociekań własnych*, PWN, Warszawa 1986, s. 273.

Bibliografia

- Babbie E., *Podstawy badań społecznych*, PWN, Warszawa 2009.
- Ferenc A., *Zintegrowany system ratowniczy w Polsce*, Promotor, Warszawa 2006.
- Gałązkowski R., Pawlak A., Pszczołowski K., *Rola jednostek Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego w funkcjonowaniu Systemu Państwowe Ratownictwo Medyczne w rejonach wiejskich w Polsce*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza” 2014, nr 34.
- Kotarbiński T., *Drogi dociekań własnych*, PWN, Warszawa 1986.
- Kuc B.R., Ścibiorek Z., *Podstawy metodologiczne nauk o bezpieczeństwie*, Wydawnictwo Menedżerskie PTM, Warszawa 2013.
- Ochrona przeciwpożarowa a bezpieczeństwo państwa*, red. B. Wiśniewski, J. Zboina, CNBOP-PIB, Józefów 2014.
- Radkowski R., *Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy jako element organizacji ratownictwa i ochrony ludności w Polsce*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Legnicy” 2015, nr 14(1).
- Ręclawowicz S., Wrzesiński J., *Krajowy system ratowniczo-gaśniczy w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2016, nr 106.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 3 lipca 2017 r. w sprawie szczegółowych zasad organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego (Dz.U. z 2017 poz. 1319).
- Tobolski M., *Zintegrowany system ratowniczy Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2015.
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej (Dz.U. z 1991 nr 81, poz. 351).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej (Dz.U. z 1991 nr 88, poz. 400).
- Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie kłęski żywiołowej (Dz.U.2017.0.1897 t.j.).
- Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz.U. z 2007 r. nr 89, poz. 590 z póź. zm.).
- Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych (Dz. U. z 2016 r., poz. 904).
- Zarzycki J., *Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy i Państwowa Straż Pożarna*, Szkoła Główna Służby Pożarniczej, Warszawa 2008.

SUMMARY

Adam Konieczny

The necessity of scientific research into the key problems of cooperation between the national firefighting rescue system and local governments

National firefighting rescue system (KSRG) is a fundamental element of national security system. Because of the tasks that are legally attributed to it, it is predestined to execute common ventures together with the local government. It makes the cooperation systematically more refined in its practical aspect, which contributes to enhancement of its effectiveness. The possibilities of its improvement may also be found in the intensification of scientific research, whose results could be used in the activities performed for common good, i.e. for the security of citizens. This article describes the main areas of activity of national firefighting rescue system and the local government. The essential domains of scientific cooperation between both units have also been discussed.

Key words: common safety, threats, administration, local government, fire brigade, cooperation.

Data wpływu artykułu: 22.05.2018 r.

Data akceptacji artykułu: 09.07.2018 r.

Zasady zamieszczania artykułów w Zeszytach Naukowych PWSZ im. Witelona w Legnicy

Procedura recenzowania artykułów naukowych

1. Do oceny każdego artykułu naukowego powołuje się dwóch niezależnych recenzentów spoza jednostki afiliowanej przez autora/ów publikacji, posiadających co najmniej stopień naukowy doktora, będących pracownikami nauki z obszaru naukowo-badawczego, który jest przedmiotem publikacji.

2. Artykuł przesyłany do recenzenta nie może zawierać danych identyfikujących autora/ów, ani ich afiliacji; obowiązuje zasada nie ujawniania swoich tożsamości między autorami i recenzentami (double-blind review process).

3. Recenzja artykułu ma formę pisemną i jest sporządzona na formularzu recenzji zatwierdzonym przez Radę Wydawniczą.

4. Ocena artykułu jest wyrażona w punktach.

5. Recenzja kończy się jednoznacznym orzeczeniem, czy artykuł może być opublikowany w czasopiśmie. Warunkiem opublikowania artykułu są dwie pozytywne recenzje. w uzasadnionych wypadkach artykuł może być skierowany do trzeciej recenzji.

6. Autor/rzy artykułu zamieszczanego w Zeszytach Naukowych jest zobowiązany do pisemnej odpowiedzi na recenzje i przekazanie jej do Przewodniczącego Komitetu Redakcyjnego za pośrednictwem Redaktora Tematycznego.

7. Komitet Redakcyjny Zeszytów Naukowych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy decyduje, czy artykuł będzie opublikowany w danym numerze czasopisma.

Recenzent w arkuszu recenzji publikacji musi oświadczyć, na zasadzie wyboru, że:

- a) nie zna tożsamości Autora recenzowanej publikacji i afiliacji,
- b) zna tożsamość Autora recenzowanej publikacji i Jego afiliację, ale nie występuje konflikt interesów¹:

¹ Za konflikt interesów uznaje się zachodzące między recenzentem a autorem bezpośrednie relacje osobiste (pokrewieństwo do drugiego stopnia, związki prawne, związek małżeński), relacje podległości zawodowej lub bezpośrednią współpracę naukową w ciągu ostatnich dwóch lat poprzedzających rok przygotowania recenzji.

Instrukcja dotycząca przygotowania i struktury artykułów

1. Zapis elektroniczny (tekst w edytorze Microsoft Word) – w jednym pliku powinien znaleźć się cały tekst główny, streszczenie oraz słowa kluczowe w języku polskim i angielskim, przypisy, bibliografia, indeksy. Sporządzenie przypisów, bibliografii, indeksów oraz tłumaczenie tytułu, streszczenia i słów kluczowych na język angielski należy do obowiązków autora.

2. Tekst pracy należy pisać czcionką typu TNR 12 pkt, z odstępem między wierszami 1,5. Można stosować pogrubienie jako wyróżnienie w tekście, nie należy stosować podkreśleń liter, wyrazów i zdań oraz „twardych” spacji. Strony maszynopisu należy ponumerować.

3. Tabele, rysunki i fotografie powinny być zamieszczone w tekście jak najbliżej miejsca powołania się na nie.

4. Wielkość tabel, rysunków i fotografii wraz z tytułem i źródłem nie może przekraczać formatu B5 (12,5 x 18,5 cm). Tytuły tabel, rysunków i fotografii, źródło, tekst w tabelach należy pisać czcionką TNR 9 pkt. z pojedynczym odstępem. Należy zachować odrębną kolejność numeracji tabel i rysunków.

5. Materiał graficzny (rysunki, wykresy, diagramy itp.) powinny być przygotowane za pomocą programów pracujących w środowisku Windows, Np. Corel Draw, Excel, Photoshop itp. w formie gotowej do druku z możliwością naniesienia na nich poprawek po redakcji wydawniczej.

6. Po każdej tabeli oraz podpisie każdego rysunku i fotografii należy podać źródło lub informację „opracowanie własne”, „opracowanie własne na podstawie:...”.

7. Tabele należy podpisywać na górze (przed tabelą), natomiast rysunki – na dole (pod rysunkiem).

8. Rysunki w całej pracy winny być wykonane jedną i tą samą techniką, a napisy w obrębie wszystkich rysunków – w tym samym kroju i rozmiarze.

9. Fotografie i mikrofotografie – winny być wyraźne i kontrastowe. Linie, strzałki i inne oznaczenia na fotografiach należy umieszczać czarnym tuszem na jaśniejszych polach, a białym tuszem – na ciemniejszych. Napisy w obrębie wszystkich fotografii należy wykonać z zastosowaniem tego samego kroju i rozmiaru czcionki.

10. Wszelkie przekłady z języków obcych dotyczące materiałów graficznych powinny być odpowiednio przygotowane przez autora. Wydawnictwo nie weryfikuje tłumaczeń.

11. Jednostki i pisownia – obowiązuje międzynarodowy zapis układu SI, Np. g.dm³ (a nie g/dm³). Wszystkie nazwy obcojęzyczne należy zapisywać kursywą, a skróty bibliograficzne stosować zgodnie z aktualnym katalogiem skrótów.

12. Należy przyjąć ogólną zasadę, że w jednej publikacji (książce, monografii, Zeszytach Naukowych) obowiązuje jeden sposób cytowania literatury, a wykaz literatury zamieszcza się na końcu publikacji.

13. Bibliografię należy zestawić w porządku alfabetycznym w następujący sposób: nazwisko autora, inicjały imion; rok wydania (gdy w danym roku jest więcej prac tego samego autora, po roku należy oznaczyć poszczególne pozycje literami a, b, c itd.); tytuł pracy (kursywą); skrót bibliograficzny wydawnictwa i miejsce wydania, numer tomu, numer zeszytu lub czasopisma oraz numery stron, np.:

Książki:

Żuk B., *Biometria stosowana*, PWN, Warszawa 1989, s. 321.

Waniowski P., *Badanie cen [w:] Badania marketingowe. Podstawowe metody i obszary zastosowań*, red. K. Mazurek-Łopacińska, AE, Wrocław 2002, s. 224–231.

Mazurek K.H. (red.), *Podstawowe metody badań marketingowych*, AE, Wrocław 2005, s. 25–30.

Prace z czasopism:

Płąkowska E., Matkowski I.K., Moszczyńska E., Kordas L., *Wpływ sposobu uprawy na zdrowotność pszenicy jarej*, „Zesz. Nauk., AR Wroc.” 2002, Rol. LXXXIV, nr 445, s. 207–215.

Soltan A., Światowa Organizacja Opakowań WPO – jej cele, struktura i formy działania, „Opakowania” 1999, nr 12, s. 18–21.

Kowal J.A., 2003, *Perspektywy integracji europejskiej, „Terazniejszość i Przyszłość”*, nr 4, s. 34–41.

Wszystkie informacje można pobrać ze strony Zeszytów Naukowych – zn.pwsz.legnica.edu.pl.

Autor otrzymuje makietę pracy do korekty autorskiej, którą powinien wykonać w ciągu 7 dni. Zmiany w tekście wynikające z korekty autorskiej nie mogą przekraczać 3% zmian, w innym przypadku autor ponosi koszty ponownych prac redakcyjnych.

Wraz z tekstem artykułu zgłaszanego do opublikowania, autor/rzy jest zobowiązany: złożyć oświadczenie (Oświadczenie autora/autorów), że utwór nie był dotąd publikowany, jego treść i materiał ilustracyjny nie naruszają osobistych i majątkowych praw osób trzecich, podać swoją afiliację oraz określić opisowo i procentowo indywidualny twórczy wkład poszczególnych współautorów w powstanie utworu.

Autor przed opublikowaniem pracy zobowiązany jest podpisać autorską umowę wydawniczą. Jeśli w pracy znajdują się jakiegokolwiek cudze treści lub cudzy materiał ilustracyjny, autor przygotowującej publikacji jest zobowiązany bezwzględnie podać źródło, a w niektórych wypadkach uzyskać pisemną zgodę posiadacza praw autorskich. Za naruszenie praw autorskich osób trzecich wszelkie konsekwencje prawne i finansowe ponosi autor.

